

દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ

શ્રીમત્ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીગણિવિરચિત શ્રી દ્રવ્યગુણ પર્યાયના રાસનું આ સંશોધન અમોએ હસ્તનિર્મિત ચાગ્ર પ્રતો ઉપરથી નીચે પ્રમાણે કરેલું છે.

૧. કોઈપણ એક શુદ્ધપ્રાય અતે મારી પ્રતિ ઉપરથી પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજશ્રીએ પ્રેસ કોપી તૈયાર કરેલી હતી, તેને મુખ્ય રાખીને સંશોધન કરવામાં આવેલું છે.
૨. બીજી પ્રતિ પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજશ્રીએ મોકલેલી હતી, જેમાં ૬૦ પાના છે અને તે લગભગ શુદ્ધ જેવી છે. જેની સદા અમોએ ભાગ રાખેલી છે તેનું કારણ એ કે તે પ્રતિ પ્રાયઃ પાઠ્ય ભાષાના પાઠના ભંડારની છે એમ સમજીને એ સંઘા રાખેલી છે જેના ઉપર લખેલું છે કે-શા અભ્યાસાસ ચુનિસાસના જ્ઞાનભંડારની પ્રત છે.
૩. ત્રીજી પ્રત પાળીતાણા શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના ભંડારની છે જે લગભગ શુદ્ધશુદ્ધ કહી શકાય તેના પાના ૧૬ છે. જેની સંઘા અમોએ પાલિત રાખેલી છે તેના ઉપર પણ એવાજ અક્ષરોથી શા. અભ્યાસાસ ચુનિસાસના જ્ઞાનભંડારનું નામ છે.
૪. તથા ચોથી, માત્ર મૂળ દાળોની એક પ્રત પણ પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ તરફથી અમને મોકલવામાં આવી હતી તેના પાના ૧૮ છે અને લગભગ શુદ્ધ ગણાય છે. તેની સંઘા અમોએ મૂકી રાખેલી છે.

તથા

૫. છપાવેલ દ્રવ્યાનુયોગ તર્કજ્ઞા

૬. આવક લીમતી માણકના પ્રકરણ રતનાકરમાં છપાવેલ આ રસિ

૭. " લૈન વિજય " પત્ર તરફથી સાગરરૂપે બહાર પડેલ ચોપડી :

એ ત્રણેય પણ સાથે ગણેલ છે

પ્રેસ કોપીમાં ૧૫મી દાળ પછી ટોનો હતો જ નહીં તે અમે ભાગ અને પાલિત પ્રતો ઉપરથી લીધેલ છે ભાગ કરના પાલિત માં કમકમ કમક વિગેવના પણ હતી. જે, તે તે રચને ગતારી છે

આ સંશોધનમાં પ્રેસકોપીને મુખ્ય રાખીને આકીની પ્રતિઓના પાઠા-
ન્તરો તે તે સંજ્ઞા આપીને નીચે ટીપ્પણમાં આપવામાં આવેલા છે.

અમોએ અંથકારની ભાષા જેવી ને તેવી સાંગોપાંગ કાયમ રાખી છે.
તે વખતની ગુજરાતી ભાષામાં જે શબ્દો જેમ લખાય છે તેમજ છપાવ્યા છે.
તો પણ તેમાં ક્યાંક ક્યાંક અનુસ્વાર : હ્રસ્વઃ દીર્ઘઃ : એ ના અઘ વિગેરેમાં
કેટલેક અંશે એક સરખું ધોરણ પ્રતિઓમાં જ સચવાએલું ન હોવાથી અમે
પણ ક્યાંક ક્યાંક સાચવી શક્યા નથી. વિશેષમાં-આવા દુરધિગમ્ય અન્યને
સમજવો ધણો જ કઠીન છે, એટલે અભ્યાસીઓને એ મુશ્કેલી ઓછી
નડે, માટે અંથને સમજીને ઠેકઠેકાણે ચિન્હોનો ઉમેરો અમોએ કર્યો છે.
ન્યાય અને તર્કથી ભરેલો અંથઃ દુઃકા દુઃકા વાક્યોઃ થોડામાં ઘણું કહેવાનુંઃ
આ સ્થિતિમાં જો રીતસર ચિન્હો મૂકવામાં ન આવે, તો વાચકોને ભારે
ગુંચવણ પડે, એમ અમને જણાયું હતું. કયા વાક્યનો સંખંધ ક્યાં લેવો ? તે
ગુંચવણ હામ હામ ઉભી થાય તેમ છે. એટલે ચિન્હોની સગવડ વિના અંથ
સમજવો બહુ જ કઠીન હોવાથી વાચકોની સરળતા ખાતર ચિન્હોનો
ઉમેરો કરવો પડ્યો છે. ચિન્હોનું જો કે એક સરખું ધોરણ રાખવા કાળજી
રાખી છે, છતાં ક્યાંક ક્યાંક સ્ખલના થઈ નહીં હોય, એમ તો કહી
શકાય જ નહીં. અંથ સમજવામાં પણ ક્યાંક ભૂલ થવાથી યથાયોગ્ય ચિન્હ
મૂકવાને બદલે અન્યથા પણ મૂકાઈ ગયેલ હોવાનો સંભવ છે. પરંતુ એવી
કવચિત્ થયેલી સ્ખલનાઓ સમજીને સુધારીને વાંચશે, તથા અમને સૂચવશે તો
આગળ ઉપર તે સ્ખલનો નીકળી જઈને અંથ ઉત્તરોત્તર વધારે વ્યવસ્થિત થશે.

પૂન્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ જે જે અંથોના અવતરણો
આપેલા છે, તેના સ્થળો બની શકે તેટલા અમોએ ટાંકેલા છે, પરંતુ ખીન્ન
કામોની બીડ અને અંથ જલ્દી વાચકોના હાથમાં સમર્પવાની ઉતાવળને
અંગે અંથો કઢાવી તથા બહારથી મંગાવી કોઈ કોઈ અવતરણોના સ્થળો
ટાંકવાનું બનેલ નથી. તે ત્રુટી અભ્યાસીઓ પૂર્ણ કરી લેશે. એવી આશા
રાખીએ છીએ. કેમકે-ઘણા અંથો પ્રસિદ્ધ છે.

અંથો-અંથકારો તથા મતોની સૂચિ પાછળ આપેલ છે. તે સિવાય
વાદ સ્થળોની સૂચિ વિસ્તાર લેયથી આપવામાં આવેલ નથી.

જો કે વિષય ગાંભીર્ય અને પ્રાચીન સમયની ભાષાને લીધે આ અંથને
રીતસર સંમર્જવવા માટે સારાંશરૂપે એક વિસ્તૃત ટીપ્પણ લખવાની અમારી
ઇચ્છા હતી. પરંતુ વખતને અભાવે હાલમાં તે મુલતવી રાખવામાં આવેલ

હે અવકાશો એ મારાશ વિવેચનાત્મક દીપ્પજુ તથા બાકીના પરિશિષ્ટો તેમા આપી જેમ અને તેમ અથને વિશેષ વિશદ કરી આપવાની આવના છે

તો પણ પ્રાથમિક પ્રવેશક અભ્યાસી માટે અથના વિષયોનો છુટા છોડા રૂપે સક્ષિપ્ત સમ્રદ્ધ તો પાછળ આપવામા આવેલ છેજ તે પ્રથમ મુખ્ય પાઠે કરીને જે અથમા પ્રવેશ કરવામા આવશે, તો પણ અભ્યાસીને ધણી સરળતા થશે. અથના વિષયોની અનુક્રમશ્ચિકા પણ વિગતવાર આપવામા આવી છે

આ અથની સાથે જૈનધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર વિશેષ દૃઢતા ધરા માટે આધુનિક દ્રવ્ય ક્ષેત્ર ઠાળ બાવ ઉપર જૈન દષ્ટિથી પ્રકાશ પાડનારા તથા નિખલ ધર્મ આપવામા આવેલા છે જેથી વાચકોની શુદ્ધિને અને વિચારશક્તિને એક જાતનો વેગ અવશ્ય મળશેજ

અથનુ છાપ કામ જેમ અને તેમ વાચનારને અનુકૂળ પડે તેવી રીતે મોટા ટાઇપોમાં, પેરીમાફે તથા બીજી વ્યવસ્થા છાપકામ અને સગો ધનના જેમ અને તેમ સુદર તરવો દાખલ કરીને છપાવવામા આવેલ છે અમારી હમ્મજ આ અથને છાપકામ અને સરોધનનો નમુનો ઉત્પન્ન કરવાની હતી પરંતુ વખતને અભાવે તેમા કેટલીક ખામીઓ ગ્રહેવા પામી છે છતાં પણ બનતી કાશીયે ખૂબ વ્યવસ્થા આણવા અચ્છનો કથા છે, એમ વાચક મહાશયો સ્પષ્ટ જોઈ શકશે

પરિશિષ્ટો વિગેરે જોડીને કેટલુક ન બાણુ કરવાની જો કે હાલની પદ્ધતિ છે, પરંતુ તે એવું કાંઈ અગીય કામ છે એવી અમારી માન્યતા નથી તે તદ્દન સુચકમજ હોય છે પરંતુ એવી રીતે બહુ લ બાણુ કરવાથી અથો છપાવવા ખર્ચ વિશેષ આવે છે અને તે પછી પડતર પડચા રહે છે, ત્યારે અથો મોટા ડાળદામથી છપાવીને મોટા ખર્ચે તૈયાર કરેલાની કિંમત બારે થવાથી રૌંકના રૌંક પડચા રહેલા અને પાછળથી નજીવી કિંમતે ઠાઠી નાંખવા પડેવાના દાખના છે એક તો આપણી પાસે પૈસાની સંગવડ અમુક પ્રમાણમા મળી શકતી હોય, જનસમાજને સરતામા મૂળ અથ આપવો' એ ઉદ્દેશ માત્ર પાર પડી શકે તેમ હોય, તેવામા કેટલુંક નકામું લ બાણુ કરીને અથોની કિંમત વધારો મૂખી, એ કેટલાક વિદ્વાનોની બીજા યોગ્ય મમને અભાવે એવા કામને મોટું સ્વરૂપ આપીને પોતાના બોટા ખર્ચ આનુ રાખવાની મુક્તિ રૂપે હોવાની શકા કેમ ન કરી શકાય ?

યુરોપ વિગેરે દેશની સ્થિતિ જુદી છે. આપણા દેશની સ્થિતિ જુદી છે. ખરા અભ્યાસી તો ગ્રંથમાંથી અભ્યાસ મારફત ખૂબી વસ્તુ મેળવી શકશે. અને જેઓ અભ્યાસીઓ નથી તેની આગળ માત્ર પંડિતાઇનો ડાળ ખતાવવા માટે કેટલીક લાંબી લાંબી સૂચિઓ ધરવામાં આવતી હોય, એમ અમને તો લાસ થાય છે. “કેટલા ગ્રંથો ઉપરથી અમોએ સંશોધન કર્યું છે?” તેની લાંબી લાંબી સૂચિ આપવામાં આવે છે. શું એ દંભ નથી? પૂન્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જેવા મહાન ગ્રંથકારે આ ગ્રંથ ખતાવવામાં કેટલા ગ્રંથો ઉપર નજર નાંખી હશે? તેની આપણને કલ્પના આવવીજ મુશ્કેલ છે. અને જો તેનું ક્ષિસ્ત કરવામાં આવે તો કેવડું મોટું થાય? પણ એવો ડાળ ખતાવવાની એ મહાત્માઓનાં દિલમાં રવળે પણ લાવના નહોતી, અને નજ હોય. પરંતુ આજકાલના ફટકીયા મોતી વધારે ચમકવાનો ડાળ કરે છે, પરંતુ મર્મજ માણસો તેની પાછળના ક્ષુદ્ર હેતુઓ સમજી લીધા વિના રહેતા નથી. ભોળા અને ભદ્રિક પરિણામી લોકો ઘણી વખત જો કે એવી રીતે છેતરાય છે. પરંતુ એ તો દુનિયાનો એવો કેટલોક કમ પરાપૂર્વથી આલ્યો આવે છે, જેને માટે વિચાર કરવો નકામો છે.

શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ માટે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય વિચરિત ગુર્જર સાહિત્ય સંગ્રહના પ્રથમ ભાગમાં કંઈક સવિસતર લખવામાં આવેલ છે, તેમાંથી જણાસુઓને જોઈ લેવા લલામણુ છે.

અહીં તો એટલું જ કહેવાનું છે કે-તેમનો જૈન દર્શનઃ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનઃ જૈન આચાર્યોઃ જૈન આગમોઃ તીર્થંકર પરમાત્માઓઃ ઉપર અનન્ય રાગ છે, અનન્ય ભક્તિભાવ છે. તે અંધ શ્રદ્ધાએ નહીં, પરંતુ અત્યંત વિચારપૂર્વક છે. તેઓ લખે છે કે-

“સમ્યગ્દર્શનની જે સ્વચ્ચિ, તદ્વૃપ જે સુરલિતા-સુગંધ, જસ સેવાપણું, તેણે, મુઝમતિ-મારી જે મતિ, શુભ ગુણે કરીને વાસી-આસ્તિક્ય ગુણે કરી અંગા અંગ પ્રણમી તેહની સ્વેચ્છા સ્વચ્ચિ રૂપેઈ છઈ” ઢાળ ૧૭ ગા. ૯

જૈન દર્શનમાં દીક્ષિત થયા માટેજ તેને વળગી રહ્યા અને જેમ તેમ કરીને તેનું મંડન કરવું પડ્યું છે, એમ નથી. તે કાળના સમગ્ર દર્શનો અને વિચાર શ્રેણીઓમાં યથેચ્છ વિચરવા છતાં તે સર્વથી પર એવી જૈન વાણીમાં વિશેષ રંગાતા ગયા છે, અને એ રંગને પરિણામે ઉચ્છળી ઉચ્છળીને તેમણે અનેક ગ્રંથ રત્નોના ઢગેઢગ પણ ખડા કરી દીધા છે. કાશીમાં અભ્યાસ કર્યા પછી,

ન્યાયના એવા પ્રયોજનાવી જનાવ્યા કે જોથી ત્યાંના લક્ષ્યાચાર્યને ખુશ થઈને ન્યાયવિશારદનું ખિન્ન આપતું પડેલ છે એટલે આવા પુરુષને કૃપમં-
કુક કહી યજ્ઞાચાર્ય નહીં તેમના પ્રયોજની દિગ્ધોષ પશુજીવ વ્યાપક હોય છે,
દાર્શનિકોના ખડન મડન તો પ્રાસંગિક હોય છે, પરંતુ સર્વકાળે જૈનવજી-
ની બળતા, સુદરતા, વિચારશીલતા મદનતા, કાયમ દરેક જમાનામાં
જણાયા કરે, તેવી છાપ ઉત્પન્ન કરવાનું ખામ મુખ્ય હોય છે આજના યુગમાં
પણ જો તેઓથી હોત તો હાલના વૈદ્યનિકોની પણ જો ખજર હોત તો
જોવા જોવી હોત પ્રત્યક્ષ પ્રયોગોથી સાબિતોઓની હાનના વૈદ્યનિકોની
પોષણતાની ધૂળ સારી રીતે ઉગારી હોત જગતની અદર ધણા તત્ત્વો એવા
છે, કે જે કોઈપણ રીતે પ્રયોગ મમ્મ થઈ શકે તેમ હોતાજ નથી હાખલા
તરીકે સ્વાભાવિક સ્વરથ માણસનું હાઈ (હૃદય) કેમ આવે છે ? તેના
લોહોની ગતિ કેવી હોય છે ? તે જરાજર જોઈ યજ્ઞાચાર્ય નહીં મરેતાનું હૃદય
પ્રત્યક્ષ જોવાય છે, પણ તે, તે પખતે તો સ્વરથ નથી કહાય એકસર વિગેરે
જેવા સાધનોથી કંઈક ખ્યાન આવે, પણ સંપૂર્ણ ખ્યાલ ન આવે. દરેક
દરેક મનુષ્યોમા ફેરફાર હોય છે દરેક મનુષ્ય અને દરેક પ્રાણીમા જે થોડો
ધણો ફરક હોય છે કે તેની નેધ ક્યાં ? એવાતો અનેક પદાર્થો છે કે-જો
પ્રયોગમમ્મ કરી યજ્ઞાચ તેમ જોઈ નહીં મોટો ભાગ અનુમાન ઉપરજ
આધાર રાખવો પડે છે સારે પોતાના અનુમાનો ખરા, અને ખીજના
અનુમાનો ખેટાં આતો એક સ્વાર્થો માણસનુંજ વલણ મળ્યામ.

અમુક કોઈ મનુષ્યમા વારસાથી કેટલા તત્ત્વ ઉતરી આવેલા છે ? તેનું
પાકુ ચિરંત લાવતું મુશ્કેલ છે

પરંતુ આજે એવી વ્યક્તિ આપણા યાસનમા નથી એટલે આપણે
કેટલુંક ચતાવી લેવું પડે છે જેમ તેમના કાગની સર્વ વિચારગ્રેણીઓને સામે
રાખીને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની સર્વોપરિતાની વિચારણા કરવામાં આવી છે, તેજ
પ્રમાણે હાનના સમયમાં પણ એ વસ્તુસ્થિતિ સ્થિર કરવાની ખાસ જરૂર છે

હાલનું વિજ્ઞાન પણ કુદરતમા નથી, તેની શોધ કરી શકતું નથી અને
કુદરતમા છે તેની જ શોધ કરે છે, તેમા નવીનતા શી ? તેનો અર્થ એટલો
જ કે આપણી જાણ જહાર હોય, તેને આપણી જાણવામા લાવે છે,
એજ અર્થ છે

તેજ રીતે જૈન દર્શનમા પણ કુદરતની સાગ્રોપાંગ વિવિધતા વર્ણવી છે,
ખીજ કોઈ નથી એ વિવિધતાની વિગત તથા ચિરંત સ્વરૂપ સિદ્ધ ચાની હોય,
તો આપણી જાણમા એવી રીતે લાવી આપે કે હાલના વિજ્ઞાનની દુરંજના વિષે

પણ આપણને બરાબર જાણ થયા વિના રહે નહીં. તથાપ્રકારના રહસ્યજ્ઞ પુરુષોને અભાવે આપણે જૈન શાસનમાંથી ઘણું ન જાણી શકીએ, પરંતુ એટલાથી તેની ત્રુટિ સાબિત થઈ શકતી નથી.

સારાંશ કે-પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જેવા મહાન પ્રતિપાદક પુરુષોની યુગેયુગે જૈન શાસનને વરૂર છે: જેથી કરીને જૈન શાસનની સર્વાંતિશાયી ખરી ખુબી યુગે યુગે જ્ઞાસુઓ સમજતા રહે, તેવા પુરુષો પાકતા રહે, એવી આશા સાથે વિરમીએ છીએ.

તા. ૧૫-૩-૩૮
મહેસાણા

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ

શ્રી દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય:નો રાસ.

વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમણિકા.

૧ સ્તબ્ધતા મગળાચરણનો શ્લોક

પૃષ્ઠ ૪

ઢાળ ૧ લી.

[દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનની તથા જ્ઞાનીની મહત્તા સાક્ષ્યપ્રમાણો સાથે વર્ણવી છે]
ગાથા વિષય

૧ સુરુત્તમરસકાર વિષયવર્તિ-

અનુપમ અનુપમ

૩

૨-૩ દ્રવ્યાનુયોગ મહિમા

૪

ચરણાનુયોગ કરતા અપેક્ષાએ દ્રવ્યાનુયોગની મહત્તા

૫

સમ્મતિ ઉપદેશપદ અનેષોડશકના પ્રમાણો

૫

૪ દ્રવ્યાનુયોગાસક્તને આધારકર્તાદિ દોષોની અસત્યતા

૫

૫ ચક્રેષુ સૂત્રકૃતાંગ અને પ્રસમરતિ પ્રકરણના પ્રમાણો ૫-૬

૫-૬

૫ બાહ્ય અને અભ્યન્તર ક્રિયાનો ભેદ

૬

દશવૈકલિક સૂત્રનું પ્રમાણ

૬

૬ દ્રવ્યાનુયોગ ઉપર શુદ્ધ ધ્યાનનો આધાર

૭

પ્રવચનસારનું પ્રમાણ -

૭

૭ ગીતાર્થ જ્ઞાનીની મહત્તા

૮

સમ્મતિ અને વ્યવહાર સૂત્રનું પ્રમાણ

૮

જ્ઞાનગીતાર્થ અને ચારિત્ર ગીતાર્થના પ્રકારો

૮

૮ મંથકારની પરિણતિ

૯

મંથકારના ઇન્દ્રિયોગ યોગદષ્ટિનું પ્રમાણ

૯

૯ આ મયના મૂળ આધારો અને સુરુવચનની પરત્રતતા

૯

જ્ઞાનમદ ન કરવાની જાનામથ

ઢાલ પીછ

દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય

[૧ દ્રવ્ય. ગુણ પર્યાય ના લક્ષણો

૨ ત્રોયમા ભેદ અભેદ ત્રણ પ્રકાર ત્રણ લખણ શુદ્ધ એક પદાર્થ એ પ્રકારે મળતા દ્વારે

૩ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો ભેદ સર્વતા પ્રથમ સામાન્ય તિર્થે પ્રથમ સામાન્ય

૪ ભેદના કારણોન્સ્વરૂપ ભેદ: એક: અનેક: આધાર: આધેય: ઇન્દ્રિય ગોચરતા: સંજ્ઞા: સંખ્યા: લક્ષણ:થી ભેદ.]

૧ દ્રવ્યનું લક્ષણ ૧૦

ગુણ: પર્યાય: અને દ્રવ્યની એકરૂપતા ૧૦

૧ દ્રવ્યની સ્વાભાવિકતા: સાપેક્ષિતા વિષે ચર્ચા ૧૧

તત્ત્વવાર્થનું પ્રમાણ ૧૧

૨ ગુણ લક્ષણ: પર્યાય લક્ષણ: પ્રત્યેના કારો ૧૧

દ્રવ્યોના સામાન્યથી ગુણ અને પર્યાયો ૧૨

૩ મોતીની માળાને દૃષ્ટાંતે ત્રણેયનો ભેદ ૧૨

દ્રવ્ય-સામાન્ય: ગુણ-પર્યાય-વિશેષો: ૧૨

૪ ૧ ઉર્ધ્વતા સામાન્ય : દૃષ્ટાન્ત સાથે ૧૨

ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધ, નૈયાયિક : સદૃશતવાદીના મતો. ૧૩

૫ તિર્યક્ પ્રત્યય સામાન્ય દૃષ્ટાન્તો સાથે ૧૩

દિગંબરનો મત અને તેનું સમાધાન ૧૪

૧ ઉર્ધ્વતા સામાન્યના બે ભેદ ૧૪

આધશક્તિ: સમુચિત શક્તિ: ૧૪

૭ ધી: ધાસ: અને દુધ:ના દૃષ્ટાંતો ૧૫

૮ જીવમાં ઉર્ધ્વતા સામાન્યની ઘટના ૧૫

ગીતા તથા વીશીના પ્રમાણો ૧૬

૯ આધ શક્તિ અને સમુચિત શક્તિ ઉપર નયો: ૧૬

ઉપનિષદનું પ્રમાણ. ૧૭

૧૦ ગુણ: પર્યાય : વ્યક્તિ રૂપે ૧૭

તે દીગંબર મત ૧૭

૧૧ દીગંબર મત ખાંડન ૧૭

સમ્મતિ તર્કનું પ્રમાણ ૧૮

૧૨ ગુણાર્થિક નય ન માનવા વિષે ૧૯

સમ્મતિ તર્ક તથા સૂત્રોનું પ્રમાણ ૨૦

૧૩ એજ ચર્ચા ચાલુ ૨૦

૧૪ દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય: માં પરસ્પર ભેદના કારણો ૨૧

એક: અનેક: થી ભેદ ૨૧

૧૫ આધાર: આધેય: ઇન્દ્રિય ગોચરતા:થી ભેદ ૨૧

૧૬ સંજ્ઞા: સંખ્યા: તે લક્ષણ:થી ભેદ ૨૨

ત્રીજી ઢાળ

અભેદ પક્ષ:

[૧ એકાંતે એક માનવામાં દોષો ૧ ગુણગુણિ ભાવનો લોપ. અનવરણ દોષ વ્યવહાર લોપ ભારતી અધિકતા દોષ અનેક દ્રવ્યોના એક પર્યાયમાં એકના દ્રવ્યની નિત્યતા કાર્યોત્પત્તિનો અપ્રસંગ]

- ૧ એકાંત અભેદ પક્ષે-ગુણગુણિ ભાવનો ઉચ્છેદ ૨૩
- ૨ અનવરણ દોષ ૨૪
- ૩ 'સોનું તેજ કુદ્ધ છે' એ વ્યવહાર લોપ ૨૪
- ૪ દ્રવ્યમાં ગુણ અને પર્યાયનો ભાર વધવો જોઈએ
નવા નૈયાયિકોના મત ૨૫
- ૫ જુદા જુદા દ્રવ્યના પર્યાય રૂપ ધરને એક માનવામાં આવે છે ૨૫
- ૬ જીવ અજીવ વિગેરે દ્રવ્યનૈયત્વનો ભંગ થાય
તથા એક પરિણતિનો ભંગ થાય ૨૬
- ૭ કારણમાથી કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય ૨૭
- ૮ કારણમાં સત્તા રૂપે કાર્ય છતાં પ્રથમથી જ ન હોવાથી ૨૭
- ૯ નૈયાયિકની ખાસ ચર્ચા ૨૮
પ્રશ્ન-મરણ કાળે વિદ્યમાન કાર્ય ઉત્પન્ન ન થાય, પણ
તેનું જ્ઞાન કેમ ન થાય ? ૨૮
- ૧૦ ઉત્તર-મરણમાં મર્ચ દ્રવ્યાર્થથી નિત્ય છે, અને પર્યાયવાચી
અનિત્ય છે, તો દ્રવ્યાર્થથી તો જ્ઞાન થાય જ છે ૨૮
- ૧૧ સર્વથા અસત્ પદાર્થ જ્ઞાનમાં ભાસેજ નહો
યોગાચારનો મત ૨૯
- ૧૨ જૂનકાળનો ઘટ 'મે દમણા જાણો' ત્યાં વર્તમાન કાલીન
દ્રવ્યની પ્રતીતિ થાય છે અથવા નૈમગ્ન નયથી અતીત
વિષયમાં વર્તમાનનાનો આરોપ થાય છે ૩૦
- ૧૩ જો અસત્ પદાર્થો અસત્ કાળે ભાસે તો ત્રણેય કાળમાં
ચર્યદ્રુગનો ભાસ થવો જોઈએ ૩૦
- ૧૪ માટે અજ્ઞતાનું જ્ઞાન ન થાય ૩૧

૧૫ ભેદવાદી નૈયાયિકઃ અભેદવાદી સાંખ્યઃ ઉભયવાદી જૈનઃ ૩૧
અન્ય-યોગ-વ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિંશિકાના પ્રમાણે ૩૧-૩૨

ઢાળ ૪ થી

ભેદાભેદના પરસ્પર વિરોધનું તાત્ત્વિક સમાધાનઃ

[૧. ભેદાભેદના વિરોધનો પરિહાર;
૨ તેથી ઉત્પન્ન થતો નયવાદઃ અને સમ્મલંગીઃ
૩ તથા સમ્મલંગીનું વિસ્તૃત સ્વરૂપઃ]

- ૧ ભેદાભેદ સાથે કેમ રહે ? ૩૨
સપ્રમાણ જૈન સિદ્ધાન્તોમાં દઢ રહેવાની ભલામણ ૩૩
૨ ભેદાભેદ સાથે રહી શકે છે. ૩૩
૩ રૂપ અને રસ સ્પષ્ટ રીતેજ સાથે રહે છે કે નહીં ? ૩૪
પ્રત્યક્ષ આગતમાં દ્રષ્ટાંતની જરૂર શી ? ૩૪
૪ શ્યામપણું અને રક્તાપણું એકજ ઘડામાં દેખાય છે કે ? ૩૫
૫ એકજ માણસમાં આળકપણું યુવાનપણું વૃદ્ધપણું દેખાય
છે કે ? ૩૫

સમ્મતિનું પ્રમાણ

- ૬ ભેદ હોય ત્યાં અભેદ ન જ હોય, એવી નૈયાયિકની
શંકાનું સમાધાન ૩૬
૭ જૈન દર્શનને તો જડ અને ચેતનમાં ભેદાભેદ માનવામાં
વાંધો નથી ૩૬
૮ જોનો ભેદ, તેનોજ અભેદ : અને જોનો અભેદ તેનોજ ભેદ. ૩૭
સેંકડો નયોની ઉત્પત્તિનું આ જ ખીજ છે ૩૭
૯ દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ અને ભાવઃ વિગેરેને આશ્રયીને
કરોડોભાંગા થાય છે. દુકામાં સમ્મલંગી ૩૯
૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ સમ્મલંગીના ૭ ભાંગાનું સ્વરૂપ ૪૯
સાત ભાંગોની નિયમિતતા વિષે ચર્ચા ૪૦
૧૪ સમ્મલંગીના જ્ઞાનનું રૂપ ૪૨

ઢાળ પ મી

નયઃ પ્રમાણુ. વિચાર અને દ્રવ્યાર્થિક નયના દિગંબર-
પ્રક્રિયાથી ૧૦ પ્રકાર

[પ્રમાણુ વાક્ય અને નય વાક્યનો વિવેક દિગંબર પ્રક્રિયાએ નયના બેરો નવ નયોઃ ત્રણ ઉપનયઃ અધ્યાત્મ સૈલિના બેજ નયો વિગેરે તેમાંથી નવ નયોમાંના પ્રથમ દ્રવ્યાર્થિક નયના દસ બેરો આ ઢાળમાં સ્ત્રમળઆ છે.]

૧ પ્રમાણુ વાક્ય અને નય વાક્યનો વિવેક	૪૩
૨ નય વાક્યમાં દ્રવ્યાર્થિકની મુખ્ય વૃત્તિ અને ઉપચાર વૃત્તિ	૪૪
૩ નય વાક્યમાં પર્યાયાર્થિકની મુખ્ય વૃત્તિ અને ઉપચાર વૃત્તિ	૪૫
૪ પર્યાયાર્થિક દ્રવ્યાર્થિકની મુખ્યતા અને ઉપચારનું ધોરણ	૪૫
૫ એક નય એકજ અઢણુ કરે તો દુર્નયતા	૪૬
૬ સ્વેતાંબર નય વ્યવસ્થાની વિશેષતા	૪૬
૭ દિગંબર પ્રક્રિયામાં અવ્યવસ્થા છતાં મળવા માટે તેનો ઉદ્દેશ	૪૭
૮ દિગંબર પ્રક્રિયાએ નયના બેરો	૪૭
■ દસ પ્રકારના દ્રવ્યાર્થિકમાંથી શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૧)	૪૪
૧૦ દષ્ટાન્ત-જેમ મંસારી જીવો સદજ સ્વભાવની મુખ્યતાએ સિદ્ધ જેવા મણાવ છે	૪૮
૧૧-૧ સત્તાની મુખ્યતાએ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૨)	૪૯
૧૨ દ્રવ્ય તથા પર્યાયના બેદની કલ્પના રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૩)	૪૯
૧૩ વિભાવની મુખ્યતાએ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૪)	૪૯
૧૪ ઉત્પાદ-વ્યવ સાપેક્ષ સંગ્રાહક અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઃ (૫)	૫૦
આ નવની પ્રમાણુમાં અતિવ્યાપ્તિ નથી થતી	૫૧
૧૫ બેદકલ્પના સાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૬)	૫૧
૧૬ અન્યય દ્રવ્યાર્થિક (૭)	૫૧
૧૭ સ્વ દ્રવ્યાર્થિક આદ્ય દ્રવ્યાર્થિક (૮)	૫૨
૧૮ પરદ્રવ્યાર્થિક આદ્ય દ્રવ્યાર્થિક (૯)	૫૨
૧૯ પરમભાવ આદ્ય દ્રવ્યાર્થિક (૧૦)	૫૩

ઢાળ ૬ ક્કી

આકીના ૮ નયો:

[પર્યાયાર્થિક નયના ૬ ભેદો: તથા ળીઝ ૭ નયોના પેટા ભેદો સાથે નવેય નયોનું પુરૂં વર્ણન આ ઢાળમાં કરવામાં આવેલ છે.]

- ૧ મેરૂના દષ્ટાંતે અનાદિ: નિત્ય: શુદ્ધ: પર્યાયાર્થિક નય (૧) ૫૩
- ૨ જોન શેત્રીની ળુળી ૫૪
- ૩ સિદ્ધ પર્યાયને દષ્ટાન્તે સાદિ: નિત્ય: શુદ્ધ: નય (૨) ૫૪
- અને સત્તા ઝોળુરવે અનિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક (૩) ૫૪
- ૪ સત્તા ગ્રાહક નિત્ય: અશુદ્ધ: પર્યાયાર્થિક નય (૪) ૫૫
- ૫ સિદ્ધ જોવા સંસારી જીવને દષ્ટાંતે નિત્ય: શુદ્ધ: ૫૬
- પર્યાયાર્થિક નય (૫) ૫૬
- ૬ જન્મ મરણાદિ યુક્ત જીવને દષ્ટાંતે અનિત્ય: અશુદ્ધ: ૫૬
- પર્યાયાર્થિક નય (૬) ૫૬
- ૭ નૈગમના ૩ ભેદ: જૂતકાળમાં વર્તમાન કાળના આરોપમાં ૫૬
- તતપર નૈગમ (૧) ૫૬
- ૮ દષ્ટાંત: દીવાળીને દિવસે પ્રભુ મહાવીર પરમાત્મા ૫૭
- નિર્વાણ પામ્યા. ૫૭
- ૯ ભાવિ કાળમાં જૂતકાળનો ઉપચાર નૈગમ નય (૨) ૫૭
- દષ્ટાંત: જિનેશ્વરને સિદ્ધ કહેવા ૫૭
- ૧૦ વર્તમાનારોપ નૈગમ ૫૮
- દષ્ટાંત: " ભાત રાંધે છે. " ૫૮
- ૧૧ ઓધ સંગ્રહ:ને વિશેષ સંગ્રહ: નયના જો ભેદ ૫૮
- દષ્ટાન્ત: મર્વ દ્રવ્ય ઓક સરખા. ૫૯
- સર્વ જીવો ઓક સરખા : ૫૯
- ૧૨ સામાન્ય સંગ્રહ ભેદક વ્યવહાર નય: અને વિશેષ સંગ્રહ. ૫૯
- ભેદક વ્યવહાર નય ૫૯
- દષ્ટાન્ત: ૧ જીવ: અજીવ: દ્રવ્ય છે. ૫૯
- ૨ જીવો સંસારી: અને સિદ્ધો: છે ૫૯
- ૧૩ સૂક્ષ્મ ઋણુસૂત્ર નય અને સ્થૂલ ઋણુસૂત્ર નય ૫૯
- દષ્ટાન્ત: ૧ ક્ષણિક પર્યાય ૬૦
- ૨ મનુષ્યાદિ-પર્યાય ૬૦
- ૧૪ શબ્દ નયનું લક્ષણ ૬૦
- દષ્ટાન્ત: તટ:તટી: તટમં: આપ: જલમ્ ૬૦

સમગિરહ નવનું લક્ષણ. દૃષ્ટાન્ત—ધટઃ કુંભઃ

૧૫ એવંભૂતનવનું લક્ષણ	૬૦
દૃષ્ટાન્તઃ રાજ સખામાં રાજમાનઃ તે રાજ, રનાનાદિક કાર્યમાં બેઠેલો તે રાજ નહિ.	૬૧
૧૬ નવના ૨૮ બેઠેલો ઉપસંહાર	૬૧
૯૯	

ઢાળ ■ મી ઉપનયના ભેદો.

સદ્ભૂત વ્યવહારના બે ભેદઃ અસદ્ભૂત વ્યવહારના ૯ ભેદઃ ઉપ-
રાંત અસદ્ ભૂતવ્યવહારના ૩ ભેદ. ઉપચરિતોપચરિત વ્યવહારના
ત્રણ ભેદ]

૧ સદ્ભૂત વ્યવહારના ભેદ	૬૨
૨ શુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહારના અને અશુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહારના લક્ષણો.	૬૨
૩ દૃષ્ટાન્તઃ ૧ આત્મ દ્રવ્યનું કેવલ જ્ઞાન ૨ આત્મ દ્રવ્યના મતિ જ્ઞાનાદિ ગુણો	૬૨
૪ સદ્ભૂત વ્યવહાર નવની વિષય મર્યાદા	૬૩
૫ અસદ્ભૂત વ્યવહારનવનું લક્ષણ	૬૩
૬ દ્રવ્યમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ અસદ્ભૂત વ્યવહાર નવ (૧)	૬૩
૭ ગુણમાં ગુણનો ઉપચાર—આત્માના મહીન સ્વભાવને કૃષ્ણસેત્ત્વા કહેવામાં આવે છે (૨)	૬૩
૮ પર્માણમાં પર્માણનો ઉપચારઃ કાર્થીઃ ધોષાઃ ને પ્રુદ્ગમ રક્ષ કહેવામાં આવે ■ (૩)	૬૪
૯ દ્રવ્યમાં ગુણનો ઉપચારઃ કું ધોષો છું (૪)	૬૪
દ્રવ્યમાં પર્માણનો ઉપચારઃ કું સરીર છું (૫)	૬૪
૧૦ ગુણમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ તે ગોરા દેખાય છે (૬)	૬૪
પર્માણમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ દેહ તે આત્મા (૬)	૬૪
૧૧ ગુણમાં પર્માણનો ઉપચારઃ મતિજ્ઞાન તે સરીર (૮)	૬૫
પર્માણમાં ગુણનો ઉપચારઃ સરીર તે મતિજ્ઞાન (૯)	૬૫
૧૨ અસદ્ભૂત વ્યવહારના ૯ પ્રકારનો ઉપસંહારઃ તથા બીજા ત્રણ પ્રકારની ચક્ષ્યાત	૬૫

- ૧૩ સજ્જતીય અસદ્ભૂત વ્યવહારઃ બહુ પ્રદેશી પરમાણુ (૧) ૬૫
- ૧૪ વિજ્ઞતીય અસદ્ભૂત વ્યવહારઃ મૂર્ત મતિ જ્ઞાન (૨) ૬૬
- ૧૫ સજ્જતીય-વિજ્ઞતીય અસદ્ભૂત વ્યવહારઃ જીવ અજીવ
વિષયનું જ્ઞાન (૩) ૬૬
- ૧૬ ઉપચરિતાઅસદ્ભૂત વ્યવહારનું લક્ષણ ૬૬
- ૧૭ સ્વજ્ઞતિ ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર નયઃ
દષ્ટાન્તઃ હું પુત્રાદિકઃ અથવા મારા પુત્રાદિકઃ (૧) ૬૭
- ૧૮ વિજ્ઞતીય ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર નયઃ
દષ્ટાન્તઃ મારા વત્સાદિક. (૨)
સજ્જતીય-વિજ્ઞતીય ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર
દષ્ટાન્તઃ મારા ગઢઃ દેશઃ વિગેરે (૩) ૬૭
- ૧૯ ઉપનયોનો ઉપસંહારઃ

૧૦૮

આઠમી ઢાળ

આધ્યાત્મિકનયો અને નયભેદમાં મતાંતરની ચર્ચા:

[૧ અધ્યાત્મ નયના નિશ્ચયઃ અને વ્યવહારઃ એ ભેદોનું પેટા ભેદો અને દષ્ટાંતો સહિત વર્ણન.

૨ દિગંબર પ્રક્રિયાએ નયના જે ભેદો પાડવામાં આવેલા છે, તે માત્ર શિષ્યાઉ વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિ ખીલવવા માટેના છે. વાસ્તવિક રીતે એ ભેદો જરૂરના નથી. શ્વેતામ્બર પ્રક્રિયાએ સાત નયો કહેલા છે, તેજ વ્યવસ્થા ખરાબ છે. અને તેમાં દરેક પ્રકારનો સમાવેશ થઈ શકે છે. એ આ ઢાળમાં રીતસરની યુક્તિ પૂર્વક સાબિત કરવામાં આવેલું છે.]

૧ નિશ્ચય નયઃ વ્યવહાર નયઃ એ બે આધ્યાત્મિક નયઃ

નિશ્ચયનાઃ—શુદ્ધઃ અને અશુદ્ધઃ એ બે ભેદ. ૬૮

૨ દષ્ટાન્તઃ જીવ તેજ કેવલ-જ્ઞાનઃ શુદ્ધ નિશ્ચય નય (૧) ૬૮

મતિ જ્ઞાનાદિક આત્માઃ અશુદ્ધ નિશ્ચય નય. (૨) ૬૮

૩ સદ્ભૂત વ્યવહાર નય અને અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયના લક્ષણો ૬૯

૪ સદ્ભૂત વ્યવહારના ઉપચરિતઃ અને અનુપચરિતઃ બે ભેદ

ઉપચરિત સદ્ભૂતનું લક્ષણઃ દષ્ટાન્ત-જીવનું મતિજ્ઞાન ૬૯

૫ અનુપચરિત સદ્ભૂતનું લક્ષણઃ દષ્ટાન્ત-કેવલ જ્ઞાનાદિક.

આત્માના ગુણો

૬૯

- ૧ અસદ્બૂત વ્યવહારના ઉપચરિતઃ અને અનુપચરીતઃ એ બે બેદો દષ્ટાન્તઃ અસંશ્લેષિન યોગે-દેવદત્તનું ધન ૬૯
- ૭ દષ્ટાન્ત સંશ્લેષિન યોગે-આત્માનો દેહ ૬૯
- દિગંબર નયો તથા ઉપનયોનો ઉપમંદાર ૭૦
- ૮ ત્રિષપભેદ ન છતાં પરિભાષા બેદની ચર્ચાનો ઉપક્રમ ૭૧
- તત્ત્વાર્થને આધારે સાત અને પાચ નયો છે, તો નવ નયો કેમ થાય ? ૭૧
- ૧૦ પર્વાર્થાર્થિકઃ દ્રવ્યાર્થિકઃ ની પેઠે અર્પિત અને અનર્પિતને જુદા મણી ૧૧ નયો કેમ ન કહેવા ? ૭૨
- ૧૧ જેમ અર્પિત-અનર્પિત વ્યવહાર અને સંપ્રદર્શ સમાવેશ કરે છે, તેમ પ્રથમના અને પછીના નયોમાં દ્રવ્યાર્થિક અને પર્વાર્થાર્થિકનો સમાવેશ કેમ ન થાય ? ૭૨
- ૧૨ શ્રી જીનભદ્ર ગણિ સુમાત્મમણુને મતે-પ્રથમના ચાર દ્રવ્યાર્થિક અને હેતુના ગણ પર્વાર્થાર્થિક નયો. ૭૩
- ૧૩ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરને મતે પ્રથમના ગણ દ્રવ્યાર્થિક અને પછીના ચાર પર્વાર્થાર્થિક ૭૩
- ૧૪ અંતર્ભૂત નયોના સમૂહ ૩૪ મુખ્ય નયોને જુદા બેદ તરીકે થી રીતે મણી શકાય ? ૭૪
- ૧૫ સંપ્રદર્શ અને વ્યવહાર ૩૫ નૈમમ નવ માનવા છતાં ક્યાંક તેનો બેદ કરવામાં આવેલો છે, તે રીતે પણ નવના નવ બેદ કેમ ન કહી શકાય ? ૭૫
- ૧૬ વિમલકાને વિભાગ તરીકે મણીએ, તો ભવસ્થા રહે નહિ. ૭૬
- ૧૭ નવ નવ માનવા, તે સૂત્ર વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા છે ૭૭
- ૧૮ દ્રવ્યાર્થિકના ૧૦ બેદ પણ ઉપવ્રક્ષણ દષ્ટિએથી સમજવાના છે, નહિતર પ્રદેશાર્થિક નયનો સમાવેશ ચામાં થશે ? ૭૮
- ૧૯ ઉપનયોનો પણ વ્યવહાર નયમાં સમાવેશ થાય છે, નહિતર પ્રમાણુ અને ઉપપ્રમાણુના બેદ માનવા પડશે. ૭૮
- ૨૦ વ્યવહારનો અને નિશ્ચયનો પણ ગૌણ અને મુખ્યવૃત્તિથી પરસ્પરનો ઉપચાર કરવાથી મૂળ નયોમાં સમાવેશ થાય છે. ૭૯
- સાધ્યમાં નિશ્ચય અને વ્યવહારના સ્પર્શો પેલાં છે, તે જરાગર છે. ૮૦

૨૨-૨૩ નિશ્ચય અને વ્યવહારનો મૂળ નયોમાં કેવી રીતે ...
સમાવેશ થાય છે ? ૧૮૦-૮૧

૨૪ દિગંબર પ્રક્રિયા માત્ર બાળ વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા
પૂરતીજ છે, તાર્કિક નથી. ૮૨

૨૫ નવ વિચારનો ઉપસંહાર ૮૨

દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય: ૩૫ એકજ પદાર્થને જુદા જુદા
નયોથી જાણવામાં જગતનો પરમાર્થ સમજાય છે,
ત્યારે હૃદયમાં એક જાતનો અપૂર્વ આનંદ આવે છે. ૮૨

૧૩૩

ઢાળ ૯ મી

ઉત્પાદ: વ્યય: અને દ્રાવ્ય: નું સુંદર સ્વરૂપ:

[૧ ઉત્પાદ: વ્યય: દ્રાવ્ય: ની સાખિતી

૨ દૃષ્ટાન્તો

૩ ઔદ્ધ તથા નૈયાયિકની એકાન્ત અનિત્યતા: તથા સર્વ શન્યવાદ:
ક્રાષ્ટક નિત્ય જ પદાર્થ: ક્રાષ્ટક અનિત્ય જ પદાર્થ: વિગેરે માન્યતાઓનું
ખંડન

૪ એક કાળે એકજ પદાર્થમાં ત્રણેયની સિદ્ધિ

૫ એક કાળે ત્રણેય કાળના વ્યવહારની સિદ્ધિ

૬ દ્રવ્યો ઉપર સ્વ અને પર પર્યાયથી ત્ર-લક્ષણની ઘટના

૭ ઉત્પાદના ભેદો

૮ નાશના ભેદો

૯ દ્રાવ્યના ભેદો અને

૧૦ ઉપસંહાર]

૧ ક્રાષ્ટકપણુ એક પદાર્થ ઉત્પાદ: વ્યય: અને દ્રાવ્ય: લક્ષણયુક્ત છે ૮૩
શ્રી જિનરાજના ત્રિપદીના આ ઉપદેશની ખુબી ઘણીજ
અનેરી છે ૮૩

૨ છયેય દ્રવ્યોમાં એ ત્રણેય યુક્ત લક્ષણોના પરસ્પર વિરોધનો
પરિહાર. એકાન્ત મોહ વાસનાને લીધે વિરોધ દેખાય છે ૮૪

૩ સોનું અને તેના ઘડા તથા મુકુટને દૃષ્ટાન્તે-સમભાવ:
૩

- ૬ ખ અને સુખ ઉપરથી ત્રણેયની સત્યતાની સાબિતીઓ ૮૫
- ૪ ઉત્પાદ. બ્યય અને પ્રાપ્તિનો અભેદ-સખદ-ભેદ ૮૫
- સ્વાદ્ય શબ્દની સર્વત્ર યોગ્યતા ૮૬
- ૫ મારણ્યમે? મર્મ ભેદ અને કાર્ય ભેદ મારણ્ય ભેદ પણ હોય છે
અને તે પણ સ્વાદ્યથી સૂચિત થાય છે ૮૭
- ૬ બાહ્ય મતે ‘ ઈષ્ટાનિષ્ટ વાસના ભેદે વસ્તુ બદ માનવાને
કારણ નથી. ’ તેનું નિમિત્ત ભેદની યુક્તિથી ખડન ૮૭
- ૭ નિમિત્ત કારણના ભેદ વિના વામનાઝનિત જ્ઞાન સ્વભાવથી
સકલધર્મિભ્ય ભેદની માન્યતાનું મધ્યમિકના મતમા
પ્રવેશ થવારૂપ દલીલથી ખડન માધ્યમિક મર્મશૂન્ય
જ્ઞાન ઘાટીનું પણ ખડન ૮૮
- ૮ ઉત્પાદ અને બ્યય નો એકાન્ત ભેદ માનનાર નૈવાધિમ્નું ખડન ૮૯
- ૯ દહો દુષ્ઠ અને ગાધના રમ ના પ્રતિ વાળાના દૃષ્ટાન્તો
ઉત્પાદ બ્યય પ્રોબ્ય સત્તની સિદ્ધિ ૮૯
- ૧૦ એક કાળે ઉત્પાદ બ્યય અને પ્રોબ્યની સિદ્ધિ ૯૦
- ૧૧ ‘ ક્રિયાભણે કૃતમ્ એ વચનને અનુમારે ત્રણેયની એકકાળે
સ્થિતિની આગમ અને યુક્તિ (અનુમાન) પ્રમાણથી સિદ્ધિ ૯૨
- ૧૨ નય ભેદની વ્યવસ્થાથી ઉત્પન્નમાન તેજ ઉત્પન્ન કહેવામા
જોન મને વાધો નથી આવતો, અને અન્ય મતને ‘ હમણા
ધટ ડુટયો એ વ્યવહાર પ્રથમ ક્ષણે ધમ્મે જ નહો ૯૨
- ૧૩ પરિણામની અપેક્ષાએ-એક ક્ષણે ઉત્પત્તિ નાશ અને
દ્રવ્યાર્થરે તેજ ક્ષણે ધ્રુવતાની મિદ્ધિ ૯૩
- ૧૪ ભવસ્થ અને સિદ્ધસ્થ કેવળ જ્ઞાન એ સૂત્ર વચન
અનુસારે ત્રણેયની એક કાળના વિષે સમ્ભવિતની
દલીલોથી સિદ્ધિ ૯૪
- ૧૫-૧૬ કેવલ જ્ઞાન ઉપર ઉત્પાદ બ્યય ધ્રુવતાની સિદ્ધિ ૯૪
- ૧૭ આદ્ય ક્ષણ સંજ્ઞ પરિણામે નાશ દ્વિતીય ક્ષણ સંજ્ઞ-
પરિણામે ઉત્પત્તિ અને ક્ષણ સંજ્ઞ પરિણામે પ્રાપ્ત
એમ માની કાળ સંજ્ઞે દરેક પદાર્થમા ત્રૈવચ્ચળ છે
તે વિના ભાવ-પદાર્થ જ ન રહે અણાવ થાય ૯૬
- ૧૮ જીવ પુદ્ગલને સ્વપર્માણે અને જાણીના ૪ અસ્તિકાવને
પર પર્માણે, એક કાલે જોટલા સ્વ પર પર્માણે તેટલા

ઉત્પત્તિ: નાશ: અને ત્રીચ્ચ: છેજ.	૯૬
૧૯ ઉત્પાદના ભેદો	૯૭
૨૦ વિચ્છેદના ઉત્પાદનું લક્ષણ અને તેના ભેદો	૯૭
૨૧-૨૨ અદ્વિતીય વિચ્છેદના ઉત્પાદનું લક્ષણ અને તેની સિદ્ધિ	૯૮
૨૩ ધર્માસ્તિત્વાદિકર્મો ઉત્પાદની સિદ્ધિ	૯૯
૨૪ નાશના બે પ્રકારો	૧૦૦
૨૫ રૂપાન્તર પરિણામ અને અર્થાન્તર ગમન વિનાશના દષ્ટાન્તો.	૧૦૦
૨૬ એ બન્ને નાશ વિષે વિશેષ સમજ.	૧૦૧
૨૭ ક્ષાયના નવ ભેદો બે પ્રકારો	૧૦૨
૨૮ આમ અનેક રીતે દરેક વસ્તુને ત્રણ લક્ષણ યુક્ત બરાબર સમજે તે વિસ્તારરુચિ છવ સમ્યક્ત્વ પામે, અને જ્ઞાસનના પ્રભાવકર્ણ પામે.	૧૦૨

હાળ ૧૦ મી.

છ દ્રવ્યો: તેની સિદ્ધિ: અને ભેદો:

- [૧ પાછળ વર્ણવેલા વિષયોનો સંબંધ.
 ૨ છ દ્રવ્યોના લક્ષણો: તથા ભેદો:
 ૩ કાળ દ્રવ્ય વિષે મત-મતાન્તરોનું સમાધાન]
- ૧ દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય: ના સ્વરૂપ: તેઓનો પરસ્પર કથં-ચિત્ ભેદ: અને કથંચિત્ અભેદ:, તે પ્રસંગે સંપત્-ભંગી વિચાર અને નય વિચાર:, તથા-ત્રણેયના ઉત્પાદ: વ્યય: અને ધૌવ્ય: એ ત્રણ લક્ષણ વિચાર પૂર્વક દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય:નું કેટલુંક સ્વરૂપ ૨ થી ૯ હાળ સુધી કહી, દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય: ના વિશેષ-લક્ષણ: ભેદ: વિગેરે વિચારપૂર્વક હવે પછી વિસ્તારથી આપવામાં આવતા વર્ણનનો ઉપક્રમ. ૧૦૩
- ૨ આ પ્રમાણે યથાર્થ જ્ઞાન થાય, તેજ સમક્રિત: અને તેજ ધર્મનો મોટો આધાર, માટે તેના જ્ઞાદરની ભલામણ: જે વિના તત્ત્વોનું ખરૂં જ્ઞાન મંભવતું નથી. ૧૦૩
- ૩ અનાદિ: અનન્ત એવા છ દ્રવ્યોના નામ ૧૦૪
- ૪ ધર્માસ્તિત્વાદનું સ્વરૂપ. ૧૦૫

- ૫ અધર્મોસ્તિ કામનું સ્વરૂપઃ અને એ જન્મેવને માનવાની
આવશ્યકતાનું કારણ ૧૦૬
- ૬ ધર્મોસ્તિ કામઃ ન હોય, તો શો વધો ? ૧૦૬
- ૭ અધર્મોસ્તિ કામ ન હોય, તો શો વધો ? ૧૦૭
- ૮ આકાશ દ્રવ્યનું લક્ષણઃ અને બેદર ૧૦૮
- ૯ અતંત અક્ષોકાશની સિદ્ધિ ૧૦૯
- ૧૦ કાળ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ ૧૦૯
- ૧૧ “જીવ અને અજીવના પર્વાવ રૂપ કાળ છે.” એવી
વિચારણા ૧૧૦
- ૧૨ “જ્યોતિષ ચક્રની ગતિ અનુસાર જીવનું નવું કરનાર
કાળ” એ મતની વિચારણાઃ અને શી ભાવના
સૂત્રનું પ્રમાણ. ૧૧૦
- ૧૩ ધર્મસંબંધણી તથા તત્ત્વાર્થસૂત્રના મતોનો સમન્વય ૧૧૧
- ૧૪ કાળ સંબંધી દિગ્બર મત સાથે મત ભેદઃ અને
તે વિષેની લંબાણ ચર્ચાનો ઉપક્રમ. ૧૧૩
- ૧૫ ચોમ શાસ્ત્રની અંતર્મત શ્લોકર્મા કાળ દ્રવ્ય વિષે
દિગ્બર મત સાથેનું મળતાપણાની ઠંકા ૧૧૩
- ૧૬ કાલાણુ માનવાર્મા દોષ ૧૧૩
- ૧૭ “ ૧૧૪
- ૧૮ “ ૧૧૪
- ૧૯ ચોમ શાસ્ત્રના શ્લોકર્મા કાલાણુની માન્યતા ઔપચારિક
છે, બીજી રીતે સંભવિત નથી. ૧૧૪
- ૨૦ પ્રદમલઃ અને જીવ દ્રવ્યનો સંક્ષેપર્મા વિચાર ૧૧૬
- ૨૧ દ્રવ્ય વિચારનો ઉપસંહાર ૧૧૬

ઢાળ ૧૧ મી.

ગુણઃ અને સ્વભાવઃ વિચારઃ

- [૧ ૧૦ સામાન્ય ગુણો
૨ ૧૬ વિશેષ ગુણો
૩ ૧૧ સ્વભાવો]

૧-૨ દશ સામાન્ય ગુણોના લક્ષણ સહિત નામો

૧૧૭

૩-૪ સોળ વિશેષ ગુણો. અને સામાન્ય તથા વિશેષ	
ગુણનો ભેદ	૧૨૦
૫ ધર્મ તરીકેના કેટલાક સ્વભાવોના ગુણોથી જુદાં વર્ણનનો	
ઉપક્રમ, તથા અગ્યાર સ્વભાવોનો ઉપક્રમ, અને અસ્તિ	
નાસ્તિ સ્વભાવનું વર્ણન	૧૨૨
૬ અસ્તિ: નાસ્તિ: સ્વભાવ ન હોય તો ?	૧૨૩
૭ નિત્ય સ્વભાવ: અનિત્ય સ્વભાવ: વર્ણન	૧૨૪
૮ એ બેમાંથી ગમે તે એક ન હોય તો ?	૧૨૫
૯ એક: અનેક: સ્વભાવ: તે ન હોય તો ?	૧૨૭
૧૦ ભેદ: અભેદ: સ્વભાવ: તે ન હોય તો ?	૧૨૮
૧૧ ભવ્ય: અભવ્ય! સ્વભાવ: તે ન હોય તો ?	૧૨૯
૧૨ પરમભાવ પારિણાત્મિક સ્વભાવ. તે ન હોય તો ?	૧૩૦
અને ઉપસંહાર	૧૩૦

૧૬૪

ઢાળ ૧૨ મી

[૧૦ સામાન્ય સ્વભાવ અને ૧૧ વિશેષ સ્વભાવો મળાને ૨૧ સ્વભાવો.]

૧ ચેતન: અચેતન:ની વ્યાખ્યા	૧૩૧
ચેતન ગુણ ન હોય તો ?	
૨ અચેતન ગુણ ન હોય તો ?	૧૩૧
૩ મૂર્ત ગુણ: અને અમૂર્ત ગુણ: ની વ્યાખ્યા:	૧૩૬
૪ તે ન હોય તો ? અને એક પ્રદેશિતા ગુણ વિચાર,	૧૩૨
અને તે ન હોય તો ?	૧૩૨
૫ અનેક પ્રદેશ ગુણ.	૧૩૭
૬ એક પ્રદેશ ગુણ ન હોય તો ? અનેક પ્રદેશ ગુણ ન	
હોય તો ?	૧૩૪
૭	૧૩૪
૮ વિભાવ સ્વભાવ: તે ન હોય તો ?	૧૩૫
૯ સ્વભાવાત્મકતા: વિભાવાત્મકતા:માં નિર્દોષપણું	૧૩૫
૧૦-૧૧ ઉપચરિત સ્વભાવનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારો	૧૩૬
૧૨ ૧૦ સામાન્ય સ્વભાવ. ૧૧ વિશેષ સ્વભાવ એમ કુલ ૨૧	
સ્વભાવો	૧૩૭
૧૩ ૭ દ્રવ્યોમાં સંભવતી સ્વભાવ સંખ્યા	૧૩૭

૧૪ સર્વસ્વભાવોનો પ્રમાણ અને નયોની મદદથી અધિગમ
કરવાનો ઉપદેશ અને ઉપસંહાર ૧૩૮

ઢાળ ૧૩ મી.

૨૧ સ્વભાવો ઉપર નયોની ઘટના:

[૧ સ્વભાવો ઉપર નયોની ઘટના.

૨ પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં અમૂર્તતા સ્વભાવના ઉપચાર વિષે વિશેષ ચર્ચા.

૩ દિગંબર મત સાથે સ્વેતાંબર મનની ગુણના.]

- ૧ અસ્તિ:નાસ્તિ: સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર ૧૩૮
- ૨ નિત્યઃ અનિત્યઃ સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર ૧૩૯
- ૩ ૪ ભેદઃ અભેદઃ સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર ૧૩૯
- ૫ ભવ્ય : અભવ્ય સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર અને ચેતન
સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર ૧૪૦
- ૬ અચેતન સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર ૧૪૧
- ૭ જીવની અચેતનધર્મતા અને મૂર્ત સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર ૧૪૧
- ૮ જીવની મૂર્તતા : અને પુદ્ગલ વિના બીજા દ્રવ્યોની અમૂર્તતા
ઉપર ન્યાયતાર ૧૪૨
- ૯ ઉપચારથી પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યને અમૂર્તતા કેમ નહીં ? ૧૪૨
- ૧૦ તેમાં સમંતિ તકેનું પ્રમાણ ૧૪૩
- ૧૧ “પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં અમૂર્તતાનો ઉપચાર ન હોય.” તેનો ખુલાસો ૧૪૪
- ૧૨ અસદ્ ભૂતબ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ પરમાણુને ઉપચારથી
અમૂર્ત કહેવામાં દરકત નથી. ૧૪૪
- ૧૩ એક પ્રદેશ સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર ૧૪૫
- ૧૪ અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર ૧૪૫
- ૧૫ વિભાવ સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર ૧૪૬
- ૧૬ સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતારનું ધોરણ ૧૪૬
- ૧૭ એ દિગંબર પ્રક્રિયા સાથે સ્વમત પ્રક્રિયાનો મેળ ૧૪૬
- ૧૮ ગુણુ: અને સ્વભાવ: પ્રકરણનો ઉપસંહાર ૧૪૬

ઢાળ ૧૪ મી

પર્યાયિના ભેદો : લક્ષણો : દૃષ્ટાંતો: અને ન્યાયતાર:

- ૧ પર્યાયના એ ભેદ ૧૪૭
- ૨ વ્યંજનપર્યાય અને અર્થ પર્યાયના લક્ષણો ૧૪૮
- ૩ તે બંનેવના દ્રવ્યથી અને ગુણથી, તથા શુદ્ધ અને અશુદ્ધ

સેદો, જીવ દ્રવ્ય ઉપર શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય	૧૪૮
૪ અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય અને ગુણ વ્યંજન પર્યાયના દષ્ટાન્તો	૧૪૯
૫ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પર્યાયના લક્ષણો	૧૪૯
૬ અર્થ પર્યાયના દષ્ટાન્ત	૧૫૦
૭ દિગંબર સાથે “કેવળજ્ઞાનાદિકમાં અર્થ પર્યાય નથી” એ બાબતમાં ચર્ચા	૧૫૦
૮ પુદ્ગલ દ્રવ્ય ઉપર શુદ્ધઃ અશુદ્ધઃ વ્યંજન પર્યાય	૧૫૧
૯ ધર્માસ્તિકાય આદિ વિષે અર્થ પર્યાય નથી માનતા તે મતનું ખંડન	૧૫૧
૧૦ ધર્માસ્તિકાયાદિકને વિષે અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય નથી માનતા તેનું ખંડન	૧૫૨
૧૧ સંયોગ પણ આકૃતિની પેઠે પર્યાય છે.	૧૫૨
૧૨ તે વિષે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનો અભિપ્રાય	૧૫૩
૧૩ ધર્માસ્તિકાયાદિકને પરદ્રવ્ય સાથે સંયોગ નથી. અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય તરીકેની વિશેષ સામીતી	૧૫૩
૧૪ એજ વાતની વિશેષ દૃઢતા	૧૫૪
૧૫ નયચક્રને અભિપ્રાયે પર્યાયના બીજા ચાર પ્રકાર	૧૫૪
૧૬ તેના દષ્ટાન્તો અને તે પ્રકારોનું પ્રાયિકપણું	૧૫૫
૧૭ “ગુણમાં વિકારોઃ તે પર્યાય” એમ કહી દ્રવ્ય પર્યાયઃ અને ગુણ-પર્યાયઃ કહેતાં દિગંબર દેવસેનાચાર્યનું ખંડન	૧૫૬
૧૮ વિષયોપસંહાર	૧૫૬
૧૯ આશીર્વાદ	૧૫૬
૨૪૫	

દુહા

૧ થી ૮ દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનની વિશેષ મહત્તા તથા ક્રિયા અને જ્ઞાનમાંના સૂક્ષ્મભેદની ચર્ચા	૧૫૭
---	-----

૨૫૩

ઢાળ ૧૫ મી

૧ થી ૧૩ ગીતાર્થ પુરુષોનાં જ્ઞાનની ખુબી અને સ્તુતિ	૧૬૧
---	-----

૨૬૬

ઢાળ ૧૬ મી

- ૧ થી ૭ સર્વોત્તિથામિની અદ્વિત્યુત જ્ઞાનવાણીની સ્તુતિ. અને તે
અધિકારીનેજ આપવાની બલામણુ, અનધિકારીને, આપવાને
તદન નિષેધ વિગેરે ૧૬૮

૨૭૩

ઢાળ ૧૭મી

- ૧ થી ૧૧ મંથ કર્તાની ગુરુ પરંપરાની પ્રસસ્તિ: મંથકારના
અભ્યાસનું સ્થાન: ગુરુ ભક્તિ: શાસનરાગ: તથા આ મંથ
બધુવા માટેની હુકમપૂર્વક બલામણુ ૧૭૪

૨૮૪

કળશ

- ૧ દ્રવ્ય: ગુણ: પર્માણુ:ના વર્ણન રૂપે વાણીનો જે વિસ્તાર
કરેસો છે, તેનું ફળ અને આશીર્વાદ ૧૭૬

૨૮૫

- સમાપ્તિ કાવ્ય ૧૮૧
દ્રવ્ય ગુણ: પર્માણુ:ના રાસના છુટા બોલ ૧૮૩
દ્રવ્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિઓ અને લક્ષણો: ૨૦૩
મંથો: મંથકારો: અને મતોની યાદી ૨૦૪

ત્રણ નિબંધો

- સ્વાદ્વાદ અને સર્વગતા ૨૦૬
આધુનિક વિજ્ઞાન: અને જૈનતત્ત્વજ્ઞાનની અપ્રાધ્યતા ૨૧૩
એકાન્ત શાસન ભક્ત નરવીરને ૨૪૦
મંથાન્તરોના વાક્યોનું સરળ ભાષાંતર— ૨૫૭

ॐ

श्री मन्महोपाध्याय-न्यायविशारद-न्यायाचार्य-
श्रीमद् यशोविजयञ्ज उपाध्याय विरचित-

स्वोपज्ञ-सस्तम्भ-

इत्यु-गुण-

पूर्यायनो रास.

संशोधक :
श्री जैन त्रैयस्कर मंडण-भट्टसाणा.

ऐन्द्र-श्रेणिनतं नत्वा जिर्न तैत्त्वार्थ-देशिनम् ।
प्रयग्ये लोकवांचाऽत्र लेशार्थः कश्चिदुच्यते ॥१॥

હાલ ૧ લી.

રાગ : દેશાખ : : ચોપાઠ.

તિહાં પ્રથમ ગુરુનંદં નમસ્કાર કરીનંદં *પ્રયોજન-સહિત
અભિધેય દેખાડય છે.—

૧.

શ્રી ગુરુ જીતવિજય મનિ ધરી,

શ્રીનયવિજય સુગુરુ આદરી,

આતમ-અરથીનંદં ઉપકાર,

કરું દ્રવ્ય-અનુયોગ-વિચાર. ૧

શ્રી જીતવિજય પંડિત, અનંદં શ્રીનયવિજય પંડિતઃ એ
બેહુ ગુરુનંદં ચિત્તમાંહિ સંભારીનંદં, આતમાર્થી-જ્ઞાનરચિ જીવના
ઉપકારનંદં હેતવં, દ્રવ્યાનુયોગ વિચાર કરું છું. અનુયોગ
કહિયે-સૂત્રાર્થ વ્યાખ્યાન. તેહના ૪ લેહ શાસ્ત્રં કહિયા-ચરણ-
કરણાનુયોગ-આચાર વચન, આચારાઙ્ગ પ્રમુખ ૧, ગણિતાનુયોગ
-સંખ્યાશાસ્ત્ર, ચન્દ્રપ્રજ્ઞસિ પ્રમુખ ૨, ધર્મકથાનુયોગ-આખ્યા-
યિકાવચન, જ્ઞાતા પ્રમુખ ૩, દ્રવ્યાનુયોગ-ષટ્દ્રવ્યવિચાર, સૂત્રમધ્યે-
સૂત્રકૃતાઙ્ગ. પ્રકરણમધ્યે સમ્મતિ, તત્ત્વાર્થ પ્રમુખ મહાશાસ્ત્ર ૪.
તેમાટિ-એ પ્રબંધ ળીજયે છે. તિહાર પણ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય-
વિચાર છે, તેણંદં એ દ્રવ્યાનુયોગ જાણવો. ૧.

એહનો મહિમા કહયે છે—

*પહિલય ણિ પદે મંગલચરણ દેખાડયું-નમસ્કાર કર્યા તે ૧, આતમાર્થી
છહાં અધિકારી ૨, તેહનંદં અવબોધ ચારયય-ઉપકારરૂપ પ્રયોજન ૩, દ્રવ્યનો
અનુયોગ તે છહાં અધિકાર. અન્યકારની ટીપ્પણી.

પાઠાં ૧ પ્રકરણ. પાં ૨. તિહાં દ્રવ્ય ગુણ. પાં

“ વિના દ્રવ્ય-અનુયોગ-વિચાર,
ચરણ-કરણનો નહીં કે સાર.”
સમ્મતિ થંથે ભાષિઈ ઈસ્થૂં,
તે તો બુધ-જન-મનમાં વસ્યૂં. ૨

“ દ્રવ્ય-અનુયોગવિચાર વિના કેવલ ચરણસિતરી-કરણ-સિતરીનો સાર કોઈ નહીં.” એહવું-સમ્મતિ થંથનઈ વિષઈ કહિઈ, તે તો બુધજનના મનમાંઈ વસિઈ, પણ બાલદૃષ્ટિના ચિત્તમાં ન વસઈ. યથા:—

ચરણ-કરણ-પ્રહાણા, સ-સમય-પર-સમય-મુક-ચાવારા ।
ચરણ-કરણસ્સ સારં, ગિચ્છ્ય-મુદ્દં ન જાણંતિ ॥ ૩. કાળે ૬૭ ॥
માયા સમ્મતૌ. ૨.

એ કહિઈ, તેહજ દૃઢ છઠ્ઠ—

શુદ્ધાહારાદિક તનુ યોગ,
મોટો કહિઓ દ્રવ્ય-અનુયોગ,
એ ઉપદેશપદાદિક થંથિ,
સાષિ લહી ચાલો શુભ પંથિ. ૩

શુદ્ધાહાર-૪૨ દોષરહિત આહાર, ઇત્યાદિક યોગ છઠ્ઠ, તે, તનુ કહતાં-નાન્હા કહિઈ. દ્રવ્ય-અનુયોગ-જે સ્વસમય-પરસમય પરિજ્ઞાન, તે, મોટો યોગ કહિઓ. જે માટઈ-શુદ્ધાહારાદિક સાધન

સ્વેચ્છાયાયતું ૪ છઠ્ઠ. એ શાગિ ઉપદેશવદાદિક અંધ ઇલીનઈ
શુભપંચિ-ઉત્તમ શાગિ આદિ. બાળવ્યવહાર પ્રધાન કરીનઈ, જ્ઞાનની
ગૌણતા કરી. તે અશુભમાર્ગ; જ્ઞાનપ્રધાનતા રાખવી, તે ઉત્તમ
માર્ગ. અતઃ એવ—જ્ઞાનાદિક શુભ દેવ—શુદ્ધસવાસ છાંટી શુદ્ધ દારાદિ—
યતનાવંતનઈ મદાદોપઈ ચારિત્રદાનિ કરી છઠ્ઠ.

ગુરુદોષારમ્ભનવા મધ્યવરણમન્તો નિપુણધીભિઃ ।

સન્નિન્દાદેય તથા શાયન પુત્રિયોગેન ॥ ૧. ૧. ॥ પોટજાકે-૩.

૪

“ઐ શોગિં જ્ઞે લાગઈ રંગ.

આધાકર્માદિક નહીં ભંગ,”

પञ्ચકલ્પમાખ્યદં ઇમ ભણિઉં,

સદ્ગુરુપાસ ઈચું મેં સુણિઉં. ૪

ઐ શોગિં—દ્રવ્યાનુયોગવિચારરૂપ જ્ઞાનયોગઈ, જ્ઞે રંગ—ઐરંગ-
સેવારૂપ લાગઈ—સમુદાયમધ્યે જ્ઞાનાભ્યાસ કરતાં કદાચિત્ આધા-
કર્માદિ દોષ લાગઈ, તોહિ ચારિત્રભંગ ન હોઈ, ભાવશુદ્ધિ બલવંત
છઈ, તેણુઈ. ઇમ પञ્ચકલ્પમાખ્યદં ભણિઉં, તથા સદ્ગુરુપાસઈ
સાંભણિઉં. અતઃ એવ—કલ્પ્યાકલ્પ્યનો અનેકાંત શાસઈ કહિઓ છઈ—

આદ્યાગદાદં મુંજંતિ અણ્ણમણ્ણે સકમ્મુણા ।

ઉવલિત્તે ત્રિયાણિજ્ઞા અણ્ણલિત્તે ત્તિ વા પુણો ॥ ૨. ૧. ૮.

एएहिं दोहिं ठाणेहिं ववहारो ण विज्जइ ।

एएहिं दोहिं ठाणेहिं अणायारं तु जाणए ॥ ૨. ૧. ૨ અક્કે ૨૧

અધ્યયને ॥

કિञ્ચિદ્લુપ્તં કલ્પ્યમકલ્પ્યં સ્યાત્ સ્યાદકલ્પ્યમપિ કલ્પ્યમ્ ।
 પિષ્ટઃ શય્યા વસ્ત્રં પાત્રં વા મેષજાદ્યં વા ॥ ૧૪૫
 દેશં કાલં પુરુષમવર્યામુપયોગશુદ્ધિપરિણામાન્ ।
 પ્રસમીક્ષ્ય ભવતિ કલ્પ્યં નૈકાન્તાત્ કલ્પ્યતે કલ્પ્યમ્ ॥ ૧૪૬
 પ્રશમરતૌ ॥ ૪.

૫

બાહ્યક્રિયા છર્ધ બાહિર યોગ,
 અંતરક્રિયા દ્રવ્ય-અનુયોગ.
 બાહ્ય હીન પશ્ચિ જ્ઞાન-વિશાલ,
 ભલો કહિઓ મુનિ ઉપદેશમાલ. ૫

બાહ્યયોગ-આવશ્યકાદિરૂપ બાહ્યયોગ છર્ધ. દ્રવ્ય-અનુયોગ-
 સ્વસમયપરિજ્ઞાન, તે અંતરંગ-ક્રિયા છર્ધ બાહ્યક્રિયાર્ધ-હીન,
 પશ્ચિ-જ્ઞ જ્ઞાનવિશાલ-મુનીશ્વર, તે ઉપદેશમાલા-મધ્યે ભલો
 કહિઓ છર્ધ. ચતઃ—

નાનાદિઓ વરતરં હીનો વિ હુ પવચનં વખાવંતો ।
 ન ય દુઃખરં કરંતો મુદ્ધુ વિ અપ્પાગમો પુરિસો ॥ ૪૨૬ ॥
 તથા—
 હીનસ્સ વિ મુદ્ધપરુવગસ્સ નાનાદિઅસ્સ કાયવ્વં ।

॥ ૩૪૮ ॥

તે માટિ-ક્રિયાહીનતા દેખીનઈ પશ્ચિ જ્ઞાનવંતની અવજ્ઞા ન
 કરવી; તે જ્ઞાનયોગઈ કરી પ્રભાવક બાણવો. ૫

કોઈ કહસ્યઈ, જ-“ ક્રિયાહીન જ્ઞાનવંતનઈ ભલો કહિઓ, તે
 દીપકસમ્યક્ત્વની અપેક્ષાઈ, પશ્ચિ-ક્રિયાની હીનતાઈ જ્ઞાનથી પોતાનો

ઉપકાર ન હોઈ. ” તે શંકા ટાલવાન છે “ દ્રવ્યાદિ જ્ઞાન જ શુક્લધ્યાન દ્વારે મોક્ષ કારણ, માટિ ઉપાદેય છે, ”—ઈમ કહ્યું છે—

૬

દ્રવ્યાદિકચિંતાઈ સાર,

શુક્લધ્યાન પણ લહિઈ પાર.

તેમાટિં એહજ આદરો—

સદ્ગુરુ વિણ મત ભૂલા કરો. ૬

દ્રવ્યાદિકની ચિંતાઈ શુક્લધ્યાનનો પણ પાર પામિઈ, જેમાટિં—આત્મદ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાયભેદ ચિંતાઈ શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ હોય, અનઈ—તેહની અભેદચિંતાઈ દ્વિતીય પાદ હોય. તથા શુક્લ દ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાયની ભાવનાઈ ‘સિદ્ધસમાપત્તિ’ હોઈ, તેતો શુક્લ-ધ્યાનનું ફલ છે.

પ્રવચનસારેઽપ્યુક્તમ્—

જો જાણદિ અરિહંતે દન્વત્તગુણત્તપજ્જયત્તેહિં ।

સો જાણદિ અપ્પાણં મોહો સ્વલ્લ જાદિ તસ્સ લયં ॥ ૧. ૮૦. ॥

તેમાટિં—એહ જ દ્રવ્યાનુયોગ આદરો, પણ—સદ્ગુરુ વિના સ્વમતિકલ્પનાઈ ભૂલા મ ફિરસ્યો. ૬

જ્ઞાન વિના ચારિત્રમાત્રિં જ સંતુષ્ઠ થાય છે, તેહનઈ શિક્ષા કહ્યું છે—

૭

“ એહનો જેણું પામિઆ તાગ,

ઓઘઈ એહનો જેહનઈ રાગ;

એ બે વિન ત્રીજો નહીં સાધ.”

આપિએ સન્મતિ અરથ અગાધ. ૭

“એકનો-દ્રવ્ય નુબંધનો, જેનું તમ પ્રાપ્તિએ-સન્મતિ પ્રમુખ તર્કશાસ્ત્રના નીતાર્થ થયા, તેનું તમારું-પ્રાપ્તિ-મામાન્યપ્રાપ્તિ, એકનો-દ્રવ્ય નુબંધનો, જેને તમ ૧૪૭, તે ત્રીજાનિધિન એ બે વિના ત્રીજો માધુન્ય.” એકનો અગાધ અર્થ સન્મતિપ્રાપ્તિએ-તે માટે-સન-વિના અગિય જ ન દોષ.

સ્વર્ત્ત ન—

મીયત્તો ય વિજાગે ધીઓ મીયત્ત-નિમિત્તો મણિઓ ।
જ્ઞાતો મદ્યવિજાગે નાણુળાઓ નિજાગેરોઈ [ન્યયજ્ઞારે ૨-૩૦]

અટલો વિશેષ: જે-અરજીમાં પ્રાપ્તિ-નિર્દોષ-વચ્ચ-
છયરજાર-દષ્ટિરાટાપ્યગનકે જાન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટ ત્રીજાં અણુવા.
દ્રવ્યાનુયોગદૃષ્ટિ, તે-મમ્મત્યાદિ તર્કશાસ્ત્રપ્રાપ્તિની જ ત્રીજાં
અણુવા. તેની નિષામ્ને જ અત્રીતાર્થનકે અગિય કદિવું. ૭

એ દ્રવ્યાનુયોગની લેશથી પ્રાપ્તિ પોતાના આત્માનર્થે કૃતકૃત્યતા
કદર્થ ન—

તે કારણિયું ગુરુચરણ-અધીન,

સમય સમય ઘણિયું યોગઈ લીન,

સાધું જે કિરિયા વ્યવહાર,

તેહ જ અમ્હ મોટો આધાર. ૮

છછ, તેહનઈં પણિં—અપેક્ષા અવરથ અનુસરવી. “કુણનું સમવાયિ
કારણ? ” ઈમ—આકાંક્ષા હોઈ, તો “કુણનું દ્રવ્ય?” એ આકાંક્ષ
કિમ ન હોઈ? ”

“ગુણ-પર્યાયવદ્દ્રવ્યમ્” તત્ત્વાર્થે । [અ૦ ૬ સૂ. ૩૭.] એ
જિનવાણી રંગઈં—વિશ્વાસઈં મનમાંહિં ધરિઈ. ૧૦.

૨

ધરમ કહીજઈ ગુણ સહભાવી,
ક્રમભાવી પર્યાયો રે.

ભિન્ન-અભિન્ન, ત્રિવિધ, તિય લક્ષણ,
એક પદારથ પાયો રે. ૧૧, જિન૦.

સહભાવી કહતાં—યાવદ્દ્રવ્યભાવી જ ધર્મ, તે ગુણ કહિઈં.
જિમ-જીવનો ઉપયોગ ગુણ, પુદ્ગલનો અહણ ગુણ, ધર્માસ્તિકાયનો
ગતિહેતુત્વ, અધર્માસ્તિકાયનો સ્થિતિહેતુત્વ, આકાશનો અવગાહના-
હેતુત્વ, કાલનો વર્તનાહેતુત્વ. ક્રમભાવી કહતાં—(અ?) યાવદ્દ્રવ્ય-
ભાવી, તે પર્યાય કહિઈં. જિમ-જીવનઈં નર-નારકાદિક, પુદ્ગલનઈં

સાદિકપરાવૃત્તિં. ઈમ-દ્રવ્યાદિક ૩, ભિન્ન છઈં—લક્ષણથી,
છઈં—પ્રદેશના અવિભાગાથી, ત્રિવિધ છઈં, નવવિધ, ઉપચારઈં;

ક્રમાં ૩ ભેદ આવઈ, તેહથી. તથા ત્રિલક્ષણ—ઉત્પાદ-

વ્ય સ્વરૂપ એહવો એક પદારથ જૈન પ્રમાણઈં

એ દ્વાર

અણવાં. ૧૧

૧ પ્રશ્ન

માંહિં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો ભેદ યુક્તિ

ઢાલ-૨ છ.

[ધન ધન સંપ્રતિ સાચો નાન્ટ-એ દેશી.]

૧

ગુણ-પર્યાયતાણું જે ભાજન,

એકરૂપ ત્રિહું કાલિ રે.

તેહ દ્રવ્ય નિજ જાતિ કહિયં,

જસ નહી ભેદ વિચાર્યો રે. ૧૦.

જિનવાણી રંગઈ મનિ ધરિઈ [આંકણી.]

ગુણ, નઈ પર્યાયનું-ભાજન કહતાં-સ્થાનક, જે ત્રિહું કાલિ-અતીત-અનાગત-વર્તમાનકાલિ-એકસ્વરૂપ હોઈ, પણિ-પર્યાયની પરિ કિંઈ નહો, તેહ દ્રવ્ય કહિય. નિજ જાતિ કહતાં-પોતાની જાતિ; જિમ-જ્ઞાનાદિક ગુણ-પર્યાયનું ભાજન જીવદ્રવ્ય, રૂપાદિક ગુણ-પર્યાયનું ભાજન પ્રકૃત દ્રવ્ય, રક્તત્વાદિ ધટાદિ-ગુણ-પર્યાયનું ભાજન મૂદ્રદ્રવ્ય. તંતુ, પટની અપેક્ષાઈ દ્રવ્ય, તંતુ, અવયવની અપેક્ષાઈ પર્યાય; જે માટઈ-પટનઈ વિચાર્યો-પટાવસ્થામધ્યઈ તંતુનો ભેદ નથી, તંતુઅવયવઅવસ્થામધ્યઈ અન્યત્વરૂપ ભેદ છઈ. તે માટઈ-પ્રકૃતરૂકધર્માદિ દ્રવ્ય-પર્યાયપણું અપેક્ષાઈ જાણું. આત્મ-તત્ત્વ વિચારઈ પણિ-દેવાદિક આદિષ્ટ-દ્રવ્ય, સંસારિદ્રવ્યની અપેક્ષાઈ પર્યાય થાય:

કોઈ કહસયઈ જે-“ ઇમ-દ્રવ્યત્વ સ્વાભાવિક ન થયું, આપે-સિક થયું. ”તો કહિયં જે-“ રાજસ વસ્તુનો અપેક્ષાઈજ વ્યવહાર હોય. ઇહાં દોષ નથી. જે-સમવાયિકારણત્વ પ્રમુખ દ્રવ્યસક્ષણ માનઈ

છઠ્ઠ, તેહનઈ પણિં—અપેક્ષા અવશ્ય અનુસરવી. “કુણુનું સમવાયિ-
કારણુ ?” ઈમ—આકાંક્ષા હોઈ, તો “કુણુનું દ્રવ્ય ?” એ આકાંક્ષા
કિમ ન હોઈ ?”

“ગુણ-પર્યાયવદ્દ્રવ્યમ્” તત્ત્વાર્થે । [અ૦ ૬ સૂ૦ ૩૭.] એ
જિનવાણી રંગઈ—વિશ્વાસઈ મનમાંહિં ધરિઈ. ૧૦.

૨

ધરમ કહીજઈ ગુણ સહભાવી,
કમભાવી પર્યાયો રે.

ભિન્ન-અભિન્ન, ત્રિવિધ, તિય લક્ષણુ,
એક પદારથ પાયો રે. ૧૧, જિન૦.

સહભાવી કહતાં—યાવદ્દ્રવ્યભાવી જ ધર્મ, તે ગુણ કહિઈ.
જિમ-જીવનો ઉપયોગ ગુણ, પુદ્ગલનો ગ્રહણ ગુણ, ધર્માસ્તિકાયનો
ગતિહેતુત્વ, અધર્માસ્તિકાયનો સ્થિતિહેતુત્વ, આકાશનો અવગાહના-
હેતુત્વ, કાલનો વર્તનાહેતુત્વ. કમભાવી કહતાં—(અ?) યાવદ્દ્રવ્ય-
ભાવી, તે પર્યાય કહિઈ. જિમ-જીવનઈ નર-નારકાદિકં, પુદ્ગલનઈ
રૂપ-રસાદિકપરાવૃત્તિં. ઈમ-દ્રવ્યાદિક ૩, ભિન્ન છઈ—લક્ષણુથી,
અભિન્ન છઈ—પ્રદેશના અવિભાગાથી, ત્રિવિધ છઈ, નવવિધ, ઉપચારઈ;
એક એકમાં ૩ ભેદ આવઈ, તેહથી. તથા ત્રિલક્ષણુ—ઉત્પાદ-
વ્યય-પ્રૌવ્ય સ્વરૂપ છઈ. એહવો એક પદાર્થ જૈન પ્રમાણુઈ
પામ્યો. એ દ્વાર રૂપ પદં જાણવાં. ૧૧

તિહાં પ્રથમ એ ઢાલમાંહિં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો ભેદ યુક્તિ
દેખાડઈ છઈ—

૧. અયાવદ્-इति द्रव्यानुयोगतर्कणायाम्-સંશોધક.

પાઠા૦-૨. છઈ, પાલિ. ૩. જૈપદ પાલિ. ૫દ. ભા. ૦

જિમ-મોતી ઉજ્જવલતાદિકથી,
 મોતીમાલા અલગી રે.
 ગુણુ-પર્યાયવ્યક્તિથી જાણો,
 દ્રવ્યશક્તિ તિમ વલગીરે. ૧૨. જિન૦.

જિમ-મોતીની માલા, મોતી-યકો તથા મોતીના ઉજ્જવલ-
 તાદિક ધર્મથી અળગી છે, તિમ-દ્રવ્યશક્તિ ગુણુ-પર્યાયવ્ય-
 ક્તિથી અલગી છે, તથા એકપ્રદેશસબધ વલગી છે, ઈમ-
 જાણો. મોતી પર્યાયનધ ઠામિ, ઉજ્જવલતાદિક ગુણુનધ ઠામિ,
 માલા દ્રવ્યનધ ઠામિ, ઈમ દૃષ્ટાંત જોડવો. ઘટાદિ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષપ્રમાણુ ઈ
 સામાન્ય-વિશેષરૂપ અનુભવિ ઈ છે, તે સામાન્ય ઉપયોગધ -મૃત્તિ-
 ઠાદિ સામાન્ય જ ભાસધ છે, વિશેષઉપયોગધ -ઘટાદિવિશેષ જ
 ભાસધ છે. તિહાં-સામાન્ય, તે દ્રવ્યરૂપ જણવુ, વિશેષ, તે ગુણુ-
 પર્યાયરૂપ જણવાં. ૧૨

સામાન્ય-તે દ્રવ્ય કહિલે, તે સામાન્ય ૨ પ્રકારધ છે, તે
 દેખાડધ છે—

ઊરધતાસામાન્ય શક્તિ તે,
 પૂરવ-અપર ગુણુ કરતી રે.
 પિંડ-કુસૂલાદિક આકારિં,
 જિમ માટી આણુકિરતીરે. ૧૩. જિન૦.

ઊર્ધ્વતાસામાન્યરૂપ દ્રવ્ય શક્તિ તે કહીય, જે-પૂર્વ
 કહિય-પહિલા, અપર કં આગિલા, ગુણ કં વિશેષ, તેહનઈ-
 કરતી-તે સર્વમાંહિ એકરૂપ રહય. જિમ-પિંડ કં માટીનો
 પિંડો, કુસૂલા કં કાઠી. તે પ્રમુખ અનેક મૃત્તિકાના આકાર ફિરય
 છય, પણિં-તેહમાંહિ માટી ફિરતી નથી; તે પિંડ-કુસૂલાદિક
 આકારનું ઊર્ધ્વતાસામાન્ય કહિય. જે પિંડ-કુસૂલાદિ પર્યાયમાંહિ
 અનુગત એક મૃદ્દ્રવ્ય ન કહિય, તો ઘટાદિપર્યાયમાંહિ અનુગત
 ઘટાદિ દ્રવ્ય પણિ ન કહવાઈ. તિવાઈ-સર્વ વિશેષરૂપ થાતાં ક્ષણિ-
 કવાદો યૌદ્ધનું મત આવઈ. અથવા-સર્વદ્રવ્યમાંહિ એક જ દ્રવ્ય
 આવઈ. તે માટિ-ઘટાદિદ્રવ્ય, અનઈ-તેહનાં સામાન્ય મૃદાદિ દ્રવ્ય,
 અનુભવનઈ અનુસારય પરાપર ઊર્ધ્વતાસામાન્ય અવશ્ય માનવાં.
 ઘટાદિ દ્રવ્ય થોડા પર્યાયનઈ વ્યાપઈ છય, અનઈ-મૃદાદિ દ્રવ્ય
 ઘણા પર્યાયનઈ; ઇમ-નર-નારકાદિકદ્રવ્ય જીવદ્રવ્યનો પણિ વિશેષ
 જણવો. એ સર્વ નૈગમનયનું મત. શુદ્ધસંગ્રહનયનઈ મતઈ તો
 સદૈકૈત વાદઈ એક જ દ્રવ્ય આવઈ, તે જણવું. ૧૩

૫

સિન્ન વિગતિમાં રૂપ એક જે,

દ્રવ્યશક્તિ જગિ દાખઈ રે.

તે તિર્યકસામાન્ય કહીજઈ,

જિમ ઘટ ઘટપણુ રાખઈ રે. ૧૪. જિન૦.

સિન્ન વિગતિમાં-સિન્નપ્રદેશી વિશેષમાં, જે દ્રવ્યની શક્તિ
 એકરૂપ-એકાકાર દેખાડય છય, તેહનઈ-તિર્યકસામાન્ય કહિય,
 જિમ-ઘટ, ઘટપણુ-ઘટત્વ રાખઈ છઈ.

હિવધ-ઠાઈ ઈમ કહસ્યધ જે-“ ધટાદિક્ષિત વ્યક્તિમાં ગિમ ધટવાદિક એક સામાન્ય છધ, તિમ-પિંડ-કુસલાદિક્ષિત વિત વ્ય-ક્તિમાં મૃદાદિક એક સામાન્ય છધ. તેા તિયંદ્રસામાન્ય ઊર્ધ્વતા સામાન્યનો રયો વિશેષ ? ” તેહનધ કહિઈ જે-“દેશભેદધ-ગિહાં-એકાકાર પ્રતીતિ ઊપજઈ, તિહાં તિયંદ્રસામાન્ય કહિઈ; ગિહાં.કાલ-ભેદધ-અનુગતાકાર પ્રતીતિ ઊપજઈ, તિહાં ઊર્ધ્વતાસામાન્ય કહિઈ.”

ઠાઈક દિગંબરાનુસારી ઇમ કહધ છઈ, જે-“ ધદ્ર દ્રવ્યનધ કાલપર્યાયરૂપ ઊર્ધ્વતાસામાન્યપ્રચય છઈ. કાલ વિના પાંચ દ્રવ્યનધ અવયવસંધાતરૂપ તિયંદ્રપ્રચય છઈ. ” તેહનધ મતઈ-“ તિયંદ્રપ્ર-ચયનો આધાર ધટાદિક તિયંદ્રસામાન્ય યાધ, તથા-પરમાણુરૂપ અપ્ર-ચયપર્યાયનું આધાર વિન્ન દ્રવ્ય જોઈઈ.” તે માટિં-પ દ્રવ્યનધ-ખંધ-દેશ-પ્રદેશભાવધ એકાનેક વ્યવહાર ઉપપાદવો, પણિ-તિયં-દ્રપ્રચય નામાંતર ન કહવું. ૧૪

હિવધ-ઊર્ધ્વતાસામાન્યશક્તિના ૨ ભેદ દેખાડધ છધ—

૬

શક્તિમાત્ર તે દ્રવ્ય સર્વની,

ગુણ-પર્યાયની લીજઈ રે.

કારયરૂપ નિકટ દેખીનઈ,

સમુચિત શક્તિ કહીજઈ રે. ૧૫. જિન૦.

દ્રવ્ય સર્વની-આપ આપણા ગુણ-પર્યાયની શક્તિમાત્ર લીજઈ, તે ઓવશક્તિ કહિધ. અનઈ-જે કાર્યનું રૂપ નિકટ કહતાં-વહિહું ઊપજતું દેખીઈ, તે કાર્યની અપેક્ષાધે-તેહની સમુચિત શક્તિ કહિઈ. સમુચિત કહતાં-વ્યવહારયોગ્ય. ૧૫

ઇહાં-દૃષ્ટાન્ત કહધ છધ.

ધૃતની શક્તિ યથા તૃણભાવઈ

જાણી પિણુ ન કહાઈ રે.

દુઃખાદિક ભાવઈ તે જનનઈ

ભાષી ચિત્ત સુહાઈ રે. ૧૬. જિન૦.

જિમ-ધૃતની શક્તિ તૃણભાવઈ-પુદ્ગલમાંહિ છઈ. નહીં તે-
તૃણઆહારથી ઘેતુ દૂધ દિધ છઈ, તે દૂધમાંહિં ધૃતશક્તિ કિહાંથી
આવી ? ઈમ-અનુમાન પ્રમાણઈ-તૃણમાંહિ જાણી, પિણુ ધૃતશક્તિ
કહવાઈ નહી, તે માટિ-તે ઓધશક્તિ કહિઈ. અનઈ-તૃણનઈ
દુઃખાદિક ભાવઈ-દુઃખ-દધિ પ્રમુખ પરિણામઈ ધૃતશક્તિ કહીઈ,
તે ભાષીયકી જનનઈ-લોકનઈ, ચિત્તિ સુહાઈ, તે માટિ-તે સમુ-
ચિતશક્તિ કહિઈ. અનંતર કારણમાંહિં સમુચિત શક્તિ: પરંપર
કારણમાંહિ ઓધશક્તિ: એ વિવેક. એહ ૨. તુંજ-અન્યકારણતા
૧. પ્રયોજકતા ૨. એ પિ બીજાં નામ ૨ કહઈ છઈ, તે જાણવું. ૧૬
આત્મદ્રવ્યમાંહિ એ ૨ શક્તિ ફલાવઈ છઈ—

૮

ધરમશક્તિ પ્રાણીનઈ પૂરવ

પુદ્ગલનઈ આવર્તઈ રે.

ઓધઈ સમુચિત જિમ વલી કહિઈ

છેહલિં તે આવર્તઈ રે. ૧૭. જિન૦.

જિમ-પ્રાણીનઈ-સવ્ય જીવનઈ, પૂર્વ કહતાં-પહિલા પુદ્ગલપરાવર્ત અનંતવીતા, તેહમાં, પણિ-ઓચઈ-સામાન્યઈ, નહીંતો-છેહલઈ પુદ્ગલપરાવર્તઈ તે શક્તિ ન આવઈ. “નાસ્તો વિદ્યતે ભાવઃ” [ગીતા અ. ૨. ૧૬.] ઇત્યાદિવચનાત્.

અનઈ-છેહલઈ પુદ્ગલપરાવર્તઈ ધર્મની સમુચિત શક્તિ કહિઈ. અત એવ-અચરમ પુદ્ગલપરાવર્ત ભવ-આદ્યકાલ કહિઓ છઈ, અનઈ-છેહલો પુદ્ગલપરાવર્ત ધર્મયૌવનકાલ કહિઓ છઈ.

અચરમપરિઅદ્રેસું કાલો ભવચાલકાલમો મળિઓ ।

ચરમો હ ધમ્મજુષ્વળકાલો તહચિત્તમેઓત્તિ ॥ ૧૯ ॥

૪ વીસીમધ્યે ॥ ૧૭

૯

“કારયભેદઈ શક્તિભેદ” ઈમ

વ્યવહારિં વ્યવહરિઈ રે.

નિશ્ચય-“નાના-કારય કારણુ-

એકરૂપ” તે ધરિઈ રે. ૧૮ જિન૦.

ઈમ-એકેક કાર્યની ઓધ-સમુચિતરૂપ અનેક શક્તિ એક દ્રવ્યની પામિઈ, તે-વ્યવહારનયઈ કરીનઈ વ્યવહારિઈ. તે નય-કાર્ય-કારણુભેદ માનઈ છઈ. નિશ્ચય નયથી-દ્રવ્ય નાનાકાર્ય-કારણુએક-શક્તિસ્વભાવ જ દ્રવ્યમાંહિ ધરિઈ. નહીંતો-સ્વભાવભેદઈ દ્રવ્યભેદ થાઈ. તે તે દેશ-કાલાદિકની અપેક્ષાઈ-એકનઈ અનેકકાર્યકારણુ-સ્વભાવ માનતાં કોઈ દોષ નથી. કારણાંતરની અપેક્ષા પણિ સ્વભાવમાંહિ જ અંતર્ભૂત છઈ. તેણુઈ-તેહનું પણિ વિફલપણું ન હોઈ. તથા-શુદ્ધ નિશ્ચયનયનઈ મતઈ-કાર્ય મિથ્યા છઈ. “આદાવન્તે ચ

યન્નાસ્તિ, વર્તમાનેઽપિ તત્તથા ।” इति वचनात् कार्यं. કારણકલ્પના
રહિત-શુદ્ધ-અવિચલિતરૂપ દ્રવ્ય જ છધ, તે જાણવું. ૧૮

ઈમ-શક્તિરૂપેઈં દ્રવ્ય વખાણિઉં, હવઈ-વ્યક્તિરૂપગુણુ:પર્યાય:
વખાણુઈ છઈ—

ગુણુ: પર્યાય: વિગતિ બહુ ભેદઈ,

નિજ નિજ જાતિં વરતઈ રે.

શક્તિરૂપ ગુણુ કોઈકે ભાષઈ,

તે નહી મારગિ નિરતઈ રે. ૧૯. જિન૦.

ગુણુ: પર્યાય: વ્યક્તિ બહુ ભેદઈ—અનેક પ્રકારિં, નિજ નિજ
જાતિં—સહભાવિ:ક્રમભાવિ: કલ્પનાકૃત્ આપ આપણુઈં સ્વભાવઈં,
વર્તઈ છઈ.

કોઈક—દિગંબરાનુસારી-શક્તિરૂપ ગુણુ ભાષઈ છઈ, જે
માટઈ—તે ઈમ કહઈ છઈ જે—“ જિમ-દ્રવ્ય-પર્યાયનું કારણુ દ્રવ્ય,
તિમ-ગુણુ-પર્યાયનું કારણુ ગુણુ. દ્રવ્ય-પર્યાય=દ્રવ્યનો અન્યથા ભાવ,
જિમ-નર-નારકાદિક. અથવા-દ્રવ્યણુક-અણુકાદિક. ગુણુપર્યાય=ગુણુનો
અન્યથાભાવ, જિમ-મતિ:શ્રુતાદિ વિશેષ, અથવા-સિદ્ધાદિકવ-
લજ્ઞાન વિશેષ. ઈમ-દ્રવ્ય ૧: ગુણુ ૨: એ જાતિં શાશ્વત્, અનઈ-
પર્યાયથી અશાશ્વત્, ઈમ આંચું. ”

એહવું કહઈ છઈ, તે નિરતઈ—રૂઠઈ માર્ગઈં નહીં, જે માટિ-
એ કલ્પના શાસ્ત્રિં તથા યુક્તિં ન મિલઈ. ૧૯

૧૧

પર્યાયથી ગુણુ ભિન્ન ન ભાષિઆ,

સમ્મતિશ્રંથિં વિગતિં રે.

જેહનો ભેદ વિવક્ષાવશથી,

તે કિમ કહિઈ શકતિં રે. ૨૦. જિન૦.

પર્યાયથી ગુણુ ભિન્ન કહતાં—જોદો ભાપિએ નથી, સમ્મતિ
અર્થિ, વ્યક્તિ-પ્રકટ અક્ષરધ. તથાહિ—

• પરિગમણં, પજ્ઞાઓ, અણેગકરણં ગુણ ત્તિ ઇગેદ્ધા ।

તહ વિણ ગુણ ત્તિ મણ્ણહ, પજ્ઞવ-ગય-દેસણા જમ્હા ॥૩.૧૨॥

“જિમ—કમભાવીપણું પર્યાયનું લક્ષણુ છઈ, તિમ—અનેક
કરવું, તે પણિ-પર્યાયનું લક્ષણુ છઈ. દ્રવ્ય તો એક જ છઈ, જ્ઞાનદ-
શાનાદિક ભેદ કરધ છઈ, તે પર્યાય જ છધ, પણિ—ગુણુ ન કહિધ.
જે માટિં-દ્રવ્ય પર્યાયની દેશના ભગવંતની છધ, પણિ-દ્રવ્યઃ
ગુણુની દેશના નથી.” એ ગાથાર્થ.

“જે ઈમ—ગુણુ પર્યાયથી ભિન્ન નથી, તો—દ્રવ્ય ગુણુ પર્યાય
એ ૩. નામ કિમ કહો છે ? ” ઇમ કાઠ કહેઈ, તેહનધં કહિધ
જ—“વિવક્ષા કહિઈ—ભેદનયની કલ્પના, તેહથી. જિમ—“તૈલસ્ય
ધારા”. ઇહાં—તેલ નઈ ધારાઃભિન્ન કહી દેખાડયાં, પણિ—ભિન્ન
નથી. તિમ—સહભાવીઃ કમભાવી કહીનધં ગુણુઃ પર્યાય ભિન્ન કહી
દેખાડયા, પણિ—પરમાર્થઈ-ભિન્ન નથી ઈમ—જેહનો ભેદ ઉપચરિત
છધ, તે ચર્મિત કિમ કહિધ ? જિમ—ઉપચરિત ગાઈ દુઅઈ નહો,
તિમ—ઉપચરિત ગુણુ ચર્મિત ન ધરધ.” ૨૦

હવઈ જ—ગુણુ પર્યાયથી ભિન્ન માંનઈ છઈ, તેહનઈ દૂષણુ
દિઈ છઈ—

ને ગુણ ત્રીને હોઈ પદારથ,
તો ત્રીને નય લહિઈ રે.

દ્રવ્યારથઃ પર્યાયારથઃ નય

હોઈ જ સૂત્રિ કહિઈ રે. ૨૧. જિન૦.

ને-ગુણ ત્રીને પદાર્થ-દ્રવ્યઃ પર્યાયથી જૂદો ભાવ હોઈ, તો-
ત્રીને નય લહીઈ-પામિઈ, અનર્થ-સૂત્રર્થ તો દ્રવ્યાર્થઃ પર્યાયાર્થઃ
એ બિહુ જ નય કહિયા છઈ. ગુણ હોઈ, તો-ગુણાર્થ નય પશિ
કહિઓ નેઈઈ.

उक्तं च सम्मतौ—

दो उण णया भगवया, दब्बद्वियपज्जवद्विया णियया ।

जइ पुण गुणो वि हुंतो, गुणद्विअ-णओ वि जुज्जंतो ॥ ३. १०

जं च पुण भगवैया तेसु तेसु सुत्तेसु गोयमाईणं ।

पज्जवसण्णा णियैया, वागरिया तेण पज्जाया ॥ ३. ११.

૩પાદિકનર્થ ગુણ કહી સૂત્રિ બોલ્યા નથી, પશિ-“વણ્ણપજ્જવા,

ગંધપજ્જવા” ઇત્યાદિક પર્યાયશબ્દર્થ બોલ્યાં છઈ; તે આટિ-તે

પર્યાય કહિઈ, પશિ-ગુણ ન કહિઈ. અનર્થ-“એગુણકાલણ”

ઈત્યાદિક ઠામિ જે ગુણ શબ્દ છઈ, તે ગણિતશાસ્ત્રસિદ્ધ પર્યાય-

વિશેષ સંખ્યાવાચી છઈ, પશિ-તે વચન ગુણાર્થિકનય વિષયવાચી

નથી. उक्तं च सम्मतौ—

जंपंति-“अत्थि समए-एगुणो दसगुणो अणंतगुणो ।

रूवाई परिणामो, भण्णइ तम्हा गुणविसेसो ” ॥ ३. १३.

“गुणसद्वर्तरेण वि, तं तु पज्जवविसेससंखाणं ।

सिज्झइ णवरं संखाण-सत्थ-धम्मो ण य गुणो त्ति ॥ ३. १४.

પાઠા૦ ૧. एत्तोयगुण-विसेसे. २. अरहया. ३. नियमा. स०
प्र० ४. बोल्या. पालि०

જહ દસસુ દસગુણમ્મિ ય, એગમ્મિ દસત્તણ સમં ચેવ ।

અહિયમ્મિ વિ ગુણસદે, તદેવ ઇય પિ દહ્વ ” ॥ ૩. ૧૫.

ધમ--ગુણ, પર્યાયથી પરમાર્થદષ્ટિ બિન્ન નથી, તો તે દ્રવ્ય

પરિ શક્તિરૂપ કિમ કહિઈ ? ૨૧

“પર્યાયદલ માટિ” ગુણનધ શક્તિરૂપ કહધ છધ, તેહન દૂપણુ દિઈ છધ—

૧૩

જો ગુણ, દલ પર્યાયનું હોવઈ,

તો દ્રવ્યઈ સ્યૂં કીજઈ ? રે

ગુણ-પરિણામપટંતર કેવલ,

ગુણ-પર્યાય કહીજઈ રે. ૨૨. જિન૦

જો-ગુણ, પર્યાયનુ દલ કહિતા-ઉપાદાન-કારણ હોઈ, તે દ્રવ્યઈ સ્યૂં કીજઈ ? દ્રવ્યનુ કામ ગુણધ જ કીધઈ તિ વારઈ ગુ ૧: પર્યાય ૨: જ પદાર્થ કહો, પણિ-ત્રીજો ન હોઈ

કાઈ કહસ્યધ: “ દ્રવ્યપર્યાય ગુણપર્યાય: રૂપ કારણ બિન્ન છધ તે માટિ-દ્રવ્ય ૧: ગુણ ૨: રૂપ કારણ બિન્ન કહિપઈ ” “તે જુ કુ જ માટિ-કાર્યમાહિં કારણશબ્દનો પ્રવેશ છધ, તેણુધ-કારણભેદ કાર્યભેદ સિદ્ધ થાઈ, અનર્થ-કાર્યભેદ સિદ્ધ થયો હોઈ, તો-કારણ સિદ્ધ થાઈ, એ અન્યોડન્યાશ્રય નામઈ દૂપણુ ઊપજધ, તે માટિ ગુણપર્યાય જ કહિધ, તે ગુણપરિણામનો જ પટંતર-ભેદ કટપનારૂં તેહથી જ કેવલ ॥ સર્વઈ, પણિ-પરમાર્થધ નહીં અનર્થ-એ ૩ ના કહઈ છઈ, તે પણિ-ભેદોપચારાધ જ, ઈમ બલુતુ. ” ૨૨

પાઠાં ૧ એ હિ જ પ્રખર વહી દહ મ્મ્મ છધ, દષ્ટતે કરી વિસ્તાર નથી પાવિં

એક-અનેકરૂપથી ઈણુ પરિ,

ભેદ પરસ્પર ભાવો રે.

આધારાધેયાદિકભાવિં,

ઈમ જ ભેદ મનિ દ્યાવો રે. ૨૩. જિન૦.

એણિંપરિં દ્રવ્ય એકઃ ગુણુ-પર્યાય અનેકઃ એ રૂપઈ પરસ્પર
ક૦-માંદોમાંહિં ભેદ, ભાવો-વિચારો. ઈમ જ-આધારઃ આધેયઃ પ્ર-
મુખ્ય ભાવ ક૦-સ્વભાવ, તેણુઈ કરી મનમાંહિં દ્યાવો, જ માટિં-
પરસ્પરઅવૃત્તિધર્મ પરસ્પરમાંહિં ભેદ જણાવઈ. ૨૩

તેહિ જ વિવરી દેખાડઈ છઈ—

દ્રવ્ય આધાર ઘટાદિક દીસઈ,

ગુણુઃ પર્યાયઃ આધેયો રે.

રૂપાદિક એકેન્દ્રિયગોચર,

દોહિં ઘટાદિક વેઓ રે. ૨૪. જિન૦.

દ્રવ્યઃ ઘટાદિક આધાર દીસઈ છઈ; જે માટઈ—“એ ઘટઈ
રૂપાદિક” ઈમ-જાણીઈ છઈ. ગુણુઃપર્યાયઃ રૂપ-રસાદિક, નીલ-પીતા-
દિક આધેય-દ્રવ્યગોપરિ રહિયાં. ઈમ-આધારાધેયભાવઈ દ્રવ્યથી
ગુણુઃપર્યાયનઈ ભેદ છઈ. તથા-રૂપાદિક ગુણુઃપર્યાયઃ એક ઇન્દ્રિય-
ગોચર ક૦-વિષય છઈ. જિમ-રૂપ ચક્ષુરિન્દ્રિયઈ જ જણાઈ, રસ,
તે રસનેન્દ્રિયના જઃ ઇત્યાદિક. અનઈ ઘટાદિક દ્રવ્ય છઈ, તે દોહિં-ચક્ષુ-
રિન્દ્રિયઃ અનઈ-સ્પર્શનેન્દ્રિયઃ એ ૨ ઇન્દ્રિયઈ કરીનઈ જાણુ છો.

એ નમ્યાયિકમત અનુસરીનમ કહિલ. સ્વમતઈ-ગધાદિકપર્યાય
દ્વારમ ઘાણે દ્રિયાદિકમ પણિ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષ છઈ, નહીં તો-‘કુસુમ
ગધુ છુ’ ઈત્યાદિ જ્ઞાનનમ પ્રાંતપણુ ચાઈ, તે જાણુવુ

ઈમ-એક-અનેક ઇ દ્રિય આણપણુમ દ્રવ્યથી ગુણુ: પર્યાયનો
ભેદ જાણુવો ગુણુ: પર્યાયનવ માહોમાહિ ભેદ, તે સહભાવી
કમભાવી એ કટપનાથી જે ૨૪

સંજ્ઞા-સંખ્યા લક્ષણથી પણિ,
ભેદ એહોનો જાણી રે.

સુ-જસ-કારિણી શુભ મતિ ધારો,
દુરમતિવેલીકૃપાણી રે. ૨૫. જિન૦.

તથા-સંજ્ઞા ક૦-નામ: તેહથી ભેદ,-“દ્રવ્ય”નામ ૧. “ગુણુ”નામ
૨. “પર્યાય”નામ ૩ સંખ્યા-ગણુના: તેહથી ભેદ,-દ્રવ્ય ૬ ગુણુ
અનેક: પર્યાય અનેક લક્ષણથી ભેદ-દ્રવન=અનેકપર્યાયગમન
દ્રવ્યલક્ષણુ, ગુણુન=એકથી અન્યનમ ભિન્નકરણુ તે ગુણુ લક્ષણુ,
પરિગમન=સર્વતો વ્યાપ્તિ તે પર્યાયલક્ષણુ ઈમ-એહોનો દ્રવ્ય ગુણુ
પર્યાયનો, માહોમાહિ ભેદ જાણીન, હિતમ યશની કરણુદાર બલી
મતિ ધરો દેહવી છઈ ? જે-દુરમતિ કહિલ-જે દ્રવ્યાદૈતપક્ષની
માઠી મતિ, તે રૂપિણી જે વેલી, તેહનમ વિષઈ કૃપાણી-કુહાડી ૨૫

એ દાસઘં-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનો ભેદ દેખાડયો. હિવઘં-ત્રીજઘં
દાસઘં-એકાંતિ જ ભેદ માંનઘં છઘં, તેહનઘં અભેદપક્ષ અનુસરી-
નઘં દૂષણ દિઘં છઘં:—

દાસ-૩ જી.

(પ્રથમ ગોવાલણ તણઘં જી. એ દેશી. રાગ-જયતસિરી.)

૧

એકાંતિં ને ભાષિઘં જી,

દ્રવ્યાદિકનો રે ભેદ.

તો પરદ્રવ્યપરિં હુઘં જી,

ગુણ-ગુણિભાવ ઉચ્છેદ રે. ૨૬.

ભવિકા ધારો ગુરુઉપદેશ,

દ્રવ્યાદિકનો-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનો ને એકાંતઘં ભેદ ભા-
ષિઘં, તો પરદ્રવ્યનઘં પરિં સ્વદ્રવ્યનઘં વિષે પણિ ગુણ-ગુણિ-
ભાવનો ઉચ્છેદ થઘં જઘં. જીવદ્રવ્યના ગુણ જ્ઞાનાદિક, તેહનો ગુણી
જીવ દ્રવ્ય, પુદ્ગલ દ્રવ્યના ગુણ રૂપાદિક, ગુણી પુદ્ગલ દ્રવ્ય; એ વ્યવસ્થા
છઘં-શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ. ભેદ માંનતાં તે લોપાઈ. જીવદ્રવ્યનઘં પુદ્ગલગુણુર્યું
જિમ ભેદ છઘં, તિમ-નિજ ગુણુર્યું પણિ ભેદ છઘં, તો “એહનો
એહ ગુણી, એહના એહ ગુણ” એ વ્યવહારનો વિલોપ થઘં આવઘં;
તે માટઘં-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનો અભેદ જ સંભવઘં. એહવો-અભે-
દનયનો ગુરુનો ઉપદેશ-ભણીનઘં-ભવ્ય પ્રાણી ધારો. ૨૬

વલી અભેદ ઉપરિ યુક્તિ કહઘં છઘં—

૨

દ્રવ્યઘં ગુણઃ પર્યાયનો જી.

છઘં અભેદ સંબંધ.

ભિન્ન તેહ જો કલ્પિયં છ,

તો અનવસ્થાખંધ રે. ભવિકાં. ૨૭

દ્રવ્યઈ કં-દ્રવ્યનઈ વિષઈ, ગુણુ: પર્યાયનો અભેદ સખઈ
છઈ. જો દ્રવ્યનઈ વિષઈ ગુણુ: પર્યાયનો સમવાય નામઈ ૧ભિન્ન
સખઈ કલ્પિયં, તો અનવસ્થાદોષનું ખંધન થાઈ જો નાટક-ગુણુ
ગુણીથી અવગો સમવાય સખઈ કહિયં, તો તે સમવાયનઈ પણિ
અનેરો સખઈ જોઈઈ, તેહનઈ પણિ અનેરો ઈમ કરતાં કિહાંઈ
ઈઈરાવ ન થાઈ અનઈ જો-સમવાયનો સ્વરૂપસખઈ જ અભિન્ન
માનો, તો ગુણુ-ગુણીનઈ સ્વરૂપસખઈ માનતાં સ્યૂ વિષટ્ ઇઈ ?
જો 'ફેલ' નવો સખઈ માનો છો ૨૭

વલી-અભેદ ન માનઈ, તેહનઈ-ખાધક કહઈ છઈ—

૩

“સ્વાર્ણ કુંડલાદિક હુઈં છ,”

“ઘટ રક્તાદિક ભાવ.”

એ વ્યવહાર ન સંભવઈ છ,

જો ન અભેદસ્વભાવ રે. ૨૮. ભવિકાં.

“સોનુ તેહ જ કુંડલ થયુ, ઘડો પહિયાં શ્યામ હુતો, તેહ
જ રાતો વર્ણ થયો ” એહવો સર્વલોકાનુભવસિઃવ્યવહાર ન
ધટઈ, જો અભેદસ્વભાવ દ્રવ્યાદિક ઉનઈ ન હુઈં તો ૨૮

વલી-ખીજુ ખાધક કહઈ છઈ—

૪

ખંધ: દેશ: ભેદઈં હુઈં છ.

ખિમણી ગુસ્તા રે ખંધિ.

પ્રદેશ-ગુરુતા પરિણુમઈં જી,

ખંધ અભેદહ ઊંધ રે. ૨૯. ભવિકાં.

ખંધ કહિઈ-અવયવી, દેશ કહિઈ-અવયવ; એહોનઈં જે ભેદ માનિઈં, તો બિમણો ભાર ખંધમાંહિ થયો જેઈં, જે માટિ-શતતંતુના પટમાંહિ-શતતંતુનો જટલો ભાર, તેટલો પટમાંહિં પણિ જેઈં.

અનઈં-જે કોઈ નવા નૈયાયિક ઈમ કહઈં છઈં જ-“અવયવના ભારથી અવયવીનો ભાર અત્યંત હીન છઈં,” તે માટઈં-તેહનઈં મતઈં-“દ્વિપ્રદેશાદિક ખંધમાંહિં કિહાંઈં ઉત્કૃષ્ટ ગુરુતા ન થઈં જેઈં. જે માટઈં-દ્વિપ્રદેશાદિક ખંધ એકપ્રદેશાદિકની અપેક્ષાઈં અવયવી છઈં. અનઈં-પરમાણુમાંહિં જ ઉત્કૃષ્ટ ગુરુત્વ માનિઈં, તો-રૂપાદિક વિશેષ પણિ પરમાણુમાંહિં માન્યાં જેઈં, દ્વિપ્રદેશાદિક-માંહિં ન માન્યાં જેઈં.”

અભેદનયનો ખંધ માનઈં-તો પ્રદેશનો ભાર તેહ જ ખંધ-ભારપણુઈં પરિણુમઈં, બિમ-તંતુરૂપ પટરૂપપણુઈં. તિવારઈં-ગુરુતા વૃદ્ધિનો દોષ કહિઓ, તે ન લાગઈં. ૨૯

દ્રવ્યાદિકનઈં અભેદ ન માનઈં છઈં, તેહનઈં ઉપાલંભ દિઈં છઈં—

પ

ભિન્ન દ્રવ્ય-પર્યાનઈં જી,

ભવનાદિકનઈં રે એક

ભાષઈં, કિમ દાખઈં નહીં જી

એક દ્રવ્યમાં વિવેક રે ? ૩૦ ભવિકાં.

ભિન્ન દ્રવ્ય-જે-પાપાણુઃ કાષ્ઠઃ પૃથિવી. જલાદિકઃ તેહનો
પર્યાય-જે ભવનાદિક, ધરપ્રમુખ, તેહનઈ-નૃં “એક” કહઈ છઈ-
“એક ધર એ” ઈત્યાદિક લોકવ્યવહાર માટઈ ? તો એક દ્રવ્યમાં
દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયનં અભેદ દોઈ, એહવો વિવેક કાં નથી કહિતો ?
જે માટઈ-આત્મદ્રવ્ય, તેહ જ આત્મગુણુઃ તેહ જ આત્મ પર્યાયઃ
એહવો વ્યવહાર અનાદિસિદ્ધ છઈ. ૩૦

૬

ગુણુઃ પર્યાયઃ અભેદથી જ,
દ્રવ્ય નિયત વ્યવહાર.

પરિણુતિ જે છઈ એકતા જ,
તેણું તે એક પ્રકારરે. ૩૧. ભવિકા૦.

જીવદ્રવ્યઃ અજીવદ્રવ્ય ઈત્યાદિ જે-નિયતકહતાં-વ્યવસ્થા-
સહિત વ્યવહાર થાઈ છઈ, તે ગુણુ પર્યાયના અભેદથી. જ્ઞાનાદિક
ગુણુઃ પર્યાયથી અભિન્ન દ્રવ્ય, તે જીવદ્રવ્ય; રૂપાદિક-ગુણુ પર્યાયથી
અભિન્ન, તે અજીવદ્રવ્ય, નહીં તો-દ્રવ્યસામાન્યથી વિશેષમંદા ન
થાઈ. દ્રવ્યઃ ગુણુ પર્યાયઃ એ ૩ નામ છઈ, પરિણુ-સ્વભૂતિં ૩ નં
એકત્વ પરિણામ છઈ, તે માટિ-તે ૩ પ્રકાર એક કહઈ. જિમ-
આત્મદ્રવ્યઃ જ્ઞાનાદિક ગુણુઃ તતપર્યાયઃ એ સર્વ એક જ કહઈ.
જિમ-રત્ન ૧ઃ કાંતિ ૨ઃ જ્વરાપહાર શક્તિ ૩ઃ એ ૩ નં એક જ
પરિણામ છઈ; તિમ-દ્રવ્ય ગુણુ પર્યાયનં, ઈમ જાણું. ૩૧

વધી-અભેદ ન માનઈ, તેહનં દોષ દેખાડઈ છઈ—

૭

જો અભેદ નહીં એહોનો જ,
તો કારય હિમ હોઈ ?

અછતી વસ્તુ ન નીપજઈ જી,

શશવિષાણુપરિજોઈ રે. ૩૨. ભવિકાં.

જે-એહતઈ-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનઈ અલેદ નથી, તે-કારણઃ
કાર્યનઈ પણ અલેદ ન હોઈ. તિવારઈ-મૃત્તિકાદિક કારણથી
ઘટાદિ કાર્ય કિમ નીપજઈ? કારણમાંહિ કાર્યની શક્તિ હોઈ,
તોજ કાર્ય નીપજઈ, કારણમાંહિ અછતી કાર્યવસ્તુની પરિણતિ
ન નીપજઈ જ. જિમ-શશવિષાણુ. જે-કારણમાંહિ કાર્ય સત્તા,
માનઈ, તિવારઈ-અલેદ સહજિ જ આવ્યો. ૩૨

“કારણમાંહિ કાર્ય ઊપના પહિજાઈ જે કાર્યની સત્તા છઈ
તો કાર્યદર્શન કાં નથી થાતું?” એ શંકા ઊપરિ કહઈ છઈ—

૮

દ્રવ્યરૂપ છતી કાર્યની જી,

તિરોભાવની રે શક્તિ.

આવિર્ભાવઈ નીપજઈ જી,

ગુણઃ પર્યાયનો વ્યક્તિ રે. ૩૩. ભવિકાં.

કાર્ય નથી ઊપનું, તિવારઈ-કારણમાંહિ કાર્યની-દ્રવ્યરૂપઈ-
તિરોભાવની શક્તિ છઈ. તેણઈ કરી-છઈ, પણ-કાર્ય જણાતું
નથી. સામગ્રી મિલઈ, તિવારઈ-ગુણઃ પર્યાયની વ્યક્તિથી આવિર્ભાવ
થાઈ છઈ, તેણઈ કરી-કાર્ય દીસઈ છઈ. તિરોભાવઃ આવિર્ભાવઃ
પણ-દર્શનઃ અદર્શનઃ નિયામક કાર્યના પર્યાય-વિશેષજ જાણવા.
તેણઈ કરી-આવિર્ભાવનઈ સતઃ અસતઃ વિકલ્પઈ દૂષણ ન હોઈ, જ
માટઈ-અનુભવનઈ અનુસારઈ પર્યાય કલ્પઈ. ૩૩.

નર્યાયિક ભાષર્ણ ઈચ્છું જી,

“ જિમ અછતાનું રે જ્ઞાન.

હોવઇ વિષય અતીતનું જી,

તિમ કારય સહિ નાણુ રે” ૩૪. ભવિકાં.

ઇહાં-નૈયાયિક એહવું ભાષર્ણ છે-“ જિમ-અતીત વિષય
જે ધટાદિક, અછતા છે, તેહનું જિમ જ્ઞાન હોઇ, તિમ-ધટાદિક
કાર્ય અછતાં જ, મૃત્તિકાદિકદ્રવ્યકી સામગ્રી મિલ્યઇ નીપજ-
સ્થઈ. અછતાંની જ્ઞાતિ હોઈ, તે અછતાંની ઉત્પત્તિ કિમ ન હોઈ ?
ધટનું કારણ દંડાદિક અગ્રહે કહું છું, તિહાં-લાધવ છે, તુગ્ધારિ
મતિ-ધટાભિવ્યક્તિનું દંડાદિક કારણ કહવું, તિહાં-ગૌરવ હોઈ.
બીજું, અભિવ્યક્તિનું કારણ-અશુઃપ્રમુખ છે, પણિ-દંડાદિક નથી.
તે માટિ-“લેદ પદા જ. દ્રવ્યધટાભિવ્યક્તિનું કારણ-દંડાલાવઃ
ધટાભિવ્યક્તિનું કારણ-અશુ, તિહાં-ગૌરવ છે, તે-ન ધટઇ.” ૩૪.

હવઈ, એ મત દૂષઇ છે—

તે મિથ્યા, નહીં સર્વથા જી

અછતો વિષય અતીત.

પર્યાયારથ તે નહીં જી,

દ્રવ્યારથ છઈ નિત્ય રે. ૩૫. ભવિકાં.

“ અછતાંની જ્ઞાતિની પરિ અછતાંની ઉત્પત્તિ હોઈ,” ઇમ
કહિહું, તે મત મિથ્યા, જે માટઇ-અતીત વિષયઃ ધટાદિક, સર્વથા

અછતો નથી. તે-પર્યાયારથથી નથી; દ્રવ્યારથથી નિત્ય છઠ. નદ
ધટ પણ મૃત્તિકારૂપ છે. સર્વથા ન હોઈ, તો-શશ-શૃંગ સરખો
થાઈ. ૩૫.

“ સર્વથા અછતો અર્થ જ્ઞાનમાંહિ ભાસઈ છે ” એહવું કહ્યું
છઈ, તેહનંદ ખાવક દેખાડય છે—

૧૧

અછતૂં ભાસઈ ગ્યાનનંદં જી.

જો “ સ્વભાવિ સંસાર
કહતો જ્ઞાનાકાર ” તો જી,

જીપદ યોગાચાર રે. ૩૬. ભવિકા૦.

જો “ જ્ઞાનનંદ સ્વભાવઈ, અછતો અર્થઃ અતીત ઘટ પ્રમુખ,
ભાસઈ, ” એહવું માનઈ, તો-“સારો સંસાર જ્ઞાનાકાર જ છે.
ખાણ-આકાર અનાદિ-અવિદ્યા-વાસનાઈ અછતા જ ભાસઈ છે,
નિમ-સ્વપ્નમાંહિ અછતા પદાર્થ ભાસઈ છે. ખાણાકારરહિત શુદ્ધ
જ્ઞાન, તે-પ્રુદ્ધનંદ જ હોઈ. ” ઇમ કહતો યોગાચાર નામઈ ત્રીજો
ખૌદ્ધ જ જીપદ; તે માટઈ-અછતાનું જ્ઞાન ન હોઈ. ૩૬.

“ જો અછતાનું જ્ઞાન ન હોઈ, તો “ હવણાં મઈ અતીત ઘટ
જાણ્યો “ ઇમ-કિમ કહવાય છે ? ” તે જીપરિ કહ્યું છે—

૧૨

“ હવડાં જાણ્યો અરથ તે જી, ”

ઇમ અતીત જે જાણાઈ.

વર્તમાન પર્યાયથી જ,

વર્તમાનતા થાઇ રે. ૩૭. ભવિકાં.

“તે અતીત ઘટ મઠે હવણાં જાણ્યો.” ઈમ-જે જણાઇ છે, તિહાં-દ્રવ્યથી છતાં અતીત ઘટનઇ વિષય, વર્તમાનજ્ઞેયાકારરૂપ-પર્યાયથી “હવણાં” અતીત ઘટ જાણ્યો જઈ છે.

અથવા-નૈગમનયથી અતીતનઇ વિષય વર્તમાનતાનો આરોપ કીર્જે છે, પણિ-સર્વથા અછતી વસ્તુનું જ્ઞાન ન થાઇ. ૩૭.

૧૩

ધર્મી, અછતઈ ધર્મ, જો જ,

અછતઈ કાલિં સુહાઈ.

સર્વ-કાલિં નિર્ભયપણુજ જ,

તો શશશૃંગ જાણાઈ રે. ૩૮. ભવિકાં.

“ધર્મી-અતીત ઘટ, અછતઈ ધર્મ-ઘટત્વ, અછતઈ કાલિં-ઘટનઈ અભાવ કાલઈ-ભાસઈ છે. અથવા-ધર્મી-અતીત ઘટ, અછતઈ ધર્મ-જ્ઞેયાકાર, અછતઈ કાલઈ ભાસઈ છે.” ઈમ જે-તુઝને ચિત્તમાંહિ સુહાઈ, તો-સર્વ-અતીતઃ અનાગતઃ વર્તમાનઃ કાલઈ નિર્ભયપણુજ-અદૃશકારહિતપણુઈ^૩ શશશૃંગ પણિ જણાણું જોઈઈ. ૩૮.

૧૪

તેં માટઈ-અછતા તણો જ,

બોધ ન, જનમ ન હોઈ.

કારય-કારણનર્થ સહી જ,

છર્થ અભેદ ઈમ જોઈ રે. ૩૯. ભવિકા૦.

ઇમ નથી, તે માટઈ-અછતા અર્થનો મોઢો ન હોઈ, જન્મ પણ ન હોઈ. ઇમ-નિર્વાર કાર્ય-કારણનો અભેદ છઈ; તે દૃષ્ટાંતર્થ-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનો પણ અભેદ છઈ, ઇમ સદ્ભવું. ૩૯.

એ ભેદના ઢાલ ઊપરિ અભેદનો ઢાલ કહિયો, જે માટઈ-ભેદ-નયપક્ષનો અભિમાન અભેદનય ઢાલઈ. હવઈ-એ બિહુ નયના સ્વામી દેખાડીનઈ, સ્થિતપક્ષ કહઈ છઈ—

૧૫

ભેદ ભણુઈ નડ્યાયિકો જ,

સાંખ્ય અભેદ પ્રકાશ.

જડન ઉભય વિસ્તારતો જ,

પામઈ સુજસ વિલાસ રે. ૪૦. ભવિકા૦.

ભેદઃ તે નૈયાયિક ભાષઈ, જે માટઈ-તે અસતકાર્યવાદી છઈ. સાંખ્યઃ તે અભેદનય પ્રકાશઈ છઈ. જઈનઃ તે બેહુનય સ્યાદ્વાદઈ કરીનઈ વિસ્તારતો ભલા યશનો વિલાસ પામઈ. જે માટિ-પક્ષ-પાતી બેહુ નય માંહોમાંહિં ધસાતાં, સ્થિતપક્ષ અપક્ષપાતી-સ્યાદ્વાદીનો જે દીપઈ. ઉક્તં ચ—

अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षभावाद् यथा परे मतसरिणः प्रवादाः ।

नयानशेषानविशेषमिच्छन् न पक्षपाती समयस्तथा ते ॥ ૩૦ ॥

[અન્યયોગવ્યવહેદકદ્રાવિંશિકા—]

તથા—

ય એવ દોષાઃ કિલ નિત્યવાદે, વિનાશિવાદેઽપિ સમાસ્ત એવ ।
પરસ્પરઘ્વંસિષુ કણ્ટકેષુ, જયત્યઘૃપ્યં જિન ! શાસનં તે ॥ ૨૬ ॥
[અન્યયોગવ્યવહેદકદ્ધાત્રિશિકા]

હવઘ-અહીં ઢાલમાંહિં-ભેદાભેદનો વિરોધ આશંકીનઈ
ઢાલઈં છઈ.

ઢાલ-૪ થી.

['નંદનકું ત્રિશલા હુલસાવે-એ દેશી.]

પરવાદી કહેઈં છઈ—

૧

“ભેદઃ અભેદઃ ઉભય કિમ માનો ?

જિહાં વિરોધ નિરધારો રે.

એક ઠામિ કહો કિમ કરિ રહવઘ

આતપનઈં અંધારો રે ? ” ૪૧.

શ્રુતધર્મઈં મન દૃઢ કરિ રાખો,

જિમ શિવસુખફલ ચાખો રે.

શ્રુતધર્મઈં મન દૃઢ કરિ રાખો. એ આંકણી.

“ દ્રવ્યાદિકનઈં ભેદઃ અભેદઃ બેહુ ધર્મ કિમ માનો છો ?
જિહાં-વિરોધ નિર્ધાર છઈ. ભેદ હોઈ, તિહાં-અભેદ ન હોઈ; અભેદ
હોઈ, તિહાં-ભેદ ન હોઈ. એ બેહુ ભાવાભાવરૂપઈં વિરોધી છઈ;

પાઠાં ૧. ગ્રામ નગર આગઈં ફરી ફંદર. ભાં ૨. પરવાદીનો
મત તેને દ્રવ્યરૂપ કહેઈ. પાં

વિરોધી બેદુ એક ઠામિ ન રહ્યો. જિમ-આતપ હોઈ, તિહાં-અંધારો
ન રહ્યો, અંધારો હોઈ, તિહાં-આતપ ન રહ્યો, તિમ-લેદાલેદ
એકત્ર ન હોઈ. ”

ઇહાં-શ્રુતધર્મઈ-સ્યાદ્વાદ પ્રવચન માહિં, મન દૃઢ-વિશ્વાસવંત
કરી રાખો. જિમ-શાસનશ્રદ્ધાદૃઢપણ, મોક્ષરૂપ-કલ્પવૃક્ષનાં
સુખરૂપ-ફલ આપો. શ્રુતધર્મ વિના ચારિત્રધર્મ ફલવંત ન હોઈ,
જે માટિ-શંકાસહિત ચારિત્રીઓ પણ સમાધાન પામઈ.

ઉક્તં ચ—

વિતિગિચ્છસમાવન્નેનં અપ્પાણેનં ણો લભતિ સમાહિં. ૫. ૫.

આચારાદ્ધે. ૪૨.

૨

ઈસી શિષ્યની શંકા જાણી,

પરમારથ ગુરુ બોલઈરે.

અવિરોધઈ સવિ ઠામઈ દીસઈ,

દોઈ ધર્મ એક તોલઈ રે. ૪૩. શ્રુત૦.

એહવી શિષ્યની શંકા જાણી કરી, ગુરુ-સ્યાદ્વાદી, પરમાર્થ
બોલઈ છઈ. જ-“ ઘટઃ ઘટાભાવાદિકનઈ યદપિ વિરોધ છઈ, તો
પણિ-લેદાલેદનઈ વિરોધ નથી. જે માટઈ-સર્વઠામઈ, દોઈ ધર્મ-
લેદઃ અલેદઃ અવિરોધઈ-એકાશ્રયવૃત્તિપણઈ જ, દીસઈ છઈ, ઇક
તોલઈ પણિ.

“ અલેદ સ્વાભાવિક સાચો, લેદ ઔપાધિક બૂઠો. ”-ઇમ
કાઈ કહઈ છઈ; તે અનુભવતા નથી. વ્યવહારઈ-પરાપેક્ષા બેહુનઈ,
“ ગુણાદિકનો લેદ, ગુણાદિકનો અલેદ ” એ વેચનથી (?) ૪૩.

એક ઠામિ સવિ જનની સાખિ,

પ્રત્યક્ષઈ જે લહિઈ રે

રૂપ રસાદિકની પરિ તેહનો,

કહો વિરોધ કિમ કહિઈ રે. ૪૪. શ્રુત૦.

એક ઠામિ-પટાદિક દ્રવ્યનઈ વિષઈ, સર્વલોકની સાખી-
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણઈ, રક્તવાદિક-ગુણ પર્યાયનો લેદાભેદ, જે લહિઈ
છઈ, તેહનો વિરોધ કહો કિમ કહિઈ ?, જિમ-રૂપ રસાદિકનો
એકાશ્રયવૃત્તિવાનુભવથી વિરોધ ન કહિઈ, તિમ-લેદાભેદનો
પણિ જણવો. ઉક્તં ચ—

ન હિ પ્રત્યક્ષદૃષ્ટ્યેર્થે વિરોધો નામ ।

તથા-પ્રત્યક્ષદૃષ્ટ અર્થઈ દૃષ્ટાન્તનું પણિ કાર્ય નથી.

ઉક્તં ચ—

કેદમન્યત્ર દૃષ્ટત્વમહો ! નિષુણતા તવ ।

દૃષ્ટાન્તં યાચસે યત્ત્વં પ્રત્યક્ષેડપ્યનુમાનવત્ ॥ ૧ ॥ ૪૪.

લેદાભેદનો પ્રત્યક્ષનો અભિલાપ પુદ્ગલ દ્રવ્યઈ દેખાડઈ છઈ—

શ્યામભાવ જે ઘટ છઈ પહિલાં,

પછઈ ભિન્ન તે રાતો રે.

ઘટભાવઈ નવિ ભિન્ન જણાઈ,

સી વિરોધની વાતો રે ? ૪૪. શ્રુત૦.

જે ઘટ પહિલાં-શ્યામભાવ છં, તે પછઈ-રાતો ભિન્ન જણાઈ છં, અનઈ-બિહુ કાલિં-ઘટભાવઈ અભિન્ન જ જણાઈ છં. શ્યામઃ રક્તઃ અવસ્થાભેદઈ ઘટ એક જ છં, તો ઇલાં-વિરોધની વાત સી કહવી ? ૪૪.

હવઈ-આત્મદ્રવ્યમાહિં ભેદાભેદનો અનુભવ દેખાડઈ છં-

૫

બાલભાવ જે પ્રાણી દીસઈ,

તરુણ ભાવ તે ન્યારો રે.

દેવદત્ત ભાવઈ તે એક જ,

અવિરોધઈ નિર્ધારો રે. ૪૫. શ્રુત૦.

બાલભાવઈ-બાલકપણે, જે પ્રાણી દીસઈ છં, તે તરુણ ભાવે ન્યારો કહતાં-ભિન્ન છં. અનઈ-દેવદત્તભાવઈ તે-મનુષ્ય-પણાનઈ પર્યાયઈ તે-એક જ છં. તો-એકનઈ વિષઈ-બાલઃતરુણઃ ભાવઈ-ભેદઃ દેવદત્તભાવઈ-અભેદઃ એ-અવિરોધે નિર્ધારો.

ઉક્તં ચ—

પુરિસમ્મિ પુરિસસદ્દો, જમ્માઈ મરણકાલપજ્જંતો ।

તસ્સ ઉ વાલાઈયા, પજ્જવમેયા બહુવિયપ્પા ॥ ૧ ॥

॥ સમ્મતૌ [૧. ૩૨.] ૪૫

“ભેદ હોઈ, તિહાં-અભેદ ન હોઈ જ; ભેદ વ્યાખ્યવૃત્તિ છઈ, તે માટિં.” એહવી પ્રાચીન નૈયાયિકની શંકા ટાલઈ છઈ—

૬

ધર્મભેદ જો અનુભવિ ભાસઈ,

ધર્મિભેદ નવિ કહિઈ રે.

ભિન્ન ધર્મના એક જ ધર્મી,

જડ ચેતન પણુ લહિઈ રે. ૪૬. શ્રુત૦.

“દયામો ન રક્તઃ-ઈહાં-સ્થામત્વઃ રક્તત્વઃ ધર્મનો ભેદ
ભાસઈ ઇઈ, પણુ-ધર્મિ-ધટનો, ભેદ ન ભાસઈ” ઈમને કહિઈ,
તો-જડઃ ચેતનનો ભેદ ભાસઈ ઇઈ, તિહા-જડત્વઃ ચેતનત્વઃ
ધર્મનો જ ભેદ, પણુ-જડઃ ચેતન દ્રવ્યનો ભેદ નહીં ? ઈમ-અવ્ય-
વસ્થા યાઈ. ધર્મનો પ્રતિયોગિપણુઈ હૃદયેષ તો બિહુ કામે સરખો
છઈ. અનઈ-પ્રલક્ષસિદ્ધ-અર્થઈ બાધક તો અવતરઈ જ નહી. ૪૬.

૭

ભેદાભેદ તિહાં પણુ કહતાં,

વિજય જડન મત પાવઈ રે.

ભિન્ન રૂપમાં રૂપંતરથી,

જગિ અભેદ પણુ આવઈ રે. ૪૭. શ્રુત૦.

તિહાં-જડઃ ચેતનમાહિં, પણુ-ભેદાભેદ કહતાં જૈનત્વં
મત વિજય પામઈ. જ માટઈ-ભિન્નરૂપ-જ છવાછવાદિકઃ
તેહમાં, રૂપાંતર-દ્રવ્યત્વઃ પદાર્થત્વાદિકઃ, તેહથી-જગમાહિ
અભેદ પણુ આવઈ એટલઈ-ભેદાભેદનઈ સર્વત્ર વ્યાપકપણુ
કહિઈ. ૪૭.

હિવઈ-એહ જ વિવરીનઈ દેખાડઈ ઇઈ—

૮

જેહનો ભેદ અભેદ જ તેહનો, રૂપંતરસંયુતનો રે.

રૂપાંતરથી ભેદજ તેહનો, મૂલ હેતુ નય શતનો રે.

૪૮. શ્રુત૦.

જેહનો ભેદ, તેહનો જ રૂપાંતરસહિતનો અભેદ હોઈ. જિમ-સ્થાસઃ કોશઃ કુશૂલઃ ઘટાદિકનો ભેદ છધ, અનર્ધ-તેહજ-મૃદ્દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ અનર્પિત-સ્વપર્યાયનો અભેદ છધ. તેહનો જ-રૂપાંતરથી ૧ભેદ હોઈ. જિમ-સ્થાસઃ કોશઃ કુશૂલાદિકવિશિષ્ટ-મૃદ્દ્રવ્ય-પણુઈ તેહનો જ ભેદ હોઈ.

એ-ભેદઃ નધં અભેદઃ છઈ, તે-સધગમે નયનો મૂલ હેતુ છધ. સાત નયના જ સાતસઈ ભેદ છધ, તે એ રીતે-દ્રવ્યઃ પર્યાયની અર્પણાઃ અનર્પણાઈ થાઈ. તે શતારનયચક્રાધ્યયનમાહિં પૂર્વિ હુંતા. હવણાં-ઘાદશારનયચક્રમાહિં-વિધિઃ વિધિર્વિધિઃ, ઈત્યાદિ રીતિં એકક નયમાહિ ૧૨ઃ ૧૨ઃ ભેદ ઊપજૈતા કહિયા છધ. ૪૮.

૯

ક્ષેત્રઃ કાલઃ ભાવાદિક યોગઈ,

થાઈ ભંગની કોડી રે.

સંખેપઈ એ ઠામિ કહિઈ,

સસભંગની જોડી રે. ૪૯. શ્રુત૦.

દ્રવ્યાદિક વિશેષણુઈ ભંગ થાઈ, તિમ-ક્ષેત્રાદિક વિશેષણુઈ શિ અનેક ભંગ થાઈ. તથા-દ્રવ્યઘટઃ સ્વ કરી વિવક્ષિઈ, તિવા-ક્ષેત્રાદિક ઘટઃ પર થાઈ, ઈમ પ્રત્યેકઈ-સસભંગી પણી કોડી-મઈ નીપજઈ. તથાપિ-લોકપ્રસિદ્ધ જ-કંબુ-ત્રીવાદિપર્યાયોપેત-

પાઠા૦ ૧. જભેદ ભા૦ ૨. ઉપાર્જવા પા૦ ૩. એક ભા૦

ક્રમઃ ઉભય નય જો અર્પી જઈ,

તો-ભિન્નઃ નઈ અભિન્નોઃ રે. ૫૦. શ્રુત૦.

પર્યાયાર્થનયથી-સર્વ વસ્તુ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ લક્ષણઈ
કથંચિત્ ભિન્ન જ છઈઃ [૧]. દ્રવ્યાર્થનયથી-કથંચિત્ અભિન્ન
જ છઈ. જે માટિ-ગુણઃ પર્યાયઃ દ્રવ્યના જ આવિર્ભાવઃ તિરોભાવઃ
છઈ[૨]. અનુક્રમજો-૨. નય-દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ અર્પઈ,
તો-કથંચિત્ ભિન્નઃ કથંચિત્ અભિન્નઃ કહઈ [૩]. ૫૦

૧૧

જો એકદા ઉભય નય ગહઈ,

તો અવાચ્યઃ તે લહઈ રે.

એકઈ શબ્દઈ એક જ વારઈ,

દોઈ અર્થ નવિ કહઈ રે. ૫૧. શ્રુત૦.

જો-એકવાર ૨. નયના અર્થ વિવેચિઈ, તો તે અવાચ્ય લહઈ,
જે માટિ-એક શબ્દઈ એક વારઈ-૨. અર્થ ન કહયા જઈ. સંક-
તિત શબ્દ પણ એક જ સંકેતિત રૂપ કહઈ, પણ-૨. રૂપ રૂપ
ન કહી સકઈ. બુદ્ધપદંતાદિક શબ્દ પણ એકોક્તિત ચંદ્રઃ સૂર્યઃ
કહઈ, પણ-ભિન્નોક્તિત ન કહી સકઈ. અનઈ-૨. નયના અર્થ
બુદ્ધપણઈ તો ભિન્નોક્તિત જ કહવા ઘટઈ. ઇત્યાદિક યુક્તિશાસ્ત્ર-
ન્તરથી જાણવી. [૪].

૧૨

પર્યાયાર્થ કદપન, ઉત્તર-

ઉભય વિવક્ષા સંધિ રે.

પાઠ૦ ૧. વિચારઈ; તો હૈ પણ અર્થ વિચારણાઈ વિવક્ષા ભેદ
જાણવાં. પાઠ ૨. અણુકહિવા યોગ્ય તે અવાચ્ય કહઈ, એક શબ્દ૦ પાઠ

ભિન્ન અવાચ્ય વસ્તુ તે કહિંઈ, .

સ્થાત્કારનઈ બંધિ રે. ૫૨. શ્રુત૦.

પ્રથમ: પર્યાયાર્થ કલ્પના, પછઈ: દ્રવ્યાર્થ કલ્પના: વિચારતાં-
ઈમ-વિવક્ષાઈ, એકદા ઉભયનયાર્પણા કરિઈ, તિવારઈ-ભિન્ન અવ-
કતવ્ય કથચિત્: ઇમ કહિંઈ. [૫]. ૫૨.

૧૩

દ્રવ્યારથ: નઈ ઉભય ગ્રહિયાથી,

અભિન્ન: તેહ અવાચ્યો: રે.

ક્રમ: યુગપત: નય ઉભય: ગ્રહિયાથી,

ભિન્ન: અભિન્ન: અવાચ્યો: રે. ૫૩. શ્રુત૦.

પ્રથમ:-દ્રવ્યાર્થકલ્પના, પછઈ-એકદા ઉભયનયાર્પણા કરિઈ,
તિવારઈ-કથચિત્ અભિન્ન અવકતવ્ય ઇમ કહિંઈ. [૬]. અનુ-
ક્રમઈ-૨.નયની પ્રથમ અર્પણા: પછઈ-૨.નયની એકવાર
અર્પણા કરિઈ, તિવારઈ-કથચિત્ ભિન્ન: અભિન્ન: અવકતવ્ય:
ઇમ કહિંઈ. [૭]. એ ભેદભેદ પર્યાયમાંહિ સપ્તભંગી જોડી. ઇમ-
સર્વત્ર જોડવી. ૫૩.

શિષ્ય પુછઈ છઈ-“ જિહાં-૨.જ નયના વિષયની વિચારણા
હોઈ, તિહાં-એક એક ગોણુ-મુખ્યભાવઈ સપ્તભંગી યાઓ, પણિ-
જિહાં-પ્રદેશ: પ્રત્યક્ષાદિ વિચારઈ સાત છ પાંચ પ્રમુખ નયના
ભિન્ન ભિન્ન વિચાર હોઈ, તિહાં-અધિક ભંગ યાઈ, તિવારઈ-
સપ્તભંગીનો નિયમ કિમ ગદ્ય ? ”

શુર કહ્યું હતું—“તિહાં પણિ—એક નયાર્થનો મુખ્યપણું વિધિ, બીજા સર્વનો નિષેધ, ઈમ લેઇ પ્રત્યેકિં અનેક સમ્ભંગી કીજઇ.”

અભે તો ઈમ બાધું છું “સકલનયાર્થપ્રતિપાદકતાત્પર્યાદિ-ધિકરણવાક્યં પ્રમાણવાક્યમ્” એ લક્ષણ લેઇનહીં, તેહવે ઠામે-સ્યાત્કારલાંછિત સકલનયાર્થ—સમૂહાલંબન એકભંગઈ પણિ નિષેધ નથી. જે માટિં—વ્યંજનપર્યાયનહીં ઠામિં—૨ ભંગઈ પણિ અર્થસિદ્ધિ સમ્મતિનહીં વિપઈ દેખાડી છઈ. તથા ચ તદ્વાથા—

एवं सत्त-विअप्पो, वयण-पहो होइ अत्थ-पज्जाए ।

वंचण-पज्जाए पुण, स-विअप्पो णि-व्विअप्पो य ॥ १ ॥

એહનો અર્થ—એવં—પૂર્વોક્ત પ્રકારઈ, સમ્ભ-વિકલ્પ-સમ્ભ-પ્રકાર વચ્ચનપંથ—સમ્ભંગીરૂપવચનમાર્ગઃ તે—અર્થ-પર્યાય—અસ્તિત્વ—નાસ્તિત્વાદિકનહીં વિપદ હોઈ, વ્યંજનપર્યાય—જે ધટ-કુંભાદિશબ્દવાચ્યતા, તેહનહીં વિપઈ—સવિકલ્પ—વિધિરૂપઃ નિર્વિકલ્પ નિષેધરૂપઃ એ ૨. જ ભાંગા હોઇ. પણિ—અવકતવ્યાદિ ભંગ ન હોઈ, જે માટિં—અવકતવ્ય શબ્દવિષય કહિઈં તો વિરોધ થાઇ. અથવા—સવિકલ્પઃ શબ્દ—સમભિરૂઢનયમતઈ, અનઈ—નિર્વિકલ્પઃ એવંભૂતનયમતઈ, ઈમ ૨. ભંગ બાણવા. અર્થનય પ્રથમ ૪. તો વ્યંજનપર્યાય માનઈ નહી, તે માટઈ—તે નયની ઈહાં પ્રવૃત્તિ નથી. અધિકું અનેકાન્તવ્યવસ્થાથી બાણવું—

तदेवमेकत्र विषये प्रतिस्वमनेकनयविप्रतिपत्तिस्थले स्यात्कार-
लाञ्छिततावन्नयार्थप्रकारकसमूहालम्बनबोधजनक एक एव भङ्ग
एष्टव्यः, व्यञ्जनपर्यायस्थले भङ्गद्वयवद् । यदि च—सर्वत्र सप्तभङ्गीनि-
यम एव आश्वासः, तदा—चालनीयन्यायेन तावन्नयार्थनिषेधबोधको

દ્વિતીયોઽપિ મદ્ધઃ, તન્મૂલકાશ્ચાન્યેઽપિ તાવત્કોટિકા. પંચ-મદ્ધાથ
કલ્પનીયાઃ, इत्यमेव निराकाङ्क्षसमलभद्वनिर्वाहाद्, इति युक्तं पश्यामः ।

એ વિચાર સ્વાદ્વાદ્યપંડિતર્થે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિં ચિત્તમાહિ ધારવો. ૫૩.

ફલિતાર્થે કહ્યછે—

૧૪

સમભંગ એ દૃઢ અભ્યાસી

જે પરમારથ દેખઈ રે.

જસ કીરતિ જગિ વાધઈ તેહની,

જઈન ભાવ તસ લેખઈ રે. ૫૪.

શ્રુતધર્મઈં મન દૃઢ કરી રાખો,

જિમ શિવસુખફલ ચાખો રે.

એ-કહિયા જે સમભંગ, તે દૃઢ અભ્યાસ-સકલાદેશઃ
વિકલાદેશઃ નયસમભંગઃ પ્રમાણસમભંગઃ ઇત્યાદિ ભેદઈં ધણો
અભ્યાસ કરી, જે પરમાર્થ દેખઈ-જીવાજીવાદિ પરમાર્થ-રહસ્ય
સમજઈ, તેહની યશ કીર્તિ વાધઈ. જે માટઈ-સ્વાદ્વાદ્યપરિજ્ઞાનઈ
જ જેનનઈ તર્કવાદનો યશ છે. અનઈ-જૈનભાવ પણ તેહનો જ
લેખઈ; જે માટિ-નિશ્ચયથી સમ્યક્ત્વ સ્વાદ્વાદ્યપરિજ્ઞાને જ છે. ૫૪.

ઉક્તં ચ સમ્મતી—

ચરણ-કરણ-પદાણા, સ-સમય-પર-સમય-મુક્ત-વાચારા ।

ચરણ-કરણસ સારં, ણિચ્છય મુદ્દં ણ યાણંતિ ॥ ૩. ૬૭ ॥

એ ચોથાં દાલઈ-બેદાબેદ દેખાડ્યો, અનઈ-સમલંગીનું
રચાપન કરિઉં.

કિવઈ પાંચમઈ દાલઈ-નય-પ્રમાણ વિવેક કરઇ છઈ—

દાલ-૫ મી.

[આદિ જિગુંદ મયાકદો-એ દેશી.]

૧

એક અરથ ત્રયરૂપ છઈ,

દેખ્યો ભલઈ પ્રમાણુઈ રે.

મુખ્યવૃત્તિ ઉપચારથી,

નયવાદી પણુ જાણુઈ રે. ૫૫

ગ્યાનદૃષ્ટિં જગ દેખિઈ. આંકણી.

એક અર્થ ધટ-પટાદિકઃ જીવ-અજીવાદિકઃ ત્રય રૂપ
કહેતાં-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ રૂપ છઈ. જે માટિં-ધટાદિકઃ મૃત્તિકાદિ-
રૂપઈ-દ્રવ્ય, ધટાદિરૂપઈ-સજાતીયદ્રવ્યપર્યાય, રૂપ-રસાદાત્મક-
પણુઈ-ગુણ. ઇમ-જીવાદિકમાં જાણુવું. એહવું પ્રમાણુઈ-રચાદ્વાદ
વચનઈ દેખ્યું. જે માટિં-પ્રમાણુઈ-સમલંગાત્મકઈ ત્રયરૂપપણુ
મુખ્યરીતિં જાણિઈ. નયવાદી જે એકાંશવાદી, તે પણુ-મુખ્યવૃત્તિઃ
અનઈ-ઉપચારઈઃ એક અર્થનઈવિષઈ ત્રયરૂપપણુ જાણુઈ. યદપિ-
નયવાદીનઈ એકાંશવચનઈ શક્તિં એકજ અર્થ કહિઈ, તો પણુ-
લક્ષણારૂપ ઉપચારઈબીજા ૨ અર્થ પણુ જાણિઈ. “એકદા વૃત્તિદ્વય
ન હોઇ” એ પણુ-તંત* નથી; “ગજાયાં મત્સ્યઘોષૌ” ઇત્યાદિ

* સિદ્ધાન્તઃ, દ્વયર્થઃ

સ્થાનિ જે માટિ ર વૃત્તિ પણિ માની છઇ. ઈહા પણિ-મુખ્ય-અમુ
ખ્યપણું; અનતધર્માત્મક વસ્તુ જણાવવાનઇ પ્રયોજનઇ એક નય
શબ્દની ર વૃત્તિ માનતા વિરોધ નથી

અથવા, નયાત્મક શાસ્ત્ર-ક્રમિકવાક્યદ્વયઇ પણિ એ અર્થ
જણાવિઇ

અથવા “એકવોધશબ્દે એકવોધ અર્થઃ”. ઇમ-અનેક ભગ
જણવા

ઇમ-ગ્યાનદષ્ટિ જગના ભાવ દેખિઇ. પપ.

કહિઓ અર્થ તેહજ સ્પષ્ટપણું જણાવઇ છઇ —

૨

મુખ્યવૃત્તિ દ્રવ્યારથો,

તાસ અભેદ વખાણું રે.

ભેદ પરસ્પર એહનો,

તે ઉપચારઇ જાણું રે. ૫૬. ગ્યાન૦.

મુખ્ય વૃત્તિ કહતાં-શક્તિ શબ્દાર્થ કહતો, જે દ્રવ્યાર્થનય,
તે. તાસ કહતાં-દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનઇ અભેદ વખાણું જે માટઇ-
ગુણપર્યાયાલિન મુદ્રદ્રવ્યાદિકનઇ વિષયઇ? ઘટાદિપદની શક્તિ છઇ
એહનો પરસ્પર કહતા-માહોમાહિ, ભેદ છઇ, તે ઉપચાર
કહિતા-લક્ષણાઇ જાણું, જેમાટિ-દ્રવ્યભિન્નક પુત્રીવાદિપર્યાયનઇ
વિષય તે ઘટાદિપદની લક્ષણા માનજ મુખ્યાર્થબાધઇ મુખ્યાર્થસ-
બધઇ તથાવિધવ્યવહારપ્રયોજન અનુસરી: તિહા-લક્ષણાપ્રવૃત્તિ
દુર્ધટ નથી. ૫૬.

મુખ્યવૃત્તિ સવિ લેખવર્ધ,
પર્યાયારથ ભેદર્થ રે.

ઉપચારર્થ અનુભવબલર્થ,
માનર્થ તેહ અભેદર્થ રે. ૫૭. ગ્યાન૦.

ધમ-પર્યાયાર્થનય મુખ્યવૃત્તિયેકો સર્વ-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ભેદર્થ લેખવર્ધ, જે માટર્થ-એ નયનર્થ મતર્થઃ મૃદાદિપદનો દ્રવ્ય અર્થ, રૂપાદિપદનો ગુણ જ, ઘટાદિપદનો કંબુગ્રીવાદિ પર્યાય જ. તથા- ઉપચારર્થ લક્ષણાઈ કરી અનુભવનર્થ બલર્થઃ તે અભેદર્થઃ માનર્થ. “ ઘટાદિ મૃદ્દ્રવ્યાઘભિન્ન જ છઈ ” એ પ્રતીતિ ઘટાદિપદની મૃદાદિદ્રવ્યનર્થ વિષય લક્ષણા માનિર્થ; એ પરમાર્થ. ૫૭.

૪

દોઈ ધર્મ નય જે ગ્રહર્થ.

મુખ્ય અમુખ્ય પ્રકારો રે.
તે અનુસારર્થ કદિપર્થ,

તાસ વૃત્તિ ઉપચારો રે. ૫૮. ગ્યાન૦.

એહુ ધર્મ-ભેદ-અભેદ પ્રમુખ, જે નય-દ્રવ્યાર્થિકઃ અથવા પર્યાયાર્થિકઃ ગ્રહર્થ-ઊહાપ્યપ્રમાણર્થ ધારર્થ, મુખ્ય-અમુખ્યપ્રકારર્થ-સાક્ષાત્ સંકેતર્થઃ તથા વ્યવહિત સંકેતર્થઃ તે નયની વૃત્તિ, અનર્થ-તે નયનો ઉપચાર કદિપર્થ. જિમ-ગંગાપદનો સાક્ષાત્ સંકેત પ્રવાહરૂપ અર્થનર્થ વિષયર્થ છઈ; તે માટર્થ-પ્રવાહર્થ શકિત; તથા-ગંગાતીરર્થ ગંગાસંકેત વ્યવહિત સંકેત છઈ, તેમાટર્થ-ઉપચાર. તિમ-દ્રવ્યાર્થિકનયનો સાક્ષાત્ સંકેત અભેદર્થ છઈ; તેમાટર્થ-તિહા

—શક્તિભેદ વ્યવહિત સ કૃત છઈ, તેભાટઈ—ઉપચાર. ઈમ—પર્યા-
યાર્થિકનયની પણ શક્તિ: ઉપચાર:; ભેદ: અભેદનઈ વિષયઈ
જેઠવા. ૫૮

ઘાઈક કહઈ છઈ, જ—“ એક નય એક જ વિષય અહઈ, બીજા
નયનો વિષય ન અહઈ” તે દૂષઈ છઈ—

૫

ભિન્ન વિષય નયગ્યાનમાં,
જો સર્વથા ન ભાસઈ રે.

તો સ્વતંત્ર ભાવઈ રહઈ,
મિથ્યાદૃષ્ટિ પાસઈ રે. ૫૯. ગ્યાન૦.

જો—નયજ્ઞાનમાંહિં, ભિન્ન વિષય કહતાં—નયાંતરનો મુખ્યાર્થ,
સર્વથા કહતા—અમુખ્યપણઈ પણ, ન ભાસઈ, તો સ્વતંત્ર
ભાવઈ—સર્વથા નયાંતરવિમુખ્યપણઈ, મિથ્યાદૃષ્ટિ પાસઈ—રહઈ,
એટલઈ—કુર્નય થાઈ, પણ સુનય ન થાઈ, ઇમ—જણુવુ. ૫૯.

૬

એહ વિશ્વાવશ્યકઈ
સમ્મતિમાં પણ ધારો રે.
ઈમ નયથી સવિ સંભવઈ,

ભેદ—અભેદપર્યચારો રે. ૬૦. ગ્યાન૦.

એહ અર્થ વિશ્વાવશ્યકઈ, તથા—સમ્મતિમાંહિ છઈ
ઈમ—ધારો ગાયા—

દોહિ વિ જયેદિ જોઅ, સત્યમુલ્કણ તહ વિ મિચ્છત્ત ।

જ સવિસયપ્પદાણત્તણેણ અણ્ણુણ્ણનિરવેક્ખા ॥ ૨૧૯ ॥

સ્વાર્થગ્રાહી इतरांशप्रतिक्षेपी सुनयः, इति सुनयलक्षणम् । स्वा-
र्थग्राही इतरांशप्रतिक्षेपी दुर्नयः; इति दुर्नयलक्षणम् ।

ઈમ-નયથી-નયવિચારથી, ભેદઃ અભેદઃ આદ્ય વ્યવહાર સંભ-
વઈ. તથા-નયસંકેતવિશેષથીઃ આહુકવૃત્તિવિશેષરૂપ ઉપચાર પણિ
સંભવઈ. તે માટઈ-ભેદઃ અભેદઃ તે મુખ્યપણુઈ પ્રત્યેકનયવિષયઃ
મુખ્યમુખ્યપણુઈ ઉભયનયવિષયઃ ઉપચાર-તે મુખ્યવૃત્તિની પરિ-
નયપરિહર પણિં વિષય નહીં. એ સમો માર્ગ શ્વેતામ્બરપ્રમાણુ-
શાસ્ત્રસિદ્ધ જાણુવો. ૬૦.

૭

છાંડી મારગ એ સમો,

ઉપનય મુખ જે કદપઈ રે.

તેહ પ્રપંચ પણિ-જાણુવા

કહઈ, તે જિમ જદપઈ રે. ૬૧, ગ્યાન૦.

એ સમો માર્ગ છાંડી કરીનઈ, જે-દિગંબર બાલ-ઉપચા-
રાદિ ગ્રહવાનઈ કાળિ ઉપનય પ્રમુખ કદપઈ છઈ, તે પ્રપંચ-
શિષ્યબુદ્ધિધનમાત્ર. પણિ-સમાનતાંત્ર સિદ્ધાંત છઈ, તે માટઈ-જાણુ-
વાનઈ કાળિં કહિઈ; જિમ-તે જદપઈ છઈ-સ્વપ્રક્રિયાઈ બોલઈ
છઈ. ૬૧.

૮

નવ નય, ઉપનય ત્રીન છઈ,

તર્કશાસ્ત્ર અનુસારો રે.

અધ્યાત્મવાચઈ વલી,

નિશ્ચયઃ નઈ-વ્યવહારોઃ રે. ૬૨, ગ્યાન૦.

તેહનઈ મતઈ- તર્કશાસ્ત્રનઈ અનુસારઈ: નવ નય: અતઈ--
ત્રણિ ઉપતય- છઈ. તથા--અધ્યાત્મ વાચઈ--અધ્યાત્મ શૈલીઈ:
નિશ્ચયનય: વ્યવહારનય: ઇમ-૨. જ નય કહિઈ. ૬૨.

૯

પહિલો દ્રવ્યારથ નયો, દસ પ્રકાર તસ જાણો રે.
શુદ્ધ અકર્મોપાધિથી, દ્રવ્યાર્થિક ધુરિ આણો રે.
૬૩. ગ્યાન૦.

દ્રવ્યાર્થનય ૧: પર્યાયાર્થનય ૨: નૈગમનય ૩: સંશ્લેષનય ૪:
વ્યવહારનય ૫: ઋણુસૂત્રનય ૬: શબ્દનય ૭: સમભિરૂઢનય ૮:
એવંભૂતનય ૯: એ-નવ નયનાં નામ.તિહાં-પહિલો દ્રવ્યાર્થિકનયા-
તેહના દસ પ્રકાર જણવા. તે દ્રવ્યાર્થિકનયના દસભેદમાંહિ--ધુરિ
કહતાં પહિલાં, અકર્મોપાધિથી શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક મનમાંહિ આણો.
“કર્મોપાધિરહિતઃ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકઃ” એ પ્રથમ ભેદ. ૬૩.

એહનો વિષય દેખાડઈ છઈ—

૧૦

જિમ-સંસારી પ્રાણિઆ,
સિદ્ધસમોવડિ ગણિઈ રે.
સહજભાવ આગલિં કરી,
ભવપર્યાય ન ગણિઈ રે. ૬૪. ગ્યાન૦.

જિમ-સંસારી પ્રાણિઆ સર્વ સિદ્ધસમાન ગણિઈ. સહજ-
ભાવ--જે શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ, તે આગલિં કરીનઈ. તિહાં-ભવપર્યાય
જ-સંસારના ભાવ, તે ન ગણિઈ-તેહની વિવક્ષા ન કરીઈ. એ

મગ્ગણ-ગુણટાણેર્હિં ય ચત્ત-દસર્હિં હવંતિ તદ્ અસુદ્ધ-ગયા ।
વિષ્ણેયા સંસારી, સન્ને સુદ્ધા હુ સુદ્ધ-ગયા ॥ ૧૩ ॥

૧૧

ઉત્પાદ-વ્યયગૌણતા,

સત્તામુખ્યજ બીજઈ રે.

ભેદ શુદ્ધ-દ્રવ્યારથિં,

દ્રવ્ય નિત્ય જિમ લીજઈ રે. ૬૫. ગ્યાન૦.

ઉત્પાદ ૧: નઈ વ્યય ૨:ની ગૌણતાઈ, અનઈ-સત્તામુખ્યતાઈ
બીજે ભેદ-શુદ્ધદ્રવ્યાર્થનો બાણવો. “ ઉત્પાદવ્યયગૌણત્વેન સત્તા-
ગ્રાહકઃ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકઃ ” એ બીજે ભેદ.

એહનઈ મતિ-દ્રવ્યઃ નિત્ય લીજઈ, નિત્યઃ તે-ત્રિકાલઈ અવિ-
ચલિતરૂપઃ સત્તા મુખ્ય લેતાં એ ભાવ સંભવઈ. પર્યાય પ્રતિક્ષણપ-
રિણામી છઈ, તે પણિ-જીવ-પુદ્ગલાદિદ્રવ્યસત્તા કદાપિ ચલતી
નથી. ૬૫.

૧૨

ત્રીજે-શુદ્ધ દ્રવ્યારથો,

ભેદકલ્પનાહીનો રે.

જિમ-નિજગુણ-પર્યાયથી,

કહિઈ દ્રવ્ય અભિન્નો રે. ૬૬. ગ્યાન૦.

ત્રીજે ભેદઃ ભેદકલ્પનાઈ હીન-શુદ્ધદ્રવ્યાર્થ. “ ભેદકલ્પના-
રહિતઃ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકઃ ” इति तृतीयो भेदः जिम-એક જીવ-પુદ્ગલા-
દિક દ્રવ્ય નિજગુણપર્યાયથી અભિન્ન કહિઈ. ભેદ છઈ, પણિ-
તેહની અર્પણા ન કરી, અભેદની અર્પણા કરી; તે માર્ટિ-અભિન્ન.
એ-૩ ભેદઃ શુદ્ધ. ૬૮.

અશુદ્ધ કર્મોપાધિથી,

ચોથો એહનો ભેદો રે.

કર્મભાવમય આત્મા,

જિમ ક્રોધાદિક વેદો રે ૬૭. ગ્યાન૦.

ચોથો એહનો-દ્રવ્યાર્થિકનો ભેદ કર્મોપાધિથી અશુદ્ધ
કહેવો. “ કર્મોપાધિસાપેક્ષોઽશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકઃ ” इति चतुर्थो भेदः ।

જિમ-ક્રોધાદિક-કર્મ-ભાવમય આત્મા વેદો છા-જાણો છા.
જિવારઈ-જે દ્રવ્ય, જે ભાવઈ પરિણમઈ, તિવારઈ-તે દ્રવ્ય, તન્મય
કરિ જાણું. જિમ-સોહ અગ્નિપણઈ પરિણમિઉ, તે કાલિ-સોહ
અગ્નિરૂપ કરી જાણું. ઈમ-ક્રોધમોહનીયાદિકર્મોદયનઈ અવસરઈ
ક્રોધાદિભાવપરિણત આત્મા ક્રોધાદિરૂપ કરી જાણવો. અત એવ-આઠ
આત્માના ભેદ સિદ્ધાંતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

તે અશુદ્ધ વહી પાંચમો,

વ્યય-ઉત્પત્તિસાપેક્ષો રે.

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રુવઃ-એકઈ

સમઈ દ્રવ્ય જિમ પેખો રે. ૬૮. ગ્યાન૦.

તે દ્રવ્યાર્થિક ભેદ પાંચમો વ્યય-ઉત્પત્તિસાપેક્ષ જાણવો.
“ ઉત્પાદવ્યયસાપેક્ષસંચાદકોઽશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકઃ ” पञ्चमः ।

જિમ-એક સમઈ ^૧દ્રવ્ય-ઉત્પાદ વ્યય ધ્રુવઃ રૂપ કહિઈ. જે
કટકાદ્યુત્પાદસમય, તેહજ કેયૂરાદિવિનાશસમય, અનઈ-કનકસત્તા તે
અવર્જનીય જ છે.

સ્વદ્રવ્યાદિક આહકો,

ભેદ આઠમો ભાષ્યો રે

સ્વદ્રવ્યાદિક આરથી.

છતો અરથ જિમ દાખ્યો રે. ૭૧. ગ્યાન૦

સ્વદ્રવ્યાદિઆહક દ્રવ્યાર્થિક આઠમો ભેદ ભાષિઓ. જિમ-
અરથ-ધટાદિક, સ્વદ્રવ્ય સ્વક્ષેત્રઃ સ્વકાલ સ્વભાવઃ એ ૪ થી
છતો કહિઓ. સ્વ-દ્રવ્યથી-મૃત્તિકાઈ, સ્વ ક્ષેત્રથી-પાટલિપુત્રાદિકઈ,
સ્વ-કાલથી-વિવક્ષિત કાલઈ, સ્વ-ભાવથી-રક્તતાદિક ભાવઈ જ ધટા
દિકની સત્તા પ્રમાણસિદ્ધ છઈ. “સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહકો દ્રવ્યાર્થિકઃ
અદ્દમઃ” ૭૧.

પરદ્રવ્યાદિકઆહકો,

નવમ ભેદ તેમાંહી રે.

પરદ્રવ્યાદિક આરથી,

અર્થ છતો જિમ નાંહી રે. ૭૨. ગ્યાન૦.

તેમાંહિં-દ્રવ્યાર્થિકમાંહિ, પર-દ્રવ્યાદિ આહક નવમો ભેદ
કહિઓ છઈ. જિમ-અર્થ ધટાદિક, પર-દ્રવ્યાદિક ૪ થી છતો
નહો. પર-દ્રવ્ય-તંતુપ્રમુખઃ તેહથી-ધટ અસત્ કહીઈ, પર ક્ષેત્ર-જ
કાથીપ્રમુખઃ તેહથી, પર કાલ-અતીત અનાગત કાલ તેહથી, પર-
ભાવથી-કાલાદિક ભાવઈ વિવક્ષિત વિષયઈ અછતા પર્યાયઃ તેહથી.
“પરદ્રવ્યાદિગ્રાહકો દ્રવ્યાર્થિકો નમઃ” ૭૨.

પરમભાવગ્રાહક કહિઓ,

દસમો જસ અનુસારો રે.

ગ્યાનસ્વરૂપી આતમા,

ગ્યાન સર્વમાં સારો રે. ૭૩. ગ્યાન૦

દસમો દ્રવ્યાર્થિક પરમભાવગ્રાહક કહિઓ, જે નયનઈ અનુસારઈ—આતમા જ્ઞાનસ્વરૂપ કહિઈં છઈ. દર્શનઃ આરિત્રઃ વીર્યઃ લેશ્યાદિકઃ આત્માના અનંતગુણ છઈ. પણિ--સર્વમાં જ્ઞાન સાર—ઉત્કૃષ્ટ છઈ. અન્યદ્રવ્યથી આત્માનઈલેદ જ્ઞાનગુણઈ દેખાડિઈં છઈ, તે માટિં--શીઘ્રોપસ્થિતિકપણઈં આત્માનો જ્ઞાન તે પરમભાવ છઈ. ઇમ--બીજઈં દ્રવ્યના પરમભાવ--અસાધરણ ગુણ લેવા. “ પરમ-ભાવગ્રાહકો દ્રવ્યાર્થિકઃ ” દશમઃ । ૭૩.

—•—
૧ઠાલ—૬ ફી.

[તુંગિયા ગિરિ સિહર સોહે-એ દેશી. ૨]

૧

ષટ ભેદ નય પર્યાયઅરથો,

પહિલો અનાદિક નિત્ય રે.

પુદ્ગલતણા પર્યાય કહિઈં,

જિમ-મેરુગિરિમુખ નિત્ય રે. ૭૪.

પાઠાં ૧. હવે આગલિ ઠાલ-છ ભેદ જે પર્યાયાર્થિકના, તે દેખાડછ છઈ. ૨. એકવાર દર્શન આપી ગુરુજી. એ દેશીં પાલિં

બહુભાંતિ ક્ષણી જડન શઘલી,

સાચલૂં મનિ ધારિ રે.

ખોટડૂં જે કાંઈ જાણુઈ,

તિહાં ચિત્ત નિવારિ રે. ૭૫. બહુ૦.

પર્યાયાર્થનય છભેદ જાણવો. તિહાં-પહલો અનાદિ નિત્યઃ
શુદ્ધપર્યાયાર્થિક કહિયં. જિમ-પુદ્ગલનો પર્યાયઃ મેરુપ્રમુખ,
પ્રવાહથી અનાદિ, નઈ નિત્ય છઈ. અસંખ્યાતકાલઈ--અન્યાન્યપુદ્-
ગલ સંક્રમઈ, પણિ--સંસ્થાન તેહજ છઈ. ઇમ-રત્નપ્રભાદિક પૃથ્વી-
પર્યાય પણિ જાણવા.

ધણુઈ પ્રકારઈ જૈનશૈલી ક્ષણી છઈ. દિગમ્બરમત પણિ
જૈનદર્શન નામ ધરાવી, એહવી નયની અનેક શૈલી પ્રવર્તાવઈ છઈ.
તેહમાંહિ--વિચારતાં જે સાચું હોઈ, તે મનમાંહિ ધારિઈ. તિહાં-જે
કાંઈ ખોટું જાણુઈ, તે ચિત્તમાંહિ ન ધરઈ. પણિ--શબ્દકેરમાત્રઈ
દ્વેષ ન કરવો, અર્થે જ પ્રમાણુ છઈ. ૭૫

૩

સાદિનિતિ પર્યાય અરથો,

જિમ સિદ્ધનો પજજાઉ રે.

ગહઈ શુદ્ધ અનિત્ય સત્તા,

ગોણુ વ્યય ઉપ્પાઉ રે. ૭૬. બહુ૦.

સાદિ: નિત્ય: શુદ્ધપર્યાયાર્થનય બીજે ભેદ ૨, જિમ-સિદ્ધનો
પર્યાય: તેહની આદિ છઠ, કર્મક્ષય સર્વ થયો તિવારધ-સિદ્ધપર્યાય
બિપનો, તેવતી. પણિ-તેહનો અંત નથી, જે માટિ-સિદ્ધભાવ
સદાકાલ છઠ. એ રાજપર્યાય સરખો સિદ્ધ દ્રવ્યપર્યાય ભાવવો.
સત્તાગૌણત્વઠ ઉત્પાદ-વ્યયગ્રાહક અનિત્ય શુદ્ધપર્યાયાર્થિક
કહિઠ. ૭૬.

૪

જિમ-સમયમઠ પર્યાય નાશી,
છતિ ગહત નિત્ય અશુદ્ધ રે
એક સમઠ યથા પર્યાય,
ત્રિતયરૂપઠ રુદ્ધ રે. ૭૭. બહુ.

જિમ-એક સમયમધ્યે પર્યાય વિનાશી છઠ, ઈમ કહિઠ.
ઈહા-નાશ કહતાં-ઉત્પાદઠ આવ્યો, પણિ-ધ્રુવતા: તે ગૌણ કરી
દેખાડીઠનહીં. છતિ કહતાં-સત્તા, તે ગહતો નિત્યઅશુદ્ધપર્યાયાર્થિક
કહિઠ. જિમ-એક સમયમધ્યે પર્યાય ત્રિતયરૂપઠ-ઉત્પાદ: વ્યય:
ધ્રૌવ્ય: લક્ષણઠ રૂદ્ધે છઠ, એહવું બોલિમ. પર્યાયતું શુદ્ધ રૂપ, તે જે
સત્તા ન દેખાવવી. ઇહા-સત્તા દેખાવી, તે માટિ-અશુદ્ધ ભેદ
થયો. ૭૭.

૫

પર્યાયઅરથો નિત્ય શુદ્ધો
રહિત કર્મોપાધિ રે.
જિમ-સિદ્ધના પર્યાય સરિખા,
ભવ-જંતુના નિરુપાધિ રે. ૭૮. બહુ.

કર્મોપાધિરહિત નિત્યશુદ્ધપર્યાયાર્થિક પાંચમે ભેદ. જિમ-
ભવજંતુના-સંસારીજીવના પર્યાય સિદ્ધજીવના સરખા કહિઈ.
કર્મોપાધિભાવ છતાં છઈ, તેહની વિવક્ષા ન કરી, જ્ઞાનઃ દર્શનઃ
ચારિત્રઃ શુદ્ધપર્યાયની જ વિવક્ષા કરી. ૭૮.

૬

પર્યાયઅર્થ અનિતિઅશુદ્ધો,
સાપેક્ષ કર્મોપાધિ રે.

સંસારવાસી જીવનઈ જિમ,

જનમ-મરણહ વ્યાધિ રે. ૭૯. બહુ૦.

કર્મોપાધિ સાપેક્ષ અનિત્ય-અશુદ્ધ-પર્યાયાર્થિકઃ એ છઠો
ભેદ. જિમ-“સંસારવાસી જીવનઈ જનમઃ મરણઃ વ્યાધિ છઈ”
-ઈમ કહિઈ. ઈહાં-જન્માદિક પર્યાય જીવના કર્મસંયોગજનિત
અશુદ્ધ છઈ, તે કહિયા. તે જન્માદિક પર્યાય છઈ, તો-તેહના નાશ-
નઈ અર્થઈ મોક્ષાર્થઈ જીવપ્રવર્તઈ છઈ ૭૯

૭

બહુ-માન-ગ્રાહી કહિઓ નૈગમ,

ભેદ તસ છઈ તીન રે.

વર્તમાનારોપ કરવા,

ભૂત અર્થઈ લીન રે. ૮૦. બહુ૦.

ગ્રાહી . . . . .
લોપાન્ નૈગમ, ઇતિ વ્યુત્પત્તિ ” નૈગમનયના ૩ ભેદ છઈ. પ્રથમ-

નૈગમઃ ભૂતાર્થઃ વર્તમાનનો આરોપ કરવાનર્થે લીન કહતાં—તત્પર
છર્. ૮૦.

૮

તે પ્રથમ ભેદનું ઉદાહરણ દેખાડર્ છર્—
ભૂત-નૈગમ કહિઉ પહિલો,
દીવાલી દિન આજ રે.

યથા-સ્વામી વીરજિનવર,

લહિઆ શિવપુરરાજ રે. ૮૧. બહુ૦.

જિમ કહિર્—“ આજ દીવાલી દિનનર્થે વિષર્ શ્રી મહાવીર
શિવપુરનું રાજ્ય પામ્યા. ” ઈહાં—અતીત દીવાલી દિનનર્થે વિષયર્
વર્તમાન દીવાલી દિનનો આરોપ કરિર્ છર્. વર્તમાન દિનનર્થે
વિષયર્ ભૂતદિનનો આરોપ કરિર્, દેવાગમનાદિ મહાકલ્યાણ બાજ-
નત્વ-પ્રતીતિ પ્રયોજનનર્થે અર્થિ, જિમ—“ ગદ્ગયાં ઘોષઃ ”. ઈહાં—
ગંગાતટનર્થે વિષયર્ ગંગાનો આરોપ કીજર્ છર્, શૈત્યપાવનત્વાદિ
પ્રત્યાયન પ્રયોજન ભણી. તોઈ ઘટમાન છર્, જો-વીરસિદ્ધિગમનનો
અન્વય ભક્તિભણી પ્રાતીતિક માનિર્. એ અલંકારના બાણ પડિત
હોઈ, તે વિચારજો. ૮૧:

૯

ભૂતવત કહર્ ભાવિ નૈગમ,

ભાવિ જિમ જિન સિદ્ધ રે.

સિદ્ધવત છર્ વર્તમાનર્

કાંઈ-સિદ્ધ અસિદ્ધરે. ૮૨. બહુ૦.

ભાવિનિ મૂતવદુષ્કાર:-એ બીજે નૈગમ. જિમ-જિનનઈ સિદ્ધ કહિઈ, કેવલીનઈ સિદ્ધપણું અવશ્યંભાવી છે, તે માટિં. કાંઈ સિદ્ધ, અનઈ-કાંઈ અસિદ્ધનઈ વર્તમાન કહિઈ, તે વર્તમાન-નૈગમ બાપિઈ. ૮૨.

૧૦

ભાપિઈ જિમ “ભક્ત પચિઈ”

વર્તમાનારોપ રે.

કરઈ કિરિયા ભૂત લેઈ,

ભૂત વચન વિલોપ રે. ૮૩. બહુ૦.

જિમ કહિઈ-“ ભક્ત ગંધિઈ છઈ. ” ઈહાં-ભક્તના કેતલાઈક અવયવ સિદ્ધ થયા છે, અનઈ-કેતલાઈક સાધ્યમાન છે, પણિ-પૂર્વાપરીભૂતાવયવ ક્રિયાસંતાન એક બુદ્ધિ આરોપીનઈ તેહનઈ વર્તમાન કહિઈ છઈ. એ આરોપ સામગ્રી મહિમાઈ-કાંઈ અવયવની ભૂતક્રિયા લેઈ, “પચતિ” એ ઠામઈ “અપાસીત્” એ પ્રયોગ નથી કરતા.

જ નૈયાયિકાદિક ઇમ કહછછ, જ “ચરમક્રિયાઈવંસ અતીત-પ્રત્યય વિષય” તેહનઈ-“ક્ષિત્ત્વવચ્ચમ્, ક્ષિત્ત્વચ્ચત્તે” એ પ્રયોગ ન થયો બેઈ. તે માટિં-એ વર્તમાનારોપનૈગમ લેદ જ લેલો બણવો. ૮૩:

૧૧

સંગ્રહઈ નય સંગ્રહો તે,

દ્વિવિધ-આધ: વિસેસ: રે.

“દ્રવ્ય સખ અવિરોધિયાં”

જિમ, તથા-“જીવ અસેસ રે.” ૮૪. બહુ૦

જ સંગ્રહ, તે સંગ્રહનય કહિયે. તેહના-૨ ભેદ-ઐવઃ
વિશેષઃ શ્રી. ઐવ કહિયે-સામાન્ય. એતલઈ-એક સામાન્ય સંગ્રહઃ
એક વિશેષ સંગ્રહઃ એવં ૨ ભેદ જાણવા. “દ્રવ્યાણિ સર્વાણિ અવિ-
રોધીનિ” એ પ્રથમ ભેદનું ઉદાહરણ, તથા “જીવાઃ સર્વેઽવિરોધિનઃ”
એ દ્વિતીય ભેદનું ઉદાહરણ. ૮૪:

૧૨

વ્યવહાર સંગ્રહવિપયભેદક,
તિમજ દ્વિવિધ પ્રસિદ્ધ રે.

દ્રવ્ય જીવાજીવ ભાષઈ,

જીવ ભવિયા સિદ્ધ રે. ૮૫. બહુ૦.

સંગ્રહ નયનો-જ વિપયઃ તેહના ભેદનો દેખાડણુદારઃ તે-વ્ય-
વહારનય કહિયે. તે તિમજ-સંગ્રહનયની પરિ, દ્વિવિધ કહિયે.
એક-સામાન્ય-સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર ૧ઃ એક-વિશેષ-સંગ્રહ-ભેદક
વ્યવહાર ૨ઃ એવં ૨ ભેદ જાણવા. “દ્રવ્યં જીવાજીવૌ” એ સામાન્ય-
સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર. “જીવાઃ સંસારિણઃ સિદ્ધાશ્ચ” એ વિશેષ-
સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર. ઈમ-ઉત્તરોત્તર વિવક્ષાઈ સામાન્યઃ વિશેષઃ
પણું ભાવણું. ૮૫:

૧૩

વર્ત્તો નંજુસૂત્ર ભાસઈ,

અર્થ નિજઅનુકૂલ રે.

બ્યણિક પર્યાય કહઈ-સૂષિમઃ

મનુષ્યાદિક-ચૂલઃ રે. ૮૬. બહુ૦.

નંજુસૂત્રનય-વર્ત્તો અર્થ ભાષઈ, પણિ-અતીતઃ અનાગતઃ
અર્થ ન માનઈ. વર્ત્તમાન પણિ-નિજ અનુકૂલ-આપણા કામને

અર્થ માનઈ, પશ્ચિ-પરદીય ન માનઈ. તે ઋણુસૂત્ર નય દ્વિભેદ
કહવો—એક-સૂક્ષ્મઃ ખીજે-રથુલઃ; સૂક્ષ્મઃ તે-ક્ષણિકપર્યાય માનઈ.
રથુલઃ તે-મનુષ્યાદિ પર્યાય માનઈ. પશ્ચિ-કાલત્રયવર્તી પર્યાય ન
માનઈ. વ્યવહાર નય તે-ત્રિકાલ પર્યાય માનઈ, તે માટિ—રથુલ-
ઋણુસૂત્ર વ્યવહાર નયનઈ સંકર ન બાણવો. ૮૬:

૧૪

શબ્દ-પ્રકૃતિઃ પ્રત્યાદિકઃ

સિદ્ધ માનઈ શબ્દ રે.

સમભિરૂઢ વિભિન્ન અર્થક,

કહઈ લિપ્ત જ શબ્દ રે. ૮૭. બહુ.

શબ્દનય-તે-પ્રકૃતિ પ્રત્યાદિક વ્યાકરણવ્યુત્પત્તિ-સિદ્ધ
શબ્દ માનઈ. પશ્ચિ-લિંગ વચનાદિઃ ભેદઈ અર્થનો ભેદ માનઈ.
જિમ-“તટઃ, તટી, તટમ્” એ ૩ લિંગભેદઈ અર્થભેદ, તથા-
“આપ, જલમ્” ઇહાં-એકવચનઃબહુવચન ભેદઈ અર્થભેદ. ઋણુ-
સૂત્રનયનઈ એ ઈમ કહઈ, જ-“કાલભેદઈ અર્થભેદ તું માનઈ છઈ,
તો લિંગાદિભેદઈ ભેદ કાં ન માનઈ?” સમભિરૂઢનય ઇમ કહઈ જ-
“લિન્ન શબ્દ ભિન્નાર્થક જ હોઈ”. શબ્દનયનઈ એ ઈમ કહઈ,
જ-“જે તું લિંગાદિભેદઈ અર્થભેદ માનઈ છઈ, તો શબ્દભેદઈ અર્થ-
ભેદ કાં ન માનઈ?” તે-“માટિ” ષટ્શબ્દાર્થ લિન્નઃ કુંભશબ્દાર્થ
લિન્નઃ ઈમ એ માનઈ. એકાર્યપણું પ્રસિદ્ધ છઈ, તે ૧ શબ્દાદિનયની
વાસના થઈ. ૮૭:

૧૫

ક્રિયા પરિણુત અર્થ

માનઈ સર્વ એવંભૂત રે.

નવઈ નયના ભેદ ઇણિપરિ,

અઠાવીસ પ્રભૂત રે. ૮૮. બહુ૦.

એવંભૂતનય-સર્વ અર્થ, ક્રિયાપરિણત-ક્રિયાવેલાઈ માનઈ,
અન્યદા ન માનઈ. નિમ-રાજઈછત્ર: આમરાદિક: ઇ શોભઈ, તે-રાજ.
તેં પર્યાદામાંહિં બધઈં આમર દલાઈં, તિવારઈ. રનાનાદિકવેલાઈં-તે
અર્થ વિના રાજ ન કહિઈં.

ઈમ-નવઈ નયના અઠાવીસ- ભેદ પ્રભૂત કહતાં-ધણા,
યા. ૮૮:

૧૬

નવઈ નય ઇમ કહિયા,

ઉપનય તીન કહિઈં સાર રે.

સાચલો શ્રુત-અરથ પરખી,

લહો જસ વિસ્તાર રે. ૮૯. બહુ૦

ઈમ-નવઈ નય કહિયા. હિવઈ-૩ ઉપનય દિગંબર પ્રક્રિ-
ઈં કહિઈં છઈં. એહમાંહિં-સાચો શ્રુતનો અર્થ પરખી કરીનઈ,
હુશ્રુતપણાના યશનો વિસ્તાર પામે. “ નૈયાનાં સમીપે
પનયા: ”. ૮૯

પાઠા૦-÷ દ્રવ્યાર્થિક ૧૦, પર્યાયાર્થિક ૬, નૈગમ ૩, સંગ્રહ ૨, વ્યવહાર
૨, ઋણુસૂત્ર ૨, શબ્દ ૧, સમભિરૂઢ ૧, એવંભૂત ૧. અં ૦ ટિપ્પણી.

૧ દ્રવ્યાર્થિક, પર્યાયાર્થિક, નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋણુસૂત્ર, શબ્દ,
સમભિરૂઢ, એવંભૂત. ૨. નયસ્ય સમીપે ઉપનયા: પાલી૦

૧ઢાલ-૭ મી.

[રાગ-ગોડી^૨]

૧

સદ્ભૂત વ્યવહાર, ભેદ પ્રથમ તિહાં,

ધર્મ-ધર્મિના ભેદથી એ. ૯૦.

૧તિહાં-સદ્ભૂત વ્યવહારઃ પ્રથમ ઉપનયનો ભેદ. તે-ધર્મઃ
અનર્થ-ધર્મિઃ તેહના-ભેદ દેખાડવાથી હોઈ. ૯૦

૨

શુદ્ધઃ અશુદ્ધઃ દ્વિભેદ, શુદ્ધ-અશુદ્ધના,

તેહ અરથના ભેદથી એ. ૯૧.

તે વલી, ૨ પ્રકારિ હોઈ-૧ શુદ્ધઃ બીજો-અશુદ્ધ ૨ઃ, શુદ્ધ-ધર્મઃ
ધર્મિ ના ભેદથી શુદ્ધસદ્ભૂત વ્યવહાર, અશુદ્ધ-ધર્મઃ ધર્મિના ભેદથી
અશુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહાર. સદ્ભૂત તેમાટિં જ-એક દ્રવ્ય જ છઈ,
બિન્ન દ્રવ્ય સંયોગાપેક્ષા નથી. વ્યવહાર તેમાટિં જ-ભેદ દેખાડિંઈ
છઈ. ૯૧.

૩

જિમ જગિ કેવલગ્યાન, આત્મદ્રવ્યનું,

લઈ નાણાદિક તેહનું એ. ૯૨.

જિમ-જગમાંહિ “આત્મ દ્રવ્યનું કેવલજ્ઞાન” ઇમ-પછીઈ
પ્રયોગ કીજઈ. તથા-“ મતિજ્ઞાનાદિક આત્મદ્રવ્યના ગુણ ” ઇમ-
બોલાવિઈ. ૯૨

પાઠાં ૧. હિવષ-સદ્ભૂત પ્રયુષ્ઠ ભેદ વર્ણન દારે કરીને વર્ણવઈ
છઈ. ૨. ચક્ર ઉપ-ચું સાર ૩. એ દેશી પાલિં ૩. નયાનાં સમીપે
ઉપનયાઃ તિહાં-ભાં

ગુણુઃપર્યાયિઃસ્વભાવઃ કારકઃ તન્મયનોઃ,

ભેદ અરથ છંદં એહનો એ. ૯૩.

ગુણુ-ગુણીનોઃ પર્યાયિ-પર્યાયવંતનોઃસ્વભાવ-સ્વભાવવંતનોઃ
કારકઃ અનંદં-તન્મય કહતાં-કારકી, તેહનોઃ જે એક દ્રવ્યાનુગત
ભેદ બોલાવિંદં, તે સર્વ એ ઉપનયનો અર્થ જાણવો. “ઘટસ્ય
રૂપમ્, ઘટસ્ય રક્તતા, ઘટસ્ય સ્વભાવઃ, મૃદા ઘટો નિષ્પાદિતઃ”
ઈત્યાદિ પ્રયોગ જાણવો. ૯૩

અસદ્ભૂત વ્યવહાર, પર-પરિણુતિ ભલ્યઈ,

દ્રવ્યાદિક ઉપચારથી એ. ૯૪.

પર દ્રવ્યની પરિણુતિ ભલ્યઈ, જે દ્રવ્યાદિક નવવિધ ઉપચા-
રથી કહિંદં, તે-અસદ્ભૂત વ્યવહાર જાણવો. ૯૪.

દ્રવ્યઈ દ્રવ્ય ઉપચાર, પુદ્ગલ જીવનઈ,

જિમ-કહિંદં જિનઆગમઈ રે. ૯૫.

તિહાં-પહલોઃ દ્રવ્યઈ દ્રવ્યનો ઉપચાર. જિમ-જિન આ-
ગમ માંહિં-જીવનઈ પુદ્ગલ કહિંદં. ક્ષીર નીર ન્યાયઈ પુદ્ગલસ્યું
મિલ્યો છઈ, તે કારણઈ-જીવઃ પુદ્ગલ કહિંદં. એ-જીવ દ્રવ્યઈ પુદ્-
ગલ દ્રવ્યનો ઉપચાર ૧. ૯૫.

કાલી લેશ્યા ભાવ, શ્યામગુણુઈ ભલી,

ગુણુઉપચારઃ ગુણુઈ કહો એ. ૯૬.

ભાવવેરપા આત્માનો અરૂપી ગુણુ છઈ, તેહનઈ—જે કૃષ્ણ: નીલા
દિક કહિયં છઈ, તે—કૃષ્ણાદિ-પુદ્ગલ દ્રવ્ય-ગુણનો ઉપચાર કીજઈ
છઈ એ આત્મગુણુ^૧ પુદ્ગલગુણનો ઉપચાર જણવો. ૨. ૯૬

પર્યાયઈ પર્યાય ઉપચારિઈ વલી,

હય: ગય: ખંધ: યથા કહિયા રે. ૯૭.

પર્યાયઈ—હય ગય પ્રમુખ આત્મદ્રવ્યના અસમાન જાતીય
દ્રવ્ય પર્યાય, તેહનઈ—ખંધ કહિયં છઈ. તે—આત્મપર્યાય જાપરિ
પુદ્ગલ—પર્યાય જે રકષ, તેહનો—ઉપચાર કરી નઈ. ૩. ૯૭.

૯

દ્રવ્યઈ ગુણુઉપચાર, વલી પર્યાયનો,

“ગૌર” “દેહ” “હૂ” બોલતાં એ. ૯૮.

દ્રવ્યે ગુણોપચાર:—“હૂ ગૌર” ઇમ બોલતાં. “હૂ” તે
આત્મદ્રવ્ય, તિહાં—“ગૌર” તે—પુદ્ગલનો ઉન્નવલતાગુણુ ઉપચારિ
એ. ૪ દ્રવ્યે પર્યાયોપચાર: જિમ—“હૂ દેહ” ઇમ બોલિય.
“હૂ તે” આત્મદ્રવ્ય, તિહાં—“દેહ” તે—પુદ્ગલદ્રવ્યનો અસમાન-
જાતીય દ્રવ્યપર્યાય ઉપચારિ. ૫. ૯૮

૧૦

ગુણુઈ દ્રવ્ય ઉપચાર, પર્યાયદ્રવ્યનો,

“ગૌર દેહ” જિમ—આત્મા એ. ૯૯.

ગુણે દ્રવ્યોપચાર—જિમ જે—“એ ગૌર દીસઈ છઈ” તે
આત્મા. ઇમ—ગૌર હિંદીશીનઈ આત્મવિધાન કીજઈ, એ ગૌરતારૂપ

પાઠા ૧ પરિણામ કહઈ, તેહિ જે સ્વભાવ, તેહનો ઉપચાર.

૨ ખર્ચાનઈ ૩ ઉપચારિએ. પાલિ ૦

પુદ્ગલગુણોપરિ આત્મ દ્રવ્યનો ઉપચાર ૬. “પર્યાયે દ્રવ્યોપચારઃ”
જિમ-કહિયું-“ દેહ તે આત્મા, ” ઈહાં-દેહરૂપપુદ્ગલપર્યાયનર્થ
વિષયઈ આત્મદ્રવ્યનો ઉપચાર કરિઓ. ૭. ૯૯.

૧૧

ગુણિ પજ્જવ ઉપચાર, ગુણનો પજ્જવઈ,
જિમ મતિ તનુ તનુ મતિ ગુણો એ. ૧૦૦.

“ ગુણે પર્યાયોપચારઃ ” “ મતિજ્ઞાન તે શરીર જ ” શરીરજન્ય
છઈ, તે માટિ. ઈહાં-મતિજ્ઞાનરૂપ આત્મગુણનર્થ વિષયઈ શરીરરૂપ
પુદ્ગલપર્યાયનો ઉપચાર કરિઈ. ૮. “ પર્યાયે ગુણોપચારઃ ” જિમ-
પૂર્વપ્રયોગ જ અન્યથા કરિઈ-“ શરીર તે મતિજ્ઞાનરૂપ ગુણ જ. ”
ઈહાં-શરીરરૂપ પર્યાયનર્થ વિષયઈ મતિજ્ઞાનરૂપ ગુણનો ઉપચાર
કીજઈ છઈ. ૯. ૧૦૦.

૧૨

અસદ્ભૂતવ્યવહાર, ઇમ ઉપચારથી,
એહ ત્રિવિધ હિવઈ સાંભલો એ. ૧૦૧.

ઇમ-ઉપચારથી અસદ્ભૂતવ્યવહાર ૯ પ્રકારનો કહિયું, હવઈ--
એહના ૩ ૬ કહિયું છઈ, તે સાંભલો. ૧૦૧.

૧૩

અસદ્ભૂત નિજ જાતિં, જિમ પરમાણુઓ,
બહુ પ્રદેશી ભાષિઈ એ. ૧૦૨.

એક સ્વજાતિઅસદ્ભૂતવ્યવહાર કહિયું. જિમ-પરમાણુ બહુ-
પ્રદેશી કહિયું, બહુપ્રદેશી થાવાની જાતિં છઈ, તે માટિ. ૧ ૧૦૨.

તેહ વિજ્ઞતિં જાણે, જિમ મૂરતં મતી,
મૂરત દ્રવ્યઈં ઉપની એ. ૧૦૩.

તેહ અસદ્ભૂત વિજ્ઞતિ જાણે: જિમ-“ મૂર્ત મતિજ્ઞાનમ્ ”
કહિયં, મૂર્ત-જે વિષયાલોકમકરકારાદિક: તેહથી-ઉપનું, તે માટિં.
ઈહાં-મતિજ્ઞાન આત્મશુભ: તેહનઈં વિષય મૂર્તત્વ પુદ્ગલશુભ
ઉપચરિઓ, તે વિજ્ઞાત્યસદ્ભૂતવ્યવહાર કહિયં. ૨. ૧૦૩.

અસદ્ભૂત દોઉ ભાંતિ, જીવ-અજીવનઈં,
વિષયગ્યાન જિમ ભાસિઈં એ. ૧૦૪.

દોઉ ભાંતિ-સ્વભાતિ: વિજ્ઞતિ: અસદ્ભૂતવ્યવહાર કહિયં.
જિમ-જીવાજીવ-વિષયજ્ઞાન કહિયં. ઈહાં-જીવ: જ્ઞાનની સ્વભાતિ
છઈં, અજીવ: વિજ્ઞતિ છઈં, એ ૨ નો વિષયવિષયિભાવનામઈં
ઉપચરિત સંબંધ છઈં, તે સ્વભાતિવિજ્ઞાત્યસદ્ભૂત કહિયં. ૩. ૧૦૪

“ સ્વજાતીયાંશે કિં નાયં સદ્ભૂત: ? ” इति चेत्, “ न. विजा-
तीयांश इव विषयतासंबन्धस्योपचरितस्यैवानुभवाद् ” इति गृहाण ।”

ઉપચરિતાસદ્ભૂત, કરિઈં ઉપચારો,
જેહ એક ઉપચારથી રે. ૧૦૫.

જેહ-એક ઉપચારથી બીજો ઉપચાર કરિઓ, તે-ઉપચ-
રિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર કહિયં.

તેહ સ્વજ્ઞતિં જાણો રે, હૂં પુત્રાદિક,

પુત્રાદિક છઈ માહરા એ. ૧૦૬.

તે સ્વજ્ઞતિ ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર જાણો, જે—“હૂં પુત્રાદિક” ઈમ કહિછ. ઇહાં—“માહરા” એ કહવું, પુત્રાદિકનઈ વિષયઈ, તે પુત્રાદિક ઉપચરિયા છઈ, તેહસ્યું આત્માનો ભેદાભેદ સંબંધ ઉપચરિઈ છઈ. પુત્રાદિક: તે—આત્મપર્યાયરૂપઈ સ્વજ્ઞતિ છઈ, પશ્ચિ—કલ્પિત છઈ, નહીં તો—સ્વશરીરજન્ય મત્તુણાદિકનઈ પુત્ર કાં ન કહિઈ? ૧૦૬

વિજ્ઞતિથી તે જાણો રે, વસ્ત્રાદિક મુઝ.

ગઢ-દેશાદિક ઉભયથી એ. ૧૦૭.

વિજ્ઞત્યુપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર: તે કહિઈ, જે—“માહરા વસ્ત્રાદિક” ઈમ—કહિઈ. ઇહાં—વસ્ત્રાદિક પુદ્ગલ પર્યાય નામાદિ ભેદ કલ્પિત છઈ, નહીં તો વલ્કલાદિક શરીરાચ્છાદક વસ્ત્ર કાં ન કહિઈ? તેહ વિજ્ઞતિમાં સ્વસંબંધ ઉપચરિઈ છઈ. “માહરા ગઢ: દેશ: પ્રમુખ છઈ” ઈમ કહતાં—સ્વજ્ઞતિ વિજ્ઞત્યુપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર કહિઈ. જે માટિ—ગઢ: દેશાદિક: જીવ: અજીવ: ઉભય સમુદાયરૂપ છઈ. ૧૦૭

ઉપનય ભાળ્યા એમ, અધ્યાતમ નય,

કહી પરીક્ષા જસ લાહો એ. ૧૦૮.

ઈમ—ઉપનય કહિયા. હિવઈ—આંગિલી ઢાંલમાંહિં, અધ્યાત્મનય કહી નઈ, એહમાંહિં—ગુણ: દોષ: પરીક્ષાનો યશ પામો.

ઢાલ-૮ મી.

[૪૫૨ હુઈ અતિ ઉજ્જુરે-એ દેશી.]

૧

દોઉ મૂલનય ભાષિયા રે,

નિશ્ચયઃ નઈં વ્યવહારઃ

નિશ્ચય દ્વિવિધ તિહાં કહિઓ રે,

શુદ્ધઃ અશુદ્ધઃ પ્રકાર રે. ૧૦૯.

પ્રાણી પરખો આગમભાવ.

પ્રથમઃ અધ્યાત્મભાષાઈં ૨ નય કહિયા. એક-નિશ્ચયનયઃ બીજો વ્યવહારનય. તિહાં-નિશ્ચયનય દ્વિવિધ કહિઓ. એક-શુદ્ધ-નિશ્ચયનયઃ બીજો-અશુદ્ધ નિશ્ચયનયઃ-હે પ્રાણી ! આગમના ભાવ પરખીનઈં મહો. ૧૦૯

૨

જીવ કેવલજ્ઞાનિક યથા રે, શુદ્ધવિષય નિરુપાધિ.

મહનાણુાદિક આતમા રે, અશુદ્ધ તે સોપાધિ રે.

૧૧૦. પ્રાણી ૦.

જીવઃ તે-કેવલજ્ઞાનાદિષ્ષ છદ્મ, ધમ-જે નિરુપાધિ કહિઈં-કર્મોપાધિરહિત, કેવલજ્ઞાનાદિ શુદ્ધ વિષય લેઈં, આત્માનઈં અલેદ દેખાડિઈં, તે-શુદ્ધ નિશ્ચયનય. મતિજ્ઞાનાદિક અશુદ્ધ ગુણનઈં આત્મા કહિઈં, તે અશુદ્ધ નિશ્ચયનય. ૧૧૦.

નિશ્ચયનયઃ તે-અલેદ દેખાડઈં; વ્યવહારનયઃ તે-લેદ દેખાડઈં છદ્મ—

દોષ ભેદ વ્યવહારના જી, સ્મૃતાસદ્ભૂત.
એક વિષય સદ્ભૂત છઈ જી,

પરવિષયાસદ્ભૂત રે. ૧૧૧. પ્રાણી૦

વ્યવહારનયના ૨ ભેદ કહ્યાં છઈ. એક-સદ્ભૂત વ્યવહારઃ બીજો
અસદ્ભૂત વ્યવહારઃ-એક વિષય કહતાં-એક દ્રવ્યાશ્રિત, તે સદ્-
ભૂત વ્યવહાર. પરવિષયઃ તે-અસદ્ભૂતવ્યવહાર. ૧૧૧.

૪

ઉપચરિતાનુપચરિતથી રે, પહિલો દોષ પ્રકાર.
સોપાધિક ગુણુ-ગુણિં ભેદઈ રે,

જિઅની મતિ ઉપચાર રે. ૧૧૨. પ્રાણી૦.

પહિલોઃ જ-સદ્ભૂતવ્યવહારઃ તે-૨ પ્રકારિં છઈ, એક-ઉપ-
ચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારઃ બીજો-અનુપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારઃ
સોપાધિક ગુણુગુણિભેદ દેખાડિઈ, તિહાં પ્રથમ ભેદઃ જિમ-"જીવ-
સ્ય મતિજ્ઞાનમ્." ઉપાધિઃ તેહજ ઇહાં ઉપચાર. ૧૧૨

૫

નિરુપાધિક ગુણુ ગુણિ ભેદઈ રે,

અનુપચરિત સદ્ભૂત.

કેવલજ્ઞાનાદિક ગુણુ રે,

આતમના અદ્ભૂત રે. ૧૧૩. પ્રાણી૦.

નિરુપાધિક ગુણગુણિ ભેદઈ બીજો ભેદ. :
 કેવલજ્ઞાનમ્ ” ઇહાં-ઉપાધિરહિતપણું તેહજ
 બાણુ. ૧૧૨.

૬

અસદ્ભૂતવ્યવહારના છ, ઈમજ ભે
 પ્રથમ અસંલેપિતયોગઈ છ,
 દેવદત્ત ધન જોઈ રે. ૧૧૪.

અસદ્ભૂત વ્યવહારના ઈમજ ૨ છઈ, :
 સદ્ભૂત વ્યવહાર બીજો-અનુપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર
 અસંલેપિતયોગઈ કલ્પિત સખધઈ હોઈ. જિમ
 ધન ” ઈહાં-ધન દેવદત્તનઈ-સખધઃ સ્વસ્વામિકા
 છઈ, તે માટિ-ઉપચાર દેવદત્ત નઈ ધન એક દ્રવ્ય
 -અસદ્ભૂત. એમ કાવના કરવી ૧૧૪.

૭

સંલેપિતયોગઈ બીજો રે,
 જિમ આતમનો

નય ઉપનય નયચક્રમાં રે,

કહિયા મૂલનય એહ રે. ૧૧૫

બીજો ભેદ: સંલેપિતયોગઈ-કર્મજ સ
 જિમ-“આત્માનું શરીર”. આત્મ-દેહનો સખધ.
 પરિ કલ્પિત નથી. વિપરીત કાવનાઈ નિવર્તઈ .

એ નય-ઉપનય દિગંબર દેવસેન કૃત નયચક્ર માંહિં
કહિયા છઈ, ૨ મૂલનય સહિત. ૧૧૫

૮

વિષયભેદ યદ્યપિ નહીં રે, ઈહાં અહારધ થલ.
ઉલટી પરિભાષા ઈસીરે,

તો પણિ દાઝઈ મૂલ રે. ૧૧૬. પ્રાણી૦.

ઈહાં-યદ્યપિ અહારધ-શ્વેતાંબરનઈ, થલ કહતાં-મોટો,
વિષયભેદ કહતાં-અર્થનો ફેર નથી. તોપણિ-મૂલ કહતાં-પ્રથ-
મથી, ઉલટી-વિપરીત, પરિભાષા-શૈલી કરી, તે દાઝઈ છઈ-ખેદ
કરઈ છઈ—

“યદ્યપિ ન ભવતિ હાનિઃ પરકીયાં ચરતિ રાસમે દ્રાક્ષામ્ ।

અસમજ્ઞસં તુ દૃષ્ટ્વા, તથાપિ પરિસ્થિતે ચેતઃ ॥ ૧ ॥

इति वचनात् ११६

તે બોટિકની ઉલટી પરિભાષા દેખાડિઈ છઈ—

૯

તત્ત્વાર્થ નય સાત છઈ જી, આદેશાંતર પંચ.
અંતરભાવિત ઉઝરીરે,

નવનો કિર્યો એ પ્રપંચ રે? ૧૧૭. પ્રાણી૦.

તત્ત્વાર્થસૂત્રઈ ૭ નય કહિયા છઈ. અનઈ-આદેશાંતર કહતાં
મતાંતર: તેહથી-૫ નય કહિયા છઈ. “સપ્ત મૂલનયાઃ, પચ્ચ-इत्या-
देशान्तरम्” એ સૂત્રઈ. સાંપ્રતઃ સમભિરુદ્ધઃ એવંભૂતઃ એ-૩નઈ
શબ્દ એક નામઈ સંગ્રહિઈ, તિવારઈ-પ્રથમ ચાર સાથિ પાંચ

કહિયું. અત એવ-ઇકેકના ૧૦૦ લેદ હુઈ છઈ, તિહાં-પણિ
૭૦૦, તથા ૫૦૦ લેદ. ઈમ-૨ મત કહિયા છઈ. યયોક્તમાવશ્યકે-

इक्षिको य सयविहो, सत्त सया णया हवंति एमेव ।

अण्णो वि हु आपसो, पंचेव सया णयाणं तु ॥ १ ॥

એહવી શામરીતિ છાહી, અંતર્ભાવિત-સાતમાંહિ' લેદયા,
જ-દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ તે ઉદ્ધરી-અલગા કાઢી, નવ નય
કહિયા, તે રથો પ્રપચ ? ચતુર મનુષ્ય વિચારી જોઓ. ૧૧૭

૧૦

પજજયતથ દ્રવ્યારથો રે, જો તુલ્લે અલગા ઠિદું.
અપિયણુપિય ભેદથી રે,

કિમ ઇગ્યાર ન ઇદું રે. ૧૧૮. પ્રાણી૦.

ઈમઈ કરતાં-પર્યાયાર્થઃ દ્રવ્યાર્થઃ નય જો-તુમ્હે અલગ દીઠા,
અનઈ-દ નય કહિયા. તો-અર્પિતઃ અનર્પિતઃ નય અલગા કરી
નઈ, ૧૧ નય કિંમ ન વાંછયા ? ૧૧૮

૧૧

સંગ્રહવ્યવહારાદિકઈ રે, જો તુલ્લે ભેદો તેહ.

આદિઃ અંતઃ નય થોકમાં છ,

કિમ નપિ ભેદો એહ રે. ૧૧૯. પ્રાણી૦.

હિવઈ, ઈમ કહસ્યો જ-"અર્પિતાનર્પિતસિદ્ધેઃ [પિ.]" ઈત્યા-
દિ તત્ત્વાર્થ સૂત્રાદિક માંહિ, જો-અર્પિત-અનર્પિતનય કહિયા છઈ;-
તે અર્પિત કહતાં-વિશેષ કહિઈ. અનર્પિત કહતાં-સામાન્ય કહિઈ.
અનર્પિત સંગ્રહમાંહિ ભિલઈ, અર્પિતઃ વ્યવહારાદિક વિશેષનય

માંહિં લિલધ, તા-આદિઃ અંતઃ કહતાં-પાહિલાઃ પાહિલાઃનયના
થોકડાં માંહિ એહ દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિક નય કિમ નથી લેલતાં ?
જિમ-સાત જ મૂલનય કહવાઇ છે, તે વચન સુખદ્ધ રહ્યું. ૧૧૯
૭ નય મધ્યે-દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ લેલ્યાની આચાર્યમત
પ્રક્રિયા દેખાડ્યું છે-

૧૨

“પજજવનય તિઅ અંતિમા રે,

પ્રથમ દ્રવ્યનય ચ્યાર.”

જિનમદ્રાદિક ભાસિચારે,

મહામાણ્ય સુવિચાર રે. ૧૨૦. પ્રાણી૦.

અંતિમા કહતાં-છેહલા, જે ૩ લેહ-શબ્દઃ સમલિરૂઢઃ એવં-
ભૂતઃ રૂપ, તે-પર્યાયનય કહિયું. પ્રથમ ૪ નય-નૈગમઃ સંગ્રહઃ વ્યવ-
હારઃ ઋણુસૂત્રઃ લક્ષણ, તે દ્રવ્યાર્થિક નય કહિયું. ઈમ-જિનમદ્રગણિ
-ક્ષમાશ્રમણ પ્રમુખ સિદ્ધાંતવાદી આચાર્ય કહ્યું છે. મહામાણ્ય
કહતાં વિશેષાવશ્યક, તે મધ્યે નિર્ધાર્યું. ૧૨૦

૧૩

સિદ્ધસેન મુખ ઈમ કહ્યું રે,

પ્રથમ દ્રવ્યનય ત્રીન.

તસ ઋણુસૂત્ર ન સંભવ્યું રે,

દ્રવ્યાવશ્યક ત્રીન રે. ૧૨૧. પ્રાણી૦.

હિવર્ધ-સિદ્ધસેનદિવાકરઃ મલ્લવાદીઃ પ્રમુખ તર્કવાદી
આચાર્ય ઈમ કહ્યું છે, જે-પ્રથમ ૩ નય-૧ નૈગમઃ ૨ સંગ્રહઃ ૩

પાઠા૦ તે સર્વ બોલી. ભા૦

વ્યવહાર લક્ષણ, તે દ્રવ્યનય કહિઈ. ઋણુસુત્ર ૧: શબ્દ ૨
સમભિરુદ્ધ ૩ એવંભૂત ૪. એ ૪ નય પર્યાયાર્થિક કહિઈ

દ્રવ્યાર્થિકમતે—“ સર્વે પર્યાયાઃ સ્વલ્પ કલ્પિતાઃ ।

તેષ્વન્યથિ દ્રવ્ય કુણ્ડલાદિષુ હેમવત્ ॥ ૧ ॥

પર્યાયાર્થમતે—“ દ્રવ્ય પર્યાયેભ્યોઽસ્તિ નો પૃથક્ ।

યત્તૈરર્થક્રિયા દૃષ્ટા નિત્ય કુત્રોપયુજ્યતે ? ” ॥ ૨ ॥ઈતિ ॥

“દ્રવ્યાર્થપર્યાયાર્થનયલક્ષણાત્ અતીતાનાગતપર્યાયમતિશેષીઋણુ-
સુત્ર શુદ્ધમર્થપર્યાય મન્યમાનઃ કથ દ્રવ્યાર્થિકઃ સ્યાદ્ ?” इत्येते-
પામાશયઃ ।

તે આચાર્યનઈ મતઈ ઋણુસુત્રનય દ્રવ્યાવશ્યકનઈ વિષઈ
લીન ન સભવઈ તથા ચ—

“ उज्जुमुअस्स एगे अणुवउत्ते एग दव्वावस्सय पुहुअ णेच्छइ”

અનુયોગઠારસૂત્રવિરોધ : ।

વર્તમાનપર્યાયાધારાંશદ્રવ્યાશ પૂર્વાપરપરિણામસાધારણુર્જિર્વ
તાસામાન્ય દ્રવ્યાશ સાદૃશ્યાસ્તિત્વરૂપતિર્થક્સામાન્ય દ્રવ્યાંશ
એહર્મા—એકઈ પર્યાયનય ન માનઈ, તેા ઋણુસુત્ર પર્યાયનય
કહતા, એ સુત્ર કિમ મિલઈ ? તે માટઈ “ ક્ષણિક દ્રવ્યવાદી સૂક્ષ્મ
ઋણુસૂત્ર, તત્તદ્વર્તમાનપર્યાયાપન્નદ્રવ્યવાદી સ્થૂત ઋણુસૂત્ર નય
કહવો ” ઇમ સિદ્ધાન્તવાદી કહઈ છઈ

“ અનુપયોગદ્રવ્યાશમેવ સૂત્રપરિભાષિતમાદાયોક્તમૂત તાર્કિક
મતેનોપપાદનીયમ્, इत्यस्मदेकपरिशीलितः पन्था ” ।

ઈમ અંતર્ભાવિતતણો રે,

કિમ અલગો ઉપદેશ.

પાંચ થકી જિમ સાતમાં રે.

વિષયભેદ નહીં લેશ રે. ૧૨૨. પ્રાણી૦.

ધમિ-અંતર્ભાવિત કહતાં--૭ માંહિ ભેદ્યા, જે દ્રવ્યાર્થિકઃ
પર્યાયાર્થિકઃ; તેહનો-અલગો ઉપદેશ કિમ કરિઓ ? જો, ઈમ
કહસ્યો--“મતાંતરઠ-૫ નય કહિયં છઈ, તેહમાં--૨ નય ભદ્યા; તેહનો
--૭ નય કરતાં જિમ--અલગો ઉપદેશ છઈ, તિમ--અહારઠ-દ્રવ્યા-
ર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃનો અલગો ઉપદેશ હુસ્યઈ.” તો--શબ્દઃ સમભિરુદ્ધઃ
એવંભૂતઃ નઈ જિમ વિષયભેદ છઈ, તિમ--દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ
નો ૭ નયથી ભિન્ન વિષય દેષાડો. ૩ નયનઈ એક સંજ્ઞાઈ સંગ્રહી
૫ નય કહિયા છઈ, પશિ--વિષય ભિન્ન છઈ. ઈહાં-વિષયભિન્ન
નથી. જે-દ્રવ્યાર્થિકના ૧૦ ભેદ દેષાડયા, તે-સર્વ શુદ્ધાશુદ્ધ સંગ્રહા-
દિક માંહિ આવઈ. જે--૬ ભેદ પર્યાયાર્થિકના દેષાડયા, તે-સર્વ
ઉપચરિતાનુપચરિતવ્યવહારઃ શુદ્ધાશુદ્ધ ઋણુસૂત્રાદિકઃ માંહિ આવઈ,
“ગો વલિવર્દ ” ન્યાયઈ વિષયભેદઈ ભિન્ન નય કહિયં, તો-
“સ્યાદસ્ત્યેવ, સ્યાન્નાસ્ત્યેવ ” ઈત્યાદિ સમભંગી મધ્યે ક્ષાટિ પ્રકારઈ
અર્પિતાનર્પિત સત્વાસત્વગ્રાહક નય પ્રક્રિયા ભાંજઈ, એ--પંડિ-
તઈ વિચારવું. ૧૨૧

“જો--વિષયભેદઈ નયભેદ કહસ્યો, તો સામાન્યઃ નૈગમ-સંગ્ર-
હમાં, વિશેષઃ નૈગમ-વ્યવહારનયમાં ભેલતાં, ૬૪ નય થઈ જસ્યઈ.”
એહવી--શિષ્યની શંકા ટાલવાનઈ અર્થિ કહઈ છઈ—

૧૫

સંગ્રહ નઈ વ્યવહારથી રે,

નૈગમ કિહાંઈક ભિન્ન.

તિણુ તે અલગો તેહથી રે,

એ તો દોઈ અભિન્ન રે. ૧૨૨. પ્રાણી૦.

યદ્યપિ—સંત્રહનયઃ વ્યવહારનયઃ માહિંજ સામાન્ય વિશેષઃ
અર્થાઈ નૈગમ નય લલઇ છઈ, તો પણિ—કિહાંઇક પ્રદેશાદિ
દૃષ્ટાંતત્યાનઈ ભિન્ન થાઈ છઈ. ઉક્તં ચ—

છળં તદ્દ પંચળં, પંચવિહો તદ્દ ય હોઃ મયણિજ્જો ।

તમ્મિ ય સો ય પપ્પસો, સો ચેવ ણ ચંવ સત્તળં ॥ ૧ ॥ इत्यादि ॥

તે માટિ—કિહાંઇક ભિન્ન વિષયપણથી નૈગમનય ભિન્ન કહિઓ.
એ તો—ર.નય—દ્રવ્યાર્થિક પર્યાયાર્થિક નૈયમાદિકનયથી અભિન્ન-
વિષય છઈ, તો-તે અલગા કરિનઈ નવ બેઠ નયના કિમ કહિઈ? ૧૨૨

૧૬

ઇમ કરતાં એ પામીઈ રે,

સર્વાવિભક્ત વિભાગ.

જીવાદિક પરિ કા નહીં રે,

ઈહાં પ્રયોજન લાગ રે. ૧૨૩. પ્રાણી૦.

ઇમ કરતાં—હ નય દેખાડતાં, વિભક્તનો વિભાગ થાઈ—વહિં-
આતુ' વહિંચણ થાઈ, તિવારઈ—“ જીવા દ્વિધા—સંસારિણ સિદ્ધાઃ
[ચ],—સંસારિણઃ પૃથિવીકાયિકાદિષ્ટમેદાઃ, સિદ્ધાઃ પञ्चदशमेदाઃ ।”
એ રીતિ “ નયો દ્વિધા, દ્રવ્યાર્થિકપર્યાયાર્થિકમેદાત્ । દ્રવ્યાર્થિક-
સ્ત્રિધા નૈગમાદિમેદાત્ । ઋણુસુત્રાદિમેદાત્ ચતુર્દા પર્યાયાસ્તિકઃ । ”
ઇમ કહિઈ બેઈઈ. પણિ “ નવ નયાઃ ” ઇમ એક વાક્યતાઈ
વિભાગ ડીધો, તે સર્વથા મિથ્યા બણવો. નહીં તો—“ જીવાઃ, સંસા-
રિણઃ, સિદ્ધાઃ. ” ઇત્યાદિ વિભાગવાચ્ય પણિ થાવા પામઈ.

હિવર્થ-દોષ કહસ્યઃ જ-“જીવાજીવૌ તત્ત્વમ્” ઇમ કહતાં
 અનેરાં તત્ત્વ આબ્યાં. તે પશિ-૭ તત્ત્વઃ ૯ તત્ત્વઃ કહિં છં,
 તેમ-“દ્રવ્યાર્થિકપર્યાયાર્થિકૌ નયૌ” ઇમ કહતાં અનેરા નય
 આવર્થ છં, તોહિં અન્ને સ્વપ્રક્રિયાઈ નવ નય કહસ્યું.”

તેહનઈ કહિં જ-તિહાં પ્રયોજનભેદઈં સિન્ન સિન્ન તત્ત્વવ્યવ-
 હાર માત્ર સાધ્ય છઠ, તે તમ જ સંભવઢ. ઇહાં-ઈતરવ્યાવૃત્તિ
 સાધ્ય છઠ, તિહાં-હેતું કાટિં અનપેક્ષિતભેદપ્રવેશઈં વૈચર્ય દોષ
 ઇં. તત્ત્વપ્રક્રિયાઈં એ પ્રયોજન છઠ-જીવઃ અજીવઃ એ ૨. મુખ્ય
 માર્ગભણી કહવા. બંધઃ મોક્ષઃ મુખ્ય હેયઃ ઉપાદેયઃ છઠ, તે-
 ભણી. બંધ કારણભણી-આશ્રય. મોક્ષ મુખ્યપુરુષાર્થ છઠ, તે માટિં-
 હનાં ૨. કારણ-સંવરઃ નિર્જરાઃ કહવાં. એ ૭. તત્ત્વ કહવાની
 પ્રયોજન પ્રક્રિયા. પુણ્યઃ પાપઃ રૂપ શુભાશુભબંધભેદ વિગતિં અલગા
 રી, એહજ પ્રક્રિયા ૯. તત્ત્વ કથનની જાણવી. ઇહાં-દ્રવ્યાર્થિકઃ
 ર્થાર્થાર્થિકઃ સિન્નોપદેશતું કાઈ પ્રયોજન નથી. ૧૨૩.

૧૭

સિન્ન પ્રયોજન વિન કહિયા રે,

સાત મૂલનય સૂત્ર.

તિણિ અધિકુ કિમ ભાષિઈ રે,

રાષિઈ નિજધર સૂત્ર રે. ૧૨૪. પ્રાણી૦.

તે માટિં-“સત્ત મૂલનયા પન્નત્તા” એહવું સૂત્રઈં કહિઉં છં,
 ઉદ્ભાંધી ૯ નય કહિં, તો આપણાં ધરનું સૂત્ર કિમ રહઈ ? તે
 માટિં-“નવ નયાઃ” કહતો દેવસેન બોટિક ઉત્સૂત્રભાષી
 જણવો. ૧૨૪

૧. આ વાક્ય ભા૦ પ્રતિમાં નીચેની કડીની વ્યાખ્યામાં છે. પરંતુ
 તકીલામાં પણ નીચેની ગાથામાં નથી.

દશભેદાદિક પણિ ઇહારે,

ઉપલક્ષણ કરિ જાણી.

નહીં તો કહો અંતર્ભાવઈ રે,

પ્રદેશાર્થે કુણ કાણિ રે. ૧૨૫. પ્રાણી૦.

ઇહાં-નયચક્ર અથમાહિ, દિગ્ગજરથ દ્રવ્યાર્થિકાદિ ૧૦ ભેદાદિક કહિયા, તે પણિ-ઉપલક્ષણ કરી જાણી. નહીંતો-પ્રદેશાર્થનય કુણ કામિ આવઈ ? તે વિચારયો સ્ત્રુત વ સૂત્રે—

“દ્વ્યઢ્ઢયાણ પ્પસઢ્ઢયાણ દ્વ્યઢ્ઢપ્પસઢ્ઢયાણ” ઇત્યાદિ ।

તથા-કર્મોપાધિસાપેક્ષજીવભાવઆહક દ્રવ્યાર્થિક નિમ્ન કહિઓ, તિમ-જીવસ યોગસાપેક્ષપુદ્ગલભાવઆહક નય પણિ નિમ્ન કહિઓ જોઈ, ઈમ-અનત ભેદ થાઈ. તથા પ્રત્યક્ષાદિ દૃષ્ટાંતઈ નૈગમાદિકના અશુદ્ધઃ અશુદ્ધતરઃ અશુદ્ધતમઃ શુદ્ધ શુદ્ધતર શુદ્ધતમાદિ ભેદ કિહા સ અહિયા જાઈ ? “ઉપચારમાદિ તે ઉપનય કહિઈ” તો-અપ સિદ્ધાંત થાઈ-અનુયોગદ્વારઈ તે નયભેદ દેખાડયા છઈ ૧૨૫.

એહ જ દ્રઢઈ છઈ—

ઉપનય પણિ અલગા નહીં રે,

જે વ્યવહાર સમાઈ.

નહીં તો ભેદ પ્રમાણુના રે,

ઉપપ્રમાણુ પણિ થાઈ રે. ૧૨૬. પ્રાણી૦.

ઉપનય પણિ કહ્યા, તે નય વ્યવહાર: નૈગમાદિકથી અલગા નથી.
 ઉક્તં ચ તત્ત્વાર્થસૂત્રે—

“ ઉપચારવહુલો વિસ્તૃતાર્થો લૌકિકપ્રાયો વ્યવહાર: ”

[૧. ૩૫ ॥]

ઈમંઈ કરતાં નયલેદનઈ જે ઉપનય કરી માનસ્યો, તો—“ સ્વપ-
 રવ્યવસાયિ જ્ઞાનં પ્રમાણમ્ ” એ લક્ષણું લક્ષિત જ્ઞાનરૂપ પ્રમાણનો
 એકદેશ મતિજ્ઞાનાદિક: અથવા—તદેશ અવગ્રહાદિક: તેલેદનઈ—ઉપ-
 પ્રમાણપણિ કાં નથી કહતાં ? તસ્માત્—નય: ઉપનય: એ પ્રક્રિયા
 બોદિકની શિષ્યબુદ્ધિધનમાત્ર બાણવી. ૧૨૬.

૧૬

વ્યવહારઈ નિશ્ચયથકી રે,

સ્યો ઉપચાર વિશેષ ?

મુખ્યવૃત્તિ જે એકની રે,

તો ઉપચારી સેસ રે. ૧૨૭. પ્રાણી૦.

વ્યવહારનઈ વિષે ઉપચાર છઠ, નિશ્ચયમાંહિ ઉપચાર નથી,
 એ પણિ સ્યો વિશેષ ? જિવારઘ—એકનયની મુખ્યવૃત્તિ લેઈઈ,
 તિવારઈ—બીજા નયની ઉપચારવૃત્તિ આવઈ. અત એવ—“ સ્યાદસ્ત્યેવ ”
 એ નયવાક્યઈ અસ્તિત્વગ્રાહક નિશ્ચયનયઈ: અસ્તિત્વધર્મ મુખ્યવૃત્તિ
 લેતાં, કાલાદિક ૮ ઈ અલેદવૃત્ત્યુપચારઈ અસ્તિત્વસંબદ્ધ સકલ ધર્મ
 લેતાં જ, સકલાદેશરૂપ નયવાક્ય થાઈ; ૨ આકર—અંથઈ ધર્મ પ્રસિદ્ધ
 છઈ, “ સ્વસ્વાર્થઈ સત્યપણાનો અભિમાન તો સર્વનયનઈ માંહોમાંહિ
 ઈઈ જ. ” ફલથી સત્યપણું તો સમ્યગ્દર્શનયોગઈ જ છઈ. ” ૧૨૭

૧. પાઠા૦ તેહતેપણિ. પાલિ૦ ૨. [સ્યાદ્વાદરત્નાકરે] ૩. ફલાર્થથી પાલિ૦

તિણું માપ્યું ભાસિઈ રે,

આદરિઈ નિરધાર.

તત્ત્વઅરથ નિશ્ચય ગ્રહીઈ રે,

જનઅભિમતવ્યવહાર. રે. ૧૨૮. પ્રાણી૦.

તે માટેઈ-નિશ્ચય વ્યવહાર:નુ લક્ષણ માપ્યું-વિશેષાવશ્યક-
ઈ કહિઉ છઈ, તિમ નિરધારે. “તત્ત્વાર્થગ્રાહી નયો નિશ્ચય:; લોકા-
ભિમતાર્થગ્રાહી વ્યવહાર:”। તત્ત્વ અર્થ: તે-યુક્તિસિદ્ધ અર્થ જાણવો.
લોકાભિમત તે વ્યવહારપ્રસિદ્ધ. યદપિ-પ્રમાણે તત્ત્વાર્થગ્રાહી છઈ,
તથાપિ-પ્રમાણ સંકલતત્ત્વાર્થગ્રાહી, નિશ્ચયનય એકદેશ તત્ત્વાર્થ-
ગ્રાહી: ‘એ ભેદ જાણવા. નિશ્ચયનયની વિષયતા અનઈ-વ્યવહાર
નયની વિષયતા જ અનુભવસિદ્ધ બિન્ન છઈ, અ શ જ્ઞાન^૨ ન નિષ્ઠ.
જિમ-સવિકલ્પકજ્ઞાનનિષ્ઠ પ્રકારિતાદિક અન્યવાદી બિન્ન માનઈ
છઈ, ઈમ-દૃઢમાઈ વિચારવુ. ૧૨૮.

અભ્યંતરતા બાહ્યનઈ રે,

જે બહુવિગતિ અભેદ.

નિરમલ પરિણુતિ દ્રવ્યની રે,

એ સવિ નિશ્ચયભેદ રે. ૧૨૯. પ્રાણી૦.

જે બાહ્યઅર્થનઈ હપચારઈ અભ્યંતરપણું કરિઈ, તે નિશ્ચય-
નયનો અર્થ જાણવો. યથા—

પાદા૦ ૧. બવહાર પાવિ૦ વ્યવહારઅ, તર્જણ ૨ અસતા
નનિષ્ઠ પાલિ૦ અસતા નનિષ્ઠા. તર્જણા

સમાધિર્નન્દનં ધૈર્યં દમ્ભોલિઃ સમતા શત્રી ।

જ્ઞાનં મહાવિમાનં ચ વાસવશ્રીરિયં મુનેઃ ॥ ૧ ॥ ઇત્યાદિ-

શ્રી પુણ્ડરીકાધ્યયનાદ્યર્થોઽપ્યેવં ભાવનીયઃ ॥

જે ધણી વ્યક્તિનો અભેદ દેખાડિયે, તે પણિ-નિશ્ચયનયાર્થ જાણવો. જિમ-“ જો આયા ” ઇત્યાદિ સૂત્ર. વૈદાંતદર્શન. પણિ શુદ્ધસંગ્રહનયાદેશરૂપ શુદ્ધનિશ્ચયનયાર્થ સમ્મતિ અર્થે કહિયે છે, તથા-દ્રવ્યની જે નિર્મલ પરિણતિ-બાહ્યનિરપેક્ષ પરિણામ, તે પણિ-નિશ્ચયનયનો અર્થ જાણવો. જિમ-“ આયા સામાઈણ, આયા સામાઈઅસ્સ અદ્દે ” ॥ ઇમ જે જે રીતિ લોકાતિક્રાંત અર્થ પામિયે, તે તે નિશ્ચયનયનો ભેદ થાય. તેહથી-લોકાત્તરાર્થભાવના આવઈ. ૧૨૯

૨૨

જેહ ભેદ છઈ વિગતિનો રે,

જે ઉત્કટ પર્યાય.

કાર્યનિમિત્ત અભિજ્ઞતા રે,

એ વ્યવહાર ઉપાય રે. ૧૩૦. પ્રાણી૦.

જેહ વ્યક્તિનો ભેદ દેખાડિયે-“ અનેકાનિ દ્રવ્યાણિ, અનેકે જીવાઃ ” ઇત્યાદિ રીતિ, તે વ્યવહારનયનો અર્થ. તથા-ઉત્કટ પર્યાય જાણીયે, તે પણિ-વ્યવહારનયનો અર્થ. અતઃ એવ-“ ગિચ્છ-યણણ પંચવણ્ણો મમરે, વવહારણણ કાલવણ્ણે ” ઇત્યાદિ સિદ્ધાંત ઇ પ્રસિદ્ધ છે. તથા-કાર્યનયનિમિત્ત કહતાં-કારણ એહોનયે અભિજ્ઞપણું કહિયે, તે પણિ-વ્યવહારનયનો ઉપાય છે-જિમ, “ આયુર્ધૃતમ્ ” ઇત્યાદિક કહિયે, ઇમ-“ ગિરિર્દલતે, કુણ્ડિકા સ્થવતિ ” ઇત્યાદિક વ્યવહાર બાપા અનેકરૂપ કહય છે. ૧૩૦

ઇમ બહુ વિષય નિરાકરી રે,
કરતાં તસ સંકોચ.

કેવલ બાલક બોધવા રે,
દેવસેન આલોચ રે. ૧૩૧. પ્રાણી૦.

એકવા નિશ્ચયનયઃ વ્યવહારનયઃના ઘણા અર્થ નિરાકરી
કહેતા-ટાલી-તેહનો, સંકોચ કરતાં-થોડા ભેદ દેખાડતાં, નયચક્ર
મંથકર્તા ન દેવસેન, તેહનો આલોચ આપસરખા કેતલાધક બાલ
બોધવાનોજ હીસઈ છઈ. પશ્ચિ-સર્વાર્થ નિર્ણયનો આલોચ નથી
હીસતો. શુદ્ધનયાર્થઃ તે-શ્વેતામ્બર સંપ્રદાય શુદ્ધ નયમંથનઈ
અભ્યાસઈ ન જણાઈ. એ જાવાર્થ. ૧૩૧

ઇમ બહુવિધ નય ભંગરચૂં રે,
એક ત્રિવિધ પચત્ય.

પરખો હરખો હિયડલઈ રે,
સુજસ લહી પરમત્ય રે. ૧૩૨. પ્રાણી૦.

એ પ્રક્રિયામાંહિ પશ્ચિ ન ચુકિતસિદ્ધ અર્થ છઈ, તે અશુદ્ધ
ટાલીનઈ હપપાદિઈ છઈ. તે માટિ-એ રીતિ બહુ પ્રકારનયભગઈ
એકજ અર્થ ત્રિવિધ કહતાં-દ્રવ્યઃ શુભઃ પર્યાયઃ ૩૫ પરખો-
સ્વ સમયઃ પર સમયઃ નો અંતર બણી દૃશ્યનઈ વિષઈ હરખો,
પરમાર્થ-જ્ઞાનયશ પામી નઈ. ૧૩૨

એક અરથ તિહું લક્ષણે,

જિમ સહિત કહઈ જિનરાજ રે.

તિમ સદહણા મનિ ધારતા,

સીઝઈ સઘલા શુભકાજ રે. ૧૩૩.

જિનવાણી પ્રાણી સાંભલો.

એકજ અર્થ—જીવપુદ્ગલાદિકઃ ઘટપટાદિકઃ જિમ-૩ લક્ષણે

—ઉત્પાદઃ વ્યયઃ પ્રૌવ્યઃ કરી સહિત શ્રી જિનરાજ કહઈ છઈ.

“ઉપન્ને ઇ વાઃ વિગમે ઇ વાઃ ધ્રુવે ઇ વા.” એ ત્રિપદીઈ કરીનઈ.

તિમ-સદહણા મનમાંહિ ધરતાં, સર્વ કાર્ય સીઝઈ. એ ત્રિપ-

દીનઈ સર્વ અર્થ વ્યાપકપણું ધારવું, તે-જિનશાસનાર્થ. પણિ-

કેટલાંઈક નિત્યઃ કેટલાં ઇક અનિત્યઃ, ઇમ નૈયાયિકાદિક કહઈ છઈ,

તે રીતિ નહીં. નિત્યૈકાંતઃ અનિત્યૈકાંતઃ પક્ષમાં લોકયુક્તિ પણિ

વિરુદ્ધ છઈ. તે માટિ-દીપથી માંડી આકાશતાંઈ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ

પ્રૌવ્યઃ લક્ષણ માનવું તેહજ પ્રમાણ.

ઉક્તં ચ—

આદીપમાવ્યોમસમસ્વભાવં સ્યાદ્વાદમુદ્રાજનતિભેદિ વસ્તુ ।

તન્નિત્યમેવૈકમનિત્યમન્યદિતિ ત્વદાજ્ઞાદ્વિપતાં પ્રલાપાઃ ॥

[અન્યયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા] ૧૩૩

એહ જ ભાવ વિવરીનઈ કહઈ છઈ—

પાઠાં ૧. વીંછીયાની દેશી. મૂળ ઇમ ધન્તો ધણુને પરિચાવે. એ

દેશી. પાલિં

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રુવઃ પણુર્ધ,

છર્ધ સમય-સમય પરિણામ રે.

ષદ્દ્રવ્યતણુ-પ્રત્યક્ષથી,

ન વિરોધતણુ એ ઠામ રે. ૧૩૪. જિન૦.

ઉત્પાદ ૧ઃ વ્યય ૨ઃ ધ્રુવ ૩ઃ એ ૩ લક્ષણો ષદ્દ્રવ્યનો સમય સમય પરિણામ છર્ધ

ઠામ કહ્યસ્યધ ન-“જિહાં-ઉત્પાદ. વ્યયઃ પણુર્ધ, તિહાં-ધ્રુવપણુર્ધ નહોં, જિહાં-ધ્રુવપણુર્ધ, તિહાં-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ નહોં; એહવો વિરોધ છધ. તો-૩ લક્ષણુ એક ઠામિ કિમ હોઈ? તિમ-૩ : લક્ષણુ એકઠામિ ન હુઆં જોઈઈ” તેહનંધ કહિંધે ન-થીતઃ ઉણુઃ સ્પર્શ જલઃ અનલઃ નેઈ વિષધે પરસ્પરધે પરિહારધે દીઠા છર્ધ, તેહનંધ -એક ઠામધે ઉપસંહારધ વિરોધ કહિંધે. ઈહાં-તો ૩ લક્ષણુ સર્વન એકઠાંજ પ્રત્યક્ષથી દીસઈ છધ, પરસ્પરપરિહારધે કિહાંધે પ્રત્યક્ષસિદ્ધ નંથી, તો એ વિરોધનો ઠામ કિમ હોઈ? અનાદિકાલીન એકાંતવાસ-નાંધે મોહિત છવ એહોનો વિરોધ જણુઈ છર્ધ, પણુ-પરમાર્થઈ વિચારી જ્ઞેતાં વિરોધ નથી. સમનિયતતાઈ પ્રત્યયજ વિરોધ ભંજક છર્ધ. ૧૩૪

તેહજ દેખાડધ છધ.

ઘટઃ મુકુટઃ સુવર્ણુઃ હ અર્થિઆ,

વ્યયઃ ઉત્પતિઃ થિતિઃ પેખંત રે.

નિજરૂપધ હોવધ હેમથી,

દુઃખઃ હર્ષઃ ઉપેક્ષાઃ વંત રે. ૧૩૫. જિન૦

એકજ હેમ દ્રવ્યનર્થ વિષે ધટાકારથી નાશઃ મુકુટાકારથી ઉત્પત્તિઃ અનર્થ-હેમાકારથી સ્થિતિઃ એ ૩ લક્ષણ પ્રકટ દીસે છે. જે માટિ-હેમધટ ભાંજી હેમ મુકુટ યાથી છે, તિવારથી-હેમધટાર્થી દુઃખવંત થાય, તે માટિ-ધટાકારથી હેમવ્યય સત્ય છે. જે માટિ-હેમમુકુટાર્થી હર્ષવંત થાય, તે માટિ-હેમોત્પત્તિ મુકુટાકારથી સત્ય છે. જે માટિ-હેમમાત્રાર્થી તે કાલિ-ન સુખવંતઃ ન દુઃખવંતઃ થાય છે-સ્થિતપરિણામથી રહ્ય છે, તે માટિ-હેમસામાન્ય સ્થિતિ સત્ય છે. ઈમ-સર્વત્ર ઉત્પાદઃ વ્યયઃ સ્થિતિઃ પર્યાય દ્રવ્યરૂપિં જાણવા.

ઇહાં-ઉત્પાદ-વ્યયભાગી ભિન્નદ્રવ્યઃ અનર્થ-સ્થિતિભાગી ભિન્નદ્રવ્યઃ ઠાઠ દીસતું નથી. જે માટિ-ધટમુકુટાદ્યાકારરૂપી હેમ દ્રવ્ય છે. નહી જે-એક ધ્રુવ હોઈ, ધ્રુવતાની પ્રતીતિપણિ છે. તે માટિ-“તદ્ભાવાઽવ્યયં નિત્યમ્ ॥ ૩૩ ॥”

એ લક્ષણથી-પરિણામથી ધ્રુવ, અનર્થ-પરિણામથી અધ્રુવઃ સર્વ ભાવવું. ૧૩૫

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ દ્રૌવ્યનો અભેદ-સંબદ્ધ-ભેદ દેખાડે છે-

૪

ધટ-વ્યયઃ તે-ઉત્પત્તિ મુકુટનીઃ

ધ્રુવતા કંચનનીઃ તે એક રે.

દલ એકથી વર્તે એકદા,

નિજકારયશક્તિ અનેક રે. ૧૩૬. જિન૦.

હેમધટ વ્યય, તેહજ હેમમુકુટની ઉત્પત્તિઃ એક કારણજન્ય છે, તેમાટિ-વિસભોગપર્યાયોત્પત્તિસંતાન-છે; તેહથીજ-ધટનાશવ્યવહાર સંભવે છે. તેમાટિ-પણિ-ઉત્તરપર્યાયોત્પત્તિ-તે પૂર્વપર્યાયનો

નારા જણવે. કંચનની ધ્રુવતા પણ તેહજ છે. જે માટિ-પ્રતી-
ત્ય પથિયાત્પાદઈ એકસતાનપણું તેહજ-દ્રવ્યલક્ષણ ધ્રોવ્ય છે.

એ ૩ લક્ષણ એકદલઈ એકદા વર્તાઈ છે, ઇમ-અભિન્ન
પણઈ પણ શોક પ્રભોદઃ માધ્યસ્ય રૂપ અનેક કાર્ય દેખીનઈ
તત્કારણચક્રિતરૂપઈ અનેકપણે-ભિન્નતાપણિ જણવી. સામાન્ય
રૂપઈ ધ્રોવ્ય અનઈ-વિશેષ રૂપઈ ઉત્પાદ વ્યયઃ, ઇમ માનતાં
વિશેષપણિ નથી. વ્યવહાર તો સર્વત્ર સ્યાદર્થાનુપ્રવેશઈજ હોઈ.
વિશેષપરતા પણિ-વ્યુત્પત્તિવિશેષઈજ હોઈ. અતઃ એવ-“સ્યાદુત્પદ્યતે,
સ્યાન્નશ્યતિ, સ્યાદ્ ધ્રુવમ્” ઇમજ વાક્યપ્રયોગ હીજઈ “ઉપ્યમે
ઈ વા” इत्यादौ वा शब्दो व्यवस्थायाम्, स च स्याच्छब्द समानार्थ
अत एव-कृष्ण सर्प” એ લોકિકવાક્યઈ પણિ સ્યાચ્છબ્દ લેઈઈ
છઈ. જે માટિ-સર્પનઈ પ્રજ્ઞાવચ્છેઈ રચામતા છે, ઉદરાવચ્છેઈ
નથી. તથા-સર્પમાત્રઈ કૃષ્ણતા નથી. શેષનાગ શુક્લ કહવાઈ છે.
તે માટિ-વિશેષણ-વિશેષ્યનિયમાર્થ જે સ્યાચ્છબ્દ પ્રયોગ છે,
તો-ત્રિપદી મહાવાક્યપણિ-સ્વાત્કારગર્ભજ સંભવઈ. ૧૩૬

૫

બહુ-કારય-કારણ એક જે,

કહિઈ તે દ્રવ્યસ્વભાવ રે.

તો કારણ ભેદાભાવથી,

હુઈ કારયભેદાભાવ રે. ૧૩૭. જિનનં.

હવઈ-જે ઇમ કહિઈ જે-હેમદ્રવ્ય એક જ અવિકૃત છે,
વિકાર તે મિથ્યા છે. શોકાદિકકાર્યત્રયજનનૈકશક્તિસ્વભાવ તે
છઈ, તે માટિ-તેહથી શોકાદિક કાર્યત્રય યાઈ છે.” તો-કારણના

ભેદ વિના કાર્યનો ભેદ કિમ થાય ? સ્વેષ્ટસાધન, તે-પ્રમોદજનક
સ્વાનિષ્ટસાધન, તે-શોકજનકઃ તદુભયભિન્ન, તે-માધ્યસ્થ્યજનક
એ ત્રિવિધ કાર્ય એકરૂપથી કિમ હોય ? શક્તિ પણિ-દૃષ્ટાનુસાર
કદિપર્થે છે; નહીંતો-અગ્નિસમીપર્થે જલદાહજનનસ્વભાવઃ ઇત્યાદિક
કદપતાં પણિ કુણુ નિષેધક છે ? તસ્માત્-શક્તિભેદેઃ કારણભેદ
કાર્યભેદાનુસારેયં અવશ્ય અનુસરવો. અનેકજનનૈકશક્તિશબ્દ જ
એકત્વાનેકત્વસ્યાદ્વાદ સૂચ્ય છે. ૧૩૭

૬

“ શોકાદિકજનનર્થ વાસના
ભેદર્થ” કોઈ બોલઈ બુદ્ધ રે.

તસ મનસ્કારની ભિન્નતા

વિણુ નિમિત્તભેદ કિમ શુદ્ધ રે? ૧૩૮. જિન૦.

બૌદ્ધ ધર્મ કહઈ છે જ-“ તુલાનમનોત્તમનની પરિં ઉત્પાદઃ
વ્યયઃ જ એકદા છે, ક્ષણિકસ્વલક્ષણનર્થ ધ્રૌવ્ય તો છે જ નહીં.
હેમથી શોકાદિક કાર્ય હોઈ છે, ભિન્ન ભિન્ન લોકની ભિન્ન ભિન્ન
વાસના છે, તે વતી. જિમ-એક જ વસ્તુ વાસનાભેદર્થ કોઈનધ-
ધટઃ કોઈકનર્થ-અનિષ્ટઃ એ પ્રત્યક્ષ છે. સેલડીપ્રમુખઃ મનુષ્ય-
નર્થ ઈષ્ટ છે, કરભનર્થ અનિષ્ટ છે. પણિ-તિહાં-વસ્તુ-
ભેદ નથી, તિમ-ઈહાં પણિ બણુવું. ” તે બૌદ્ધનર્થ નિમિત્તભેદ
વિના વાસનારૂપ મનસ્કારની ભિન્નતા કિમ શુદ્ધ થાય ? તેમાટઈ
-શોકાદિકનું ઉપાદાન જિમ-ભિન્ન, તિમ-નિમિત્ત પણિ અવશ્ય
ભિન્ન માનવું. એક વસ્તુની પ્રમાત્તભેદર્થે ઇષ્ટાનિષ્ટતા છે, તિહાં

पक्षि-श्रेष्ठ द्रव्यना ध्याननिष्ठज्ञानजन शक्ति ३५ पर्यायश्लोक
कठवा न. १३८

७

नो निमित्तभेद विन ग्यानथी,
शक्ति संकल्प-विकल्प रे,
तो आद्य-वस्तुना लोपथी,
न घटर्धं तुल्य घटः पटः जलप रे. १३८, जिन ९.

नो-योगाचारवादी औद्ध कहुस्यर्थ न-“निमित्तकारणना
भेद विना न वासनाजनित ज्ञानस्वभावथी शोकःप्रभेदादिक
संकल्पः विकल्पः द्वोर्ध्वोर्ध्व.” तो-घटपटादिनिमित्त विना न वासना
विशेषधं घटपटाधाकार ज्ञान होध. ” तिवारर्थ-आद्य. वस्तु सर्व
लोपाधं, अनर्थ-निष्कारण तत्तदाकार ज्ञान पक्षिं न संभवध. अंत-
रब्धिराकार विशेषधं, आद्याकार मिथ्या कहिधं, तो चित्रवस्तुविष-
यनीलपीताधाकार ज्ञान पक्षि मिथ्या हुध लध. तथा सुप्ताधाकारः
नीलाधाकारः पक्षि विकल्प थाध, तिवारर्थ-सर्वशून्यः ज्ञानवादी
माध्यमिक औद्धनुं मत आवी लधं.

उक्तं च—

किं स्यात् सा चित्रतैकस्यां न स्यात्त्रैस्यां मतावपि ।
यदीदं स्वयमर्थानां, रोगते तत्र के वयम् ? ॥ १ ॥

शून्यवाद पक्षि-प्रमाण सिद्धयसिद्धिं व्याहृत छध, ते भादि-
सर्वनयशुद्ध स्याद्वाद न वीतराग प्रवृत्त आर्देवो. १३८.

पा० १. स्यात्तस्यां. पा० २. वीतराग-प्रणीतमार्गं यव श्रेयः,
मान्ययेति. पालि०

ઘટનાશઃ મુકુટ ઉત્પત્તિનો,

ઘટ એક જ રૂપઈ હિત રે.

એકાંતભેદની વાસના,

નિયાયિક પશિ કિમ દેત રે ? ૧૪૦. જિનં.

ધમ-શોકાદિકાર્યત્રયનઈ ભેદઈ-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રોવ્યઃ એં ઉ
લક્ષણુ-વસ્તુમાહિં સાધ્યાં, પશિ-અવિશ્વકતદ્રવ્યપણુઈ-અભિન્ન છઈ.
અત્ત એવ-હમઘટનાશાડભિન્ન-હમ મુકુટોત્પત્તિનઈ વિષઈ-હમઘટાવ-
યવવિભાગાદિક હેતુ છઈ. અત્ત એવ ચ-મહાપટનાશાભિન્નખંડપટા-
ત્પત્તિ પ્રતિ-એકાદિતંતુસંયોગાપગમ હેતુ છઈ. ખંડપટઈ મહા-
પટનાશની હેતુતા કદિપઈ, તો-મહાગૌરવ થાઈ. ધમ-જાણુતો ધ
લાઘવપ્રિય નૈયાયિક નાશોત્પત્તિનાં એકાંતભેદની વાસના કિમ દેધ
છઈ? તેહંતુ મત છઈ જ—

કલ્પનાગૌરવં યત્ર, તં પક્ષં ન સહામહે ।

કલ્પનાલાઘવં યત્ર તં પક્ષં તુ સહામહે ॥ ૧ ॥ ૧૪૦.

દુગ્ધપ્રત દધિ ભુંજઈ નહીં,

નવિ દૂધ દધિપ્રત ખાઈ રે.

નવિ દોઈ અગોરસપ્રત જિમઈ,

તિણિ તિયલક્ષણુ જગ થાઈ રે. ૧૪૧. જિનં.

દધિદ્રવ્યઃ તે-દુગ્ધદ્રવ્ય નહીં, જ માટિ-જેહનઈ દૂધનું પ્રત છઈ-

પાઠાંતર ૧. જાણુઈ જોઈ. પાલી

“દૂધ જ નિમિત્ત” એહવી પ્રતિજ્ઞારૂપ, તે-દહીં નિમિત્ત નહીં. દુધપરિણામ જ દધિ ઈમ-એ અભેદ કહિછ, તો-દધિ નિમિત્તાં દુધવતભગ થયો ન બેઠેઈ ધમ-દૂધ તે-દધિદ્રવ્ય નહોં. પરિણામી માટઈ-અભેદ કહિછ, તો-દૂધ નિમિત્તા દધિવતભગ ન થયો બેઠેઈ દધિવત તો દૂધ નથી નિમિત્તો. તથા-“અગોરસ જ નિમિત્ત” એહવા. તતવત દૂધ: દહી ૨. ન નિમિત્ત ધમ-ગોરસપણું-૨ નઈ અભેદછઈ ઈહાં-દધિપણું-ઉત્પત્તિ દુધપણું નાશ: ગોરસપણું-ધ્રુવપણું પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છઈ એ દશાતઈ-સર્વજગદ્ગતિ ભાવનઈ લક્ષણત્રયયુક્તપણું કહેવું. શ્લોક:—

પયોવ્રતો ન દ્યયત્તિ, ન પયોઽત્તિ દધિવ્રતઃ ।

અગોરસવ્રતો નોમે, તસ્માદ્ગત્તુ ત્રયાત્મકમ્ ॥ ૧ ॥

‘અન્વયિ રૂપ અનધ-’વ્યતિરેકિ રૂપ: દ્રવ્ય પર્યાયાથી સિદ્ધાતાવિરોધઈ સર્વત્ર અવતારોનઈ ૩ લક્ષણ કહવાં “કેતસાધક ભાવ-વ્યતિરેકિજ કેતવાઈક ભાવ-અન્વયિ જ” ધમ જ અન્યદર્શની કહઈ છઈ, તિહો-અનેરા ભાવ સ્યાદ્વાદવ્યુત્પત્તિ દેખાડવા. બીજું-વસ્તુની સત્તા ત્રિલક્ષણરૂપ જ છઈ, “ઉત્પાદવ્યયગ્રોવ્યયુક્તં સત્ ૫ ૨૯”ઈતિ તત્ત્વાર્થયચનાત્ તો સત્તાપ્રત્યક્ષ તેહજ ત્રિલક્ષણ સાક્ષી છઈ, તથારૂપઈ સદ્વ્યવહાર સાધવાં અનુમાનાદિક પ્રમાણ અતુસરિઈ છઈ. ૧૪૧

યાવતકાલ એક વસ્તુમાહિ તણિ ૩. લક્ષણ કિમ હોમ ? તે નિર્દારઈ છઈ—

૧૦

ઉત્પન્નઘટઈ નિજદ્રવ્યના,

ઉત્પત્તિ નાશ કિમ હોઈરે ?

સુણિ વતામાં પહિલા ભલિયા,
છઈ અનુગમશક્તિં દોઈ રે. ૧૪૨. જિન૦.

“ઉત્પત્તિ થઈ છઈ જહનીં, એહવો-જ ઘટ: તેહનઈ વિષઈ-
દ્વેતીયાદિક્ષણસ્વદ્રવ્યસંબંધે ઉત્પત્તિ: નાશ: કિમ હોઈ ? જ
માટઈ-પ્રથમક્ષણસંબંધરૂપોત્તરપર્યાયોત્પત્તિ: તેહ જ-પૂર્વપર્યાય-
નાશ: તુલ્યે પૂર્વિં થાપ્યો છઈ.” એ શિષ્યે પ્રશ્ન પૂછ્યું ગુરુપ્રતિં. ઈહાં-
ગુરુ ઉત્તર શિષ્ય પ્રતિં કહઈ છઈ, સાંભલઈ શિષ્ય. પહિલા-પ્રથમ-
પણઈ થયા જ ઉત્પત્તિ: નાશ:, તે-ધ્રુવતામાંહિ ભલ્યા. અનુગમ-
હતાં-એકતા, તે શક્તિ સદાઈ છઈ, અછતઈં પણિ-આઘક્ષણઈ-
પલક્ષણ થઈનઈ આગલિં ક્ષણઈ, દ્રવ્યરૂપતત્સંબંધ કહિઈ, “ઉત્પન્નો
ઘટ:, નષ્ટો ઘટ:” इति सर्वप्रयोगात्. “इदानीमुत्पन्न:, नष्ट:” ઇમ
હિઈ, તિવારઈ-એતક્ષણવિશિષ્ટતા. ઉત્પત્તિનાશનઈં જણિઈ, તે
દ્વેતીયાદિ ક્ષણઈ નથી. તે માટઈ-દ્વિતીયાદિક્ષણઈ “इदानीमुत्पन्न:”
ત્યાદિ પ્રયોગ ન થાઈ. “ઘટ” કહતાં-ઈહાં-દ્રવ્યાર્થાદેશઈ: મૃદ્-
વ્ય લેવું. જ માટિં-ઉત્પત્તિ-નાશાધારતા: સામાન્યરૂપઈં કહિઈ,
પ્રતિયોગિતા: તે-વિશેષરૂપઈં કહિઈ. ૧૪૨.

૧૧

ઉત્પત્તિનાશનઈં અનુગમઈં,
ભૂતાદિક પ્રત્યય ભાન રે.
પર્યાયારથથી સવિ ઘટઈ,
તે ભાનઈ સમય પ્રમાન રે. ૧૪૩. જિન૦

નિશ્ચયનયથી—“ કયમાણે કહે ” એ વચન અનુસરીને
 “ ઉત્પન્નમાનં ઉત્પન્નમ્ ” ઈમ કહિઈ, પણ—વ્યવહારનય—“ ઉત્પ-
 ઘટે. ઉત્પન્નમ્ ઉત્પત્સ્યતે નશ્યતિઃ નષ્ટમ્ નશ્ન્યતિઃ ” એ વિભ-
 ક્તિ કાલત્રયપ્રયોગ છઈ. તે—પ્રતિક્ષણપર્યાયોત્પત્તિ—નાશવાદી જે
 મજ્જુસૂત્ર નય, તેણી—અનુગૃહીત જે વ્યવહારનય, તે—લેઈનય કહિઈ.
 જેમાટિ—મજ્જુસૂત્રનય સમયપ્રમાણ વસ્તુ માનય છઈ. તિહાં—જે
 પર્યાયના ઉત્પત્તિઃ નાશઃ વિવક્ષિં, તે—લેઈનય—“ ઉત્પદ્યતે, નશ્યતિ ”
 કહિઈ. અતીતઃ તે લેઈ—“ ઉત્પન્નો નષ્ટ. ” ઈમ કહિઈ. અનાગત તે
 લેઈ—“ ઉત્પત્સ્યતે નશ્ન્યતિ ” ઈમ કહિઈ. વ્યવસ્થા સર્વત્ર સ્વાત્
 શબ્દપ્રયોગઈ સંભવઈ. ૧૪૩

જે તુઝ ઉત્પત્તિ વિશિષ્ટના,

વ્યવહાર નાશનો ઇષ્ટ રે.

વ્યવહારિ ઉત્પત્તિ આદરો,

તો પહિલાં અછતિ વિશિષ્ટ રે. ૧૪૪. જિન૦.

જે—ઉત્પત્તિધારાશ્ચ નાશનઈ વિષયે ભૂતાદિકપ્રત્યય ન કહિઈ,
 અનઈ—નશ્ ધાતુનો અર્થ નાશ. નઈ ઉત્પત્તિ એ ૨ લેઈ, તદુત્પત્તિકા-
 લત્રયનો અન્વય સંભવતો કહિઈ. ઈમ કહતાં—નશ્યત્સમયઈ “ નષ્ટ ”
 એ પ્રયોગ ન હોઈ; જે માટિ—તે કાલઈ નાશોત્પત્તિનું અતીતત્વ
 નથી. ઈમ સમર્થેન નાશવ્યવહારનું જે કરો છો, તો—વ્યવહારઈ—
 ઉત્પત્તિક્ષણસંબંધમાત્ર કહો. તિહાં—પ્રાગજ્ઞાવધ્વંસના કાલત્રયથી
 કાલત્રયનો અન્વય સમર્થન કરો. અનઈ—જે ઈમ વિચારસંયો-
 ણ ધટનઈ વર્તમાનત્વાદિકઈ જિમ પટવર્તમાનત્વાદિ વ્યવહાર ન

હોઈ, ધટધર્મવર્તમાનત્વાદિકઈ ધટવર્તમાનત્વાદિ વ્યવહાર ન
 હોઈ, તિમ્—નાશોત્પત્તિવર્તમાનત્વાદિકઈ નાશવર્તમાનત્વાદિવ્યવહાર
 ન હોઈ. તો—ક્રિયાનિષ્ઠાપરિણામરૂપવર્તમાનત્વઃ અતીતત્વઃ લેઈ—
 “નશ્યતિ, નષ્ટઃ; ઉત્પન્નતે, ઉત્પન્નઃ” એ વિભક્તવ્યવહારસમર્થન
 કરે. અતઃ એવ ક્રિયાકાલ-નિષ્ઠાકાલયોગપદ્યવિવક્ષાઈ “ઉત્પન્નમા-
 નમુત્પન્નમ્, વિગચ્છદ્ વિગતમ્” એ સૌહાર્દાન્તિકપ્રયોગ સંભવઈ.
 પરમતઈ—“ઈદાનીં ધ્વસ્તો ઘટઃ” એ, આદ્યક્ષણુઈ વ્યવહાર સર્વથા
 ન ધટઈ. અહારઈ—નયભેદઈ સંભવઈ. અત્ર સમ્મતિઃ—

‘ઉપ્પજ્જમાણકાલં, ઉપ્પણં તિ વિગયં વિગચ્છંતં ।

દવિયં પ્ણવયંતો, તિકાલવિસયં વિસેસેઈ ॥ ૩. ૩૭. ॥

૧૩

ઉત્પત્તિ નહીં જો આગલિં.

તો અનુત્પન્ન તે થાઈ રે.

જિમ—નાશ વિના અવિનષ્ટ છઈ,

પહિલા તુઝ કિમ ન સુહાઈ રે? ૧૪૫. જિન૦

જો—આગલિં—દ્વિતીયાદિક્ષણુઈ ઉત્પત્તિ નહીં, તો—ધટાદિક
 દ્વિતીયાદિક્ષણુઈ અનુત્પન્ન થાઈ. જિમ—પહિલાં—ધ્વસંથયા
 પહિલાં—નાશ વિના “અવિનષ્ટઃ” કહિઈ છઈ. એ તર્ક તુઝનઈ કિમ
 સુહાતો નથી? તેમાટિ—પ્રતિક્ષણોત્પાદ-વિનાશઃ પરિણામદ્વારઈ માન-
 વા. દ્રવ્યાર્થાદેશઈ—દ્વિતીયાદિક્ષણુઈ ઉત્પત્તિવ્યવહાર કહિઈ, તો નાશ-
 વ્યવહાર પરિણામ-તથા હુઓ જોઈઈ. તથા—ક્ષણાંતર્ભાવઈ દ્વિતીયાદિક્ષણુઈ

૧. “સ્વાધિકરણક્ષણત્વવ્યાપકસ્વાધિકરણક્ષણધ્વંસાધિકરણ-
 તાકત્વમનુત્પન્નત્વમ્” ગ્ર૦ ટિ૦.

ઉત્પત્તિ પામી જોઈઈ. અઠ્ઠાપિત અનુત્પન્નતા ન હોઈ, તો પશ્ચિ-
પ્રતિક્ષણ ઉત્પત્તિ વિના પરમાર્થથી અનુત્પન્નતા થઈજોઈઈ. ૧૪૫.

૧૪

ઓણુઈ ભાવેઈ ભાસિઈ,
સમ્મતિ માંહિં એ ભાવ રે.

સંઘયણાદિક ભવભાવથી,
સીઝંતાં કેવલ જઈ રે. ૧૪૬. જિન૦.

ધમ-પરિણામથી સર્વદ્રવ્યનઈ ત્રિલક્ષણુયોગ સમર્થિંઓ. ઓણુઈ
જ અભિપ્રાયઈ-સમ્મતિત્રયમાંહિં એ ભાવભાષિઈજ-“જ સંઘય-
ણાદિક ભવભાવથી સીઝંતાં મોક્ષસમયઈ કેવલજ્ઞાન જઈ-ભવસ્થકેવ-
લજ્ઞાન પર્યાયઈ નાશ થાઈ, એ અર્થ તે-સિદ્ધપણુઈ-સિદ્ધ કેવલજ્ઞાન-
પણુઈ ઊપજઈ, તેહજ-કેવલજ્ઞાનભાવ છઈ-ધ્રુવ છઈ. એ મોક્ષગમન-
સમયઈ જ વ્યયઃ ઉત્પત્તિઃ દુઆં, તત્પરિણુતસિદ્ધદ્રવ્યાનુગમથી
શિવમાં-મોક્ષમાંહિં ૩. લક્ષણુ હોઈ. ગાયે—

જે સંઘયણાઈઆ, ભવત્યકેવલિવિસેસપજ્ઞાયા ।

તે સિદ્ધમાણસમણ, જા હોંતિં વિગયં તઓ હોઈ ॥ ૨. ૩૫. ॥

સિદ્ધત્તણેજ ય પુણો, ઉપ્પણો ઇસ અત્થપજ્ઞાઓ ।

કવલભાવં તુ પદુરુવ કેવલં દાઈએ સુત્તે ॥ ૨. ૩૬. ॥

એ ભાવ લેઈનઈ “કેવલનાણે દુવિહે પણ્ણત્તે-ભવત્યકેવલનાણે
ય સિદ્ધકેવલનાણે ય ” ઈત્યાદિ-સુત્રિં ઉપદેશ છઈ. ૧૪૬.

૧૫

તે સિદ્ધપણુઈ વલી ઊપજઈ,
કેવલભાવઈ છઈ તેહ રે.

વ્યયઃ ઉત્પત્તિઃ અનુગમઃત્રી સદા,

શિવમાંહિતિય લક્ષણુ એહ રે. ૧૪૭. જિન૦.

એ ત્રૈલક્ષણુય સ્થૂલવ્યવહારઘં સિદ્ધનઘં આબ્યું, પણિ-સૂક્ષ્મ-
નયઘં નાબ્યું; જેમાટિ-સૂક્ષ્મનય-ઋણુસૂત્રાદિકઃ તે-સમય-સમય-
પ્રતિ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ માંનઘં છઘં, તે લેઈનઘં; તથા-દ્રવ્યાર્થાદિશનો
અનુગમ લેઈનઘં-જે સિદ્ધકેવલજ્ઞાનમાંહિ ત્રૈલક્ષણુય કહિઈ, તેહજ-
સૂક્ષ્મ કહવાઈ. ઈમ-વિચારીનઘં પક્ષાંતર કહઈ છઘં:—૧૪૭.

૧૬

જે જ્ઞેયાકારઘં પરિણુમઘં,

જ્ઞાનાદિક નિજપર્યાય રે,

વ્યતિરેકઘં તથી સિદ્ધનઘં,

તિયલક્ષણુ ઇમ પણિ થાઈ રે. ૧૪૮. જિન૦

જે-જ્ઞાનાદિક-કેવલજ્ઞાનઃ કેવલદર્શનઃ, નિજપર્યાયઘં-જ્ઞેયાકા-
રઘં-વર્તમાનાદિવિષયાકારઘં પરિણુમઘં. વ્યતિરેકઘં કહતાં-પ્રતિક્ષણુ
અન્યોન્યપણુઈ. સિદ્ધનઘં-ઈમ પણિ ત્રિલક્ષણુ થાઈ. પ્રથમાદિસમ-
યઘં-વર્તમાનાકાર છઈ, તેહનો-દ્વિતીયાદિક્ષણુઈ નાશઃ અતીતાકા-
રઘં ઉત્પાદઃ આકારિભાવઘં-કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શનભાવઘં-અથવા-
કેવલ માત્ર ભાવઘં-દ્રુવ; ઈમ-ભાવના કરવી. ૧૪૮.

ઈમ-જ્ઞેય-દૃશ્યાકારસંબંધઈ કેવલનઘં ત્રૈલક્ષણુય કહિઉં. હવઈ
-નિરાકાર જે સમ્યક્ત્વઃ વીર્યાદિકઃ ભાવ, તેહનઘં; તથા-સિદ્ધાદિક-
શુદ્ધ દ્રવ્યનઘં; કાલસંબંધથી ત્રૈલક્ષણુય દેખાડઈ છઈ—

ઇમ-જે પર્યાયઈ પરિણુમઈ,
 ક્ષણસંબંધઈ પણિ ભાવ રે.
 તેથી નિયલક્ષણુ સંભવઈ,

નહીં તો-તે થાઈ અભાવ રે. ૧૪૬. જિન૦.

ઇમ-જે ભાવ ક્ષણસંબંધઈ પણિ પર્યાયથી પરિણુમઈ,
 તેહથી-૩, લક્ષણુ સંભવઈ જિમ-દ્વિતીયક્ષણુઈ ભાવ-આદ્ય-
 ક્ષણુ સંબંધ-પરિણુમઈ: નાશ પામ્યો; દ્વિતીયક્ષણુસંબંધપરિણુમઈ:
 જાપનો; ક્ષણસંબંધ માનઈ ક્રુવ છઈ; તે-કાલસંબંધથી ત્રૈલોક્ય
 સંભવઈ. નહીં તો-તે વસ્તુ અભાવ થઈ બઈ. ઉત્પાદ વ્યય: પ્રાન્ય:
 યોગ જ ભાવલક્ષણુ છઈ. તે રહિત-શશવિષાણુદિક: તે-અભાવરૂપ
 છઈ. ૧૪૬.

નિજપર્યાયઈ એકદા,
 બહુ સંબંધઈ બહુ રૂપ રે.

ઉત્પત્તિ: નાશ: ઈમ સંભવઈ,

નિયમઈ તિહાં પ્રાન્ય: સ્વરૂપ રે, ૧૫૦, જિન૦

ઈમ-નિજપર્યાયઈ-જીવ-પુદ્ગલ-નઈ, તથા-પરપર્યાયઈ-
 આકાશ ધર્માસ્તિકાયા: અધર્માસ્તિકાયા: એ તથા દ્રવ્યનઈ, એકકાલઈ
 ધણુઈ સંબંધઈ બહુપ્રકાર-ઉત્પત્તિ: નાશ: સંભવઈ. જટલા-
 સ્વ: પર પર્યાય, તેટલા- ઉત્પત્તિ નાશ હોઈ. તેવતી-તિહાં-પ્રાન્ય-
 સ્વરૂપ તેટલાં નિરધાર છઈ. પૂર્વાપરપર્યાયાનુગતઆધારાંશ તાવ-માત્ર
 હોઈ, તે વતી, અત્ર સમ્મતિગાથા-

एगसमयस्मि एगदवियस्स बहुआ वि हांति उप्पाया ।

उप्पायसमा विगमा, टिई उ उस्सगओ णियमा॥३.४१॥ १५०

હવઈ-ઉત્પાદના ભેદ કહઈ છઈ—

૧૯

द्विविध-प्रयोगज वीससा;

उत्पाद प्रथम अविशुद्ध रे.

ते नियमं समुदयवादनो,

यतनं संयोगज सिद्ध रे. १५१. जिन०.

દ્વિવિધ-ઉત્પાદ: ૨. પ્રકારઈ છઈ; એક:-પ્રયોગજ, ખીજે-
વીસસા-કહતાં-સ્વભાવજનિત. પહિલો-ઉત્પાદ: તેવ્યવહારનો છઈ,
તે માટઈ-અવિશુદ્ધ કહિઈ. તે નિર્દાર-સમુદયવાદનો તથાયતનઈ.
કરી અવયવસંયોગઈ સિદ્ધ કાહઈ. અન્ન સમ્મતિગાથા—

उप्पाओ दुविअप्पो, पओगजणिओ अ वीससा चेव ।

तत्थ य पओगजणिओ, समुदयवाओ अपरिसुद्धो ॥३.३२॥ १५१.

૨૦

सङ्गजं थाई, ते-वीससा,

समुदय ऐकत्व प्रकार रे.

समुदयः अयेतन अंधना,

वली सच्चित्तःभीसः निरधार रे. १५२. जिन०.

જે-સહજઈ-યતન વિના ઉત્પાદ થાઈ, તે વિશ્રસાઉત્પાદ
કહિઈ. તે એક: સમુદયજનિત, ખીજે: એકત્વિક: ઉક્તં ચ—

“साहायिभो वि समुदयरुभो च एगत्तिओऽस्य होज्जादि” ३. ३३.

समुदयरुभित विअसाउत्पाद, ते-अयेतनरुक्ध अभादिठनो.
तथा-सयित्तः मिअः शरीर वल्लादिठनो निर्धार-अणुवो. १५२.

२१

संयोग विना अकंत्वनो,

ते द्रव्यविभागधं सिद्ध रे.

जिम-अंध विभागधं आणुपणुं,

वली कर्मविभागधं सिद्ध रे. १५३. जिन०.

संयोग विना न विअसाउत्पादः ते-अैकत्विक अणुवो. ते
द्रव्यविभागधं सिद्ध कहुता-उत्पन्न अणुवो. जिम-द्विप्रदेशादिक-
रुक्ध-विभागधं आणुपणुं कहुता-परमाणु द्रव्यनो उत्पाद, तथा
-कर्मविभागधं सिद्धपर्यायनो उत्पाद. “अवयवसंयोगधं न द्रव्यनी
उत्पत्ति होध, पणु-विभागधं न होध.” अहुवुं न-नैयायिकादिक
कहुध छध, तेहुनधं-अैकत्वतादि विभागधं अंधपटोत्पत्ति किम
पटधं ? प्रतिअंधकाभावेसहितअवरिथतावयवसंयोगनधं हेतुता
कहुपतां महागौरव होध, ते भाटिं-किहुंछक संयोगः किहुंछक
विभाग द्रव्योत्पादक मानवो. तिवारधं-विभागन परमाणुत्पाद
पणु अर्थसिद्ध यथो. अे सम्मतिमांहि सयित्त छध. तदुक्तम्—

दब्बंतरसंजोगांहि केई दवियस्स चित्ति उप्पायं ।

उप्पायत्थाऽकुसला विभागजायं ण इच्छंति ॥ ३. ३८. ॥

अणु दुअणुएहि दब्बे, आरद्धे “तिअणुअं” ति वचएसो ।

तत्तो अ पुण विमत्तो, “अणु” चि जाओ अणु होइ ॥ ३. ३९ ॥ १५३.

पाठा० १. प्रतिअंधकाभाव. पाठि० २. संजोगादि के चि.

વિણ ખંધ હેતુ સંયોગ જે,

પરસંયોગઈ ઉત્પાદ રે.

વલી જે વિણ વિણ પર્યાયથી,

તે એકત્વ જ અવિવાદ રે. ૧૫૪. જિન૦.

જિમ-પરમાણુનો ઉત્પાદ એકત્વજઃ તિમ-જણઈ સંયોગઈ સ્કંધ ન નીપજઈ, એહવો જ-ધર્મસ્તિકાયાદિકનો જીવ-પુદ્ગલાદિક સંયોગઃ તદ્દ્વારઈ-જે સંયુક્ત દ્રવ્યોત્પાદઃ અસંયુક્તાવસ્થાવિનાશ-પૂર્વકઃ; તથા-ઋજુસૂત્રનયાભિમતઃ જે-ક્ષણિકપર્યાયઃ પ્રથમદ્વિતીયસ-મયાદિદ્રવ્ય-વ્યવહારહેતુ, તદ્દ્વારઈ-ઉત્પાદઃ તે સર્વ એકત્વજ આણુવો. ઇહાં-કાઘ વિવાદ નથી. ૧૫૪.

પરપ્રત્યય ધર્માદિકતણે.

નિયમઈ ભાષિઓ ઉત્પાદ રે.

નિજપ્રત્યય પાણુ તેહ જ કહો,

જાણી અંતર નયવાદ રે. ૧૫૫. જિન૦.

ધર્માસ્તિકાયાદિકનો ઉત્પાદ, તે નિયમઈ પરપ્રત્યય, સ્વોપદ-ભ્રમગણાદિપરિણુતજીવ-પુદ્ગલાદિનિમિત્તજ ભાષિઓ. ઉભયજનિતઃ તે-એકજનિત પણિ હોઈ, તે માટિ-તેહનઈ નિજપ્રત્યય પણિ કહો. અંતરનયવાદઃ-નિશ્ચયઃ વ્યવહાર. જાણી નઈ, એ અર્થ-

“આગાસાઈઆણં તિહં પરપચ્ચઓ[ડ] ણિયમા ૩. ૩૩”

એ સમ્મનિગાયા મધ્યે અકાર પ્રશ્વેપઈ બીજે અર્થે વૃત્તિકારઈ
કહિઓ છઈ, તે અનુસરીનઈ વિખ્યો છઈ. ૧૫૫

૨૪

દ્વિવિધનાશ પણિ બણિઈ.

એક રૂપાંતર પરિણામ રે.

અર્થાંતરભાવગમન વહી,

બીજે પ્રકાર અભિરામ રે. ૧૫૬. જિન૦.

પરિણામો ધર્માન્તરગમનં ન ચ સર્વથા 'વ્યવસ્થાનમ્ ।

'ન ચ સર્વથા વિનાશઃ, પરિણામસ્તદ્વિદામિષ્ટઃ ॥ ૧ ॥

સત્પર્યાયવિનાશઃ, માદુર્માવોઽસતા ચ પર્યાયતઃ ।

દ્રવ્યાણાં પરિણામઃ, પ્રોક્તઃ સ્વલ્પ પર્યવનયસ્ય ॥ ૨ ॥

એ વચન સમ્મતિ-પ્રજ્ઞાપના [પદ ૧૩.] થૃત્તિ.

કથંચિત્ સત્ રૂપાંતર પામઈ, સર્વથા વિણુસઈ નહો,
તે દ્રવ્યાર્થિક નયનો પરિણામ કહિઓ. પૂર્વ સત્પર્યાયઈ વિણુસઈ,
હત્તર અસત્ પર્યાયઈ ભિપજઈ, તે પર્યાયાર્થિક નયનો પરિણામ
કહિઓ. એ અભિપ્રાય બેતાં-એકઃ રૂપાંતર પરિણામ વિનાશ; એકઃ
અર્થાંતરગમન વિનાશ; એ વિનાશના ૨. બેદ બાણુવા. ૧૫૬.

૨૫

અંધારાનઈ ઉદ્યોતતા,

રૂપાંતરનો પરિણામ રે.

પર્યાયો ૧. છવતા ૨. ન ચ સર્વથા પર્યાયોચ્છેદઃ, તથા સત્તિ
શૂન્યં જગત્. પાલિ૦

આણુનંદં આણુ અંતર સંક્રમંદં,
અર્થાંતરગતિનો-ઠામ રે. ૧૫૭. જિન૦.

તિહાં-અધારાનંદં ઉદ્યોતતા, તે-અવસ્થિત દ્રવ્યનો રૂપાંતરપરિણામઈરૂપ નાશ જાણવો. આણુનંદં-પરમાણુનંદં આણુ-અંતરસંક્રમંદં દ્વિપ્રદેશાદિભાવ થાઈં છઈં, તિહાં-પરમાણુપર્યાય મૂલ્યો ટલ્યો, સ્કંધપર્યાય ઊપનો, તેણુઈં કરી-અર્થાંતરગતિરૂપ નાશનો ઠામ જાણવો. ૧૫૭

૨૬

આણુનંદં છઈં યદ્યપિ બંધતા,
રૂપાંતર આણુ સંબંધ રે.
સંયોગ-વિભાગાદિક થકી,
તો પણિ એ ભેદ પ્રબંધ રે. ૧૫૮. જિન૦.

યદ્યપિ-આણુનંદં આણુસંબંધઈં બંધતા છઈં, તે-રૂપાંતર પરિણામ જ છઈં, તો પણિ સંયોગ-વિભાગાદિકરૂપઈં દ્રવ્યવિનાશ-વિધ્યનું જ, એ ઉપલક્ષણ જાણવું. જઃમાટંઈ-દ્રવ્યોત્પાદવિભાગઈં જ એમ-પર્યાયોત્પાદવિભાગ, તિમ-દ્રવ્યનાશવિભાગઈં જ પર્યાયનાશ-વિભાગ હોઈં. તે સમુદયવિભાગઃ અનંદં-અર્થાંતરગમનઃ એ ૨. પ્રકાર કરાઈં. પહલો-તંતુપર્યંત પટનાશઃખીજે-ધટોત્પત્તિં મૃત્પિંડાદિનાશઃ જાણવો. ઉક્તં ચ સમ્મતૌ .

વિગમસ્સ વિ एस विही, समुदयजणिअग्नि सो उ दुविअप्पो ।
समुदयविभागमित्तं, अत्यंतरभावगमणं च ॥ ३. ३४. ॥

ધ્રુવભાવ યૂક્તઃશ્રુસૂત્રનો,
પર્યાયસમય અનુસાર રે.

સંગ્રહના તેહ ત્રિકાલનો,
નિજ-દ્રવ્ય-જાતિ-નિરધાર રે. ૧૫૯ જિન૦.

ધ્રુવભાવ પશ્ચિ-સ્થૂક્ત સુક્ષ્મ બેદર્થ ૨ પ્રકારનો પહોલો-સ્થૂક્ત-
ઃશ્રુસૂત્રનયનઘ અનુસારઘ મનુષ્યાદિક પર્યાય, સમય માન બલુવો
બીજે-સંગ્રહનયનઘ સમત તે ત્રિકાલ-વ્યાપક બલુવો. પશ્ચિ-
શ્રુવ પુદ્ગલાદિક નિજ દ્રવ્યજાતિ આત્મ^૧-દ્રવ્યઃશ્રુણુઃ પર્યાય નુ
આત્મદ્રવ્યાનુગત^૨ જ દ્રોવ્ય, પુદ્ગલ-દ્રવ્યઃ શ્રુણુઃ પર્યાય નુ પુદ્ગલદ્ર-
વ્યાનુગત^૩ જ દ્રોવ્ય ઈમ-નિજ નિજ જાતિ નિર્દાર બલુવો. ૧૫૯

૨૮

સવિ અર્થ સમયમાં ભાષિયા,
ઇમ વિવિધ ત્રિલક્ષણુશીલ રે.

જે ભાવઈ એહની ભાવના,
તે પાવઈ સુખ જસ લીલ રે. ૧૬૦. જિન૦.

ઇમ-સમય કહિઈ-સિક્ષાત, તે માહિ-સર્વ અર્થ વિવિધ
પ્રકારઘ ત્રિ લક્ષણુ કહિઈ, ઉત્પાદ વ્યયઃ દ્રોવ્ય તત્ત્વીલ-
તત્ત્વભાવ ભાષિયા. જે પુરૂષ એ ત્રિલક્ષણુ સ્વભાવની ભાવના
ભાવઈ, તે વિસ્તારરૂચિમમ્યકત્વ અવગાહી અતરંગ સુખઃ
અનઈ-પ્રભાવકપણુનો યશઃ તેહની લીલા પામઈ.^૪

પાઠ૦ ૧ આત્મ-એ-ગુણપર્યાયનુ આત્મવ્યાસમાનાધિકરણુત્વેના
ન્વયાનુગમન ધ્રો ૫ પાલિ૦ ૨ વ્યયન ધ્રો-૫ પાલિ૦ ભા૦ ૩
નિસંદેહેનેતિપરમાર્થ । પાલિ૦

હાલ ૧૦ મી.

[રાગ-મેવાડી-ગોળીય દસારે વિષય ન રાગીયે-એ દેશો. ૧]

૧

ભિન્નઃ અભિન્નઃ ત્રિવિહઃ તિય લક્ષણાઃ,

ભાસિઓ ઈમ મધં રે અત્ય.

ભેદ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પન્નજવઃના હવઈ,

ભાપીજઈ પરમત્ય. ૧૬૧.

૨

સમકિત સૂધું રે ઈણિ પરિ આદરો.

સમકિત વિણ સવિ ધંધ.

સમકિત વિણ જે રે હઠ મારગિ પડિઆ,

તે સવિ જાતિ રે અંધ. ૧૬૨.

સમકિત સૂધું રે ઈણિ પરિ આદરો. એ અંચલી.

“ભિન્નઃ અભિન્નઃ ત્રિવિધઃ ત્રિલક્ષણઃ એક અર્થ ઇઈ,” એહવું જે પહલાં દ્વારરૂપ કહિઈ હુતું, તે મધં વિસ્તારીનઈ—એટલઈ-ઢાલે કહિઈ. હવઈ-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ના જે પરમાર્થઈ ભેદ ઇઈ, તે વિસ્તારી ભાષઈ ઇઈ. ૧૬૧.

એણી પરિ—દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ પરમાર્થ વિચારીનઈ, વિસ્તાર-રૂપિ સમકિત આદરો. તાદૃશ ધારણાશક્તિ ન હોઈ, અનઈ—એ વિચાર ભાવથી સદહઈ, જ્ઞાનવંતનો રાગી હોઈ, તેહનઈ-પણિ—ચોગ્ય-તાઈ—દ્રવ્યસમકિત હોઈ, એ ૨. પ્રકાર સમકિતવંતની દાનદયાદિક જે થોડીઈ ક્રિયા, તે સર્વ સફલ હોઈ. ઉક્તં ચ વિંશિકાયામ્—

પાઠા૦ ૧ આજ નિહોળે રે દીસે નાહલો. એ દેશો. પાલિ૦

દાણાદ્વારો ઇયમ્મિ ચેવ સહજાઓ હુતિ કિરિઆઓ ।

પયાઓ વિ હુ જમ્હા, મોક્ષફલાઓ પરાઓ અ ॥૬. ૨૦॥

એ સમકિત વિના સર્વ ક્રિયા ધંધરૂપ જણવી. સમકિત વિના જે અગીતાર્થઃ તથા-અગીતાર્થ નિશ્ચિતઃ સ્વ-સ્વાર્થિનિવેશર્થ હકમાર્ગિ પડિઆ છં, તે સર્વ જાતિ અંધ સરખા જણવા. તે-“અણુ” જણી કરં, તે પણિ-અણુ ન હોઈ. ઉક્તં ચ—

મુંદરચુદ્ધોદ કયં, વહુઅં પિ ણ મુંદરં દોદ ।

તે માટિ-“દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયઃ લેદ પરિજ્ઞાનં કરીનં સૂધું સમકિત આદરો.” એ હિતોપદેશ. ૧૬૨.

૩

ધર્મઃ અધર્મઃ હ ગગનઃ સમયઃ વલી,

પુદ્ગલઃ જીવઃ જ એહ.

પદ્ દ્રવ્ય કહિયાં રે શ્રી જિનશાસનિ,

જસ ન આદિ ન છેહ. ૧૬૩. સમ૦.

ધર્મ કં ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્મ કં અધર્માસ્તિકાય ગગન કં આકાશાસ્તિકાયઃ સમય કં કાલદ્રવ્ય-અહા સમય જેહું બીજું નામ. પુદ્ગલ કં પુદ્ગલાસ્તિકાય જીવ કં જીવાસ્તિકાય એહ પદ્ દ્રવ્ય જિનશાસનનં વિષયં કહિયાં. જેહનો-દ્રવ્યજાતિઃ તથા પર્યાયપ્રવાહઃ ઈ-આદિઃ તથા-છેહ કં અંત નથી. એક મધ્યે-કાલ વર્જનં પ અસ્તિકાય કહિયં; “અસ્તયઃ પ્રદેશાઃ, તૈ કાયન્તે શબ્દાયન્તે”ઈતિ વ્યુત્પત્તે । કાલદ્રવ્યનં અસ્તિકાય ન કહિયં. જે માટઈ-તેહનં પ્રદેશસંઘાત નથી; એક સમય બીજા સમયનં ન મિલયં, તે વગી. ઈમ-બીજાં પણિ.

પાઠા૦ ૧. દાણાદ્વારો ઇયમ્મિ ચેવ મુદ્ધા ડ હુતિ કિરિયાઓ ।

પયાઓ વિ હુ જમ્હા મુક્ષફલાઓ પરાઓ અ ॥૬. ૨૦॥

અપમદેવજ કેશરીમલજની પેલી-સ્તવાગમા છાપેલ પુસ્તકમા.

“ ધર્માધર્માકાશાન્યેકૈકમતઃ પરં ત્રિકમનન્તમ્ ।

કાલં વિનાઽસ્તિકાયા જીવમૃતે ચાપ્યકર્તૃણિ ॥ ૨૧૪ ॥ ”

ઇત્યાદિ-સાધર્મ્યઃ વૈધર્મ્યઃ પ્રજામરત્યાદિ મહાત્રયથી
જાણવું. ૧૬૩.

તિહાં-ધુરિ-ધર્માસ્તિકાય લક્ષણ કહ્યું છે.—

૪

ગતિપરિણામી રે પુદ્ગલ-જીવનઈ,

અપનઈ જલ જિમ હોઈ.

તાસ અપેક્ષારે કારણ લોકમાં,

ધરમ દ્રવ્ય ગઈ રે સોઈ. ૧૬૪. સમ૦.

ગતિપરિણામી જ-પુદ્ગલઃ જીવઃદ્રવ્ય, લોક કં ચતુર્દશરજ-
રાત્મક આકાશખંડ, તેહમાંહિ-છઈ; તેહનું જ-અપેક્ષા કારણઃ—
પરિણામઃ વ્યાપારઃ રહિત, અધિકરણરૂપ, ઉદાસીન કારણ, જિમ-
ગમનાગમનાદિ ક્રિયાપરિણત અપ કં મરત્યઃ તેહનઈ-જળ અપેક્ષા
કારણ છેઈ; તે ધર્મદ્રવ્ય કં ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય જાણવું.

“ સ્થલે જ્ઞપક્રિયા વ્યાકુલતયા ચેષ્ટાહેત્વિચ્છાભાવાદેવ ન
ભવતિ, ન તુ જલાભાવાદિતિ ગત્યપેક્ષાકારણે માનાભાવઃ” इति चेत्,
न, अन्वयव्यतिरेकाभ्यां लोकसिद्धव्यवहारादेव तद्धेतुत्वसिद्धेः; अ-
न्यथा, अन्त्यकारणेनेतराखिलकारणान्यथासिद्धिप्रसङ्गाद्,” इतिदिग् ।
૧૬૪.

ઈમ હિવઈ-અધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ કહ્યું છે—

થિતિ પરિણામી રે પુદ્ગલ-જીવની,
થિતિના હેતુ અધર્મ.

સવિસાધારણુ ગતિઃ થિતિઃ હેતુતા,
દ્વોર્થ દ્રવ્યના રે ધર્મ. ૧૬૫. સમકિત૦

સ્થિતિપરિણામો જ પુદ્ગલગઃ જીવઃ દ્રવ્ય, તેહાની-સ્થિતિનો,
હેતુ કહિઈ-અપેક્ષાકારણ, જ દ્રવ્ય, તે-અધર્માસ્તિકાય જણવો.^૧
ગતિ સ્થિતિ પરિણુત સકલદ્રવ્યનું જ એક એકઃ દ્રવ્ય સાધવઈ કારણ
સિદ્ધ દોર્થ, તે એ ૨. દ્રવ્ય જણવાં. તેણઈ કરી-જાણિ ગત્યપેક્ષા-
કારણ-જણાદિ-દ્રવ્યનઈ વિષઈ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યલક્ષણની અતિ-
વ્યાપ્તિ ન દોઈ. ૧૬૫.

ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનઈ વિષઈ પ્રમાણ કહઈ છઈ—

૬

સહજ ઊર્ધ્વગતિગામી મુક્તનઈ,
વિના ધર્મ પ્રતિબંધ.

ગગનિં અનંતઈ રે કહિઈ નવિ ટલઈ,
ફિરવા રસનો રે ધંધ. ૧૬૬. સમ૦

જો-ગતિનઈ વિષઈ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો પ્રતિબંધ ક૦ નિયમ
ન દોઈ, તો સહજ ઊર્ધ્વગતિગામી, જ-મુક્ત કહિઈ સિદ્ધ, તે-
હનઈ-“એક સમયઈ લોકાત્ર અઈ” એહવઈ સ્વભાવઈ-અનંતઈ
ગગનઈ જતાં હજી લગઈ ફિરવાના રસનો ધંધ ન ટલઈ, જ માટઈ-

અનંતલોકાકાશપ્રમાણુ અલોકાકાશ છઈ. લોકાકાશનઈ ગતિહેતુ-
પણું છઈ, તે માટઈ—“અલોકઈ સિદ્ધની ગતિ ન હોઈ” ઈમ તો—ન
કહિહું જઈ. તે માટઈ ધર્માસ્તિકાયવિના લોકાકાશવ્યવસ્થા જ ન હોઈ.

“ધર્માસ્તિકાયવિશિષ્ટાકાશ એવ હિ લોકાકાશઃ, તસ્ય ચ
ગતિહેતુત્વે ઘટાદાવપિ દણ્ડવિશિષ્ટાકાશત્વેનૈવ હેતુતા સ્યાદ્”ઈતિ ન
કિચ્ચિદેતત્ ।”

બીજું—અન્યસ્વભાવપણું કદિપત આકાશનઈ સ્વભાવાંતર-
કદપન, તે—અયુક્ત છઈ; તે માટઈ—ગતિનિયામક ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય
અવશ્ય માનવું. ૧૬૬.

હવઈ—અધર્માસ્તિકાયનઈ વિષઈ પ્રમાણુ દેખાડઈ છઈ—

૭

જે થિતિહેતુ અધર્મ ન ભાષિઈ,
તો નિત્યથિતિ કાઈ ઠાણિ.

ગતિ વિન હોવઈ રે પુદ્ગલ-જંતુની,

સંભાલો જિન વાણિ. ૧૬૭. સમ૦

જે—સર્વજીવ-પુદ્ગલ સાધારણ સ્થિતિહેતુ અધર્માસ્તિકાય-
દ્રવ્ય ન કહિઈ, કિંતુ—“ધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તગત્યભાવઈ અલો-
કઈ સ્થિત્યભાવ” ઈમ કહિઈ—તો અલોકાકાશઈ કોઈક સ્થાનઈ
ગતિ વિના પુદ્ગલઃ જીવઃ દ્રવ્યની નિત્ય સ્થિતિ પામી જોઈઈ. બીજું—
ગતિઃ સ્થિતિઃ સ્વતંત્ર પર્યાયરૂપ છઈ, જિમ—ગુરુત્વઃ લઘુત્વઃ એકનઈ
એકાભાવરૂપ કહતાં, વિશેષગ્રાહક પ્રમાણુ નથી. તે માટઈ—કાર્ય-
ભેદઈ અપેક્ષાકારણુદ્રવ્યભેદ અવશ્ય માનવો. ધર્માસ્તિકાયાભાવ-
રૂપ કહતાં—ધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તગત્યભાવઈ સ્થિતિભાવ કહી,
અધર્માસ્તિકાય અપભાષિઈ; તો—અધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તસ્થિ-

થિતિ પરિણામી રે પુદ્ગલ-જીવની,
થિતિના હેતુ અધર્મ.

સવિસાધારણ ગતિઃ થિતિઃ હેતુતા,
હોઈ દ્રવ્યનો રે ધર્મ. ૧૬૫. સમક્રિત૦

સ્થિતિપરિણામી ન પુદ્ગલગઃ જીવઃ દ્રવ્ય, તેહાની-સ્થિતિનો,
હેતુ કહિઈ-અપેક્ષાકારણ, ન દ્રવ્ય, તે-અધર્માસ્તિકાય જણવો.^૧
ગતિ સ્થિતિપરિણત સકલદ્રવ્યનું ન એક એકઃ દ્રવ્ય સાધવઈ કાણુ
સિદ્ધ હોઈ, તે એ ૨. દ્રવ્ય જણવાં. તેણઈ કરી-અપાદિ ગત્યપેક્ષા-
કારણ-જલાદિ-દ્રવ્યનઈ વિષઈ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યસત્તાણી અતિ-
વ્યાપ્તિ ન હોઈ. ૧૬૫.

ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનઈ વિષઈ પ્રમાણુ કહઈ છઈ—

૬

સહજ ઊર્ધ્વગતિગામી મુક્તનઈ,
વિના ધર્મ પ્રતિબંધ.

ગગનિં અનંતઈ રે કહિઈ નવિ ટલઈ,
ફિરવા રસનો રે ધંધ. ૧૬૬. સમ૦

જો-ગતિનઈ વિષઈ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો પ્રતિબંધ ક૦ નિયમ
ન હોઈ, તો સહજ ઊર્ધ્વગતિગામી, ન-મુક્ત કહિઈ સિદ્ધ, તે-
હતઈ-“એક સમયઈ લોકાત્ર જઈ” એહવઈ સ્વભાવઈ-અનંતઈ
ગગનઈ જતાં હજી લગઈ ફિરવાના રસનો ધંધ ન ટલઈ, ન માટઈ-

અનંતલોકાકાશપ્રમાણ અલોકાકાશ છઈ. લોકાકાશનઈ ગતિહેતુ-
પણું છઈ, તે માટઈ—“અલોકઈ સિદ્ધની ગતિ ન હોઈ” ઈમ તો—ન
કહિહંબઈ. તે માટઈ ધર્માસ્તિકાયવિના લોકાકાશવ્યવસ્થા જ ન હોઈ.

“ધર્માસ્તિકાયવિશિષ્ટાકાશ એવ હિ લોકાકાશઃ, તસ્ય ચ
ગતિહેતુત્વે ઘટાદાવપિ દણ્ડવિશિષ્ટાકાશત્વેનૈવ હેતુતા સ્યાદ્”ઈતિ ન
કિન્ચિદેતત્ ।”

બીજું—અન્યસ્વભાવપણું કદિપત આકાશનઈ સ્વભાવાંતર-
કદપન, તે—અયુક્ત છઈ; તે માટઈ—ગતિનિયામક ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય
અવશ્ય માનવું. ૧૬૬.

હવઈ—અધર્માસ્તિકાયનઈ વિષઈ પ્રમાણ દેખાડઈ છઈ—

૭

જે થિતિહેતુ અધર્મ ન ભાષિઈ,
તો નિત્યથિતિ કાઈ ઠાણિ.

ગતિ વિન હોવઈ રે પુદ્ગલ-જંતુની,

સંભાલો જિન વાણિ. ૧૬૭. સમ૦

જે—સર્વજીવ-પુદ્ગલ સાધારણ સ્થિતિહેતુ અધર્માસ્તિકાય-
દ્રવ્ય ન કહિઈ, કિંતુ—“ધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તગત્યભાવઈ અલો-
કઈ સ્થિત્યભાવ” ઇમ કહિઈ—તો અલોકાકાશઈ કોઈક સ્થાનઈ
ગતિ વિના પુદ્ગલઃ જીવઃ દ્રવ્યની નિત્ય સ્થિતિ પામી જોઈઈ. બીજું—
ગતિઃ સ્થિતિઃ સ્વતંત્ર પર્યાયરૂપ છઈ, જિમ-ચુરત્વઃ લઘુત્વઃ. એકનઈ
એકાભાવરૂપ કહતાં, વિશેષગ્રાહક પ્રમાણ નથી. તે માટઈ—કાર્ય-
જોઈઈ અપેક્ષાકારણદ્રવ્યજોઈ અવશ્ય માનવો. ધર્માસ્તિકાયાભાવ-
રૂપ કહતાં—ધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તગત્યભાવઈ સ્થિતિભાવ કહી,
અધર્માસ્તિકાય અપલપિઈ; તો—અધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તસ્થિ-

તિલાવમં ગત્યભાવ કહી ધર્માસ્તિકાયનો પણિ અપક્ષાપ થાઇ;
નિરંતરગતિસ્વભાવ દ્રવ્ય ન કીધું જોઈછ, તો નિરંતર સ્થિતિસ્વભાવ
પણિ કિમ કીજઇ ? તે માટિં—શ્રી જિનવાણાનો પરમાર્થ
સંભાલીનઈ ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ એ ૨. દ્રવ્ય અસંકી-
ર્ણસ્વભાવ માંનવાં. ૧૬૭.

હવઇ—આકાશદ્રવ્યનું લક્ષણ કહઇ છઈ—

૮

સર્વ દ્રવ્યનઈ રે જે દિઈ સર્વદા,

સાધારણ અવકાશ.

લોકઃ અલોકઃ પ્રકારઈ ભાષિઈ,

તેહ દ્રવ્ય આકાશ. ૧૬૮. સમ૦

સર્વ દ્રવ્યનઈ જે સર્વદા સાધારણ અવકાશ દિઈ, તે-
અનુગત એક આકાશાસ્તિકાય સર્વાધાર કહિઈ. “ રૂપ પક્ષી, નેહ
પક્ષી ” ઇત્યાદિ વ્યવહાર જ યદેશ બેઠે હુઈ, તદ્દેશી અનુગત
આકાશ જ પર્યવસન હોઇ.

“ તત્ત્વેશોર્ધ્વમાગાવચ્છિન્નમૂર્ત્તિભાવાદિના તદ્વ્યવહારોપપત્તિઃ ”
इति वर्द्धमानाद्युक्तं नानवचम्, तस्याभावादिनिष्ठत्वेनानुभूयमानद्रव्या-
घारांश्चापलापप्रसङ्गात्, तावदप्रतिसंधानेऽपि लोकोप्यवहारेणाऽऽका-
शदेशं प्रतिसंधायोक्तव्यवहाराच्च ।

તેહ આકાશ—લોકઃ અલોકઃ બેઠે દ્વિવિધ ભાષિઈ. યત્ સૂત્રમ્—

“ દુવિદે આગાસે પળ્લવે—લોઆગાસે ય અલોઆગાસે ય ”

ધર્માદિકસ્યું રે સંયુત લોકં છઈ,

તાસ વિયોગ અલોક.

તે નિરવાધ છઈ રે અવાધ અભાવનઈ,

વલગી લાગઈ રે ફોક. ૧૬૯. સમ

ધર્માસ્તિકાયાદિકસ્યું સંયુત જ આકાશ તે લોક છઈ. તે-
ધર્માસ્તિકાયાદિકનો જિહાં વિયોગ છઈ, તે અલોકાકાશ કહિઈ
તે-આલોકાકાશ નિરવધિ છઈ, એતાવતા-તેહનો છેહ નથી.

કાઈક ઈમ કહસ્યઈ જ-“જિમ લોકનઈ પાસઈ અલોકનો છેહ
છઈ, તિમ આગઈ પણિ હુસ્યઈ.”-તેહનઈ કહિઈ જ-“લોક તે
ભાવરૂપ છઈ, તે-અવધિ ઘટઈ, પણિ-આગઈ કેવલ અભાવનઈ
અલોકાવધિપણું કિમ ઘટઈ? શશશુંગ કુણું અવધિ હોઈ?
અનઈ-જે ભાવરૂપે અંત માનઈ, તો તે અન્યદ્રવ્યરૂપ નથી.
આકાશદેશસ્વરૂપનઈ તો તદંતપણું કહતાં-વદદ્યાધાત હોઈ.” તે
માટઈ-અલોકાકાશ અનંત જણવઈ. ૧૬૯.

૧૦

વર્તણુ લક્ષણુ સર્વ દ્રવ્યહ તણો

પજજવ, દ્રવ્ય ન કાલ.

દ્રવ્ય અનંતની રે દ્રવ્ય અભેદથી,

ઉત્તરાધ્યયનઈ રે ભાલ. ૧૭૦. સમ

કાલ: તે-પરમાર્થથી દ્રવ્ય નહીં. તો શું? સર્વદ્રવ્યનો
વર્તનાલક્ષણુ પર્યાય જ છઈ. તે પર્યાયનઈ વિષઈ અનાદિકાલીન

દ્રવ્યોપચાર અનુસરીનધ' કાલદ્રવ્ય કહીઈ'. અત એવ-પર્યાયઈ'
દ્રવ્યાભેદથી અનંતકાલદ્રવ્યની ભાલ ઉત્તરાધ્યયનધ' છઈ'.
તથા ચ સૂત્રમ્—

ધમ્મો અધમ્મો આગાસં, દબ્બં ઇક્કિમાહિયં ।

અણંતાણિ ય દબ્બાણિ, કાલો પુગ્ગલજંતવો ॥ ૨૮. ૮. ॥

एतदुपजीव्यान्यत्राऽप्युक्तम्—

धर्माधर्माकाशाद्येकैकमतः परं त्रिकमनन्तम् ॥ इति ॥

તે માટિં-જીવાજીવ દ્રવ્ય, જ અનંત છઈ', તેહના-વર્તના-
પર્યાય ભણી જ કાલદ્રવ્ય સૂત્રઈ' અનંત કલાં બણવાં. ૧૭૦

કંઠથી પણ સૂત્રઈ'-જીવાજીવથી અભિન કાલ કહિહં છઈ', તે
દેખાહઈ' છઈ—

૧૧

જીવ અજીવ જ સમયહં તે કહિઓ.

તિણિ કેમ જુદો રે તેહ ?

એક વખાણુઈ' રે ઇચ્છું આચારય

ધરતા શ્રુતમતિરેહ ૧૭૧, સમ૦

સમયઈ' ક૦ સૂત્રઈ', તે-કાલ જીવઃ અજીવઃ રૂપ જ કહિહં
છઈ'. તેણુઈ' કારણુઈ'-જુદો-ભિન્નદ્રવ્યરૂપ, કિમ કહિઈ' ? તથા ચોક્તં
જીવાભિગમાદિસૂત્રે—

“ કિમયં મંતે ! કાલો ચિ પવુચ્છઈ ? ગોયમા ! જીવા ચેવ
અજીવા ચેવ ” ચિ.

એક આચાર્ય' ઈમ કાલદ્રવ્ય વખણાઈ' છઈ', સ્થું કરતા ?
સિદ્ધાંતપાઠ-અનુસારઈ' શ્રુતમતિની રેખા ધરતા. ૧૭૧.

બીજા ભાષર્થ રે જોઈસચકનઈ

ચારઈ જે થિતિ તાસ.

કાલ અપેક્ષારે કારણુ દ્રવ્ય છઈ,

ષટ્તની મગવઈ ભાસ. ૧૭૨. સમ૦.

બીજા આચાર્ય, ધમ ભાષર્થ છઈ-જે જ્યોતિશ્ચકનઈ ચારઈ પરત્વઃ અપરત્વઃ નવઃ પુરાણાદિઃ ભાવસ્થિતિ છઈ, તેહનું અપેક્ષાકારણુ મનુષ્યલોકમાં કાલદ્રવ્ય છઈ. અર્થનઈ વિષઈ સૂર્યક્રિ-યોપનાયકદ્રવ્યચારક્ષેત્રપ્રમાણુ જ કદપવું ઘટઈ. તે માટઈ-એહવું કાલદ્રવ્ય કહિઈ, તો જ શ્રી મગવતીસૂત્રમાંહિ-“કઙ્ઘ નં મંતે! દવ્વા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! છદ્દવ્વા પણ્ણત્તા-ધમ્મસ્થિકાણઃ જાવ-અદ્ધાસમણઃ” એ વચન છઈ. તેહનું-નિરુપચરિત વ્યાખ્યાન ઘટઈ. અનઈ-વર્તનાપર્યાયનું સાધારણાપેક્ષ દ્રવ્ય ન કહીઈ, તો-ગતિસ્થિ-ત્યવગાહનાસાધારણાપેક્ષાકારણુપણુ ધર્માધર્માકાશાસ્તિકાય સિદ્ધ થયા, તિહાં પણિ-અનાશ્વાસ આવઈ. અનઈ-એ અર્થ યુક્તિગ્રાહ્ય છઈ, તે માટઈ-કેવલ આજ્ઞાગ્રાહ્ય કહી, પણિ-કિમ સંતોષ ધરાઈ ? ૧૭૨.

ધર્મસંગ્રહણીરે એ દોઈ મત કહિયાં,

તત્ત્વારથમાં રે જાણિ,

અનપેક્ષિતદ્રવ્યાર્થિકનઈ મતે,

બીજા તાસ વધાણિ. ૧૭૩. સમ૦.

એ બે મત ધર્મસંગ્રહણી ત્રયમાંથી શ્રી હરિમદ્મુર્તિ
કહિયા છઈ. તથા ચ તદ્વ્યા—

જં વત્તણાડરુયો, કાલો દ્વસ્મ ચેવ પજ્ઞાઓ ।

મો ચેવ તતો ધમ્મા, કાન્મ્મ વ જસ્સ જો લોણ ॥૨૨॥ ઇતિ ।

તત્ત્વાર્થમુગ્રથ પણિ એ ૨ મન કહિયાં છઈ. “કાલથેત્યેકે
૫-૩૮.” ઇતિ વચનાત્. બીજું મત તે-તત્ત્વાર્થનઈ વ્યાખ્યા-
નઈ—અનપેસિતદ્રવ્યાર્થિકનયનઈ મનઈ કહિઈ છઈ, સ્પૃશ્વોઽવ્ય-
વહારસિદ્ધ એ કાલદ્રવ્ય અપેક્ષારહિત અણુબુ. અન્યથા—વતનાપેક્ષા-
કારણપણુઈ એ કાલદ્રવ્ય સાધિઈ. તો પૂર્વાપરાદિવ્યવહારવિલક્ષણ-
પરત્વાપરત્વાદિનિયામકપણુઈ દિગ્દ્રવ્ય પણિ સિદ્ધ થાઈ. અનઈ—એ
“આકાશમવગાદાય, તદનન્યા દિગન્યથા ।

તાવપ્યેવમનુન્દેદાત્તામ્યાં વાન્યદુદાહતમ્ ॥ ૧૯-૨૫. ॥

એ સિદ્ધસેનદિવાકર કૃત નિશ્ચયદ્વાર્ત્તિકાર્ય વિચારી,
“આકાશથી જ દિક્કાર્ય મિદ્ધ હોઈ” ઇમ માંનિઈ, તો કાલ-
દ્રવ્ય-કાર્ય પણિ કથચિત્ તેહથી જ ઉપપન્ન હોઈ. તસ્માત્-
“કાલથેત્યેકે ૫-૩૮” ઇતિ સુત્રમ્—અનપેસિતદ્રવ્યાર્થિકનયેનૈવ ।
ઇતિ સુક્ષ્મદૃષ્ટ્યા વિભાવનીયમ્. ૧૭૩.

હવઈ—કાલદ્રવ્યાર્થિકારઈ—દિગંબરપ્રક્રિયા ઉપન્યસઈ છઈ—

૧૪

“મંદગતિં આણુ યાવત સંચરઈ,

નહપદ્દેશ ઈક ઠોર.

તેહ સમયનો રે બાજન કાલાણૂં”

ઇમ બાપઈ કોઈ ચોર. ૧૭૪. સમ૦.

“ એકનભઃપ્રદેશનર્થં ઠોર મંદગતિ, આણુ કહિઈ-પર
માણુ, જતલર્થં સંચરઈ, તે પર્યાય સમય કહિઈ. તદ્વતુરૂપ તે-
(?) કાલ-પર્યાય-સમયનો ભાજન કાલાણુ કહિઈ. તે-એકેક આકા
શપ્રદેશઈ એકેકઃ ધમ-કરતાં લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ કાલાણુ હોઈ.
ધમ-કોઈ ઓર ૬૦ જૈનાભાસ-દિગંબર ભાષઈ છઈ. ઉક્તં ચ
દ્રવ્યસંગ્રહે—

રચનાણં રાસી ઇવ, તે કાલાણુ અસંખદન્વાણિ ॥૨૨॥ ૧૭૪

૧૫

યોગશાસ્ત્રના રે અંતરશ્લોકમાં,

એ પણિ મત છઈ રે ઇદું.

લોકપ્રદેશે રે આણુઆ જુજુઆ,

મુખ્ય કાલ તિહાં દિદું. ૧૭૫. સમ૦.

એ દિગંબરમત પણિ-યોગશાસ્ત્રના અંતરશ્લોકમાંહિ ઈદું
છઈ, જે માટિ-તે શ્લોકમધ્યે-લોકપ્રદેશઈ જુજુઆ કાલ આણુઆ,
તે-મુખ્યકાલ કહિઆ છઈ. તથા ચ તત્પાઠઃ—

લોકાકાશપ્રદેશસ્થા મિત્ત્રાઃ કાલાણવસ્તુ ચે ।

માવાનાં પરિવર્ત્તાય, મુખ્યઃ કાલઃ સ ઉચ્યતે ॥૧॥૩૨૧િતિ । ૧૭૫.

૧૬

પ્રચયઊર્ધ્વતાઃ રે એહનો સંભવઈ,

પૂર્વઃ અપરઃ પર્યાય.

તિર્યકપ્રચયઃ ઘટઈ નહી ખંધનો,

વિણુ પ્રદેશ સમુદાય. ૧૭૬. સમ૦.

એહ-કાલાણુ દ્રવ્યનો, ઉર્વેતા પ્રચય સંભવઈ, જ માટઈ-
 જિમ-મુદ્દ્રવ્યનઈ રથાસ કાશ કુરાલાદિ પૂર્વાપરપર્યાય છઈ, તિમ-
 એહનઈ-સમયઃ આવસિઃ પ્રમુખ પૂર્વાપરપર્યાય છઈ, પણિ-ખંધનો
 પ્રદેશ સમુદાય એહનઈ નથી. તે વાણી-ધર્માસ્તિકાયાદિકની પરિ-
 તિયંકુ પ્રચય નથી. તે માટઈ જ-કાલદ્રવ્ય અસ્તિકાય ન કહિઈ.
 પરમાણુપ્રદગણની પરિ તિયંકુ પ્રચયયોગ્યતા પણિ નથી, તે માટઈ-
 ઉપચારઈ પણિ કાલ દ્રવ્યનઈ અસ્તિકાયપણું ન કહવોઈ. ૧૭૬
 એ દિગંબરપક્ષ પ્રતિબંદીઈ દૂષઈ છઈ—

૧૭

ઈમ આણુગતિની રે લેઈ હેતુતા,
 ધર્મદ્રવ્ય આણુ થાઈ.
 સાધારણુતારે લેઈ એકની,

સમય ખંધ પણિ થાઈ. ૧૭૭. સમ૦.

ઈમ જો-મંદાણુગતિકાર્યહેતુપર્યાયસમયસાજનદ્રવ્ય સમય
 ખણુ કહિપઈ, તો-મંદાણુગતિહેતુતારેપણુસાજન ધર્માસ્તિકાય
 પણિ સિદ્ધ હોઈ. ઈમ-અધર્માસ્તિકાયાદિણુનો પણિ પ્રસંગ થાઈ.
 મનઈ જો-સર્વસાધારણુગતિહેતુતાદિક લેઈ, ધર્માસ્તિકાયાદિ
 મેકજ રકંધરૂપ દ્રવ્ય કહિપઈ, દેશ પ્રદેશઃ કલ્પના તેહની વ્યવ-
 હારાનુરોધઈ પછઈ કરી, તો-સર્વજીવાજીવદ્રવ્યસાધારણુવર્તના-
 તુતાણુ લેઈનઈ કાલદ્રવ્ય પણિ લોકપ્રમાણ એક કહિપઈ જોઈ.
 ધર્માસ્તિકાયાદિકનઈ અધિકારઈ સાધારણુગતિહેતુતાણુપરિચિત જ
 કલ્પક છઈ, અનઈ—“કાલદ્રવ્યકલ્પક તે-મંદાણુવર્તનાહેતુત્વો-
 રિચિતજ છઈ” એ કલ્પનાઈ તો અભિનિવેશ વિના બીજું કોઈ
 રણુ નથી. ૧૭૭

ધમ-એ દ્રવ્યતણાસંક્ષેપઈ ષટ્ ભેદ ભાષ્યા છઈ. વિસ્તારઈ, શ્રુત કહિઈ-સિદ્ધાંતઃ, તેહ થકી, જાણીનઈ, ખેદરહિત થકા, પ્રવચન દક્ષપણાનો, સુચશ કં સુખોલ, તે પામો. ૧૮૧.

૧ઢાલ ૧૧ મી.૨

૧

હવઈ ભેદ ગુણુના ભાષીજઈ,
તિહાં અસ્તિતાઃ કહિઈ જ-

સદ્રૂપતા, વસ્તુતાઃ જાતિ-
વ્યક્તિરૂપતા લહિઈ જ,

દ્રવ્યભાવ દ્રવ્યત્વઃ, પ્રમાણુઈ-
પરિચ્છેદ જે રૂપ જ,

પ્રમેયત્વઃ, આણાગમ સૂષિમ,
અગુરુલઘુત્વસ્વરૂપઃ જ. ૧૮૨.

એતલેઢાળે કરી, દ્રવ્યના ભેદ કહિયા, હિવઈ-ગુણુના ભેદ સમાનતંત્રપ્રક્રિયાઈ, કહિઈ છઈ.

તિહાં-અસ્તિત્વગુણુઃ તે-કહિઈઃ-જેહથી-સદ્રૂપતાનો વ્યવહાર થાઈ. ૧.

વસ્તુત્વગુણુઃ તે-કહિઈઃ-જેહથી-જાતિઃવ્યક્તિરૂપપણુ જાણિઈ. જિમ-ઘટઃ તે જ-સામાન્યથીઃ-જાતિરૂપ છઈ, વિશેષથીઃ-તત્ત્વવ્યક્તિરૂપ છઈ. અત એવ-અવગ્રહઈ-સામાન્યરૂપ . સર્વત્ર

પાઠા-એતલે ઢાલે દ્રવ્યના ભેદ કહ્યા-વર્ણુવ્યા, હિવે-ગુણુના ભેદ કહઈ છઈ, તે સાંભજો હે! ભવ્ય જીવો! સોવનગિરિ જૂપણુ ત્રિશલાનંદન, એ દેશી. પાલિં

ભાસઈ છઈ, અપાયઈ-વિશેષ રૂપ ભાસઈ છઈ, પૂર્ણેપયોગઈ-
સંપૂર્ણ વસ્તુઅહ થાઈ છઈ ર.

દ્રવ્યભાવઃ જ-ગુણપર્યાયાધારતાભિવ્યક્તિયતિવિશેષ, તે-
દ્રવ્યત્વ. “એ જાતિરૂપઃ માટિઈ-ગુણ ન હોઈ.” એહવી-નૈયા-
યિકાદિવાસનાઈ આશંકા ન કરવી, જ માટઈ-“સહસ્રવો ગુણાઃ,
ક્રમસ્રવઃ પર્યાયાઃ” એહવી જ જૈનશાસ્ત્ર વ્યવસ્થા છઈ.

“દ્રવ્યત્વં चेद् गुणः स्यात्, रूपादिवदुत्कर्षापकर्षभावि स्यात्”
इति तु कुचोद्यम्, एकत्वादिसंख्यायां परमतेऽपि व्यभिचारेण, तथा-
व्याप्यभावादेव निरसनोद्यम् । ३.

પ્રમાણઈ પરિચ્છેદઃ જરૂપ-પ્રમાવિપયત્વઃ તે-પ્રમેયત્વ
હહઈ. તે પણિ-કથંચિત્ અનુગત સર્વ સાધારણ ગુણ છઈ, પર-
પરા સંબંધઈ-પ્રમાત્વાજ્ઞાનેઈ પણિ પ્રમેયવ્યવહાર થાઈ છઈ. તે
માટિ-પ્રમેયત્વ ગુણ સ્વરૂપથી અનુગત છઈ ૪.

અગુરુક્ષધુત્વ ગુણઃ સૂક્ષ્મ-આજ્ઞાઆણ છઈ.

“सूक्ष्मं जिनोदितं तत्त्वं हेतुभिर्नैव हन्यते ।

आज्ञासिद्धं तु तद् ग्राह्यं, नान्यथावादिनो जिनाः ॥ ૧ ॥”

“अगुरुलघुपर्यायाः सूक्ष्मा अवागोचराः ।” ૫. ૧૮૨-

૨

પ્રદેશત્વઃ અવિભાગી પુઠ્ઠગણ-

પેત્રભાવ જ વ્યાપિઉ જ.

ચેતનતાઃ અનુભૂતિ, અચેતનભાવઃ ...

અનનુભવ થાપિઓ જ.

મૂરતતાઃ રૂપાદિકસંગતિ,

અમૂર્તતાઃ તદભાવો જ.

દસ સામાન્ય ગુણા, પ્રત્યેકઈ

આઠઃ આઠઃ એ ભાવો જ. ૧૮૩.

અવિભાગી પુદ્ગલ યાવત્ ક્ષેત્રઈ રહ્ય, તાવત્ક્ષેત્રવ્યાપી-
પણું, તે-પ્રદેશત્વગુણઃ ૬.

ચેતનત્વઃ તે આત્માનો અનુભવ રૂપ ગુણ કહિયું. જહથી-
“અહં સુખદુઃસ્વાદિ ચેતયેઃ” એ વ્યવહાર થાઈ છઈ. જહથી-અતિઃ
વૃદ્ધિઃ ભક્ત-ક્ષત-સંશોભણાદિઃ જીવન-ધર્મ હોય છઈ જ.

એહથી વિપરીત અચેતનત્વ-અજીવમાત્રનો ગુણ છઈ ૮.

મૂર્તતાગુણ-રૂપાદિકસંનિવેશાભિવ્યક્તય પુદ્ગલદ્રવ્યમાત્ર-વૃત્તિ
છઈ ૯.

અમૂર્તતાગુણઃ મૂર્તત્વાભાવસમનિયત છઈ ૧૦.

“અચેતનત્વામૂર્તત્વયોશ્ચેતનત્વમૂર્તત્વાભાવરૂપત્વાન્ન ગુણત્વમ્”
इति नाशङ्कनीयम्, अचेतनामूर्तद्रव्यवृत्तिकार्यजनकतावच्छेदकत्वेन,
व्यवहारविशेषनियामकत्वेन च, तयोरपि पृथग्गुणत्वात् । नवः पर्युदा-
सार्थकत्वात्, नञ्पदवाच्यतायाश्च ‘अनुष्णाशीतस्पर्शः’ इत्यादौ
व्यभिचारेण, परेषामप्यभावत्वानियामकत्वाद्, “भावान्तरमभावो
हि, कयाचित्तु व्यपेक्षया ।” इति नयाश्रयणेन दोषाभावाच्च. इति

એ ૧૦ સામાન્ય ગુણઃ છઈ, મૂર્તત્વઃ અમૂર્તત્વઃ ચેતનત્વઃ
અચેતનત્વઃ પરસ્પર પરિહારઈ રહ્ય; તે માટઈ-પ્રત્યેકઈ-એક એક
દ્રવ્યનઈ વિષઈ ૮. ૮. પામિઈ. ઈમ-ભાવો-વિચારી હ્યો. ૧૮૩.

જ્ઞાનઃ દર્શિઃ સુખઃ વીર્યઃ ફરસઃ રસઃ

ગંધઃ વર્ણુઃ એ જાણુ ૭.

ગતિઃ-ચિત્તિઃ-અવગાહનઃ-વર્તનાઃ-

હેતુભાવઃ મનિ આણુ ૭.

ચેતનતાદિકઃ ચ્યારઈ લેલાવિ,

વિશેષગુણુઃ એ સાલઈ ૭.

ષટ્ પુદ્ગલ-આત્મનઈ, તીનહ

અન્ય દ્રવ્યનઈ ટોલઈ ૭. ૧૮૪.

જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ એ જ આત્માના, સ્પર્શઃ રસઃ
ગંધઃ વર્ણુઃ એ ૪ પુદ્ગલના વિશેષગુણુ. શુદ્ધ દ્રવ્યઈ-અવિકૃત
રૂપઃ એ-અવશિષ્ટ રહઈ, તેમાટિ-એ ગુણુ કહિયા. વિકૃતસ્વરૂપઃ
તે-પર્યાયમાં બલઈ. એ-વિશેષ જાણુ. ૮. ગતિહેતુતા ૧ઃ સ્થિ-
તિહેતુતા ૨ઃ અવગાહનાહેતુતા ૩ઃ વર્તનાહેતુતા ૪ઃ એ ૪ઃ-
ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ આકાશાસ્તિકાયઃ કાલઃ દ્રવ્યના
પ્રત્યેકિં વિશેષગુણુ. ૧૨ ગુણુમાં ચેતનત્વઃ અચેતનત્વઃ મૂર્તત્વઃ
અમૂર્તત્વઃ એ ૪ઃ ગુણુ લેલિઈ, તિવારઈ-૧૬ વિશેષગુણુ યાઈ. તે
મધ્યે-પુદ્ગલ દ્રવ્યનઈ-વર્ણુઃ ગંધઃ રસઃ સ્પર્શઃ મૂર્તત્વઃ અચે-
તનત્વઃ એ ૬ હોઈ. આત્મ દ્રવ્યનઈ-જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ
અમૂર્તત્વઃ અચેતનત્વઃ એ ૭ હોઈ. બીજા દ્રવ્યનઈ ટોલઈ-
સમુદાયઈ-૩. ગુણુ હોઈ, એક-નિજગુણુઃ ૨.-અચેતનત્વઃ
અમૂર્તત્વઃ ઇમ-દ્રેષાવીનઈ ધારણું. ૧૮૪.

ચેતનત્વાદિ ૪: સામાન્યગુણમાંહિં પણિ કહિયા, અનર્થ-વિ-
શેષ-ગુણમાંહિં પણિ કહિયા: તિહાં-સ્થૂં કારણ ? તે-કહ્યું છર્થ-

૪

ચેતનતાદિક ચ્યાર: સ્વભતિ

ગુણ સામાન્ય: કહાઈ જી.

વિશેષ ગુણ: પરભતિ અપેક્ષા

ગ્રહતાં ચિત્તિ સુહાઈ જી.

વિશેષ ગુણ છર્થ સૂત્રર્થ ભાષિયા,

બહુસ્વભાવ આધારો જી.

અર્થ તેહ કિમ ગણિયા બર્થ,

ઝાહ થૂલ વ્યવહારો જી. ૧૮૫.

ચેતનત્વાદિ ૪.- સ્વભત્યપેક્ષાઈ:- અનુગત વ્યવહાર કરઈ
છર્થ, તે માટઈ-સામાન્યગુણ કહિઈ. પરભતિની અપેક્ષાઈ:-
ચેતનત્વાદિક: અચેતનત્વાદિક: દ્રવ્યથી સ્વાશ્રયવ્યાવૃત્તિ કરઈ છર્થ,
તે માટિ-વિશેષ ગુણ કહિઈ. “પરાપરસામાન્યવત્ સામાન્યચિ-
શેગુણત્વમેષામ્” इति भावः ।

“જ્ઞાન: દર્શન: સુખ: વીર્ય: એ-૪. આત્મવિશેષગુણ, સ્પર્શ
રસ: ગંધ: વાણી: એ-૪. પુદ્ગલ વિશેષગુણ.” એ જ-કહિઉં, તે-
સ્થૂલ-વ્યવહારઈ બાણુવું, જે માટિ “અઘૌ સિદ્ધગુણાઃ, એકત્રિશત્
સિદ્ધોદિગુણાઃ, એકગુણકાલકાદયઃ, પુદ્ગલા અનન્તા:” ઇત્યાદિ સૂત્રાર્થ-
વિચારણાઈ વિશેષગુણ અનન્તા થાઈ, તે છદ્મસ્ય કિમ ગણી સકઈ?

જ્ઞાનઃ દષ્ટિઃ સુખઃ વીર્યઃ ક્વચિત્ રસઃ રસઃ

ગંધઃ વર્ણુઃ એ જાણો છ.

ગતિઃ-ચિત્તિઃ-અવગાહનઃ-વર્તનાઃ-

હેતુભાવઃ મનિ આણો છ.

ચેતનતાદિકઃ ચ્યાર્થ લેલાવિ,

વિશેષગુણુઃ એ સોલઈ છ.

ષટ્ પુદ્ગલ-આતમનઈ, તીનહ

અન્ય દ્રવ્યનઈ ટોલઈ છ. ૧૮૪.

જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ એ ૪ આત્માના, સ્પર્શઃ રસઃ
ગંધઃ વર્ણુઃ એ ૪ પુદ્ગલના વિશેષગુણુ. શુદ્ધ દ્રવ્યઈ-અવિકૃત
રૂપઃ એ-અવશિષ્ટ રહઈ, તેમાટિ-એ ગુણુ કહિયા. વિકૃતસ્વરૂપ
તે-પર્યાયમાં લલઈ. એ-વિશેષ જાણવો. ૮. ગતિહેતુતા ૧ઃ સ્થિ-
તિહેતુતા ૨ઃ અવગાહનાહેતુતા ૩ઃ વર્તનાહેતુતા ૪. એ ૪ઃ-
ધર્માસ્તિકાયાઃ અધર્માસ્તિકાયાઃ આકાશાસ્તિકાયાઃ કાલઃ દ્રવ્યના
પ્રત્યેકિં વિશેષગુણુ. ૧૨ ગુણુમાં ચેતનત્વઃ અચેતનત્વઃ મૂર્તત્વઃ
અમૂર્તત્વઃ એ ૪ઃ ગુણુ ભેલિઈ, તિવારઈ-૧૬ વિશેષગુણુ યાઈ. તે
મધ્યે-પુદ્ગલ દ્રવ્યનઈ-વર્ણુઃ ગંધઃ રસઃ સ્પર્શઃ મૂર્તત્વઃ અચે-
તનત્વઃ એ ૬ હોઈ. આત્મ દ્રવ્યનઈ-જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ
અમૂર્તત્વઃ અચેતનત્વઃ એ ૭ હોઈ. બીજા દ્રવ્યનઈ ટોલઈ-
સમુદાયઈ-૩. ગુણુ હોઈ, એક-નિજગુણુઃ ૨.-અચેતનત્વ
અમૂર્તત્વઃ ઇમ-ફલાવીનઈ ધારવું. ૧૮૪.

ચેતનત્વાદિ ૪: સામાન્યગુણુમાંહિં પણિ કહિયા, અનર્થ-વિ-
શેષ-ગુણુમાંહિં પણિ કહિયા: તિહાં-સ્થૂં કારણ ? તે-કહ્યું છઈ-

૪

ચેતનતાદિક ચ્યાર: સ્વભતિ

ગુણુ સામાન્ય: કહાઈ જી.

વિશેષ ગુણુ: પરભતિ અપેક્ષા

ગ્રહતાં ચિત્તિ સુહાઈ જી.

વિશેષ ગુણુ છઈ સૂત્રઈ ભાષિઆ,

બહુસ્વભાવ આધારો જી.

અર્થ તેહ કિમ ગણિઆ જઈ,

એહ થૂલ વ્યવહારો જી. ૧૮૫.

ચેતનત્વાદિ ૪.— સ્વભત્યપેક્ષાઈ:— અનુગત વ્યવહાર કરઈ
છઈ, તે માટઈ—સામાન્યગુણુ કહિઈ. પરભતિની અપેક્ષાઈ:—
ચેતનત્વાદિક: અચેતનત્વાદિક: દ્રવ્યથી સ્વાશ્રયવ્યાવૃત્તિ કરઈ છઈ,
તે માટિ—વિશેષ ગુણુ કહિઈ. “ પરાપરસામાન્યવત્ સામાન્યવિ-
શેષગુણત્વમેષામ્ ” इति भावः ।

“ જ્ઞાન: દર્શન: સુખ: વીર્ય: એ-૪. આત્મવિશેષગુણુ, સ્પર્શ
રસ: ગંધ: વર્ણ: એ-૪. પુદ્ગલ વિશેષગુણુ.” એ જ-કહિઉં, તે-
સ્થૂલ-વ્યવહારઈ જાણવું, જે માટિ “ અઘૌ સિદ્ધગુણા: , એકત્રિશત્
સિદ્ધોદિગુણા: , એકગુણકાલકાદય: , પુદ્ગલા અનન્તા: ” ઇત્યાદિ સૂત્રાર્થ-
વિચારણાઈ વિશેષગુણુ અનન્તા થાઈ, તે છદ્મસ્થ કિમ ગણી સકઈ?

તસ્માદ્—“ધર્માંસ્તિકાયાદીનાં ગતિસ્થિત્યગ્નાહનાવર્તનાદેતુત્વો-
પયોગગ્રહણાર્થાઃ પદેવ, અસ્તિત્વાદયઃ સામાન્યગુણાસ્તુ વિવક્ષયાઽ-
પરિમિતાઃ ” इत्येव न्याय्यम्, “ पण्णां लक्षणवतां लक्षणानि
पदेव ” इति हि को न श्रद्दधीत ? ।

નાણં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તત્ત્વો તદ્દા ।

ચોરિયં ઉવઓગો ય, ઇયં જીવસ્સ લક્કલણં ॥ ૧ ॥

સંદંષકારેઽજ્જોઆ, પમા છાયા તદ્દેવ ય ।

વળ્લરસગંધફાસા, પુગ્ગલાણં તુ લક્કલણં ॥ ૨ ॥

इत्यादि तु—स्वभावविभावलक्षणयोरन्योन्यनान्तरीयकत्वमति-
पादनाय”इत्यादि पण्डितैर्विचारणीयम् ॥ १८५.

૫

ધર્મ અપેક્ષાઈ ઈહાં અલગા

સ્વભાવ ગુણથી લાખ્યાં છ.

નિજ નિજ રૂપમુખ્યતા લેઈ,

ગુણ સ્વભાવ કરી દાખ્યા છ.

અસ્તિ સ્વભાવઃ તિહાં નિજ રૂપઈ,

ભાવરૂપતા દેખો છ.

પર અભાવ પરિ નિજ ભાવઈ,

પણિુ અરથ અનુભવી લેખો છ. ૧૮૬.

અનુવૃત્તિ—વ્યાવૃત્તિ સંબંધઈ ધર્મભાવની વિવક્ષા કરીનઈ
ઈહાં—સ્વભાવઃ ગુણથી અલગા પંડિતે લાખ્યા, નિજ નિજ ૬૦

આપ-આપણા રૂપની મુખ્યતા લેઈ. અનુવૃત્તિ સંબંધ માત્ર અનુસરીનઈ સ્વભાવ છઈ, તે જ-ગુણ કરી દાખ્યા-દેખાડ્યા.

તે માટિ-ગુણવિભાગ કહીનઈ, સ્વભાવવિભાગ કહિઈ છઈ:-

તિહાં-પ્રથમ-અસ્તિસ્વભાવ: તે-નિજરૂપઈ-સ્વ-દ્રવ્ય: ક્ષેત્ર: કાલ: ભાવ: સ્વરૂપઈ, ભાવરૂપતા દેખો. જિમ-પર અભાવઈ નાસ્તિત્વસ્વભાવ અનુભવિઈ છઈ, તિમ-નિજભાવઈ અસ્તિત્વસ્વભાવ પણિ અનુભવિઈ છઈ; તે માટિ-અસ્તિસ્વભાવ લેખઈ છઈ. ૧૮૬.

૬

નહિં તો-સકલશૂન્યતા હોવઈ,

નાસ્તિભાવ પરભાવઈ જી.

પરભાવઈ પણિ સત્તા કહતાં,

એક રૂપ સવિ પાવઈ જી.

સત્તા જેમ અસત્તા ન કુરઈ;

વ્યંજક અમિલન વશથી જી.

છતો શરાવગંધ નવિ ભાસઈ,

જિમ વિણુ નીર ફરસથી જી. ૧૮૭.

જે-અસ્તિસ્વભાવ ન માંનિઈ, તો-પરભાવાપેક્ષાઈ: જિમ-નાસ્તિતા, તિમ-સ્વભાવાપેક્ષાઈ: પણિ નાસ્તિતા થતાં, સકલશૂન્યતા થાઈ. તે માટિ-સ્વદ્રવ્યાધપેક્ષાઈ: અસ્તિસ્વભાવ સર્વથા માનવો. ૧.

પાઠા૦ ૧. ભાવરૂપ રૂપતા-પાલિ૦ ભાવરૂપ તે. ભા૦

પરભાવઈ-પરદ્રવ્યાધપેક્ષાઈ નાસ્તિસ્વભાવ કહિઈ. પર-
ભાવઈ: પણિ-સત્તા-અસ્તિ સ્વભાવ કહતાં-સર્વ સર્વસ્વરૂપઈ
અસ્તિ થયું; તિવારિ-જગ એકરૂપ થાઈ. તે તો-સદ્ગુણસામ્ય-
વહારવિરૂદ્ધ છે, તે માટિ-પરાપેક્ષાઈ નાસ્તિસ્વભાવ છે. ૨.

“સત્તા: તે-સ્વભાવઈ વસ્તુમાંહિ” જણાઈ છે, તેમાટિ-સત્ય
છઈ. અસત્તા: તે-સ્વજ્ઞાનઈ પરમુખનિરીક્ષણ કરઈ છે, તેમાટિ-
કલ્પનાજ્ઞાનવિષયપણઈ અસત્ય છે. ” એહવું-ઐહ મત છે,
તે ખંડવાનઈ કહઈ છે—

સત્તાની પરિ તતકાલ અસત્તા જે નથી સ્પુરતી, તે-
વ્યંજક અભુમિદ્યાના વચથી, પણિ-તુચ્છપણા થકી નહીં;
જિમ-છતોઈ શરાવનો ગંધ નીરસ્પર્શવિના જણાઈ નહીં,
પતાવતા-અસત્ય નહીં. કેટલાઈક-વસ્તુના ગુણ સ્વભાવઈ જ
જણાઈ છે; કેટલાઈક-પ્રતિનિયતવ્યંજકવ્યર્જય છે; એ વસ્તુ-
વૈચિત્ર્ય છે. પણિ-એકઈની તુચ્છતા કહિઈ, તો-પણા વ્યવહાર
વિતોપાઈ. ઉક્તં આસ્માભિર્માપારહસ્યપ્રકરણે—

તે હંતિ પરાવેક્ષા, વંજયમુદ્દંસિણો તિ ન ય તુચ્છા ।

દિદ્ધમિણં વેચિત્ત, સરાવકપ્પૂરંગધાણં ॥ ૧ ॥ इति ॥ ૧૮૭.

૭

નિજ નાના પર્યાયઈ “તેહ જ

દ્રવ્ય એહ” ઈમ કહિઈ છે.

નિત્ય સ્વભાવ અનિત્ય સ્વભાવઈ,

યજ્જયપરિણતિ-લાહીઈ છે.

છતી વસ્તુનઈ રૂપાંતરથી નાશઈ,

દ્વિવિધા ભાસઈ છે,

વિશેષનર્થ સામાન્યરૂપથી,

ચૂલત્યંતર નાશર્થ જી. ૧૮૮.

નિજ કંઠ આપણા, જે-કમભાવી નાના પર્યાયઃ શ્યામત્વઃ રક્તત્વાદિકઃ, તે-ભેદક છર્થ. તર્થે હુતર્થ, પણિ-“એ દ્રવ્યઃ તેહ જ, જે-પૂર્વિ અનુભવિઉં હુતું.” એ જ્ઞાન, જેહથી થાઈ છર્થ, તે નિત્ય-સ્વભાવ લક્ષિર્થ.

“તદ્ભાવાવ્યયં નિત્યમ્ ૫. ૩૦.” इति सूत्रम्, “प्रध्वं-साप्रतियोगित्वं नित्यत्वम्” इत्यस्याप्यत्रैव पर्यवसानम्, केनचिद् रूपेणैव तल्लक्षणव्यवस्थिते ॥ ૩.

અનિત્ય-સ્વભાવઃ પર્યાય પરિણતિ લક્ષિર્થ. જેણું રૂપર્થ-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ છર્થ, તેણું-અનિત્ય સ્વભાવ છર્થ. છતી વસ્તુનર્થ રૂપાંતરથી-પર્યાયવિશેષથી નાશ છર્થ, તેણું કરી-એ દ્વિવિધા-“આ રૂપર્થ-નિત્યઃ આ રૂપર્થ-અનિત્યઃ” એ વૈચિત્રી ભાસઈ છર્થ. વિશેષનર્થઃ સામાન્ય રૂપથી અન્વયર્થ નિત્યતા, જિમ-ઘટ નાશર્થ, પણિ-મૃદ્દ્રવ્યાતુવૃત્તિ. તથા-સામાન્યનર્થઃ મૃદ્દાદિકનર્થ પણિ-સ્થૂલા-ર્થાન્તર-ઘટાદિક નાશર્થ અનિત્યતા, “ઘટરૂપેણ મૃત્નષ્ટા”-તિપ્રતીતેઃ । ૧૮૮.

જે નિત્યતા ન છર્થ તો,

અન્વય વિના ન કારય હોવર્થ જી,
કારયકાલે અછતું કારણ,

પરિણતિરૂપ વિગોવર્થ જી.

અનિત્યતા જે નહીં સર્થથા,

અર્થક્રિયા તો ન ઘટઈ જી,

દલનિ કારણરૂપ પરિણુતિ,

અનુત્પન્ન તો વિઘટઈ જી. ૧૮૯.

જે-નિત્યતા નથી, અનઈ-એકાંતક્ષણિક જ સ્વલક્ષણ છઈ, તો-કારણના અન્વય વિના કાર્ય ન નીપજઈ. જે માટિ-કારણક્ષણ કાર્યક્ષણોત્પત્તિકાલઈ નિર્દેશુકનાશ અનુભવતો અછતો છઈ, તે-કાર્યક્ષણપરિણુતિ કિમ કરઈ? અછતોઈ કારણક્ષણ કાર્યક્ષણ કરઈ, તો ચિરનિષ્કારણથી: અથવા-અનુત્પન્ન કારણથી: કાર્ય નીપતું જોઈઈ. ઇમ તો-કાર્યકારણભાવની વિડંબના થાઈ. “અવ્યવહિત જ કારણક્ષણ કાર્યક્ષણ કરઈ” ઇમ કહિઈ, તોઈ-ઉપાલોકમનરેકા-શદ્ધિકનેઈ વિષઈ: ઉપાદાન આલોકાદિકનેઈ વિષઈ: નિમિત્ત, એ-વ્યવસ્થા કિમ ઘટઈ? જે માટઈ-અન્વયવિના શક્તિમાત્રઈ ઉપાદાનતા નિમિત્તમાહિં પણિં કહી^૨ સકાઈ, તે માટઈ-ઉપાદાન તે અન્વયી માનવું. અન્વયિપણું: તે જ-નિત્યસ્વભાવ.

હિવઈજે-સર્વથા નિત્યસ્વભાવ માનિઈ, અનઈ-અનિત્ય સ્વભાવ સર્વથા ન માનિઈ તો-અર્થ-ક્રિયા ન ઘટઈ, જે માટઈ-દલનઈ-કારણનઈ, કાર્યરૂપતાપરિણુતિ-કથંચિત્ ઉત્પન્નપણું જ આબું, સર્વથા અનુત્પન્નપણું વિઘટિહિ. અનઈ જે ઇમ કહિઈ-“કારણ: તે-નિત્ય જ, તદ્વૃત્તિ કાર્ય: તે-અનિત્યજ.” તો-કાર્ય-કારણનઈ અબેદસંબંધ કિમ ઘટઈ? બેદસંબંધ માનિઈ, તો-તત્સંબંધાન્તરાદિગવેષણાઈ અનવસ્થા થાઈ. તેમાટિ-કથંચિત્ અનિત્ય-સ્વભાવ પણિ માનવો. ૪. ૧૮૯.

પાઠાં ૧. કસણરૂપાદિકનઈ. તર્ક. પાલિ. ૭૫૦ ૨. નિશ્ચિનમ્. તર્ક. પાલિ. ૩. કહી ન મદાઈ. પાલિ. તર્ક.

સ્વભાવનઈ એકાધારત્વઈ

એક સ્વભાવ વિલાસો જી,

અનેક દ્રવ્ય-પ્રવાહ એહનઈ,

અનેક સ્વભાવ પ્રકાશો જી.

વિણુ એકતા વિશેષ ન લહિઈ,

સામાન્યનઈ અભાવઈ જી,

અનેકત્વ વિણુ સત્તા ન ઘટઈ,

તિમ જ વિશેષ અભાવિં જી. ૧૯૦.

સ્વભાવ-જે સકુભાવી ધર્મ, તેહનઈ-આધારત્વઈ, એકસ્વ-ભાવઃ જિમ-રૂપઃ રસઃ ગંધઃ સ્પર્શઃ નો આધાર ઘટાદિઃ એક કહિઈ. નાનાધર્માધારત્વઈ એક સ્વભાવતાઃ નાનાક્ષણાનુગતત્વઈ નિત્યસ્વભાવતાઃ એ વિશેષ જણવો. ૫.

મૃદાદિક દ્રવ્યનો સ્થાસઃ કાશઃ કુશૂલાદિકઃ અનેક દ્રવ્ય પ્રવાહ છઈ, તેણુઈ-અનેક સ્વભાવ પ્રકાસઈ. પર્યાયપણિ આદિદ્રવ્ય કરિઈ, તિવારઈ-આકાશાદિદ્રવ્યમાંહિં પણિ-ઘટાકાશાદિભેદઈઃ એ [અનેકત્વ] સ્વભાવ દુર્લભ નહો.

એકસ્વભાવ વિના, સામાન્યાભાવઈ, વિશેષ ન પામિઈ. વિશેષાભાવઈ અનેકસ્વભાવ વિના સત્તા પણિ ન ઘટઈ, તેમાટિં-એકાનેક ૨. સ્વભાવ માન્યા જોઈઈ; ૧ ક. ૧૯૦.

પાઠા૦ ૧. તિમ જ-વિશેષ વસ્તુનો અભાવ તોપણિ માન્યું જ. જોઈએ, તે માટે કહઈ છઈ. પાલિ૦

શક્તિ અવસ્થિત નિજરૂપાન્તર

ભવનિ ભવ્ય-સ્વભાવોઃ જ.

ત્રિહું કાલિં મિલતા પરભાવિં

અભવન અભવ્ય-સ્વભાવોઃ જ.

શૂન્યભાવ વિણુ ભવ્ય સ્વભાવિં

કટ કાર્યનઈ યોગઈ જ.

અભવ્યભાવ વિણુ દ્રવ્યાન્તરતા

થાઈ દ્રવ્ય સંયોગઈ જ. ૧૬૨.

અનેક કાર્યકરણશક્તિક જ-અવસ્થિત દ્રવ્ય છઈ, તેહનઈ-કમિક વિશેષાન્તરાવિર્ભાવઈ અભિવ્યંજ્ય-ભવ્ય સ્વભાવઃ કહિઈ. ત્રિહું કાલિં-પર દ્રવ્યમાંહિ ભિન્નતાં પણિ-પરસ્વભાવઈ ન પરિણમવું, તે-અભવ્યસ્વભાવ કહિઈ.

અન્નોન્નં પવિસંતા દેંતા ઓગાસમણમણસ્સ ।

મેલંતા વિય ણિચ્ચં સગસગભાવં ણ વિજહંતિ ॥ ૧ ॥

ભવ્ય સ્વભાવ વિના, ખોટા કાર્યનઈ યોગઈ શૂન્યપણુ થાઈ. પરભાવઈ ન હોઈ, અનઈ-સ્વભાવઈ-ન હોઈ, તિવારે-ન હોઈ જ. અનઈ-અભવ્ય સ્વભાવ ન માનઈ, તો-દ્રવ્યનઈ સંયોગઈ દ્રવ્યાં-તરપણુ થયું જોઈ ઈ, જ માટિં-ધર્માધર્માદિકનઈઃ જીવ-પુદ્ગલાદિકનઈઃ એકાવગાહનાવગાઢકારણઈ કાર્યસંકર, અભવ્યસ્વભાવઈ જ ન થાઈ. તત્તદ્દ્રવ્યનેઈ તત્તત્કાર્યહેતુતાકદપન પણિ અભવ્યત્વ-સ્વભાવગર્ભ જ છઈ.

“ આત્માદેઃ સ્વવૃત્ત્યનન્તકાર્યજનનશક્તિર્ભવ્યેતા, તત્તત્સદ્ધકારિ-
સમવધાનેન તત્તત્કાર્યોપધાયકતાશક્તિય તથામવ્યતા, તથામવ્યત-
યૈવાનતિપ્રસદ્ધ. ” इति तु हरिभद्राचार्याः । ૯. ૧૦ ૧૯૨.

૧૨

પરમભાવ પારિણામિકભાવ:

પ્રધાનતાઈ લીજઈ જી.

એ વિણુ મુખ્યરૂપ કિમ દ્રવ્યઈ

પ્રસિદ્ધ રીતિ દીજઈ જી ?

એ સામાન્ય સ્વભાવ ઇગ્યારહ,

સકલ દ્રવ્યનઈ ધારે જી.

આગમ અર્થ વિચારીનઈ જગિ,

સુજસ-વાદ વિસ્તારે જી. ૧૯૩.

સ્વલક્ષણીભૂત પારિણામિકભાવઃ, પ્રધાનતાઈ પરમભાવ-
સ્વભાવ કહિઈ. જિમ-જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા.

એ પરમભાવ સ્વભાવ ન કહિઈ, તે-દ્રવ્યનઈ વિષઈ,
પ્રસિદ્ધ રૂપ કિમ દીજઈ ? અનંતધર્માત્મક વસ્તુનઈ એકધર્મપુર-
સ્કારઈ બોલાવિઈ, તેહજ-પરમભાવનું લક્ષણ. ૧૧.

એ-૧૧ સામાન્ય સ્વભાવ સર્વ દ્રવ્યનઈ ધારવા.

એહવા આગમ અર્થ વિચારીનઈ જગમાંહિ સુચશ
વિસ્તારે. ૧૯૩.

હિવઈ-આગલીઢાળે ચેતનદ્રવ્યનું સ્વરૂપ વર્ણવઈ છઈ, તે જણેજી.-

૭ હો ચેતનભાવઃ તે ચેતના,

લાલા ઉલટ અચેતન ભાવઃ

૭ હો ચેતનતા વિણુ જીવનઈ,

લાલા થાઈ કર્મ અભાવ. ૧૯૪

ચતુરનર ધારો અર્થ વિચાર.

જેહથી ચેતનપણાનો વ્યવહાર થાઈ, તે ચેતન સ્વભાવઃ,
તેહથી-ઉલટો, તે-અચેતન સ્વભાવઃ જે-જીવનઈ ચેતનસ્વ-
ભાવ ન કહિઈ, તો-રાગદ્વેષેચેતનારૂપકારણુ વિના જ્ઞાનાવરણાદિ
કર્મનો અભાવ થાઈ.

યત ઉક્તમ્—

સ્નેહાભ્યક્તશરીરસ્ય રેણુના શ્લિષ્યતે યથા ગાત્રમ્ ।

રાગદ્વેષક્લિન્નસ્ય કર્મવન્ધો ભવત્યેવમ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ । ૧૯૪.

૭ હો જે ચેતનતા સર્વથા,

લાલા વિના અચેતનભાવ.

૭ હો ધ્યાન-ધ્યેયઃ ગુરુ-શિષ્યઃની,

લાલા સી અપ શુદ્ધ સ્વભાવ? ૧૯૫. ચતુ.

જે-જીવનઈં સર્વથા ચેતનસ્વભાવ કહિઈં, અચેતન સ્વભાવ ન કહિઈં, તો-અચેતન કર્મનો-કર્મદ્રવ્યોપશ્લેષજનિતચેતનાવિકાર વિના શુદ્ધ સિદ્ધ સદૃશપણું થાઈં, તિવારઈં-ધ્યાન-ધ્યેયઃ ગુરુ-શિષ્યઃની સી ખપ યાઈં? સર્વ શાસ્ત્રવ્યવહાર ઈમ ફેક થઈં બઈં. શુદ્ધનઈં અવિધાનિવૃત્તઈં પણિં રથો ઉપકાર થાઈં? તે માટઈં-
 “અલ્પળા ચવાગૂ” ઇતિ વત્ “અચેતન આત્મા” ઇમ પણિ કથંચિત્ કહિઈં. ૧૯૫.

૩

જ હો મૂર્તભાવઃ મૂરતિ ધરઈં,
 લાલા ઉલ્લટ અમૂર્તસ્વભાવઃ

જ હો મૂર્તતા ન જીવનઈં,
 લાલા તો સંસાર અભાવ. ૧૯૬. ચતુરં,

મૂર્તિ કં રૂપઃ રસ ગંધ સ્પર્શાદિ સન્નિવેશઃ તે-જીવથી ધરિઈં, તે-મૂર્ત સ્વભાવઃ તેજીવી વિપરીત તે-અમૂર્તસ્વભાવઃ જે-જીવનઈં કથંચિત્ મૂર્તતાસ્વભાવ નહીં, તો-શરીરાદિ સંબંધ વિનાઃ ગત્યન્તરસંક્રમ વિનાઃ સંસારનો અભાવ થાઈં. ૧૯૬.

૪

જ હો અમૂર્તતા વિષ્ણુ સર્વથા
 લાલા મોક્ષ ઘટઈં નહીં તાસ.

જ હો એક પ્રદેશ સ્વભાવતાઃ
 લાલા અખંડ બંધ નિવાસ. ૧૯૭ ચતુરં

અનર્થ જો-લોકદૃષ્ટવ્યવહારર્થે ભૂર્તસ્વભાવ જ આત્માનર્થે
માનિર્થ, તો-ભૂર્તઃ તે-હેતુસહસ્રર્થે પણિ અભૂર્ત ન હોઈ, તિવાર્થ-
ભોક્ષ ન ઘટઈ. તે માટઈ-ભૂર્ત્વસંવલિતજીવનર્થે પણિ અંતરંગ
અભૂર્તસ્વભાવ માનવો.

એક પ્રદેશ સ્વભાવઃ તે-તે કહિઈ, જ-એકત્વપરિણતિ અ-
ખંડાકાર અર્થે કં સન્નિવેશ, તેહનો-નિવાસ-ભાજનપણું. ૧૯૭.

૫

જ હો અનેક પ્રદેશ સ્વભાવતાઃ

લાલા ભિન્ન પ્રદેશ સ્વભાવ.

જ હો જો નહીં એક પ્રદેશતા,

લાલા ભેદ હુઈ બહુભાવ. ૧૯૮ ચતુરં

અનેક પ્રદેશ સ્વભાવઃ તે કહિઈ, જ-ભિન્ન પ્રદેશયોગઈઃ
તથા-ભિન્નપ્રદેશકલ્પનાઈઃ અનેક પ્રદેશ-વ્યવહાર-યોગ્યપણું.

જો-એક પ્રદેશ સ્વભાવ ન હોઈ, તો-અસંખ્યાત પ્રદેશાદિ-
યોગઈ બહુ વચન પ્રવૃત્તિ-“ એક ધર્માસ્તિકાય ” એ વ્યવહાર ન
હોઈ. “ ઘણા ધર્માસ્તિકાય ” ઇત્યાદિક થયું જોઈઈઃ ૧૯૮.

૬

જ હો કિમ સકંપ નિઃકંપતા ?

લાલા જો ન અનેક પ્રદેશ.

જ હો આજી સંગતિ પણિ કિમ ઘટઈ

લાલા દેશ-સકલ આદેશ ? ૧૯૯. ચતુરં

જો-અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ દ્રવ્યનર્થે ન કહિઈ, તો-ઘટાદિક
 અવયવી-દેશથી-સકપ દેશથી-નિષ્કરૂપાદેખિઈ છઈ, તે કિમ
 મિલઈ ? “ અવયવ કપઈ પણિ અવયવી નિષ્કરૂપ. ” ઈમ કહિઈ,
 તો-ચલતિ એ પ્રયોગ કિમ થાઈ ? દેશવૃત્તિક પનો જિમ પરપરા
 સખ ઇઈ, તિમ દેશવૃત્તિક પાલાવનો પણિ પરપરા સખ ઇઈ
 છઈ. તે માટિ-“ દેશથી ચલઈ છઈ: દેશથી નથી ચલતો: ” એ
 અરૂપવિત વ્યવહારઈ અનેકપ્રદેશસ્વભાવ માનવો

તથા-અનેક પ્રદેશસ્વભાવ ન માનિઈ, તો-આકાશાદિદ્રવ્યઈ,
 અણુસંગતિ કહિતા-પરમાણુ-સ યોગ, તે-કિમ ઘટઈ ? ૧૯૯

એહજ યુક્તિ વિસ્તારી દેખાડઈ છઈ—

૭

૭ હો દેશ-સકલભેદઈ દ્વિધા

લાલા દીઠી જગમાં વૃત્તિ.

૭ હો પ્રત્યેકઈ દૂષણુ તિહાં,

લાલા બોલઈ સમ્મતિવૃત્તિ. ૨૦૦ ચતુર૦

એક - વૃત્તિ-દેશથી છઈ જિમ-કુંડઈ બદર, નઈ બીજા
 સર્વથી છઈ, જિમ-સમાનવસ્ત્રદ્વયની તિહાં-પ્રત્યેકઈ દૂષણુ
 સમ્મતિવૃત્તિ બોલઈ છઈ. પરમાણુનઈ આકાશાદિકઈ દેશવૃત્તિ
 માનતા આકાશાદિકના પ્રદેશ અનિચ્છતા પણિ આવઈ. અનઈ-
 સર્વતોવૃત્તિ માનતા: પરમાણુ આકાશાદિ પ્રમાણુ થઈ જઈ ઉલ-
 યાભાવ / તો-પરમાણુનઈ અવૃત્તિપણુ ન થઈ

“ યાવદ્દિશેષાભાવસ્ય સામાન્યાભાવનિયત્વાત્-” इत्यादि। २००.

જ હો ભાવ સ્વભાવહ અન્યથા.

લાલા છઈ વિભાવઃ વડ વ્યાધિ.

જ હો એ વિણુ ન ઘટઈ જીવનઈ

લાલા અનિયત કર્મ ઉપાધિ. ૨૦૧ ચતુર૦

સ્વભાવથી જ અન્યથાભાવઃ તે-વિભાવ સ્વભાવઃ કહિઈ. તે-મહા વ્યાધિ રૂપ છઈ. એ વિભાવ-સ્વભાવ માન્યા વિના જીવનઈ, અનિયત કહતાં-નાના દેશકાલાદિવિપાકી કર્મ ઉપાધિ ન લાગે જોઈઈ.

“ ઉપાધિસમ્बन्धयोग्यता हि विभावस्वभावः ” ૨૦૧.

જ હો શુદ્ધભાવ કેવલપણું

લાલા ઉપાધિકજ અશુદ્ધ.

જ હો વિણુ શુદ્ધતા, ન મુક્તિ છઈ.

લાલા લેપ ન, વિગર અશુદ્ધ. ૨૦૨ ચતુર૦

કેવલપણું ક૦-ઉપાધિભાવરહિતાન્તર્ભાવપરિણુતઃ તે-શુદ્ધ-સ્વભાવઃઉપાધિજનિતખલ્લિર્ભાવપરિણામને યોગ્યતાઃ તે-અશુદ્ધ-સ્વભાવઃ છઈ. જો-શુદ્ધ સ્વભાવ ન માનિઈ, તો-મુક્તિ ન ઘટઈ. જો-અશુદ્ધસ્વભાવ ન માનિઈ, તો-કર્મનો લેપ ન ઘટઈ. અંત એવ-“ શુદ્ધસ્વભાવનઈ કદાપિ અશુદ્ધતા ન હોઈ, અશુદ્ધસ્વભાવનઈ પછઈ” પણિ શુદ્ધતા ન હોઈ” એ વેદાન્ત્યાદિ મત નિરાકરિઈ. ઉભયસ્વભાવ માનિઈ, કોઈ દૂષણુ ન હુઈ, તે વતી. ૨૦૨.

જ હો નિયમિત એક સ્વભાવ જે,
લાલા ઉપચરિઈ પરઠાણુ.

જ હો તે ઉપચરિત સ્વભાવ છઈ,
લાલા એ વિણુ કિમ પરનાણુ ? ૨૦૩ ચતુર૦

નિયમિત-એકસ્થાનિ નિર્દારિત, જ-એક સ્વભાવ, પર-સ્થાનકિ ઉપચરિઈ, તે-ઉપચરિત સ્વભાવ હોઈ. તે-ઉપચરિત સ્વભાવ ન માનિઈ, “સ્વ-પરબ્યવસાયિજ્ઞાનવંત આત્મા” કિમ કહિઈ ? તે માટઈ-જ્ઞાનનઈ સ્વવિષયત્વઃ તે-અનુપચરિત છઈ, પણિ-પરવિષયત્વ તે-પરાપેક્ષાઈ-પ્રતીયમાનપણુંઃ તથા-પરનિરુપિતસંબંધપણું ઉપચરિત છઈ. ૨૦૩.

૧૧

જ હો કર્મઃસહઃજ બિ ભેદ તે,
લાલા મૂર્ત અચેતન ભાવ.

જ હો પ્રથમ જીવનિ સિદ્ધનઈ,
લાલા અપર પરજ્ઞસ્વભાવ. ૨૦૪. ચતુર૦.

તે-ઉપચરિતસ્વભાવ ૨. પ્રકાર છઈ, એક-કર્મજનિત એક-સ્વભાવજનિત. તિહાં-પ્રુદ્ગત સંબંધઈ જીવનઈ મૂર્તપણુંઃ-અનઈ-અચેતનપણુંઃ જે કહિઈ છઈ, તિહાં-મૌર્વાદીકઃ એ રીતિ ઉપચાર છઈ, તે-કર્મજનિત છઈ. તે માટિ-તે કર્મજ ઉપચરિતસ્વભાવ છઈ. તે જીવને અપર કહતાં-બીજે, જ-સહજ ઉપચરિતસ્વભાવ, તે-સિદ્ધનઈ પરજ્ઞપણું, તિહાં-કોઈ કર્મોપાધિ છઈ.

તદુક્તમાચારસૂત્રે—

“ અકમ્મસ્સ વવહારો ન વિજ્ઞઈ, કમ્મુણા ઉવાહી જાયતિ ”
ત્તિ ॥ ૨૦૪.

૧૨

જ હો દસઈં વિશેષસ્વભાવ એ,
લાલા સખ ઇકવીસ સંભાલિ.

જ હો સવિહું પદ્મગલઃ જીવઃ નઈં,
લાલા પત્રરભેદ છઈં કાલિ. ૨૦૫. ચતુ૦.

એ દસઈં વિશેષસ્વભાવ, નિયતદ્રવ્યવૃત્તિ માટઈં. એ મધ્યે
પૂર્વેકિત ૧૧. સામાન્યસ્વભાવ લેલિઈં, તિવારઈં-સર્વં મિલીનઈં
એકવીસ સ્વભાવ થાઈં. પુદ્ગલઃ જીવઃ નઈં એ ૨૧. ઈં સ્વભાવ
હોઈં. તથા-કાલ દ્રવ્યનઈં વિષઈં ૧૫ સ્વભાવ હોઈં, ૨૧. માંહિથી
૬. કાઢિઈં, તિ વારઈં. ૨૦૫.

તે કિમ છઈં ? તે-કહઈં છઈં—

૧૩

જ હો બહુ પ્રદેશઃ ચિતઃ મૂર્તતાઃ,
લાલા વિભાગ શુદ્ધઃ અશુદ્ધઃ.

જ હો ટાલી આદિમ સંજુઆ.

લાલા સોલ ધરમ મુખ બુદ્ધ. ૨૦૬. ચતુ૦.

બહુપ્રદેશ કહતાં-અનેકપ્રદેશસ્વભાવ ૧. ચિત્ ક૦-ચેતન-
સ્વભાવ ૨. મૂર્તત્વસ્વભાવ ૩. વિભાગસ્વભાવ ૪. શુદ્ધસ્વભાવ
૫. અશુદ્ધસ્વભાવ ૬. એ ૬. કાઢિઈં, તિવારઈં-કાલનઈં ૧૫ સ્વભાવ

થાઈ. ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાય. આકાશાસ્તિકાયઃ નઈ, આદિમ
કહતાં—અનેક પ્રદેશસ્વભાવઃ, તે સંયુત કરિઈ, બીજા ૫. ટાલિઈ,
તિવારઈ—૧૬ સ્વભાવ થાઈ.

एकविंशतिभावाः स्युर्जीव-पुद्गलयोर्मताः ।

ધર્માદીનાં પોદશ સ્યુઃ, કાલે પચ્ચદશ સ્મૃતાઃ ॥ ૧ ॥ ૨૦૬.

૧૪

જ હો પ્રમાણુઃ નયઃનઈ અધિગમઈ,
લાલા બાણી એહ સ્વભાવ.

જ હો સુજસવિબુધજનસંગતિં,
લાલા ધરો ચિત્તિ શુભ ભાવ. ૨૦૭. ચતુર૦

એ ૨૧. સ્વભાવ પ્રમાણુઃ નયઃનઈ અધિગમઈ કહતાં—જ્ઞાનઈ
બાણીનઈ, સુજસ-શોભન અનુયોગ પરિજ્ઞાન-યશવંત જ-વિબુધ-
પંડિત, તેહની-સંગતિં કરી, સર્વ શંકાદોષ ટાલી, ચિત્તમાહિ
શુભ ભાવ ધરો. ૨૦૭

હવઈ-સ્વભાવનો અધિગમ નયઈ કરી દેખાડઈ છઈ—

ઢાલ ૧૩.

(રાગ ઘોરણી—નયરી અગોખા વતી રે. એ દશી.)

૧

સ્વદ્રવ્યાદિકત્રાહકઈ રે,
અસ્તિસ્વભાવ વખાણિ.

પરદ્રવ્યાદિકત્રાહકઈ રે,
નાસ્તિસ્વભાવ મનિ આણિઆ રે. ૨૦૮
ચતુર વિચારિઈ. એ આંચલી.

અસ્તિસ્વભાવ દ્રવ્યનો છઈ, તે-સ્વદ્રવ્યાદિઆહક દ્રવ્યા-
ર્થિકનયઈ વખાણાઈ ૧^૧. નાસ્તિસ્વભાવ છઈ, તે-પરદ્રવ્યાદિ-
આહક દ્રવ્યાર્થિક નયઈ ૨. ઉક્તં ચ--

“સર્વમસ્તિ સ્વરૂપેણ, પરરૂપેણ નાસ્તિ ચ ।” ૨૦૮

૨

ઉત્પાદ-વ્યયગૌણતારે,

સત્તાઆહકિ નિત્ય.

કોઈક પર્યાયાર્થિકઈ રે.

જાણો સ્વભાવ અનિત્યો રે. ૨૦૯ ચતુર૦

ઉત્પાદઃવ્યયઃગૌણત્વઈ સત્તાગ્રહક દ્રવ્યાર્થિકનયઈ નિત્ય
સ્વભાવ કહિઈ ૩. કોઈક પર્યાયાર્થિક નય-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ આહક
હોઈ, તેણઈ કરી-અનિત્યસ્વભાવ જાણો. ૪. ૨૦૯

૩

ભેદ કલ્પનારહિતથી રે,

ધારો એક સ્વભાવ.

અન્વયદ્રવ્યાર્થિકનયઈ રે,

અનેક દ્રવ્ય સ્વભાવો રે. ૨૧૦. ચતુર૦

ભેદકલ્પનાનિરપેક્ષ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનયઈ:-એકસ્વભાવ જાણો
૫. અન્વયદ્રવ્યાર્થિકનયઈ અનેક સ્વભાવ ૬.

“કાલાન્વયે સત્તાગ્રાહકો દેશાન્વયે ચાન્વયગ્રાહકો નયઃ
પ્રવર્ત્તે ॥” ૨૧૦.

સદ્ભૂતવ્યવહારથી રે,

ગુણગુણ્યાદિકભેદ.

ભેદ કલ્પના રહિતથી રે,

જાણો તાસ અભેદો રે. ૨૧૧. ચતુરં

મદ્ભૂતવ્યવહારનયથી ગુણ-ગુણીઃ પર્યાય-પર્યાયી નો ભેદ-
સ્વભાવ ૭. ભેદકલ્પના રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયથી અભેદ
સ્વભાવ ૮.

યત્ર કલ્પ્યમાનસ્યાન્તર્નિર્ગીર્ણત્વેન ગ્રહઃ, તત્રેકેસ્વભાવઃ,
યથા 'ઘટોઽયમ્' इति । यत्र विषयविषयिणोर्वैवિકत्येन ગ્રહઃ,
તત્રાભેદસ્વભાવઃ, યથા- 'नीलो घटः' इति । सारोपासाध्यवसानयो-
ર્નिरूढत्वार्थमयं પ્રકારભેદઃ ૮ । પ્રયોજનવત્પો તુ તે યદૃચ્છાનિમિ-
ત્તકલ્પેન, ન સ્વભાવભેદસાધકે, इति परमार्थः (?) ॥ ૨૧૧.

પરમભાવ ગ્રાહકનયઈ રે,

ભવ્ય-અભવ્યપરિણામ.

શુદ્ધ અશુદ્ધ તેહથી રે.

ચેતન આત્મારામો રે. ૨૧૨. ચતુરં

ભવ્ય સ્વભાવઃ અનર્થ-અભવ્ય સ્વભાવ એ-૨. પરમ-
ભાવગ્રાહકનયઈ જાણવા. ભવ્યતાસ્વભાવ નિરૂપિત છઈ. અભવ્યતાઃ
ઉપત્ત સ્વભાવનીઃ તથા-પરભાવનીઃ સાધારણ છઈ. તે માટિ-ઈંહાં

સ્તેતઃ નારિતઃ સ્વભાવનીપરિધિ સ્વ-પરદ્રવ્યાદિઆહુક નય ૨.
 તે ન હેઊ. શુદ્ધાશુદ્ધપાણી 'સંમુગ્ધ' ને પરમ ભાવ આહુક નયઃ
 ઈ કરી-આત્મારામનધ એતન સ્વભાવ કહિધં.

૬
 ૫સદ્ભૂતવ્યવહારથી રે,
 એતન કર્મઃ ના-કર્મઃ

૭
 ૫૨મભાવઆહુકનયધં રે,
 તેહ અએતન ધર્મો રે. ૨૧૩ ચતુરં

અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયથી-કર્મઃ જ્ઞાનાવરણાદિક, નોકર્મઃ
 -વચન-કાયા, પણિ-એતન કહિધં, એતનસંયોગકૃત પર્યાય તિહાં
 , તે માટધ. “ઇદં શરીરમાવશ્યકં જાનાતિ”ઇત્યાદિવ્યવહારો-ડ
 રૂપ ધર્મતિ, ‘ઘટં દહતિ’ ઇતિવત્” પરમભાવઆહુકનયધઃ-તે-
 ઃ નોકર્મઃ અએતન સ્વભાવ કહિધં, જિમ-ધૃત અનુષ્ઠ
 ભાવ. ૨૧૩.

૭
 ૫સદ્ભૂતવ્યવહારથી રે,
 જીવ અએનધર્મ.

૮
 ૫૨મભાવઆહુકનયધં રે,
 મૂરત કર્મઃ નોકર્મઃ રે. ૨૧૪ ચતુરં

અસદ્ભૂતવ્યવહારનયથી-જીવ અએતનસ્વભાવ કહિધં.
 ન એવ-“જહોડયમ્, અચેતનોડયમ્” ઇત્યાદિ વ્યવહાર ઇધં.
 એતન ‘માં ન જાનામિ’ ‘ઇતિ પ્રતીત્યા ચિલ્લક્ષણાજ્ઞાનસિદ્ધિ-
 નાન્તિનામપાસ્તા, સદ્ભૂતવ્યવહારનયગ્રાહ્યેનાચેતનસ્વભાવેનૈવ તદુ-
 ત્તેઃ ॥ ”

ભાવગ્રાહકનયઈ કર્મઃનોકર્મઃ નઈ મૂર્તસ્વભાવ
૪.

મૂત વ્યવહારથી રે,
જીવ મૂર્ત પશિ હોઈ.

યઈ પુદ્ગલ વિનારે.

વ્ય અમૂર્ત તું જોયો રે. ૨૧૫ ચતુરં

મૂતવ્યવહારનયથી:જીવનઈ મૂર્તસ્વભાવ પશિ કહિઈ.
‘અયમાત્મા દૃશ્યતે, અણુમાત્માનં પશ્યામિ’ એ વ્યવહાર
ભાવેજ “રક્તૌ ચ પદ્મપદ્મ-વાસુપૂજ્યૌ” ઇત્યાદિ વચન
ભાવગ્રાહકનયઈ: પુદ્ગલ દ્રવ્ય વિના, બીજ સર્વ
અમૂર્તસ્વભાવ કહિઈ. ૨૧૫.

૯

ઈ પશિ પુદ્ગલિં રે,
નહીં અમૂર્ત સ્વભાવ.

રેઈ અનુગમવશિં રે,

યવહારિઈ જે ભાવો રે. ૨૧૬ ચતુરં

સંયોગઈ દેહાદિકનઈ વિપઈ જિમ ચેતનત્વ ઉપચરિઈ
અમૂર્તત્વ ઉપચરતા નથી. તે માટિ-અસદ્મૂતવ્યવ-
હાર પુદ્ગલનઈ અમૂર્ત સ્વભાવ ન કહિઈ.

યાસત્તિદોષઈ-અમૂર્તત્વ તિહાં-કિમ ન ઉપચરિ ? ”

નાર કહઈ છઈ-

ગમવશિં-એક સંબંધ દોષઈ, જેહ સ્વભાવ વ્યવહ-
ારપચરિઈ, પશિ-સર્વ ધર્મનો ઉપચાર ન હોઈ.

યા ચ—

આરોપે સતિ નિમિત્તાનુસરણમ્, ન તુ-‘નિમિત્તમુરૂકૃત્યા-
રોપઃ’ ઇતિ ન્યાયોઽત્રાશ્રયણીયઃ, ઇતિ ભાવઃ । ૨૧૬.

૧૦

એ ભાવિં સંમતિ ભણિઉં રે,

અનુગત અર્થ અસેસ.

જલ-પય જિમ નવિ વિભજિઈં રે,

યાવત અંત્ય વિસેસો રે. ૨૧૭ ચતુર૦

એ ભાવિં-એ અભિપ્રાયઈં, સમ્મતિગ્રંથમાંહિ કહિઉં છઈં,
જે-અનુગત-અત્યંત સંબંધ, અશેષ કહિતાં-સર્વ, અર્થ,
જલ-પય-જિમ-ખીર-નીર-પરિં, વિભજિઈં નહીં-પૃથક્ કરિઈં નહીં.
કિહાંતાઈં અંત્ય વિશેષતાઈં-અંત્ય વિશેષઈં-શુદ્ધ પુદ્ગલઃ જીવઃ
લક્ષણઈં વિભજિઈં. યથા—

“ઔદારિકાદિવર્ગણાનિષ્પન્નાચ્છરીરાદેર્જ્ઞાનઘનાસંખ્યેયપ્રદેશ
આત્મા ભિન્નઃ” ઇતિ । અત્ર ગાથા—

અન્નુન્નાણુગયાણં ‘ઈમં વ તં વ’ ત્તિ વિભયણમજુત્તં ।

જહ દુદ્ધપાણિયાણં જાત્રંત વિસેસપજ્જાયા ॥૧.૪૭ ઇતિ॥૨૧૭.

ધમ કહતાં-“મૂર્તતાઃ જો-પુદ્ગલદ્રવ્ય વિભાજક અંત્ય વિશેષ
છઈં, તો-તેહનો ઉપચાર આત્મ દ્રવ્યઈં કિમ હોઈં? અનઈં-જો તે-
વિશેષ નહીં, તો-અન્યોન્યાનુગમઈં અમૂર્તતાનો ઉપચાર પુદ્ગલ-
દ્રવ્યઈં કિમ ન હોઈં?” એહવી-શંકા કોઈકનઈં હોઈ છઈં, તે-
ટાલવાનઈં કહઈં છઈં—

૧૧

અનભિભૂત જિહાં મૂર્તતારે,

અમૂર્તતા તિહાં નાંહિં.

જિહ્વાં અભિભૂત અમૂર્તતા રે,

મૂર્તિ અનંત્ય તેમાહિં રે. ૨૧૮. ચતુર૦

જિહ્વાં-પુદ્ગલદ્રવ્યઈ મૂર્તતા અભિભૂત નથી, કિંતુ-ઉદ્ભૂત ઇઈ, તિહ્વાં-અમૂર્તતા સ્વભાવ ન હોઈ. તે માટિં-અમૂર્તતા અપુદ્ગલ^૧ દ્રવ્યનો અંત્ય વિશેષ. અનઈ જિહ્વાં-આત્મદ્રવ્યઈ કર્મ-દોષઈ અમૂર્તતા અભિભૂત ઇઈ, તિહ્વાં-મૂર્તતા અનંત્ય અતુ-ગમનિત સાધારણ ધર્મ૩૫ હોઈ. તથા ચ—

અન્યોઽન્યાનુગમાવિશેષેઽપિ કચિદેવ કિચ્ચિત્ કેનચિત્ કય-
ચ્ચિદનુ^૨ભૂયતે, इति यथागम-व्यवहारमाश्रयणीयम्. ૨૧૮

૧૨

પુદ્ગલનઈ ઇકવીસમે રે,

ઈમ તો ભાવ વિહુત.

તેણિ અસદ્ભૂત નયઈ રે,

પરેક્ષ આણુઅં અમુતો રે. ૨૧૯ ચતુર૦

“ઉપચારઈ પણિ-અમૂર્ત સ્વભાવ પુદ્ગલનઈ ન હોઈ” ઈમ કહતાં તે એકવીસમે ભાવ લેખાઈ, તિરવાઈ-દ્વચ્ચિંશતિભાવાઃ સ્યુર્જીવપુદ્ગલયોર્મતાઃ । એ ક્યન વ્યાધાતયો અપસિક્ષાંત યાઈ. તે ટાલવાનઈ કાળિં-અસદ્ભૂતવ્યવહારનયઈઃ પરેક્ષ ન પુદ્ગલ પરમાણુ ઇઈ, તેહનઈ-અમૂર્ત કહિઈ.

व्यावहारिकप्रत्यक्षागोचरत्वममूर्तत्वं परमाणौ भाक्तं स्वीक्रियते,
इत्यर्थः । ૨૧૯.

કાલ-પુદ્ગલાણૂતણૂ રે,

એક પ્રદેશ સ્વભાવ.

પરમનયઈ પરદ્રવ્યનઈ રે,

ભેદ-કલપના અભાવો રે. ૨૨૦ ચતુર૦.

કાલાણૂનઈ તથા પુદ્ગલાણૂનઈ, પર ભાવ ગ્રાહક નયઈઃ એક પ્રદેશ સ્વભાવ કહિયઈ. પરદ્રવ્યનઈ—એ ૨. ટાલી, ખીન્ન દ્રવ્યનઈ ભેદ કલપના રહિત, શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઈઃ એક પ્રદેશસ્વભાવ કહિઈ. ૨૨૦.

ભેદ-કલપના-ચુત નયઈ રે,

અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ.

આણૂ વિન પુદ્ગલ આણૂતણૂ રે,

ઉપચારઈ તેહ ભાવો રે. ૨૨૧, ચતુર૦.

ભેદ-કલપના સાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈ, આણૂ ક૦ પર-માણૂ વિના સર્વ દ્રવ્યનઈ અનેક પ્રદેશસ્વભાવ કહિઈ. અનઈ—પુદ્ગલ પરમાણૂનઈ અનેક પ્રદેશ થાવાની યોગ્યતા છઈ, તે માટઈ—ઉપચારઈ અનેક—પ્રદેશસ્વભાવ કહિઈ. કાલાણૂમાંહિ તે ઉપચાર કારણ નથી, તેમાટઈ—તેહનઈ સર્વથા એ સ્વભાવ નહીં. ૨૨૧.

શુદ્ધાશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઈ રે,

જાણૂ વિભાવ સ્વભાવ.

શુદ્ધઈ શુદ્ધ સ્વભાવ છઈ રે,
અશુદ્ધઈ અશુદ્ધ સ્વભાવો રે. ૨૨૨. ચતુર૦.

શુદ્ધાશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈ સંબુદ્ધઈ-વિભાવસ્વભાવ: છઈ
શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈ-શુદ્ધ સ્વભાવ: અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈ-અશુદ્ધ
સ્વભાવ: જાણવો. ૨૨૨.

૧૬

અસદ્ભૂત વ્યવહારથી રે.
છઈ ઉપચરિત સ્વભાવ.
એ સ્વભાવ નય યોજના રે,
કીજઈ મનિ ધરિ ભાવો રે. ૨૨૩ ચતુર૦

અસદ્ભૂતવ્યવહાર નયથી ઉપચરિત સ્વભાવ.
એ ભાવ ચિત્તમાર્હિ ધરી સ્વભાવ-નય યોજના કીજઈ. ૨૨૩
એ દિગંબર પ્રક્રિયા કિહાં કિહાં સ્વસમયઈ પણિ ઉપરકૃત
કરી છઈ, એહમાર્હિ-ચિંત્સ છઈ, તે દેખાડઈ છઈ—

૧૭

અનુપચરિત નિજ ભાવ જો રે,
તે તો ગુણ કહવાય.
ઈક દ્રવ્યાશ્રિત ગુણ કહિયા રે,
ઉભયાશ્રિત પજ્જાઓ રે. ૨૨૪ ચતુર૦

સ્વભાવઃ તે- ગુણ-પર્યાયથી ભિન્ન ન વિવર્ષિત, જ માટિ-જ
અનુપચરિત ભાવઃ તે-ગુણ જ, ઉપચરિતઃ તે-પર્યાય જ. અતઃ
સ્વ-એક દ્રવ્યાશ્રિત-ગુણ, ઉભયાશ્રિત-પર્યાય કહિયા,
યોક્તમ્-ઉત્તરાધ્યયનેષુ—

“ગુણાનમાસઓ દઢ્વં એગદઢ્વસ્સિઆ ગુણા ।

લક્ષણં પજ્જવાણં તુ ઉમઓ અસ્સિઆ ભવે ॥ ૧ ॥”

“યદિ ચ ‘સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહકેનાસ્તિસ્વભાવઃ, પરદ્રવ્યાદિગ્રાહકેના
સ્તિસ્વભાવઃ’ इत्यभ्युपगम्यते, तदोभयोरपि द्रव्यार्थिकविषय-
त्वात्, सप्तमङ्ग्यामाद्यद्वितीययोर्भङ्गयोर्द्रव्यार्थिक-पर्यायार्थिकाश्रयणे
प्रक्रिया भज्येत” इत्याद्यत्र बहु विचारणीयम् ॥ २२४.

૧૮

સ્વભાવ ભેદ સહિત કહિયા રે,

ઇમ એ ગુણુહ પ્રકાર.

હવઈ ભેય પજ્જવાણા રે.

સુણિઈ સુજસ ભંડારો રે. ૨૨૫. ચ૦

ઇમ-એ સ્વભાવભેદસહિત ગુણના પ્રકાર કહિયા. હવઈ-
પર્યાયના ભેદ સાંભલો. સુયશના ભંડાર-એહવા શ્રોતા-
પુરુષો. ૨૨૫.

ઢાલ ૧૪.^૨

૧

સુણો ભેદ પજ્જવાણા, તે દોઈ પ્રકાર.

વ્યંજનઃ અર્થઃ વિભેદથી,

સંખેપઈ સાર. ૨૨૬.

શ્રી જિનવાણી આદરે.

હવઈ-પર્યાયના ભેદ^૧ સાંભલો તે-પર્યાય: સંક્ષેપઈ-૨. પ્રકા-
રઈ કોઈ. એક-વ્યંજન પર્યાય બીજે-અર્થ પર્યાય: સંક્ષેપઈ
કલા. ૨૨૬.

૨

અનુગત કાલકલિત કહિયો,

વ્યંજન પર્યાય.

વર્તમાન સૂષિમ તિહાં,

અત્યહ પજ્જાય. ૨૨૭. શ્રી જિન૦

જે-જેહનો ત્રિકાલરૂપર્ષી પર્યાય, તે-તેહનો વ્યંજનપર્યાય
કહિઈ, જિમ-ઘટાદિકનઈ મુદાદિ પર્યાય. તેહમાં-સૂક્ષ્મ વર્તમાન-
કાલવર્તી અર્થપર્યાય જિમ-ઘટનઈ તત્તક્ષણવર્તી^૧ પર્યાય ૨૨૭.

૩

દ્રવ્ય-ગુણુઈ બિહું ભેદ તે,

વલી શુદ્ધ: અશુદ્ધ:

શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન તિહાં,

ચેતનનઈ સિદ્ધ. ૨૨૮. શ્રી જિન૦

પાઠા૦-૧ અધુના ક્રમાગતપર્યાયલક્ષણ વક્ષ્યામ ઇતિન્યાયાત.
હવે પર્યાયના ભેદ કહે છે, તે ભવિ પ્રાણી માનવો પા૦ ૨ અણુવો
શ્રી વીતરાગવાણી પારો ભા૦ હે ભવિક પ્રાણી શ્રી વીતરાગ કથિત
વચન સમ્યગ્ પ્રકારે કરીને સાંભળીને આદરે. પાસિ૦ ૩ તે પર્યાય પાસિ૦

તે પ્રત્યેકર્થ-૨. પ્રકારે હોઈ. એક દ્રવ્યપર્યાય: ગુણપર્યાય: ઈમ બેદથી. તે વડી-શુદ્ધ: અશુદ્ધ: બેદથી ૨. પ્રકારે હોઈ. તિહાં-શુદ્ધ દ્રવ્ય: વ્યંજન પર્યાય કહિઈ. એતન-દ્રવ્યને સિદ્ધપર્યાય બણવો, કેવલબાવથી. ૨૨૮.

૪

અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન બાદ,

મનુબદ્ધિક ભેદ.

ગુણથી વ્યંજન ઇમ દ્વિધા,

કેવલ મઘ ભેદ. ૨૨૯. શ્રી જિનં.

અશુદ્ધ-દ્રવ્ય:-વ્યંજન પર્યાય-મનુબ્ધ: દેવ: નારક: તિર્ય-ગાદિ: બહુ ભેદ બણવા, જે માટિ-તે દ્રવ્યભેદ પુદ્ગલ સંયોગજનિત હોઈ. ઈમ-શુદ્ધ ગુણવ્યંજન પર્યાય કેવલજ્ઞાનાદિરૂપ. અશુદ્ધગુણ-વ્યંજનપર્યાય-મનિજ્ઞાનાદિરૂપ બણવા. ૨૨૯.

૫

ઋણસૂત્રાદેશઈ કરી,

ક્ષણપરિણત એહ.

કહો અર્થ પજનાય એ,

અભ્યંતર જેહ. ૨૩૦. શ્રી જિનં.

ઈમ-ઋણસૂત્રાદેશઈ: ક્ષણપરિણત-જે-અભ્યંતર પર્યાય, તે-શુદ્ધાર્થ પર્યાય. અનઈ-જે જેહથી અલપકાલવર્તી પર્યાય, તે-તેહથી અલપત્વ વિવક્ષાઈ-અશુદ્ધ અર્થપર્યાય કહવા. ૨૩૦.

ઈહાં-વૃદ્ધવચન સમ્મતિ દેખાઈઈ હઈ-

પુરુષશબ્દ જિમ પુરુષનઈ,

વ્યંજન પર્થાય.

સમતિઅંથિં અર્થથો,

બાલાદિ કહાય. ૨૩૧. શ્રી જિન૦

જિમ-પુરુષશબ્દવાચ્ય જ-જન્માદિ મરણકાલપર્યંત એ
અનુગત પર્થાય, તે પુરુષનો વ્યંજન પર્થાય, સમ્મતિ અંથ
કહિયો છઈ. તથા-બાલતરુણાદિપર્થાયઃ તે-અર્થપર્થાય કહિયા
તિમ-સર્વત્ર ક્ષલાવી લેવું. અત્ર ગાથા—

“ પુરિસમ્મિ પુરિસસદો જમ્માઈ મરણકાલપજ્જંતો ।

તસ્સ ચ બાલાદિઆ પજ્જવમેયા બહુ વિગણા ॥ ૧. ૩૨ ॥

“ કેવલજ્ઞાનાદિક શુદ્ધગુણવ્યંજન પર્થાય જ હોઈ, તિહા-અર્થ
પર્થાય નથી.” એહવી-કોઈક દિક્ષટાભાસની શંકા ટાલઈ છઈ—

૭

ષડગુણહાણી-વુઢિથો,

જિમ અગુરુલહુત.

નવ નવ તિમ ખિણુ લેદથી.

કેવલપર્થિણિ વુત્ત. ૨૩૨. શ્રી જિન૦

“ પદ્મગુણહાનિવદિલક્ષણાગુરુલ્લહુપર્થાયા સૂક્ષ્માર્થપર્થાયાઃ ” એ
જિમ-કહિઈ છઈ, તિમ-ક્ષણુલેદથી કેવલજ્ઞાનપર્થાય પર્થિણિ મિત્ર
મિત્ર કેખાડયા છઈ, પદ્મસમયસજોગિમવત્થકેવલનાળેઃ અપદ્મ-

સમયસજોગિભવત્યકેવલનાળે.” ઇત્યાદિવચનાત્ । તે માટિં-નંદુસૂ-
ત્રાદેશર્થે શુદ્ધગુણના પણિ અર્થ પર્થાય માનવા. ૨૩૨

૮

શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજન આણૂ,
પુદ્ગલ પર્થાય.

અશુદ્ધ દ્વયકાદિક ગુણા,
નિજગુણ પજખાય. ૨૨૩. શ્રી જિન૦

પુદ્ગલ દ્રવ્યનો શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજન પર્થાયઃ આણૂ ક૦-
પરમાણુઓ જાણવો. તે પરમાણુનો કહિઈ નાશ નથી, તે જાણી.
દ્વયગુણકાદિક દ્રવ્યઃ તે-પુદ્ગલદ્રવ્યના અશુદ્ધવ્યંજનપર્થાય. સંયોગજ-
નિત છઈ, તેમાટિં. ઈમ-ગુણા કહતાં-પુદ્ગલદ્રવ્યના શુદ્ધગુણ વ્યંજન
પર્થાયઃ અશુદ્ધ ગુણવ્યંજન પર્થાયઃ તે-નિજ નિજ ગુણાશ્રિત
જાણવા. પરમાણુનો ગુણઃ તે-શુદ્ધ ગુણવ્યંજનપર્થાય, દ્વિપ્રદેશાદિકનો
ગુણઃ તે-અશુદ્ધગુણવ્યંજનપર્થાય કહિઈ. ૨૩૩.

૯

સૂક્ષ્મ અર્થ પર્થાય તે,
ધર્માદિક એમ.

નિજપર પ્રત્યયથી લહે,
છાંડી હઠ એમ. ૨૩૪. શ્રી જિન૦

“ધર્માસ્તિકાયાદિકના શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજનપર્થાય જ છઈ” એમ તે.

પરિણિરૂપઃ ૧ અર્થપર્યાય પશ્ચિ કેવલજ્ઞાનાદિકની પરિ હક છાંડીનક
તિહાં કિમ નથી માનતા ? ૨૩૪.

“ તે ધર્માસ્તિકાયાદિકમાંહિ અપેક્ષાઈ અશુદ્ધપર્યાય પશ્ચિ હોઈ,
નહોં તે, પરમાણુપર્યંતવિશ્રામઈ ૨ પુદ્ગલદ્રવ્યઈ પશ્ચિ ન હોઈ ”
એહવધ અભિપ્રાયઈ-કહઈ છઈ—

નિમ આકૃતિ ધર્માદિની,
વ્યંજન છઈ શુદ્ધ.

લોક દ્રવ્ય સંયોગથી,
તિમ જાણિ અશુદ્ધ. ૨૩૫. શ્રી નિન૦

૧૦

૧ નિમ ધર્માસ્તિકાયાદિકની આકૃતિ લોકાકાશમાનસરથા-
નસેતય શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય કહઈ, પરનિરપેક્ષપણામાંટઈ.
તિમ-લોકવર્તિ દ્રવ્ય સંયોગરૂપ અશુદ્ધ દ્રવ્યવ્યંજન પર્યાય
પશ્ચિ તેહનો પરાપેક્ષપણઈ કહતાં, અનેકાંત વિરોધ નથી. ૩૩૫.

“ આકૃતિઃ તે-પર્યાય હુસ્યઈ, સંયોગઃ પર્યાય નહીં હોઈ ” એ-
હવી આશંકા ટાલઈ છઈ—

૧૧

સંયોગઈ આકૃતિપરિ,
પળ્લય કહવાય.

ઉત્તરાધ્યયનઈ ભાષિઆં,
લક્ષણુ પળ્લય. ૨૩૬. શ્રી નિન૦

સંયોગ પણિ આકૃતિની પરિં પર્યાય કહવાઈ છઈ. જ
માટિં-પર્યાયનાં લક્ષણભેદરૂપ ઉત્તરાધ્યયનઈ એ રીતિં કહિયાં
છઈ. ૨૩૬.

૧૨

એકત પૃથકત તિમ વલી,

સંખ્યા સંઠાણિ.

વલિ સંયોગ વિભાગ એ,

મનમાં તૂ આણિ. ૨૩૭. શ્રી જિન૦

૧'એગત્તં ચ પુહત્તં ચ સંત્વા સંઠાણમેવ ય ।

સંજોગા ય વિભાગા ય, પઞ્જવાણં તુ લક્ષણં ॥૨

૧૩

ઉપચારી ન અશુદ્ધ તે,

એ પરસંયોગ.

અસદ્ભૂત મનુજદિકા,

તો ન અશુદ્ધ જોગ. ૨૩૮. શ્રી જિન૦

હવઈ-એ ધમ કહર્યો જ-“ધર્માસ્તિકાયાદિકનઈ પરદ્રવ્ય-
સંયોગ છઈ, તે-ઉપચરિત પર્યાય કહિઈ; પણિ-અશુદ્ધપર્યાય ન
કહિઈ, દ્રવ્યાન્યથાત્વ હેતુનઈ વિષઈજ અશુદ્ધત્વ વ્યવહર છઈ.” તે
વતી તો-મનુજદિ પર્યાય પણિ અશુદ્ધ ન કહો. અસદ્ભૂત
વ્યવહારનયગ્રાહ્ય માટઈ અસદ્ભૂત કહો. ૩ ૩૩૮.

પાઠા૦ ૧ તેહજ વર્ણવીને કહે છે. ઉત્તરાધ્યયન ગાથા એગત્તં ૨.
એ ગાથાર્થનું મનમાંહે આણિ-અર્થરૂપે કરીને ધારો, જિમ મન સંદેહ
હરિ ટલે. પાલિ૦ ૩ પણિ અશુદ્ધ ન કહો. એ પરમાર્થ. પાલિ૦.

દ્વિતંતુકાદિપર્યાયની પરિં એકદ્રવ્યજનકાવયવસંધાતનર્થે ન
અશુદ્ધદ્રવ્યવ્યંજનપર્યાયપણું જ કહતાં રહું લાગઈ, “તસ્માદ્
અપેક્ષાનપેક્ષાભ્યાં શુદ્ધાશુદ્ધાનેકાન્તવ્યાપકત્વમેવ શ્રેયઃ” તેહ
દેખાડઈ છઈ—

૧૪

ધર્માદિકં પરપજ્જયઈ,

વિસમાઈ એમ.

અશુદ્ધતા અવિશેષથી,

જિઅ-પુદ્ગલિ જેમ. ૨૩૯. શ્રી જિન૦

ધર્માદિકનર્થે પરપર્યાયઈ સ્વપર્યાયથી વિષમાઈ-વિભા
સણતા ઇમ જાણવી. જે માટિં-પરાપેક્ષાઈ અશુદ્ધતાને વિશેષ
નથી. જિમ-જીવદ્રવ્યઃ પુદ્ગલ દ્રવ્યનર્થે વિષઈ. ૨૩૯.

હવઈ-પ્રકારાન્તરઈ ચતુર્વિધ પર્યાય નવચક્રઈ કહિયા, તે
દેખાડઈ છઈ—

૧૫

ઇમ જ સ્મૃતિઃવિભતિઃથી,

દ્રવ્યઈ પજ્જાય.

ગુણઈ સ્વભાવઃ વિભાવઃથી,

એ અચાર કહાઈ. ૨૪૦. શ્રી જિન૦

ઈમ-સ્મૃતિયદ્રવ્યપર્યાયઃ વિભતિય દ્રવ્યપર્યાયઃ સ્વ-
ભાવગુણપર્યાયઃ વિભાવગુણપર્યાયઃ ૪ ભેદ પર્યાયના

ઉદાહરણ દેખાડઈ છઈ—

૧૬

દ્રવ્યશુક્રઃ મનુજઃ કેવલઃ વળી

મતિમુખ દિદ્ધંત.

એ પ્રાયિક જેણુ દ્રવ્યથી,

આશુપજ્જવ સંત. ૨૪૧. શ્રી જિન૦

દ્રવ્યશુક્ર ક૦ દ્વિપ્રદેશિકાદિ સ્કન્ધ, તે સજ્જતીય દ્રવ્યપર્યાય કહિઈ. ૨. મિલી એક દ્રવ્ય ઉપનૂં, તેમાટિં.

મનુજદિપર્યાયઃ તે—જિનતીય દ્રવ્યપર્યાયમાહિં. ૨. મિલી પરસ્પર સિદ્ધજ્જતીય દ્રવ્યપર્યાય ઉપનો, તે વતી.

કેવલજ્ઞાનઃ—તે સ્વભાવ શુણ્ણપર્યાયઃ, કર્મરહિતપણામાટઈ.

મતિજ્ઞાનાદિકઃ—તે વિભાવ શુણ્ણપર્યાયઃ કર્મ પરતંત્રપણા માટિં.

એ ચાર ભેદ પણિ—પ્રાયિક જાણવા; જે માટઈ—પરમાણુરૂપ-દ્રવ્યપર્યાયઃ તે—એ ચારમાહિ ન અંતર્ભાવઈ. પર્યાયપણું તેહનઈ વિભાગજ્જતી શાસ્ત્રિં કહિઉં છઈ.

તદુક્તમ્ સમ્મતૌ—

અણુદુઅણુણ્ણિં દન્વે આરદ્ધે “તિઅણુંય”તિ તસ્સ વવણ્ણસો ।

તત્તો અ પુણ વિમત્તો, અણુ ત્તિ જાઓ અણૂ હોઈ ॥૩.૩૯॥

इत्यादि २४१.

૧૭

ગુણવિકાર પજ્જવ કહી,

દ્રવ્યાદિ કહંત,

સ્થૂં જાણુઈ મનમાંહિં તે

દેવસેન મહંત. ૨૪૨. શ્રીજિનં

“ગુણવિકારાઃ પર્યાયાઃ” ઈમ કહીનઈ, તેહના ભેદનઈ અધિકા-
રઈ-“તે પર્યાય દ્વિભેદ-દ્રવ્યપર્યાય ગુણપર્યાયઃ” ઇત્યાદિક કહતો
નયચક્રકર્તા દિગંધર દેવસેન મનમાંહિં સ્થૂં જાણુઈ છઈ? અર્થાત્
-કોઈ જાણુતો નથી, પૂર્વાપર વિરુદ્ધ બાપણથી. તે માટિં-દ્રવ્યપર્યાય
જ કહવા, પણિ-ગુણપર્યાય જુદો ન કહવો. એ પરમાર્થ. ૨૪૨.

૧૮

ઇમ દ્રવ્યાદિક પરખિઆ,

રાખી ગુરુઆણુ,

ઊવેખી બહુ તનુમતિ,

અવગણિઆ અજાણુ. ૨૪૩. શ્રીજિનં

ઇમ-દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય પરખ્યા, સ્વરૂપ લક્ષણ ભેદાદિકાઈ
કરી. ગુરુઆણુ કં-પરંપરાની આજ્ઞા રાખીનઈ, ધણા તનુમતી
જ-તુચ્છ બુદ્ધિના ધણી, તેહનઈ-ઊવેખીનઈ, અજાણુ-જ કદા-
શ્રદ્ધી, તેહનઈ-અવગણીનઈ-નિરાકરીનઈ. ૨૪૩.

૧૯

જે દિન દિન ઈમ ભાવસ્થઈ,

દ્રવ્યાદિ વિચાર.

તે લહસ્થઈ જસ સંપદા,

સુખ સઘલાં સાર. ૨૪૪. શ્રીજિનં

જેહ એ અર્થ દિન દિન પ્રતિ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ વિચાર-
રૂપ ભાવસ્થઈ, તે-યશની સંપદા પ્રતિ પામસ્થઈ. તથા-સઘલાં
સુખ પ્રતિ પામસ્થઈ નિશ્ચયે. ૨૪૪.

દ્વિઠા.

૧

ગુરુ-શ્રુત-અનુભવબલથકી,
કહિઓ દ્રવ્યઅનુયોગ.

એહ સાર જિત વચનનૂં,
એહ પરમપદભોગ. ૨૪૫.

ગુરુ ક૦-ગુરુપદ્દેશઃ શ્રુત-શાસ્ત્રાભ્યાસઃ અનુભવબલ-
સામર્થ્ય યોગઃ તેહથી એ દ્રવ્યાનુયોગ કહિઓ. એ સર્વ જિતવ-
ચનનું સાર છઈ. એહ જ પરમપદ કહિઈ-મોક્ષ, તેહનો-ભોગ
છઈ. જ માટિ-એ દ્રવ્યાદિ વિચારઈ શુક્લધ્યાનસંપદાઈ મોક્ષ
પામિંઈ.^૧ ૨૪૫.

૨

મધ્યમ કિરિયારત હુઈં,
બાલક માનઈ લિંગ.

ષોડશકદ્વં ભાષિઈં ધુરઈં,
ઉત્તમ જ્ઞાન સુરંગ. ૨૪૬.

“ એહ દ્રવ્યાનુયોગમાહિ જ રંગ ધરઈ, તેહજ પંડિત
કહિઈ. ” એહવું અભિયુક્ત સાખિં સમર્થઈ છઈ. ષોડશક-
વચનં ચેદમ્—

ક્રિયામાત્રકૃત કર્મખય,

દ્વુરયુગ્મ સમાન.

ગ્યાન ક્રિઉ ઉપદેશપદિ,

તાસ છાર સમ જાન. ૨૪૯.

મંડુકચુન્નકપ્પો કિરિયાજણિઓ સ્વઓ કિલેસાણં ।

તદ્દૃષ્ટ્યચુન્નકપ્પો નાણકઓ તં ચ આણાણ ॥ ૧ ॥

इति उपदेशरहस्ये एतदर्थसंग्रहः ॥^૨

૬

મિથ્યાત્વાદિકકર્મથિતિ,

અકરણુ નિયમઈ ભાવિ.

અપ્રતિપાતી ગ્યાનગુણુ,

મહાનિસીથહ સાખિ. ૨૫૦

જ્ઞાન, તે-સમ્યગ્દર્શનસહિત જ આવઈ. તે પામ્યા પછી મિથ્યા-
ત્વમાંહિ આવઈ, તો પણિ ઢાડાડિ ૧ ઉપરાંત કર્મખંધ જીવ ન
કરઈ. “ વંધેણ ન વોલહ કયાવિ ” તિ વચનાત્. એ અભિપ્રાયઈ-
નંદિષેણુનઈ અધિકારઈ--મહાનિસીથઈ જ્ઞાનગુણુઈ અપ્રતિપાતી
કહિઓ છઈ.

उत्तराध्ययनेष्वप्युक्तम्—

सूई जहा समुत्ता, ण णस्सई कयवरम्मि पडिआवि ।

इय जीवो वि समुत्तो, ण णस्सइ गओ वि संसारे ॥१॥

૨. ઉપદેશપદાદિ અન્ય જોતાં, જ્ઞાન એવ પ્રધાનભિત્યર્થઃ પાલિ૦

ગ્યાનવંતનઈ કેવલી,

દ્રવ્યાદિકઅહિનાણિ.

વૃહત્કલ્પગાથાના માપ્યમાં,

સરિખા ભાખ્યા જાણિ. ૨૫૧.

વૃહત્કલ્પગાથા ચેયમ્—

કિં ગીયત્યો ? કેવલી ચઢવિદે, જાણણે ય કહણે ય ।

તુલ્લે રાગદોસે, અણંતકાયસ્સ વજ્જણયા ॥ ૧ ॥ ઇતિ.^૧ ૨૫૧

૮

નાણુ પરમ ગુણુ જીવનો,

નાણુ ભવત્રવપોત.

મિથ્યામતિ તમભેદવા,

નાણુ મહા ઉદ્ધોત. ૨૫૨.

જ્ઞાન તે જીવનો પરમગુણુ છઈ, અપ્રતિપાતીપણુ માટે. જ્ઞાન તે ભવાણુવમાં-ભવસમુદ્રમાં પોત-વહાણુ સમાન છઈ, તરણુ-તારણુ સમર્થ. મિથ્યાત્વમતિરૂપ જે તિમિર-અધકાર, તેહને ભેદવાને અર્થે જ્ઞાન તે મહાઉદ્ધોત છઈ, મોટા અનુઆણા સરખો કદો છે. ૨૫૨

પાઠાં ૧. જ્ઞાનવતને કેવળી મરિખો કહ્યો છઈ, “શ્રુતકેવળી” ઇતિ. ૨. કેવલી: ને-શ્રુતકેવલી: એ ને સરિખા કહિયા છઈ. પાલિ

હિવધ, આગલી ઢાલે—જ્ઞાનાધિકાર દૃઢ કરઈ છધ, દષ્ટાન્તે કરીને—

ઢાલ ૧૫ મી

[ઋષભનો વંશ રચણાયરો—એ દેશી.]

૧

નાણુ સહિત જે અ મુનિવરા,
કિરિયાવંત મહંતો રે.

તે મૃગપતિ જિમ પાખરિઆ,
તેહના ગુણુનો ન અંતો રે. ૨૫૩.
શ્રી જિનશાસન સેવિઈ. આંકણી.

*જ્ઞાન સહિત જે મુનિવર—સાધુ, ચારિત્રીયા—ક્રિયાપાત્ર, છે. મહંત—તે મોટા ચિત્તના ધણી છઈ; તે મૃગપતિ જિમ—સિંહ; અને—પાખરિયા—તે—જિમ—મહા પરાક્રમી હોય, તેહના ગુણુનો અંત નથી, પરમાર્થે—બહુ ગુણુના ભાજન છઈ. તેહની પ્રશંસા કહી ન જાય, એ પરમાર્થ:

એહવા જ્ઞાનારાધક સુસાધુ જેહમાં છઈ, એહવું—શ્રી જિન-શાસન સેવીઈ, ભક્તિ—ભાવપૂર્વક આરાધિયે. ૨૫૩.

૨

વશ નિરુપક્રમ કર્મનઈ,
જે પણિ જ્ઞાનવિહીના રે.

.x જેના ઉપરથી ત્રેસકોપી કરવામાં આવેલી છે, તેમાં અહીંથી સ્તબ્ધ-કાર્થ નથી. માઠ વાળો પ્રતમાં પણ ક્યાંક ક્યાંક સ્તબ્ધકાર્થ નથી.

તે પણિ મારગમાં કહિયા,

જ્ઞાની ગુરુપદલીના રે. ૨૫૪. શ્રીજિનં.

તાદૃશ સત્ ક્રિયા^૧-વસત્યાદિક, દોષ સહિત છઈ, તે પણિ-અ-જ્ઞાનક્રિયા સહિત છઈ. તાદૃશ જૈન પ્રક્રિયાનો અવયોધ નથી પામ્યા, તે પણિ-માર્ગ માંહે કહ્યા છઈ. સ્વા પરમાર્થે ? જ્ઞાની-તે જ્ઞાન-વંત, જે ગુરુ, તેહના ચરણ કમલને વિષે એકાન્તે રહત પરિણામ છઈ, તે માટઈ-શ્રી જિનમાર્ગનેહિ જે સેવીયે. ૨૫૪.

૩

નાણુરહિત હિત પરિહરી,

અજ્ઞાન જે હઠરાતા રે.

કપટ ક્રિયા કરતા ચતી.

ન હુઈ નિજમતિમાતા રે. ૨૫૫. શ્રીજિનં.

જે પ્રાણી જ્ઞાનરહિત છઈ-સ્વહિત દશા ચિંતન પરિહર્યો છે, જણે. અજ્ઞાનરૂપ જે હઠવાદ, તેહમાં-તે રાતા છઈ, એકાંતે સ્વાભિ-ગ્રહીત હઠવાદમાં રહત પરિણામી છઈ. બાણ કપટ ક્રિયા કરીને અનેક લોકને રીઝવશે, એહવા-જે ચતિ-સાધુ, વેશધારીયા, ન હોઈ-નિજમતને વિષે-તે જૈન મતનઈ વિપઈ, માતા ન હોઈ-પુત્ર ન હોઈ. ૨૫૫.

૪

કપટ ન જાણુઈ રે આપણું,

પરનાં ગુણ તે ખોલઈ રે.

ગુણનિધિ ગુરુથકી બાહિરા.

વિરુદ્ધં નિજમુખિં બોલઈરે. ર૫૬. શ્રીજિનં

જે પ્રાણી પોતાની કપટ દશાને બાણતા નથી, સ્થા પરમાર્થે ?
-અજ્ઞાનરૂપ પડલઈ કરીને. અને વલી-પરનાં ગુણ-પારકા અવ-
ર્ણવાદ મુખથી બોલઈ છઈ. ગુણનિધિ-ગુણનિધાન, એહવા-જે
ગુરુ, તેહથી-બાહિર રહીને, વિરુદ્ધો તે-કહેવા યોગ્ય નહિ,
એહવું-નિજમુખથી બોલઈ છઈ, અસમંજસપણું ભાષે છે,
તે પ્રાણીનઈ. ર૫૬.

૫

બાહિર બકપરિ ચાલતાં.

અંતર આકરી કાંતી રે,

તેહનઈ જેહ ભલા કહઈ,

મતિ નવિ બાણઈ તે બાતી રે. ર૫૭. શ્રીજિનં

જે બાલવૃત્તિ બકની પરે ચાલતાં રહે છે.

શનૈર્મુશ્વતિ પાદાન્ જીવાનામનુકમ્પયા ।

પश्य लक्ष्मण ! पम्पायां वकः परम-धार्मिकः ॥ १ ॥ इति वचनात् ।

सहवासीव जानाति सहजं सहवासिनाम् ।

मन्त्रं प्रच्छद्यसे राजन् येनाहं निष्कुलीकृतः ॥ २ ॥

અને-અંતરંગમાં આકરી કાંતી-માયારૂપ રાખે. તેહને-જે
ભલા કહઈ છઈ, તે પણ-દુર્બુદ્ધી બાણવા. પણિ-તેહની મતિ,
તેણે બાતી ન બાણી, અત એવ-“ નિર્વુદ્ધિકો પુરુષો જ્ઞેયઃ ”
इति भावः २५७.

વળી-એહજ દ્રઢઈ છઈ-

૬

બહુવિધ બાહ્ય ક્રિયા કરઈ,
જ્ઞાનરહિત જેહ ટોલઈ રે,
શત જિમ અંધ અદેખતા,

તેતો પડિઆ છઈ ભોલઈ રે. ૨૫૮. શ્રીજિનં

બહુવિધ-યણ પ્રકારની, બાહ્યક્રિયા કરઈ છઈ, જ્ઞાનરહિત-
જે અગીતાર્ય, તેહને-ટોલે-સ ઘાડે, મીલીનઈ, તે, જિમ-શતઅધ
અણદેખતા જિમ મિદ્યા હોઈ, તે જિમ-શોભા ન પામઈ, તિમ-તે
તો ભોલઈ પડયા છઈ, “આત્માર્થ-સાધને અકુશલા” इति
परमार्थः ૨૫૮.

૭

નિજ ઉત્કરષથી હરખિયા.
નિજઅવગુણ નવિ દાખઈ રે.

જ્ઞાનજલધિગુણ અવગણી,
અવગુણુલવ બહુ બાપઈ રે. ૨૫૯ શ્રીજિનં

જે-નિજ કં-પોતાનો, ઉત્કર્ષ-હઠવાદ, તેહથી-હર્ષવંત
છઈ, કેમ-તે“જેઅમ્હે કહું છુ, તે ખરું; બીજું-સર્વ ખોટું.” નિજ
કં-પોતાના, અવગુણ-ક્રિયા રહિતપણું, તે તો દાખતા પિણ
નથી. જ્ઞાન રૂપ જે જલધિ કં-સમુદ્ર, તે પ્રત્યે-અવગણીને
પ્રકર્ષે, જ્ઞાનવંતના અવગુણ, તદ્દરૂપ જે લવ, તે પ્રતે બહુ ભાખે
છઈ. ૨૫૯.

ગુણપ્રિય આગઈં અણુછૂટતા,
જે ગુણ અદપસ્યો ભાષઈં રે.

તે પણિ અવગુણ પરિણમઈં,

માયા-શલ મનિ રાખઈં રે. ૨૬૦. શ્રીજિન૦

વલી-જે ગુણપ્રિય પ્રાણી છે, તે આગેં અણુછૂટતા થકાં-
અવકાશ અણ-પામતાં, જે અલસ્યો-થોડોઈક ગુણ ભાષણ કરેછ
છઈ, તે પણિ-તે હવે અવગુણ રૂપ થઈને પરિણમઈં છઈ, જણે-
માયા-શલરૂપ આત્મ પરિણામ રાખ્યો છઈ, તે પ્રાણીનઈં. ૨૬૦.

જ્ઞાનરહિત જેહ એહવા,

જિનશાસન ધન ચોરઈં રે.

તેહ શિથિલપરિ પરિહરું,

ગચ્છાચારનઈં જોરઈં રે. ૨૬૧. શ્રીજિન૦

એહવા જે જ્ઞાનરહિત પ્રાણીને-અજ્ઞાનવંત પ્રાણી જે છઈ,
તે જિનશાસનનું ધન-તે સત્ય ભાષણ; ક્રિયા વ્યવહારરૂપ; ચોરે છે.

ગચ્છાચારવચનં ચેદમ્—

અગીયત્યકુસીછેહિં, સંગં તિવિહેણ વોસિરે ।

મુક્ખમગ્ગસિમે વિગ્ધં, મગ્ગમ્મિ તેણગો જહા ॥ ૧ ॥

ઈતિવચનાત્ તે-શિથિલતાને પરિહરું છું, ગચ્છાચારને જોરે
કરીને. ૨૬૧.

જ્ઞાનીવચન વિપ અમૃત છઈ,
ઉલટી મૂરખવાણી રે.

આગમવચન એ આદરી,
જ્ઞાન થઈ બલિ પ્રાણી રે. ૨૬૨. શ્રીજિનં

ગીયત્યસ્સ વયણેણં, વિમં હાલાહલં પિવે ।

અગીયત્યસ્સ વયણેણં, અમિયં પિ ન ઘુણ્ણ ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિ વચન શાસ્ત્રઈ છઈ, જ્ઞાની વચન તે અમૃત સમા-
છઈ, મૂર્ખની વાણી તે વિપરીત પ્રરૂપણાપ ઉલટી છઈ. તે માટિ-
ભવ્ય પ્રાણી-ધર્મર્થો જ્ઞાનપક્ષ દૃઢ આદરે. જે માટિ-જ્ઞાનપક્ષને
હવણાં દૃઢાધિકાર છઈ. “ પદમં નાણં તઓ દયા ” इति वचनात्
‘બલિ પ્રાણી આદરવું જ્ઞાન.

ચરણ-કરણગુણહીણુડા,
જ્ઞાનપ્રધાન આદરિઈ રે.

ઇમ કિરિયાગુણ અભ્યાસી,
ઈચ્છાયોગથી તરિઈ રે. ૨૬૩. શ્રીજિનં

જ્ઞાન ને-ચરણ-તે ચારિત્ર: તેહના ગુણથી જે હીણા પ્રાણી
છે, તેહને સંસાર સમુદ્ર તરવે દુર્લભ છઈ, માટઈ જ-જ્ઞાનતું પ્રધા-
નતાપણું આદરીઈ. યતઃ

આચરણપથિ ચાલતાં,

લહિઈં જસ બહુમાનો રે. ૨૬૫. શ્રીજિન૦.

આવશ્યક સૂત્ર માંહે-કહીઈં છઠ-અવચનદ્વારે પ્રરંધું છે. તેણે અહીં જ્ઞાને પ્રધાનત્વપણુ, “જ્ઞાન મેવ પરં મોક્ષઃ” इति वचनात् આચરણા-પથ, તે-મુદ્ધ માર્ગો, તે આચરણ ક્રિયા વ્યવહારરૂપ માર્ગો ચાલતાં, લહીયે-પામીઈ, યશ અને બહુમાન ઈહલોકે પહોંચે સર્વથાનીકે. અનેક જ્ઞાનનો અભ્યાસક પ્રાણી સધલે પૂજાઈ. પત્તઃ શ્લોક—

विद्वत्त्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाचन ।

स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ ૧ ॥

बली-पलितकायोपि कर्तव्यः श्रुत-संग्रहः (१) ।

न तत्र धनिनो यान्ति यत्र यान्ति बहुश्रुताः ॥ ૨ ॥ ૨૬૫

દાલ ૧૬ મી.

[સમરવી સમરથ સારથ ય પર દાયક દેવી--એ દેશી]

૧

આતમ અર્ચિનઈં અર્ચિં પ્રાકૃત વાણી,

ઈમ એ મઈં કીધી હિયડઈં ઊલટ આણી;

મિથ્યાદૃષ્ટિનઈં એહમાં મતિ મુંઝાણી.

સમ્યગ્દૃષ્ટિને લાગે સાકરવાણી, ૨૬૬

દિવે-શિષ્ય પ્રશ્ન કરઈ છઠ-જ-“હે સ્વામિ ! એહવો જ્ઞાન-માર્ગ દેહ્યો, તો-પ્રાકૃત વાણીઈ કિમ અન્ય કીધો ? ”

ગુરુ કહે છે-પ્રશ્નોત્તર પ્રત્યે:—

આત્માર્થી—જે પ્રાણી જ્ઞાનરુચિ, અતઃ એવ—મોક્ષાર્થિને અર્થિ—
અર્થે, એ મેં પ્રાકૃત વાણીય રચના કીધી છઈ, સમ્યગ્ પ્રકારે
બોધાર્થે યત્ન:—

કાવ્યં ગીર્વાણ-ભાષાસુ વિશેષવૃદ્ધિસ્તથાપિ ભાષારસલમ્પટોઽહમ્
યથા સુરાણામમૃતં પ્રધાનં દિવ્યાજ્ઞાનાનામધરાસવે રુચિઃ ॥ ૧ ॥
પુનરપિ—

વાલ-સ્ત્રી-મન્દ-મૂર્ખાણાં નૃણાં ચારિત્રકાલ્પિણામ્ ।

અનુગૃહ્યાર્થે તત્ત્વજ્ઞૈઃ સિદ્ધાન્તઃ પ્રાકૃતઃ કૃતઃ ॥ ૧ ॥

પ્રકૃતિઃ સસ્કૃતમ્, તસ્માદ્ ભવમ્—પ્રાકૃતમ્, ઇતિ વ્યુત્પત્તિઃ

મિથ્યાત્વી—તે અજ્ઞાની પ્રાણી, સમક્રિત દષ્ટિને એ સાકર-
વાણી—સાકર સમાન મિઠાસની દેણહારી, એહવી વાણી છઈ.

મિથ્યાત્વીઃ તે—રોગ સહિત છઈ, તેહને—રોગકારી, રુચિવંતને
હિતકારી. ૨૬૬.

૨

ગુરુ પાસઈ શીખી, અર્થ એહના જાણી,
તેહનઈ એ દેજ્યો—જેહની મતિ નવિ કાણી.

લઘુને નય દેતાં. હોઈ અર્થની હાણી,
યોગ દષ્ટિ સમુચ્ચય એહવી રીતિ વખાણી. ૨૬૭

એતલા માટે—સદ્ગુરુ પાસે—ગીતાર્થ સંગે, એહના અર્થ
સમજીને લેવા, જિમ-ગુરુ અદત્તઃ એ દોષ ન લાગઈ. શુદ્ધ વાણી, તે
—ગુરુ સેવાઈ પ્રસન્ન થાઈ.

તેહને—તેહવા પ્રાણીને, એ—શાસ્ત્રાર્થ આપવો, જેહની મતિ
કાણી—છિદ્રાળી, ન હોઈ, છિદ્ર સહિત જે પ્રાણી, તેહને—સૂત્રાર્થ

ન દેવો. કાણુ સાજન, તે પાણીમાં રાખીઈ, તિહાં સુધી-ભયું દિસઈ,
પછે-ખાલી યાઈ.

અને-લધુને પણ નયાર્થ દેતાં અર્થની હાણી યાઈ.

તે માટે-સુરચિ જ્ઞાનાર્થિનેજ દેવો, પણ-મૂર્ખને ન જ દેવો.
એહવી રીત યોગદષ્ટિસમુચ્ચયગ્રન્થે વખાણી છઈ-વર્ણવી
છઈ, હરિભદ્ર સ્મરિછયે. ૨૬૭.

૩

સામાન્ય મ જાણો, એ તો-જિન બ્રહ્માણી,
ભક્ષી પરિ સાંભલો તત્ત્વ રચણીની ખાણી.
એ શુભમતિ માતા, દુર્મતિ-વેલી-કૃપાણી,
એ શિવ-સુખ-સુર-તરુ-ફલ-રસ-સ્વાદ-
નિસાણી. ૨૬૮.

અને એ નયાર્થ વ્યાખ્યાનને " સામાન્ય " એમ મ-જાણો.
એ તો જિન પ્રણિત બ્રહ્માણી. યતઃ-“ ભગવતા શ્રી ઋષભદેવેન
બ્રાહ્મયા દક્ષિણકરેણોપદિષ્ટા, સા “ બ્રહ્માણી ” ઇત્યુચ્યતે.

ભક્ષીપરિ સાંભલો-ધારો, તત્ત્વરૂપ જે રત્ન, તેહની એ-
ખાણી છઈ-હૃતપતિ સ્થાનક છઈ. એ શુભમતિ-ભક્ષી જે મતિ,
તેહની-માતા છઈ-ફેડી મતિની પ્રસવનહારી. દુરમતિ-મિથ્યા-
ત્વાદિ, તદ્દૂપ જે-વેલી, તેહને છેદવાને કૃપાણી-તુલ્ય છઈ.

એ શિવસુખ તે-મોક્ષ સુખ. તદ્દૂપ જે-સુર-તરુ-ફલપત્ર,
તેહના જે-ફળ, તેહનો જે-સ્વાદ, તેહની-નિશાની છઈ, યાદગારી
છઈ મોક્ષ સુખની. ૨૬૮.

એહનઈં સુપસાયઈં ઉભા જોડી પાણિ,
 સેવઈં નર-કિન્નર-વિદ્યાધર-પવિ-પાણિ.
 એ અમિય દૃષ્ટિથી જોહની મતિ સિંચાણી,
 તેમાંહિ ઉદ્દાસઈં સુરુચિ વેલી કરમાણી. ૨૬૯.

એહને સુપસાયઈં-એહના-વાણીના, પ્રસાદથી, ઉભા, પાણિ
 જોડી-હાથ જોડી, સેવા કરે છે; સેવામાં ભક્તિવંત-નર તે-ચક્રવ-
 ર્તાદિક, કિન્નર-તે-વ્યંતરાદિ, વિદ્યાધરાદિક, અને પવિ-
 પાણિ-ઈન્દ્ર પ્રમુખ, કેઈ દેવતાની કોડાન કોડી. એ અમૃતદૃષ્ટિથી
 જો-ભવ્ય પ્રાણી બુદ્ધવંતની, મતિ સિંચાણી, તે મતિ: નવ પદ્મવ-
 પણાને પામી, તેહ માંહે-તેહના હૃદય કમળમાંહે ઉદ્દાસ પામી.
 ભલી રુચિ રૂપ જ-વેલી, આગે-મિથ્યાત્વાદિ સંસર્ગે કરમાણી
 હુંતી, પણિ-શુદ્ધ નૈયાયિથી વાણી સાંભળીને ઉદ્દાસ પામીઈ
 છઈં. ૨૬૯.

બહુ ભાવ એહના જાણુઈં કેવલનાણી,
 સંખેવઈં એ તો ગુરુમુખથી કહવાણી.
 એહથી સંભારી જિનગુણ શ્રેણિ સુહાણી,
 વચનાનુષ્ઠાનઈં સમાપત્તિં પરમાણી. ૨૭૦.

એહના બહુ-ભાવ છઈં, તે-કેવળ જ્ઞાની: તેહિજ એહના
 ભાવ. સંપૂર્ણ જાણુઈં; પણિ-સામાન્ય છદ્મસ્થ જીવ એહના ભાવ
 સંપૂર્ણ ન જાણુઈં. તે માટઈ-સંક્ષેપથી એ મેં ગુરુ મુખથી

સાંભળી હતી, તેહથી-કહવાણી કહતાં-વચન વર્ગણાઈ આવી, નિમ
કહઈ છઈ.

એહિગ-દ્રવ્યાનુ યોગ વિચારે-ક્રિયા માર્ગમાંહે પણિ-આદિ
પ્રવર્તક ભગવંત ધ્યાને ભગવંત સમાપત્તિ હુઈ, તેણે કરી-ક્રિયા
સાધ્ય દોઈ. ઉક્તે ચ—

અસ્મિન્ હૃદયસ્યે સતિ હૃદયસ્યસ્તત્ત્વતો મુનીન્દ્ર. ।

इति हृदयस्थिते च तस्मिन् नियमात्सर्वार्थसिद्धिः ॥૧॥

चिन्तामणिः परोऽसौ तेनेयं भवति समरसापत्तिः ।

सैवेह योगि-माता निर्वाण-फला [बुधैः] प्रोक्ता ॥ ૨ ॥

સમાપત્તિલક્ષણં ચેદમ્—

मणेरिवाभिजातस्य क्षीणवृत्तेरसंग्रयम् ।

तात्स्थ्यात्तदग्रनस्त्वाच्च समापत्तिः प्रकीर्तिता ॥ ૧ ॥

વચનાનુબંધાનઈ સમાપત્તિપણે પ્રમાણ ચઢી (?) ૨૭૦,

૬

એહથી સવિ જઈ પાપશ્રેણિ ઉભાણી,

ગુણશ્રેણિ ચઢતાં લહઈ મુગતિ પટરાણી.

ધન ધાતિ કર્મનઈ પીલઈ જિમ તિલ ધાણી,

નિરમલ ગુણ એહથી પામિઆ બહુ ભવિ

પ્રાણી. ૨૭૧.

એહથી સર્વ જ-પાપની શ્રેણિ, તે-ઉભાણી-નાઠી જઈ.
ગુણશ્રેણિ ચઢતાં લહઈ-પામઈ, મુગતિ રૂપ પટરાણી-પ્રતે.

ધનધાતી સકલ કર્મને પીલે, જિમ-ધાણી તલ પીલાઇ,
તિમ-કર્મક્ષય થાઈ.

અનેક ક્ષાન્ત્યાદિક નિર્મળ ગુણ પામઈ, ભવિ પ્રાણી-નિર્મળ
વીતરાગ વચનનો આસ્થાવંત જે-જીવ. ૨૭૧.

૭

ખલ જન જો એમાં દ્વેષ ધરઈ અભિમાણી,
તોપણિ-સજ્જનથી એહની ખ્યાતિ મચાણી.
ગુણ-મણિ-રચણાયર જગિ ઉત્તમ ગુણકાણી,
જસ દ્વિધ ગુણિ સજ્જનનઈ સંઘ અનંત
કહ્યાણી. ૨૭૨.

ખલજન-તે-નીચ જન, એહમાં દ્વેષ ધરસ્યે, યતઃ-સ્વલ-
લક્ષણમ્—

नौश्च स्वल-जिह्वा च प्रतिकूलविसर्पिणी ।

जनः प्रतारणायैव दारुणा केन निर्मिता ? ॥ १ ॥

इति स्वल-लक्षणम्.

જે અભિમાની છઈ: પોતાનું બોલ્યું મિથ્યાત્વાદિક મૂંકતા નથી,
તોપણિ-સજ્જનની સંગતિથી એહ વાણીને ખ્યાતિ-તે પ્રસિ-
દ્ધતાપણું, મચાણી-વિસ્તારપણાને પામે છે.

ગુણ-મણિ-ગુણરૂપ જે મણિ, તેહનો-રત્નાકર તે-સમુદ્ર,
જગમાંહે તે ઉત્તમ ગુણ થાનક છે. ગુણિ જણ-જે સત્સંગતિક
પ્રાણી, તેહને-યશને દેણહારી, એહવી જે વાણી, તે સજ્જનના
અને અનંત કહ્યાણી સંઘને મહારીયશ સુસૌભાગ્યની આપણ-
હારી, એહવી ભગવદ્ વાણી છઈ. ૨૭૨.

હિવઈ—આગલી દાલેં પરંપરાગત માર્ગની પ્રપણા દ્વારે
દાણે એ બેડયો ? કેદા આચાર્યની વારે ? તે કહઈ છઈ:—

દાડ ૧૭ મી

[હમચડીની-દશી]

૧

તપ-ગચ્છ નન્દન-મુર-તરુ,

પ્રગટિયો હીરવિજય સૂરિંદા.

સકલ સૂરિમાં જે સોભાગી,

જિમ તારામાં ચંદો રે. ૨૭૩. હમચડી.

તપગચ્છ રૂપજે નંદનવન, તેમાંહે મુરતરુ સરિખો પ્રગટયો
છે. શ્રી હીરવિજયમૂરીશ્વર. તે કેહવા છે ? સકલ મૂરીશ્વરમાં
જે સોભાગી છે—સોભાગ્યવત છે.

મુમગાઓ સમ્બજન-ક્રોડો. इतिरचनात्.

જિમ તારાના ગણમાં અંદ્રમા સોભે, તિમ-સકલ સાધુ
સમુદાયમાંહે દેહીપ્યમાન છે.

कस्मात् ?

મૂરિમન્નારાધનન્વાત્. ૨૭૩

૨

તાસ પાટિં વિજયસેનસૂરીસર,

જ્ઞાન રયાણુનો દરિયો.

સાહિ સભામાં જે જસ પામિયો,

વિજયવંત ગુણુ ભરિયો રે ૨૭૪, ૬૦

તાસ-પાટે તેહનો પદ પ્રભાકર-શ્રી વિજયસેન સૂરીશ્વર,
આચાર્યની છત્રીશ છત્રીઈ વિસજમાન, અનેક જ્ઞાનરૂપ, જે રત્ન,
તેહનો અગાધ સમુદ્ર છે.

સાહિ, તે-પાતસ્યાહ, તેહની સભામાંહે વાદવિવાદ કરતાં,
જયવાદ રૂપ જ જસ, તે-પ્રત્યે પામ્યો-વિજયવંત છે, અનેક
ગુણે કરી ભર્યો છે. ૨૭૪.

૩

તાસ પાટિ વિજયદેવ સૂરીસર,
મહિમાવંત નિરીહો,

તાસ પાટિ વિજયસિંહ સૂરીસર,
સકલ સૂરિમાં લીહો' રે. ૨૭૫. ૬૦

તાસપાટકં તેહને પાટે શ્રી વિજયદેવ સૂરીશ્વર થયા,
અનેક વિધાનો ભાજન. વળી મહિમાવંત છે, નિરીહ-તે નિઃ-
સ્પૃહી, જ છે.

તેહને પાટે આચાર્ય શ્રીવિજયસિંહ સૂરીશ્વર થયા, પદ
પ્રભાવક સમાન. સકલ સૂરીશ્વરના સમુદાય માંહે લીહવાલી (?)
છઈ, -અનેક સિદ્ધાન્ત: તર્ક: જ્યોતિ: ન્યાય: પ્રમુખ અન્યે મહા
પ્રવીણ છે. ૨૭૫.

૪

તે ગુરુના ઉત્તમ ઉદ્યમથી,
ગીતારથ ગુણુ વાધ્યો.

તસ હિત સીખંતણુઈ અનુસારઈ,

જ્ઞાન યોગ એ સાધ્યો રે. ૨૭૬. ૬૦

તે-જ શ્રી ગુરુ, તેહનો ઉત્તમ ઉદ્યમ-જ ભલો ઉદ્યમ, તેણે
કરીને ગીતાર્થ ગુણુવાધ્યો—

ગીયં જાનન્તિ, इति गीतार्थाः, गीतं शास्त्राभ्यास-लक्षणम्

તેહની જ-હિતશિક્ષા, તેહને-અનુસારે, તેહની-આજ્ઞા માફ
કપણુ, તેણે કરી એ જ્ઞાન યોગ-તે દ્રવ્યાનુયોગ^૧-એ શાસ્ત્રાભ્યાસ,
સાધ્યો-સ પૂર્ણ રૂપે થયો ૨૭૬

૫

જસ ઉદ્યમ ઉત્તમ મારગનો.

બલઈ ભાવથી લહઈ,

જસ મહિમા મહીમાંહે વિદિતો,

તસ ગુણુ કેમ ન ગહિઈ રે. ૨૭૭. ૬૦

જસ ઉદ્યમ, તે ઉત્તમ મારગનો જ ઉદ્યમ, તે કિમ પામિ
યે ? ભયે ભાવ-તે શુદ્ધાધ્યવસાય રૂપ, તે-લહીયે કહતા પામિયે

જસ મહિમા-જહનો મહિમા, તે મહીમાંહે-પૃથ્વીમાંહે,
વિદિતો છે-પ્રસિદ્ધ ■ તસગુણુ-તે તેહવા આચાર્ય જ સુશુરુ,
તેહના ગુણુ કેમ ન કહિયે ? એતલે-અવરય કહવાઈ જ. ઇતિ
પરમાર્થઃ ૨૭૭

૬

શ્રી કલ્યાણવિજય વડ વાચક,

હીરવિજય ગુરુ સીસો

ઉદ્યો જસ ગુણુ સંતતિ ગાવઈ,

સુર કિંતર નિસ દીસો રે. ૨૭૮. ૬૦

શ્રી કલ્યાણ વિજયનામા વડ વાચક-મહોપાધ્યાય વિરુદ્ધ
પામ્યા છે, શ્રી હીર વિજયમૂરીશ્વરના શિષ્ય જ છે, ઉદ્યો-જ
ઉપના છે જસ ગુણુ સંતતિ-તે ઐર્ષ્ય, ગાઈ છે સુર કિંતર
પ્રમુખ નિસદીસ રાત્રિ દિવસ, ગુણુ શ્રેણિ સદા કાલે ગાય છે ૨૭૮

ગુરુ શ્રી લાભવિજય વડ પંડિત,
તાસ સીસ સોભાગી.

શ્રુતઃ વ્યાકરણદિકઃ બહુ ગ્રંથિ,
નિત્યઈ જસ મતિ લાગી રે. ૨૭૯. ૬૦

તેહના શિષ્ય ગુરુ શ્રી લાભવિજય વડ પંડિત છે-પંડિત
પરપદામાં. મુખ્ય છે. તાસ શિષ્ય-તેહના શિષ્ય મહા સોભાગી છે.
શ્રુત વ્યાકરણાદિક બહુ ગ્રંથમાંહિ નિત્ય જહની મતિ લાગી
છઈ-એકાંતે-વાચનાઃ પૃચ્છનાઃ પરાવર્તનાઃ અનુપ્રેક્ષાઃ ધર્મકથાઃ
લક્ષણ પંચવિધિ સજ્જાય ધ્યાન કરતાં રહે છે. ૨૭૯.

૮

શ્રી ગુરુ જીતવિજય તસ સીસો,
મહિમાવંત મહંતો.

શ્રી નયવિજય વિબુધ ગુરુ બ્રાતા,
તાસ મહા ગુણવંતો રે. ૨૮૦. ૬૦

ગુરુ શ્રી જીતવિજય નામે તેહના શિષ્ય પરંપરાયે થયા!
મહા મહિમાવંત છે, મહંત છે. “ જ્ઞાનાદિગુણોપેતા મહાન્તઃ ”
इति वचनात्.

શ્રી નયવિજય પંડિત તેહના ગુરુબ્રાતા-ગુરુભાઈ સંબંધે
થયા, એકગુરુ-શિષ્યત્વાત્. ૨૮૦.

જે ગુરુ સ્વ-પર-સમય-અભ્યાસઈ

બહુ ઉપાય કરી કાસી,

સમ્યગ્દર્શન સુરુચિ સુરભિતા,

મુઝ મતિ શુભ ગુણ વાસી રે. ૨૮૧. ૬૦

જેણે-ગુરુયે, સ્વ-સમય: તે-જનસાક્ષ, પર સમય: તે-
વેદાન્ત-તર્ક પ્રમુખ, તેહના અભ્યાસાર્થ:

બહુ ઉપાય કરીને કાસીયે સ્વશિષ્યને બણવાને કાળે મૂક્યા.
તિહાં-ન્યાય વિશારદ: એહવું વિરહ પામ્યા.

સમ્યગ્દર્શનની જે સ્વરુચિ, તદ્દૂપ જે સુરભિતા-મુગંધ,
જસ સેવાપણું, તેણે મુઝ મતિ-મારી જે મતિ, શુભ ગુણે કરીને
વાસી-આસ્તિક્ય ગુણે કરી અંગોઅંગ પ્રણમી, તેહની સ્વેચ્છા
રુચિ રૂપેઈ છઈ. ૨૮૧.

૧૦

જસ સેવા સુપસાયઈ સહજિં,

ચિંતામણિ મેં લહિઈ.

તસ ગુણ ગાઈ શકું કિમ સઘલા ?

ગાવાનઈ ગહ ગહિઆ રે. ૨૮૨. ૬૦

જસ સેવા-તેહની સેવારૂપ જે સુપસાદ, તેણે કરીને સહજ
મહિ ચિંતામણિ-ઝિરોમણિ નામે મહા ન્યાય જાહ્ન, તે લક્ષા-
પામ્યો, તસગુણ-તેહ જે આરા ગુરુ, તેહના સપૂર્ણ ગુણ, એક

જિહ્વાએ કરીને કિમ ગાઈ સકાઈ ? અને માહરું મન તો ગાવાને
ગહગહી રહ્યું છે,—આતુર થયું છે. ૨૮૨.

૧૧

તે ગુરુની ભગતિ શુભ શક્તિ,

વાણી એહ પ્રકાશી.

કવિ જસવિજય ભાણું—“ એ ભણિયો,

દિન દિન બહુ અભ્યાસી રે.” ૨૮૩. ૬૦

તે ગુરુની ભક્તિ-ગુરુ પ્રસન્નતા લક્ષણે શુભ ભક્તિ, તે-
આત્માની અનુભવ દશા, તેણે કરીને એહ વાણી દ્રવ્યાનુયોગ રૂપ
પ્રકાશી-પ્રરૂપી; વચન દ્વારે કરીને. કવિ જસવિજય ભાણું કં
કહે છે. “એ ભાણ્યો, હે આત્માર્થિયો ! પ્રાણિયો ! એ ભાણ્યો.
દિન દિન-દિવસે દિવસે બહુ અભ્યાસ કરીને, ભાણ્યો-અતિ
અભ્યાસે.” ૨૮૩.

કલશ:

૧

ઈમિ દ્રવ્ય ગુણ-પર્યાયે કરી જેહ વાણી વિસ્તરી,

ગતપાર ગુરુ સંસાર સાગર,

તરાણુ તારાણુ વરતરી,

તે એહ ભાળી સુજન-

મધુકર રમણુ સુરતરુ મંજરી;

શ્રી નય વિજય વિબુધ ચરણ-

સેવક જસ વિજય બુધ જય કરો. ૨૮૪.^૧

ઈમ-દ્રવ્ય : ગુણ : પર્યાયે : કરીને જે વાણી-દ્રવ્યનું લક્ષણ : ગુણનું લક્ષણ અને પર્યાયનું લક્ષણ : તેણે કરીને જે વાણી, વિસ્તારપણો પામી છે,

ગત પાર તે-પ્રાપ્ત પાર, એહવા ગુરુ, તે-કહેવા છે ? સંસાર રૂપ સાગર, તેહના-તરણુતારણુ વિષે, વર કહેતાં-પ્રધાન, તરી સમાન છઈ.

“તરી” એહવો નામ જિહાજનો છઈ

તેહ-મે ભાખી, તે-કહેને અર્થે ? તે કહે છે-સુજન જે લક્ષા લોક, સત્સંગતિક૦ આત્મદ્રવ્યે પદ્ દ્રવ્યના ઉપવક્ષણુ આલખણુહાર, તેહને-રમણિક સુરતરુ-જે કલ્પવૃક્ષ, તેહની-મંજરી સમાન છે

શ્રી નયવિજય પંડિત-શિષ્ય-ચરણ સેવક સમાન-જસ-વિજય બુધને જયકરી-જયકારણી-જયની કરણહારી-અવરય જસ-સૌભાગ્યની દાતા છે. એહવી-“ભગવદ્ વાણી ચિર જીયાત્”
इत्याशीर्वादवचनम्. २८४.

કાવ્યમ્.

इयमुचिनपदार्थोल्लापने श्रव्यशोभा

बुध-जन-हित-हेतुभाचना-पुण्य-वादी ।

૧ इतिथी द्रव्यगुण-पर्याय-रास , उपाध्याय जसविजय पण्डित कृतः संपूर्ण भा० इतिथो द्रव्य-गुण-पर्याय रास संपूर्ण , उपाध्याय श्री यशोविजयगणिकृत स्वोपपट्टवार्थरास संपूर्णम् [ ]
लिखिते अखिते (१) भारमल स १८०९ वर्षे, मास चित्रे, वदि ३, शुक्लासरे, अवर्तगाथादमन्थे लिपिकृतोऽस्ति श्रीरत्न कल्याणमस्तु शुभ मवद पालि०

अनुदिनमित्त एव ध्यानपुष्पैरुदारै-

र्भवतु चरण-पूजा जैन-वाग्देवतायाः ॥ १ ॥

इति श्री उपाध्याय श्री नरसविजयगणि कृत
द्रव्य-गुण-पर्यायना रास संपूर्णः.

संवत् १७२६ वर्षे भाद्रवा वदि २ दिने लिभि

आढा-६५२ सुत, आढा-सुरयदे लिभावितम् ॥छा॥

१. इति श्री द्रव्यः गुणः पर्यायः रास-ट्वार्थः संपूर्णः । ग्रन्थाग्रं सर्व-
मिलने सहस्र-३०००, न्यूनाधिक जिनो वेत्ति.

लि० पं. लक्ष्मीमाणिक्यमुनयः । सं. १८४१ रा मिति मृगशिर
शुदि चतुर्दश्यां शुभे ।

श्री नवलला-पार्श्व-प्रासादात्कन्याणमस्तु लेखक-पाठकयोः, इति श्रीः
स्तात् । भा०

परत द्रव्य-गुण-पर्याय रास. पत्र ६१. अभावात्
युनिदासना ज्ञान भंडारनी

भा०

इति पद्यम् ।

इति श्री महोपाध्याय श्री यशोविजयगणिना कृतः

सूत्र-ट्वार्थरूपरासः संपूर्णतामगमत् ।

ग्रन्थाग्रं श्लोक-संख्या-३८६३ सूत्र-अर्थ मिलने.

यादृशं पुस्तके दृष्टं तादृशं लिखितं मया ।

यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दीपो न दीयते ॥१॥

तैलाद्रक्षेजलाद्रक्षेक्षेच्छयिल-वन्धनात् ।

परहस्तगताद्रक्षेदेवं वदति पुस्तिका ॥ २ ॥

शाह लवानीदासल शाह श्री तापीदासल पुत्री शुभकुंवर
लिभावितम्-इदं ग्राह्यं पुण्यार्थम्, श्रीरस्तु.

सं. १८०८ वर्षे भास त्रैत्र वदि ११, रविवासरे, संपूर्णं बभूव. पालि०

परत द्रव्य-गुण-पर्याय-रास, पत्र ६६, अभावात्
युनीदासना ज्ञानभंडारनी. पालि०

[પાસિતાણા વાળી પ્રતની પાછળ પ્રાચીન ગા ગાથાઓ ટાંકેલી છે, તે અહીં ઉતારી લેવામાં આવેલી છે.]

‘ધૂલં ધૂલં ‘ધૂલં ‘ધૂલં મુદુમં ચ ‘મુદુમં ધૂલં ચ ।

‘મુદુમમુદુમં મુદુમં પુગલ-દન્વસ્સ પજ્જાયા ॥ ૧ ॥

ફાયનામ-ફંદીકાપ, વંખી, સમી, સીલ્લિ, આવહી, જરફાપ ।

પપૂદડ કમસો જાવ જલ-ચળ-વિગલા પર્ણિદિઆ ચેવ ।

દલપૂપા પુદ્ધવી-દલસમ તેડપૂપામ્હ કમા ॥ ૧ ॥ (?)

પપૂવદામ્હ વાડ સત્તેણ જંબુત્તરેણ માનસરં ।

પચ્છમ ગોયમદીવો અદ મગ્ગમાદાહીણે સ્સરં ॥૨॥ (?)

શ્રી મન્મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયલ ગણિવર વિરચિત—

દ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાયના રાસના

છુટા ખોલ

૧

૧. વિશ્વ—જગત્—

૧ કથજિત્ : દ્રવ્ય : પર્યાય : રૂપ છે.

અથવા

૨ ઉત્પાદ : વ્યય : દ્રૌવ્ય : રૂપ છે.

૨. એ ત્રણેય કથજિત્ પરસ્પર—

૧ સિત્ત : અને ૨ અસિત્ત : છે.

૨

૩. દ્રવ્ય :—સ્કન્ધ : દેશ : અને પ્રદેશ : એ ત્રણ પ્રકારે છે.

૪. દ્રવ્ય : ગુણ : પર્યાય : એ ત્રણેય ઉપચારથી—

સ્કન્ધ : દેશ : અને પ્રદેશ : રૂપ હોવાથી નવ પ્રકારે છે.

૫. દ્રવ્ય : ગુણ : પર્યાય : એ ત્રણેય ઉત્પાદ : વ્યય : દ્રૌવ્ય :
રૂપ લક્ષણ વાળા છે.

૩

૬. ૧ દ્રવ્ય : સામાન્ય ધર્મ છે. ૨ ગુણ : પર્યાય : વિશેષ
ધર્મ છે.

૪

૭. સામાન્ય :—

૧ ઊર્ધ્વતા પ્રયય સામાન્ય ધર્મ. ૨ તિર્યક્ પ્રયય સામા-
ન્ય ધર્મ.

૮. ઉર્ધ્વતા પ્રત્યય સામાન્ય ધર્મ :—

૧ યોગ શક્તિ ઉર્ધ્વતા સામાન્ય ૨ સમુચ્ચય શક્તિ ઉર્ધ્વતા સામાન્ય

૫

૯. કેટલીક પરસ્પર ભિન્નતા :—

- ૧ દ્રવ્ય તે સામાન્ય છે ગુણ પર્યાય તે વિશેષ છે,
- ૨ એક દ્રવ્યમા-ગુણો અને પર્યાયો અનેક હોય છે.
- ૩ દ્રવ્ય આધાર છે. ગુણો અને પર્યાયો આધેય છે
- ૪ ગુણો અને પર્યાયો એકેક ઈન્દ્રિય ગ્રાહ્ય પણ હોય છે.
દ્રવ્ય: બે ઈન્દ્રિયથી પણ ગ્રાહ્ય હોય છે
- ૫ દ્રવ્યોના-જીવ: વિગેરે, અને ગુણોના જ્ઞાન-વિગેરે, પર્યાયોના દેવાદિ: નામો છે
- ૬ દ્રવ્યો છે છે ગુણો: અને પર્યાયો: અનંત અનંત છે.
- ૭ ગુણ અને પર્યાય યુક્ત-દ્રવ્ય સહભાવી ધર્મ-ગુણ ક્રમ ભાવી ધર્મ-પર્યાય: { આમ લક્ષણો પણ ત્રણેયના જુદા જુદા છે.

૧૦ કેટલીક પરસ્પર અભિન્નતા:—

- ૧ ગુણ-ગુણિભાવ અખંડ રહે છે
- ૨ અનવરથા દોષ લાગતો નથી
- ૩ એક દ્રવ્યના અનેક અવરથા ભેદો ધટી શકે છે
- ૪ દ્રવ્યમા ભાર વધતો નથી.
- ૫ અનેક દ્રવ્યના સમૂહ રૂપ પર્યાય પણ એક તરીકે જણાય છે.
- ૬ ત્રણેય એક આકારે મળી ગયેલા જણાય છે
- ૭ કારણમાં કાર્યની ઉત્પત્તિ અભેદથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૧. ભેદઃ અભેદઃ અને ભેદાભેદના પક્ષકાર દર્શનોઃ—

નૈયાયિકોઃ—એકાન્ત ભેદ : માને છે.

સાંખ્યોઃ—એકાન્ત અભેદ : માને છે.

જૈનોઃ—ભેદઃ અને અભેદઃ બન્ને ય કથગિ-ચત્ માને છે.

૬

૧૨. જગત્માં નયવ્યવસ્થાનું બીજઃ—

દ્રવ્યઃ ગુણઃ અને પર્માણુઃ એ ત્રણેયની પરસ્પર ભેદ અને અભેદની અપેક્ષાએ જુદા જુદા દ્રવ્યોઃ ક્ષેત્રોઃ કાળોઃ અને ભાવોઃ ને આશ્રયીને અનેક અભિપ્રાયભેદો—વિચારણાના ભેદો પડે છે, તે સંધળા નય પ્રકારે ગણાયઃ

૧૩. દરેક નયોવાર સમ્પ્રભંગીઓ પણ કરોડો ઉત્પન્ન થાય છે.

૭

૧૪. સમ્પ્ર ભંગીઓ બે પ્રકારે છેઃ—

૧. નય સમ્પ્રભંગી.

૨. પ્રમાણ સમ્પ્રભંગી.

૧૫. નય સમ્પ્રભંગીઃ—

વસ્તુના કોઈપણ એક અંશી જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવતી સમ્પ્રભંગી.

૧૬. પ્રમાણ સમ્પ્ર ભંગીઃ—

વસ્તુના સર્વાંશી જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવતી સમ્પ્રભંગી.

૧૭. પદાર્થનાં મુખ્યઃ અને ગૌણઃ તરીકે વિચારવા ધારેલા ધર્મોની વક્તવ્યતા અને અવ્યક્તતાની એકી સાથે અને અનુક્રમે અર્પણ કરવાથી સમ્પ્રભંગી ઉત્પન્ન થાય છે,

૧૮. સમ્પ્રભંગીના પ્રસિદ્ધ બે દષ્ટાન્તોઃ—

સત્ સમભંગી:-

- ૧ સ્યાદ્ સત્
- ૨ સ્યાદ્ અસત્
- ૩ સ્યાદ્ સદ્ અસદ્
- ૪ સ્યાદ્ અવકતવ્ય
- ૫ સ્યાદ્ સદ્-અવકતવ્ય
- ૬ સ્યાદ્ અસદ્-અવકતવ્ય
- ૭ સ્યાદ્ સદ્-અસદ્-અવકતવ્ય

ભેદ સમભંગી:-

- ૧ સ્યાદ્ ભિન્ન
- ૨ સ્યાદ્ અભિન્ન
- ૩ સ્યાદ્ ભિન્ન અભિન્ન
- ૪ સ્યાદ્ અવકતવ્ય
- ૫ સ્યાદ્ ભિન્ન અવકતવ્ય
- ૬ સ્યાદ્ અભિન્ન-અવકતવ્ય
- ૭ સ્યાદ્ ભિન્ન-અભિન્ન-અવકતવ્ય

૮.

૧૬. નયો:-

૧ દ્રવ્યાર્થિક :

૨ પર્યાયાર્થિક :

૧ દ્રવ્યાર્થિક :

૧ મુખ્ય વૃત્તિથી - અભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨ ઉપચાર વૃત્તિથી - ભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨ પર્યાયાર્થિક :

૧ મુખ્ય વૃત્તિથી - ભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨ ઉપચાર વૃત્તિથી - અભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨. દિગંબર પ્રક્રિયાથી નયના ભેદો :

૧ તર્ક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી. ૨ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી.

૧ તર્ક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી:-

૧ નયો :

૨ ઉપનયો :

અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો દૃષ્ટિથી

૧ નિશ્ચય :

૨ વ્યવહાર :

૧. નયો નવ:-

૧ દ્રવ્યાર્થિક-૧૦	૪ સંગ્રહ-૨	૭ શબ્દ-૧
૨ પર્યાયાર્થિક-૬	૫ વ્યવહાર-૨	૮ સમભિરુદ્ધ-૧
૩ નૈગમ-	૩ ૬ ઋણુસૂત્ર-૨	૯ એવંભૂત-૧

૧ દ્રવ્યાર્થિક-૧૦

૧ શુદ્ધ :

- ૧ કર્મોપાધિ રહિત :
- ૨ સત્તા આહક :
- ૩ ભેદ કલ્પના રહિત :

૨ અશુદ્ધ :

- ૧ કર્મોપાધિ સાપેક્ષ :
- ૨ ઉત્પાદ : અને વ્યય : સાપેક્ષ :
- ૩ ભેદ કલ્પના સાપેક્ષ :

૩ મિશ્ર :

- ૧ અન્વય :
- ૨ સ્વદ્રવ્યાદિ આહક :
- ૩ પરદ્રવ્યાદિ આહક :
- ૪ પરમભાવ આહક :

૨ પર્યાયાર્થિક : ૬

૧ શુદ્ધ :

- ૧ અનાદિ નિત્ય :
- ૨ સાદિ નિત્ય :
- ૩ અનિત્ય :

૨ અશુદ્ધ :

- ૧ નિત્ય :

૨ કર્મોપાધિ રહિત નિત્ય
૩ કર્મોપાધિ સાપેક્ષ નિત્ય :

૩ નૈગમ : ૩

૧ ભૂતનો વર્તમાનમાં આરોપ
૨ ભાવિનો ભૂતમાં આરોપ
૩ ભૂત અને ભાવિનો વર્તમાનમાં આરોપ

૪ સંગ્રહ : ૨

૧ ઓષ સંગ્રહ . ૨ વિશેષ સંગ્રહ

૫ વ્યવહાર : ૨

૧ સામાન્ય સંગ્રહ ભેદક : ૨ વિશેષ સંગ્રહ ભેદક

૬ ઋણુ સૂત્ર : ૨

૧ ત્યૂક્ત ઋણુસૂત્ર ૨ સક્ષિપ્ત ઋણુસૂત્ર :
૭. ૧૭૬. ૮. સમભિદ્ધ. એવંભૂત. કુલ ૨૮
૨. ઉપનયો ત્રણ :

૧ સદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨

૧ શુદ્ધ : ૨ અશુદ્ધ

૨ અસદ્ભૂત વ્યવહાર ૯

૧ દ્રવ્યનો દ્રવ્યમાં ઉપચાર ૫ પર્યાયનો દ્રવ્યમાં ઉપચાર :
૨ ગુણનો ગુણમાં ઉપચાર : ૬ દ્રવ્યનો ગુણમાં ઉપચાર.
૩ પર્યાયનો પર્યાયમાં ઉપચાર : ૭ દ્રવ્યનો પર્યાયમાં ઉપચાર .
૪ ગુણનો દ્રવ્યમાં ઉપચાર : ૮ પર્યાયનો ગુણમાં ઉપચાર :
૯ ગુણનો પર્યાયમાં ઉપચાર :-

૩ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૬

૧ શુદ્ધ ઉપચરિત : ૩

૧ સ્વભૂતિ અસદ્ભૂત વ્યવહાર .

૨ વિજ્ઞતિ અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૩ સ્વજ્ઞતિ-વિજ્ઞતિ-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૨ ઉપચરિતોપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૩

૧ સ્વજ્ઞતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૨ વિજ્ઞતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૩ સ્વજ્ઞતિ-વિજ્ઞતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૨ આધ્યાત્મિક નયો : ૨

૧ નિશ્ચય : ૨

૧ શુદ્ધ નિશ્ચય નય : ૨ અશુદ્ધ નિશ્ચય નય :

૨ વ્યવહાર : ૨

૧ સદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨ ૨ અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૧ સદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨

૧ ઉપચરિત સદ્ભૂત : ૨ અનુપચરિત સદ્ભૂત :

૨ અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨

૧ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત-૨ ૨ અનુપચરિત-અસદ્ભૂત :

૧ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત : ૨—

૧ અસંશ્લેષિત યોગ. ૨ સંશ્લેષિત યોગ.

૩. શ્વેતામ્બર પ્રક્રિયાથી નયના ભેદો :

૧ પાંચ : અને પાંચસો :

અથવા—

૧ સાત : અને સાતસો :

૧ નયના ભેદો —

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયો —   ૨ પર્યાયાર્થિક નયો :

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયો:—

૧ તાર્કિક મતે:—

૧ નૈગમ   ૨. સંગ્રહ   ૩ વ્યવહાર .

૨ સૈદ્ધાન્તિક મતે:—

૧ નૈગમ   ૨ સંગ્રહ   ૩. વ્યવહાર   ૪. ઋજુસૂત્ર

૨ પર્યાયાર્થિક નયો —

૧ તાર્કિક મતે —

૧ ઋજુસૂત્ર   ૨ શબ્દ   ૩ સમભિરૂઢ   ૪ એવબૂત

૨ સૈદ્ધાન્તિક મતે —

૧ શબ્દ   ૨ સમભિરૂઢ :   ૩ એવબૂત

નયોના સંબંધમાં દેહલીક વિરોધ સમજ

[૧ અર્થ નયો

૨ શબ્દ નયો

૧ અર્થ નયો:—૪

૧. નૈગમ :   ૨ સંગ્રહ :   ૩. વ્યવહાર :   ૪ ઋજુસૂત્ર

૨ શબ્દ નયો :—૫

૧. શબ્દ   ૨. સમભિરૂઢ :   ૩. એવબૂત

સામાન્ય વિરોધ ઉભય સચારી :— નૈગમ

સામાન્ય સચારી નય:—સંગ્રહ :

વિરોધ સચારી નય :—

વ્યવહાર ઋજુસૂત્ર શબ્દ સમભિરૂઢ એવબૂત

૧ દૈનિક નય :   નૈગમ   સંગ્રહ   વ્યવહાર

વર્તમાન કાલિક નય: ઋજુ   ૨ શબ્દ   સમભિરૂઢ   એવબૂત

સર્વ નિક્ષેપ ગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

ભાવ નિક્ષેપ ગ્રાહી :—શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

પાંચ ભાવ ગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

એક ભાવ ગ્રાહી :—એવંભૂત નય :

શબ્દ : અર્થ : ઉભયગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

લિંગાદિ ભેદે ભેદગ્રાહી :—શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

પર્યાય ભેદે ભેદગ્રાહી :—સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

યથાર્થ, તથા ગ્રાહી :—એવંભૂત :

ઉત્તરોત્તર વિસ્તૃત વિષય ગ્રાહી :—

એવંભૂત : સમભિરૂઢ, શબ્દ : ઋણુસૂત્ર : વ્યવહાર : સંગ્રહ : નૈગમ :

ઉત્તરોત્તર સંક્ષિપ્ત વિષય ગ્રાહી :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

ઉત્તરોત્તર સ્થૂલતાગ્રાહી :—

એવંભૂત : સમભિરૂઢ : શબ્દ : ઋણુસૂત્ર : વ્યવહાર : સંગ્રહ : નૈગમ :

ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મતાગ્રાહી :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રને આધારે નયોના ભેદો :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ :

નૈગમ :—

૧ દેશ સંગ્રહી :

૨ સર્વ સંગ્રહી :

શબ્દ :—

૧ સામ્પ્રત : ૨ સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

પ્રમાણ-નય-તત્ત્વાલોકાલકૃત્તારને આધારે નયોના ભેદો :—

૧ નયો :—૨.

૧ દ્રવ્યાર્થિક :

૨ પર્યાયાર્થિક :

૧ નયના ભેદો —

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયો — ૨ પર્યાયાર્થિક નયો :

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયો:—

૧ તાર્કિક મતે:—

૧ નૈગમ ૨. સંગ્રહ . ૩. વ્યવહાર .

૨ સૈદ્ધાન્તિકમતે:—

૧ નૈગમ ૨ સંગ્રહ ૩. વ્યવહાર ૪. ઋજુસૂત્ર :

૨ પર્યાયાર્થિક નયો —

૧ તાર્કિકમતે —

૧ ઋજુસૂત્ર ૨ શબ્દ ૩ સમભિરૂઢ ૪ એવંભૂત :

૨ સૈદ્ધાન્તિકમતે —

૧ શબ્દ ૨ સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત

નયોના સંબંધમાં કેટલીક વિશેષ સમજ.

[૧. અર્થ નયો

૨ શબ્દ નયો

૧ અર્થ નયો:—૪

૧. નૈગમ : ૨ સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર : ૪. ઋજુસૂત્ર :

૨ શબ્દ નયો :—૫

૧. શબ્દ ૨. સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

સામાન્ય વિશેષ ઉભય સંચારી :— નૈગમ

સામાન્ય સંચારી નય:—સંગ્રહ :

વિશેષ સંચારી નય :—

વ્યવહાર ઋજુસૂત્ર શબ્દ : સમભિરૂઢ એવંભૂત .

કૌટલિક નય : નૈગમ : સંગ્રહ . વ્યવહાર

વર્તમાન કૌટલિક નય: ઋજુ ત્ર શબ્દ સમભિરૂઢ: એવંભૂત

સર્વ નિક્ષેપ ગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

ભાવ નિક્ષેપ ગ્રાહી :—શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

પાંચ ભાવ ગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

એક ભાવ ગ્રાહી :—એવંભૂત નય :

શબ્દ : અર્થ : ઉભયગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

લિંગાદિ ભેદે ભેદગ્રાહી :—શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

પર્યાય ભેદે ભેદગ્રાહી :—સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

યથાર્થ, તથા ગ્રાહી :—એવંભૂત :

ઉત્તરોત્તર વિસ્તૃત વિષય ગ્રાહી :—

એવંભૂત : સમભિરૂઢ, શબ્દ : ઋણુસૂત્ર : વ્યવહાર : સંગ્રહ : નૈગમ :

ઉત્તરોત્તર સંક્ષિપ્ત વિષય ગ્રાહી :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

ઉત્તરોત્તર સ્થૂલતાગ્રાહી :—

એવંભૂત : સમભિરૂઢ : શબ્દ : ઋણુસૂત્ર : વ્યવહાર : સંગ્રહ : નૈગમ :

ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મતાગ્રાહી :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રને આધારે નયોના ભેદો :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ :

નૈગમ :—

૧ દેશ સંગ્રહી :

૨ સર્વ સંગ્રહી :

શબ્દ :—

૧ સામ્પ્રત : ૨ સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

પ્રમાણુ-નય-તત્ત્વાલોકાલક્રુતિરને આધારે નયોના ભેદો :—

૧ નયો :—૨.

૧ દ્રવ્યાર્થિક :

૨ પર્યાયાર્થિક :

૧ નયના ભેદો :—

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયો— ૨ પર્યાયાર્થિક નયો :

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયો :—

૧ તાર્કિક ભત્તે :—

૧. નૈગમ : ૨. સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર :

૨ સૈદ્ધાન્તિક ભત્તે :—

૧. નૈગમ : ૨ સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર : ૪. ઋજુસૂત્ર :

૨ પર્યાયાર્થિક નયો —

૧ તાર્કિક ભત્તે :—

૧. ઋજુસૂત્ર : ૨. શબ્દ . ૩ સમભિરૂઢ : ૪ એવંભૂત :

૨ સૈદ્ધાન્તિક ભત્તે :—

૧. શબ્દ ૨ સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત

નયોના સંબંધમાં ટ્રેટલીક વિશેષ સમજ.

[૧. અર્થ નયો :

૨ શબ્દ નયો :

૧ અર્થ નયો :—૪

૧. નૈગમ : ૨. સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર : ૪. ઋજુસૂત્ર :

૨ શબ્દ નયો :—૫

૧. શબ્દ : ૨. સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

સામાન્ય વિશેષ ઉભય સંચારી :— નૈગમ :

સામાન્ય સંચારી નય :—સંગ્રહ :

વિશેષ સંચારી નય :—

વ્યવહાર : ઋજુસૂત્ર શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

કાલિક નય : નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર :

વર્તમાન કાલિક નય : ઋજુ ન : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

સર્વ નિક્ષેપ ગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

ભાવ નિક્ષેપ ગ્રાહી :—શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

પાંચ ભાવ ગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

એક ભાવ ગ્રાહી :—એવંભૂત નય :

શબ્દ : અર્થ : ઉભયગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

સિંગાદિ ભેદે ભેદગ્રાહી :—શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

પર્યાય ભેદે ભેદગ્રાહી :—સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

યથાર્થ, તથા ગ્રાહી :—એવંભૂત :

ઉત્તરોત્તર વિસ્તૃત વિષય ગ્રાહી :—

એવંભૂત : સમભિરૂઢ, શબ્દ : ઋણુસૂત્ર : વ્યવહાર : સંગ્રહ : નૈગમ :

ઉત્તરોત્તર સંક્ષિપ્ત વિષય ગ્રાહી :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

ઉત્તરોત્તર સ્થૂલતાગ્રાહી :—

એવંભૂત : સમભિરૂઢ : શબ્દ : ઋણુસૂત્ર : વ્યવહાર : સંગ્રહ : નૈગમ :

ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મતાગ્રાહી :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રને આધારે નયોના ભેદો :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ :

નૈગમ :—

૧ દેશ સંગ્રહી :

૨ સર્વ સંગ્રહી :

શબ્દ :—

૧ સામ્પ્રત : ૨ સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

પ્રમાણ-નય-તત્ત્વાલોકાલર્કારને આધારે નયોના ભેદો :—

૧ નયો :—૨.

૧ દ્રવ્યાર્થિક :

૨ પર્યાયાર્થિક :

૧ નયના ભેદો :—

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયો— ૨ પર્યાયાર્થિક નયો :

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયો:—

૧ તાર્કિક મતે:—

૧. નૈગમ . ૨. સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર :

૨ સૈદ્ધાન્તિક મતે:—

૧. નૈગમ : ૨ સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર : ૪. ઋણુસૂત્ર :

૨ પર્યાયાર્થિક નયો —

૧ તાર્કિક મતે —

૧. ઋણુસૂત્ર : ૨. શબ્દ . ૩ સમભિરૂઢ : ૪ એવંભૂત :

૨ સૈદ્ધાન્તિક મતે:—

૧. શબ્દ ૨ સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત

નયોના સંબંધમાં કેટલીક વિશેષ સમજ.

[૧. અર્થ નયો .

૨ શબ્દ નયો :

૧ અર્થ નયો:—૪

૧. નૈગમ : ૨ સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર : ૪. ઋણુસૂત્ર :

૨ શબ્દ નયો :—૫

૧. શબ્દ : ૨. સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

સામાન્ય વિશેષ ઉભય સંચારી :— નૈગમ :

સામાન્ય સંચારી નય:—સંગ્રહ :

વિશેષ સંચારી નય :—

વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

કાલિક નય : નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર :

વર્તમાન કાલિક નય: ઋણુ ન: શબ્દ: સમભિરૂઢ: એવંભૂત:

હોવાથી નયોના જુદા ભેદો તરીકે તે બેને ગણાવવા નકામા છે, તેથી—
પાંચ કે સાત નયો છે, નવ નયો નથી.

૨૦ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રોવ્યઃ

૧ ઉત્પાદના ભેદો :—

૧ પ્રયોગજનિતઃ

૨ વિશ્રસાજનિતઃ

૧ પ્રયોગજનિત

૧ સમુદયવાદઃ

૨ અવિશુદ્ધઃ

૨ વિશ્રસા ઉત્પાદઃ—

૧ સમુદય જનિતઃ

૨ ઐકત્વિકઃ

૨ વ્યયના ભેદો :—

૧ રૂપાન્તર પરિણામ વ્યયઃ

૨ અર્થાન્તરગમન વ્યયઃ

[સમુદય વિભાગ વ્યવ્ય.]

૩ ધ્રોવ્યના ભેદો :—

૧ સૂક્ષ્મ ધ્રુવ ભાવઃ

૨ સ્થૂલ ધ્રુવ ભાવઃ

૨૧ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ના ભેદોઃ—

૧ દ્રવ્યના ભેદોઃ—

૧ અસ્તિકાય દ્રવ્યઃ

૨ ઔપચારિક દ્રવ્યઃ

૧ અસ્તિકાય ૨ઃ—

૧ જીવાસ્તિકાયઃ

૨ અજીવાસ્તિકાયઃ

૨ અજીવાસ્તિકાય ૪ઃ—

૧ ધર્માસ્તિકાયઃ

૨ અધર્માસ્તિકાયઃ

૩ આકાશાસ્તિકાયઃ

૪ પૃથ્વલાસ્તિકાયઃ

૨ ઔપચારિક દ્રવ્યઃ—૧ કાળ દ્રવ્યઃ

૧ ધર્માસ્તિકાયના ભેદો—૧ સ્કંધઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ

૨ અધર્માસ્તિકાયના ભેદો—૧ સ્કંધઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ

૩ આકાશાસ્તિકાયના ભેદો—૧ સ્કંધઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ

૨ દેશ આકાશાસ્તિકાયના ભેદો :—

૧ દ્રવ્યાર્થિક —૩

૧ નૈગમઃ ૨ સંગ્રહઃ ૩ વ્યવહારઃ

૧ નૈગમઃ—૩

૧ જે ધર્મની પરસ્પર ગોણુ મુખ્ય ભાવ વિવક્ષા

૨ જે ધર્મિની પરસ્પર ગોણુ મુખ્ય ભાવ વિવક્ષા.

૩ ધર્મ અને ધર્મિની પરસ્પર ગોણુ મુખ્ય ભાવ વિવક્ષા.

૨ સંગ્રહઃ—૨

૧ પર સંગ્રહ.

૨ અપર સંગ્રહ.

અર્થ નયોઃ—

નૈગમઃ સંગ્રહઃ વ્યવહારઃ ઋણુસૂત્રઃ

શબ્દ નયોઃ—

શબ્દ સમભિરૂઢઃ એવંભૂત

નયાભાસ દર્શનો—

૧ નૈગમ નયાભાસ દર્શન — નૈયાયિકઃ અને વૈશેષિકઃ

૨ સંગ્રહ નયાભાસ દર્શન — અદ્વૈત દર્શનો અને સાંખ્યદર્શન

૩ વ્યવહાર નયાભાસ દર્શન —આર્વાક દર્શનઃ

૪ ઋણુસૂત્ર નયાભાસ દર્શન —ઔદ્ધ દર્શન

૫ શબ્દ નયાભાસ દર્શનઃ— [શબ્દાદ્વૈત વાદી]

૬ સમભિરૂઢ નયાભાસ દર્શન— [પ્રતિ શબ્દ વ્યુત્પત્તિ વાદી]

૭ એવંભૂત નયાભાસ દર્શન :-

નયઃ ઉપનય ઉપચરિતઃ સદ્ભૂતઃ અસદ્ભૂતઃ વિગેરે પ્રકારે
મૂળ ભેદોર્મા સમાતા હોવાથી શ્રેતાંભર પ્રક્રિયાએ જુદા ખતાવ્યા
નથી. તેમજ—

દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ એ જે પ્રકારના મૂળનયો બહેચાતા

૧ સ્કંધના ભેદો :—

૧ જઘન્ય સ્કંધ : ૨ મધ્યમ સ્કંધ : ૩ ઉત્કૃષ્ટ [મહા] સ્કંધ :

૨ દેશના ભેદો :—

૧ જઘન્ય દેશ : ૨ મધ્યમ દેશ : ૩ ઉત્કૃષ્ટ દેશ :
[દ્વયણુકઃ] [જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની વચ્ચેનાઃ] [મહાસ્કંધમાંઃ]

૨. ઔપચારિક દ્રવ્યઃ—કાળના ભેદોઃ—

૧ નૈશ્વયિકકાળ ૨. વ્યાવહારિકકાળ.

૧ નૈશ્વયિક કાળના ભેદો :

૧ વર્તના : ૨ ક્રિયા : ૩ પરિણામ : ૪ પરત્વ : ૫ અપરત્વ :

૧ વર્તના :—

૧ ઉત્પત્તિ : ૨ સ્થિતિ : ૩ પ્રથમ સમયની ગતિ :

૨ પરિણામ :—

૧ આદિમાનુઃ ૨ અનાદિઃ

૩ ક્રિયાઃ—

૧ પ્રયોગગતિઃ ૨ વિસ્ત્રસાગતિઃ ૩ મિશ્રગતિઃ

૪-૫ પરત્વ—અપરત્વઃ—

[પ્રશંસાકૃત] [ક્ષેત્રકૃતઃ] કાળકૃતઃ

૨ વ્યાવહારિક કાળના ભેદોઃ—

૧— સમય :	પદ્યોપમઃ
આવલિ :	સાગરોપમઃ
મૃદુર્ત્વ :	ઉત્સર્પિણીઃ અવસર્પિણીઃ
દિવસ :	કાળચક્રઃ
માસ :	સંખ્યેય કાળચક્રઃ
વર્ષ :	અસંખ્ય કાળચક્રઃ
યુગઃ વિગેરે :	અનંત કાળચક્રઃ

૨. ૧ ભૂતઃ ૨ ભવિષ્યઃ ૩ વર્તમાનઃ

૩ પ્રદેશના ભેદો —

૧ લોકાકાશ પ્રદેશોઃ   ૨ અલોકાકાશ પ્રદેશોઃ

૪ જીવાસ્તિકાયના ભેદો —

૧ જીવાસ્તિકાય વ્યક્તિઃ ૨ જીવાસ્તિકાય સમુદાય.

૧ વ્યક્તિ જીવાન્તિકાયના ભેદો —

૧ રક્ષઃ ૨ દેશ ૩ પ્રદેશ

૨ જીવાસ્તિકાય સમુદાયના ભેદો—

૧ ભેદ ૨ ભેદઃ ૩ ભેદઃ ૪ ભેદ ૫ ભેદ ૬ ભેદઃ ૭ ભેદઃ
૮ ભેદઃ ૯ ભેદઃ ૧૦ ભેદઃ ૧૧ ભેદ ૧૨ ભેદઃ ૧૩ ભેદઃ ૧૪
ભેદઃ ૧૫ ભેદઃ

૩૨ ભેદઃ ૫૬૩ ભેદઃ વિગેરે—સંખ્યેયઃ અસંખ્યેયઃ અનંતઃ
૧. ચૈતન્યવાળા.

૨. સંસારીઃ અને સિદ્ધઃ   રાયોગીઃ અને અયોગીઃ

છન્નસ્થઃ અને ઢેવળીઃ   જ્ઞાની. અને અજ્ઞાનીઃ

૩ ભવ્યઃ અભવ્યઃ દુર્ભવ્યઃ ત્રસઃ સ્થાવરઃ સિદ્ધઃ

સૂક્ષ્મઃ ખાદ્યઃ આદ્યઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ મિશ્રદૃષ્ટિઃ મિથ્યાદૃષ્ટિઃ

અવિરતિ દેશવિરતિ સર્વવિરતિઃ

૪ પુર્ણિંગ સ્ત્રી લિંગઃ નપુંસક લિંગ અલિંગઃ

૫ ક્રોધી માનીઃ માયીઃ લોભી અક્રપાયીઃ

દેવઃ નારકઃ મનુષ્યઃ તિર્થંચઃ સિદ્ધઃ

૬ એકેન્દ્રિયઃ દ્વીન્દ્રિયઃ ત્રીન્દ્રિયઃ ચતુરિન્દ્રિયઃ પચૈન્દ્રિયઃ
અનિન્દ્રિયઃ

૭ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય,
ત્રસકાય, અકાયઃ વિગેરે—

૫. પુદ્ગલાસ્તિકાયના ભેદો —

૧ રક્ષઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ ૪ પરમાણુઃ

વિશેષ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો:—

	આત્મ દ્રવ્યમાં	જાગીરા સ્થિતિમાં	ધર્મ	અધર્મ	આકાશ	કાળ	કુલ દ્રવ્યો
૧ જ્ઞાન	૧	×	×	×	×	×	૧
૨ દર્શન	૧	×	×	×	×	×	૧
૩ સુખ	૧	×	×	×	×	×	૧
૪ વીર્ય	૧	×	×	×	×	×	૧
૫ વર્ણ	×	૧	×	×	×	×	૧
૬ ગંધ	×	૧	×	×	×	×	૧
૭ રસ	×	૧	×	×	×	×	૧
૮ સ્પર્શ	×	૧	×	×	×	×	૧
૯ ગતિહેતુતા	×	×	૧	×	×	×	૧
૧૦ સ્થિતિ હેતુતા	×	×	×	૧	×	×	૧
૧૧ અવગાહના હેતુતા	×	×	×	×	૧	×	૧
૧૨ વર્તના હેતુતા	×	×	×	×	×	૧	૧
૧૩ ચેતનત્વ	૧	×	×	×	×	×	૧
૧૪ અચેતનત્વ	×	૧	૧	૧	૧	૧	૫
૧૫ મૂર્તત્વ	×	૧	×	×	×	×	૧
૧૬ અમૂર્તત્વ	૧	×	૧	૧	૧	૧	૫
કુલ ગુણો	૬	૬	૩	૩	૩	૩	૨૪

દરેકમાં મળીને કુલ ગુણો ૨૪:—

૧૦ સામાન્ય ગુણો

ચેતનત્વ: મૂર્તત્વ:

૧૬ વિશેષ ગુણો

અચેતનત્વ: અમૂર્તત્વ:

૨૬ ગુણો:—તેમાંના ચેતનત્વ, અચેતનત્વ, મૂર્તત્વ અને અમૂર્તત્વ: એ બન્ને જોડકામાંનો ગમે તે એક હોય, બન્નેય થે ન હોય. માટે તે બે બાદ જતાં ૨૪ ની સંખ્યા થશે.

૨ ગુણના ભેદો :—

૧ સામાન્ય ગુણો :

૧ સામાન્ય ગુણો :

૧ પરસ્પર અવિરોધિ.

૧ પરસ્પર અવિરોધિ :—

૧ અસ્તિત્વ :

૨ વસ્તુત્વ :

૩ દ્રવ્યત્વ :

૪ પ્રમેયત્વ :

૫ અસગુરુલ્લખ્યત્વ :

૬ સપ્રદેશત્વ

૨ વિશેષ ગુણો :

૨ પરસ્પર વિરોધિ :

૨ પરસ્પર વિરોધિ :

૧ ચેતનત્વ :

૨ અચેતનત્વ :

૧ મૂર્તત્વ :

૨ અમૂર્તત્વ :

૧ પરસ્પર વિરોધિ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો :—

જીવોમાં—અચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ શિવાયના—૮

પુદ્ગલોમાં—ચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ શિવાયના—૮

ધર્માસ્તિકાયમાં—ચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ શિવાયના—૮

અધર્માસ્તિકાયમાં—,, ,, ,, ,, ૮

આકાશાસ્તિકાયમાં—,, ,, ,, ,, ૮

૧ પરસ્પર વિરોધિ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો :—

જીવોમાં—ચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

પુદ્ગલોમાં—અચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ હોય,

ધર્માસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

અધર્માસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

આકાશાસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

૨ વિશેષ ગુણો :—

૧ જ્ઞાન ૫ વર્ણ.

૬ ગતિહેતુતા.

૧૩ ચેતનત્વ.

૨ દર્શન. ૬ ગંધ.

૧૦ સ્થિતિહેતુતા.

૧૪ અચેતનત્વ.

૩ સુખ. ૭ રસ

૧૧ અવગાહનાહેતુતા

૧૫ મૂર્તત્વ.

૪ વીર્ય. ૮ સ્પર્શ.

૧૨ વર્તનાહેતુતા.

૧૬ અમૂર્તત્વ.

વિશેષ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો:—

	આત્મ દ્રવ્યમાં	દેહમાં સ્થિતિમાં	ધર્મ	અધર્મ	આકાર	કાળ	કુલ દ્રવ્યો
૧ જ્ઞાન	૧	×	×	×	×	×	૧
૨ દર્શન	૧	×	×	×	×	×	૧
૩ સુખ	૧	×	×	×	×	×	૧
૪ વીર્ય	૧	×	×	×	×	×	૧
૫ વર્ણ	×	૧	×	×	×	×	૧
૬ ગંધ	×	૧	×	×	×	×	૧
૭ રસ	×	૧	×	×	×	×	૧
૮ સ્પર્શ	×	૧	×	×	×	×	૧
૯ ગતિહેતુતા	×	×	૧	×	×	×	૧
૧૦ સ્થિતિ હેતુતા	×	×	×	૧	×	×	૧
૧૧ અવગાહના હેતુતા	×	×	×	×	૧	×	૧
૧૨ વર્તના હેતુતા	×	×	×	×	×	૧	૧
૧૩ ચેતનત્વ	૧	×	×	×	×	×	૧
૧૪ અચેતનત્વ	×	૧	૧	૧	૧	૧	૫
૧૫ મૂર્તત્વ	×	૧	×	×	×	×	૧
૧૬ અમૂર્તત્વ	૧	×	૧	૧	૧	૧	૫
કુલ ગુણો	૬	૬	૩	૩	૩	૩	૨૪

દરેકમાં મળીને કુલ ગુણો ૨૪:—

૧૦ સામાન્ય ગુણો

૧૬ વિશેષ ગુણો

ચેતનત્વ: મૂર્તત્વ:...

અચેતનત્વ: અમૂર્તત્વ:

૨૬ ગુણો:—તેમાંના ચેતનત્વ, અચેતનત્વ, મૂર્તત્વ અને અમૂર્તત્વ: એ બન્ને જોડકામાંનો ગમે તે એક હોય, બન્નેય સાથે ન હોય. માટે તે બે જોડકાં ૨૪ ની સંખ્યા થશે.

૨ ગુણના ભેદો —

૧ સામાન્ય ગુણો:

૨ વિશેષ ગુણો:

૧ સામાન્ય ગુણો

૧ પરસ્પર અવિરોધિ.

૨ પરસ્પર વિરોધિ:

૧ પરસ્પર અવિરોધિ —

૨ પરસ્પર વિરોધિ:

૧ અસ્તિત્વ:

૧ ચેતનત્વ:

૨ વસ્તુત્વ

૨ અચેતનત્વ:

૩ દ્રવ્યત્વ:

૧ મૂર્તત્વ

૪ પ્રમેયત્વ:

૨ અમૂર્તત્વ:

૫ આસગુરુશ્રયુત્વ

૬ સપ્રદેશત્વ

૧ પરસ્પર વિરોધિ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો:—

જીવોમાં—અચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ શિવાયના—૮

પુદ્ગલોમાં—ચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ શિવાયના—૮

ધર્માસ્તિકાયમાં—ચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ શિવાયના—૮

અધર્માસ્તિકાયમાં—,, ,, ,, ,, ૮

આકાશાસ્તિકાયમાં—,, ,, ,, ,, ૮

૧ પરસ્પર વિરોધિ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો :—

જીવોમાં—ચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

પુદ્ગલોમાં—અચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ હોય,

ધર્માસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

અધર્માસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

આકાશાસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

૨ વિશેષ ગુણો—

૧ જ્ઞાન ૫ વર્ણ.

૬ ગતિહેતુતા.

૧૩ ચેતનત્વ

૨ દર્શન. ૬ ગદ્ય

૧૦ સ્થિતિહેતુતા.

૧૪ અચેતનત્વ

૩ સુખ. ૨ મ

૧૧ અવગાહનાહેતુતા

૧૫ મૂર્તત્વ

૪ વીર્ય. ૮ સ્પર્શ

૧૨ વર્તનાહેતુતા. ૧૬ અમૂર્તત્વ.

કુલ ૨૧ સ્વભાવોના આશ્રય સ્થાનનો કોઠો.

	જીવ	પુદ્ગલ	ધર્માં	અધર્મ	આકાશ	કાળ	કેટલા દ્રવ્યમાં
૧ અસ્તિત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૨ નાસ્તિત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૩ નિત્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૪ અનિત્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૫ એક સ્વભાવત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૬ અનેક સ્વભાવત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૭ ભેદત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૮ અભેદત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૯ ભવ્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૦ અભવ્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૧ પરમભાવત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૨ ચેતનત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૧૩ અચેતનત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૪ મૂર્તત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૧૫ અમૂર્તત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૬ એક પ્રદેશતા	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૭ અનેક પ્રદેશત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	+	૫
૧૮ વિભાગત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૧૯ શુદ્ધત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૨૦ અશુદ્ધત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૨૧ ઉપચરિતત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
કેટલા ગુણ ?	૨૧	૨૧	૧૬	૧૬	૧૬	૧૫	૧૦૫

સ્વભાવો:—

૧૧ સામાન્ય સ્વભાવો:—

૧ અસ્તિ સ્વભાવ	૬ અનેક સ્વભાવ.
૨ નાસ્તિ સ્વભાવ.	૭ ભેદ સ્વભાવ.
૩ નિત્ય સ્વભાવ.	૮ અભેદ સ્વભાવ.
૪ અનિત્ય સ્વભાવ	૯ સમ્ય સ્વભાવ.
૫ એક સ્વભાવ.	૧૦ અસમ્ય સ્વભાવ.

૧૧ પારિણામિક સ્વભાવ—જેતું બીજું નામ—પરમભાવ સ્વભાવ.

૧૦ વિશેષ સ્વભાવો:—

ચેતનત્વ સ્વભાવ

અચેતનત્વ સ્વભાવ

મૂર્તત્વ સ્વભાવ

અમૂર્તત્વ સ્વભાવ

એક પ્રદેશિત્વ સ્વભાવ

અનેક પ્રદેશિત્વ સ્વભાવ

વિભાવ સ્વભાવ

શુદ્ધ સ્વભાવ

અશુદ્ધ સ્વભાવ

કૃપ્યસ્થિત સ્વભાવ

કર્મજન્ય:

સ્વભાવજન્ય:

(સંસારીને)

(સિદ્ધને)

૩ પર્યાયના ભેદો :—

૧ વ્યંજન પર્યાયઃ   ૨ અર્થપર્યાયઃ

૧ ત્રિકાલ સ્પર્શી પર્યાય, તે—વ્યંજન પર્યાયઃ

૨ સૂક્ષ્મ વર્તમાન કાળ સ્પર્શી, તે—અર્થ પર્યાયઃ

૧ વ્યંજન પર્યાયના ૨ ભેદ :—

૧ દ્રવ્યથીઃ   ૨ ગુણથીઃ

૧ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયના ૨ ભેદ :—

શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયઃ   ૨ અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયઃ

૨ ગુણ વ્યંજન પર્યાયના ૨ ભેદ :—

૧ શુદ્ધ ગુણ વ્યંજનપર્યાયઃ   ૨ અશુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાયઃ

૨ અર્થ પર્યાયના બે ભેદ :—

૧ શુદ્ધ અર્થ પર્યાયઃ   ૧ અશુદ્ધ અર્થ પર્યાયઃ

૧ પુરુષ ઉપર વ્યંજન પર્યાય અને અર્થપર્યાય—

૧ વ્યંજન પર્યાયઃ—   ૨ અર્થ પર્યાયઃ

૧ જન્મથી મરણ પર્યંતઃ   બાળ—તરુણ વિગેરે પર્યાયોઃ

કેવળ જ્ઞાન ઉપર :—

૧. શુદ્ધ વ્યંજન પર્યાયઃ—

૧ શુદ્ધ આત્મગુણત્વઃ

૨ અર્થપર્યાય—(ત્રિકાલસૂત્રાદેશથી) :—

૧ સવસ્થત્વઃ   ૨ સિદ્ધસ્થત્વઃ

પુદ્ગલ દ્રવ્ય ઉપર—

૧ શુદ્ધ વ્યંજન પર્યાયઃ—૨ અશુદ્ધ દ્રવ્યવ્યંજન પર્યાયઃ

પરમાણુત્વઃ

દ્વ્યણુકાદિકત્વઃ

સ્વભાવો ઉપર ન્યાયતા.

સ્વભાવોના

નામ

- ૧ અસ્થિતત્વ ૨૧-૬૦૧ ક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવઃ આહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી
- ૨ નાસ્થિતત્વ ૫૭ ૬૦૨ ક્ષેત્ર કાળ ભાવઃ આહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
- ૩ નિત્યત્વ ઉત્પાદવ્યવની મૌલ્યતા કરીને સત્તાઆહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી
- ૪ અનિત્યત્વ ઉત્પાદવ્યવની મુખ્યતાએ સત્તાઆહક પર્વાર્થિક નયથી
- ૫ એકત્વ બેઠ કલ્પનારહિત-શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
- ૬ અનેકત્વ બેઠ કલ્પનાથી અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
- ૭ બેદત્વ યુક્ત-યુક્તિના બેદની અપેક્ષાએ સદ્ભૂત વ્યવહારથી.
- ૮ અબેદત્વ બેઠ કલ્પનારહિત, શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
- ૯ ભવ્યત્વ પરમભાવ આહક નયથી.
- ૧૦ અભવ્યત્વ પરમભાવ આહક નયથી.
- ૧૧ પરમભાવત્વ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી
- ૧૨ ચેતનત્વ અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયથી કોર્મોના ચેતન સ્વભાવિ આત્માને
ચેતનત્વ પરમભાવ આહક નયથી.
- ૧૩ અચેતનત્વ અસદ્ વ્યવહાર નયથી જીવમા અચેતનત્વ છે. અને પરમભાવ
આહક નયથી પુદ્ગલવાદિ અચેતન છે.
- ૧૪ મૂર્તત્વ પરમભાવ આહક નયથી અજીનની મૂર્તતા. અને અસદ્ભૂત
વ્યવહારથી જીવની મૂર્તતા.
- ૧૫ અમૂર્તત્વ પરમભાવ આહક નયથી જીવાદિક અમૂર્ત છે. અસદ્ભૂત વ્ય-
વહાર નયથી પુદ્ગલ પરમાણુ વિગેરે અમૂર્ત છે
- ૧૬ એક પ્રદે- પરમભાવ આહક નયથી કાળ અને પુદ્ગલાણુની એક પ્રદેશતા.
શિત્વ બેઠ કલ્પનારહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી અપેક્ષાએ
બાકોના આરભા એક પ્રદેશતા
- ૧૭ અનેક પ્ર- શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયથી જીવાદિ ૪ અનેક પ્રદેશી, અને પુદ્ગલ
દેશિત્વ પરમાણુ અસદ્ભૂત વ્યવહારથી અનેક પ્રદેશો.
- ૧૮ વિભાગત્વ શુદ્ધ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી વિભાવ.
- ૧૯ શુદ્ધત્વ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
- ૨૦ અશુદ્ધત્વ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
- ૨૧ ઉપચરિતત્વ અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી.

૩ પર્યાયિના ભેદો :—

૧ વ્યંજન પર્યાયઃ   ૨ અર્થપર્યાયઃ

૧ ત્રિકાલ સ્પર્શી પર્યાય, તે—વ્યંજન પર્યાયઃ

૨ સૂક્ષ્મ વર્તમાન કાળ સ્પર્શી, તે—અર્થ પર્યાયઃ

૧ વ્યંજન પર્યાયિના ૨ ભેદ :—

૧ દ્રવ્યથીઃ   ૨ ગુણથીઃ

૧ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયિના ૨ ભેદ :—

શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયઃ   ૨ અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયઃ

૨ ગુણ વ્યંજન પર્યાયિના ૨ ભેદ :—

૧ શુદ્ધ ગુણ વ્યંજનપર્યાયઃ   ૨ અશુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાયઃ

૨ અર્થ પર્યાયિના બે ભેદ :—

૧ શુદ્ધ અર્થ પર્યાયઃ   ૧ અશુદ્ધ અર્થ પર્યાયઃ

૧ પુરુષ ઉપર વ્યંજન પર્યાય અને અર્થપર્યાય—

૧ વ્યંજન પર્યાયઃ—   ૨ અર્થ પર્યાયઃ

૧ જન્મથી મરણ પર્યંતઃ   બાળ—તરુણ વિગેરે પર્યાયોઃ

કેવળ જ્ઞાન ઉપર :—

૧. શુદ્ધ વ્યંજન પર્યાયઃ—

૧ શુદ્ધ આત્મગુણત્વઃ

૨ અર્થપર્યાય—(તદ્ગુણસૂત્રાદેશથી) :—

૧ લવસ્થત્વઃ

૨ સિદ્ધસ્થત્વઃ

પુદ્ગલ દ્રવ્ય ઉપર—

૧ શુદ્ધ વ્ય વ્યંજન પર્યાયઃ—૨ અશુદ્ધ દ્રવ્યવ્યંજન પર્યાયઃ

પરમાણુત્વઃ

દ્વયણુકાદિકત્વઃ

૩ શુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય:—

પરમાણુના ગુણો.

૪ અશુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય:—

૨ દ્રવ્યલુકાદિકના ગુણો:

ધર્માસ્તિકાયાદિકમાં:—

૧ શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય:—

૧ લોકાકાશમાન સંસ્થાનાકૃતિત્વ:

૨ અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય:—

૧ લોકવર્તિદ્રવ્યસંયોગત્વ:

ખીલ રીતે પર્યાયના ચાર પ્રકાર—

[નવ ચક્રના અભિપ્રાયથી—]

૧ સજ્જતીય દ્રવ્ય પર્યાય—દ્વિપ્રદેશાદિક સ્કંધો.

૨ વિજ્જતીય દ્રવ્ય પર્યાય—આત્મ-પુરુષ સંયોગે-મનુષ્ય-
ત્વાદિ પર્યાય.

૩ સ્વભાવ ગુણ પર્યાય:—કેવળ જ્ઞાન.

૪ વિભાવ ગુણ પર્યાય—મતિજ્ઞાન વિગેરે.

આ ચાર ભેદ પણ ખરી રીતે તો પ્રાયઃ જલવા, ઢંઢકો:—

પરમાણુરૂપ દ્રવ્યપર્યાય—આ ચારમાં સમાતો નથી. ઢંઢકો-પર-
માણુપણને પણ શાસ્ત્રમાં વિભાગ જત [મેદાદણ:] પર્યાયપણું કહ્યું છે.

સંપૂર્ણ.

द्रव्य शब्दानी व्युत्पत्तिश्चो अने लक्षणो.

१ सङ्-द्रव्यम्—

सोदति स्वकीयान् गुण-पर्यायान् व्याप्नोति इति सद्.

उत्पाद-व्यय-ध्रौव्ययुक्तं सत्

अर्थ-क्रियाकारि च सत्.

यदेवार्थ-क्रियाकारि, तदेव परमार्थ-सद्.

यच्च नार्थ-क्रियाकारि, तदेव परतोऽप्यसद्-इति.

निज-निज-प्रदेश-समूहैरखण्डवृत्तात्स्वभाव-विभाव-पर्यायाद्-
द्रवति, द्रोष्यति, अदुद्रवत्, इति-द्रव्यम्.

गुण-पर्यायवद् द्रव्यम्, गुणाश्रयो द्रव्यं वा ।

दवए दूयते दोरवयवो विकारो गुणाण ॥

संदावो दव्वं भव्वं भावस्स भूयभावं च जोगं ॥ १ ॥

द्रवति तांस्तान्पर्यायान् प्राप्नोति मुञ्चति वा ।

२-दूयते स्वपर्यायैरेव प्राप्यते मुच्यते वा ।

३-४ द्रुः-सत्ता. तस्या एव अवयवो विकारो वा, इति द्रव्यम् ।

५-अवान्तरसत्तारूपाणि द्रव्याणि महासत्ताया अवयवो विकारो
भवत्येवेति भावः

६-भवनं भावसत्तिर्भविष्यति इति भावः, तस्य भाविनः पर्याय-
स्य योग्यं यद्द्रव्यं तदपि द्रव्यम्, राजपर्यायार्हकुमारवत् ।

७-तथा-भूतं हि पश्चात्कृतो भावः पर्यायो यस्य, तदपि द्रव्यम्,
इति दिक् ।

तदेव द्रव्यमर्थः प्रयोजनं यस्यासौ द्रव्यार्थिकः

ગ્રંથો-ગ્રંથકારો અને મતોની યાદી.

૧ ગ્રંથ-સૂચિ.

આકર.	૭૮	નિશિથસૂત્ર	૮
આગમ.	પૈર્ષજ	નિશિથ દ્વાત્રિસિકા	૧૧૨
અનુયોગદ્વાર સૂત્ર	૭૪, ૭૮	મદ્વાપના રૂતિ	૧૦૦
અનેકાન્તઅવસ્થા	૪૧	મવચનસાર	૭, ૧૨૮
અન્યયોગઅવચ્છેદકદ્વાત્રિસિકા	૩૧, ૩૨, ૮૩	મચરતિ	૬, ૧૦૫
આચારાક્રમ સૂત્ર	૩, ૩૩	પંચકર્મ ભાષ્ય	૫
આવસ્થક	૭૨, ૧૬૭, ૧૬૮	ગુદકર્મ	૮૬, ૧૬૦
ઉપદેશપદ	૫, ૧૫૬	ભાષા રહસ્ય	૧૨૪
ઉપદેશરહસ્ય	૧૫૬	ભમવતીસૂત્ર	૧૧૧, ૧૧૫
ઉપદેશમાધ્યા	૬	મદાનિશિથ	૧૫૬
ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર	૧૧૦, ૧૪૭, ૧૫૨, ૧૫૩, ૧૫૬	યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય	૧૫૮, ૧૬૬
કર્મ	૮	યોગસાએ	૧૧૩, ૧૧૬
જ્વાલિગમ	૧૧૦	વિંચિકા	૧૬, ૧૦૪
મણિતસાએ	૧૬	વિશેષાવસ્થક	૪૬, ૭૩, ૮૦
મચ્છાચાર	૧૬૫	વ્યવહાર સૂત્ર	૮
મીતા	૧૬	રત્નાકરાવતારિકા	
મન્દ્રમચ્છપ્તિ	૩	સલિતં વિસ્તરણ	૬, ૧૬૭
ચિંતામણિ	૧૭૭	પેાશક	૫, ૧૫૭
તર્કસાએ	૪૮, ૧૭૮	શિરોમણિ	૧૭૭
તત્વાર્થોધિગમ સૂત્ર	૩, ૧૬, ૧૧, ૭૧, ૭૨, ૭૬, ૮૦, ૧૧૧, ૧૧૨	શ્વાતા	૩
દષ્ટિવાદાધ્યયન	૮	સૂત્રકૃતાંગ-મીલનમં	૩, ૫
દ્રવ્ય સંમલ	૪૮, ૧૧૩	સમ્મતિ	૩, ૪, ૮, ૯, ૧૮, ૧૬, ૩૫, ૪૬, ૮૧, ૮૩, ૮૪, ૮૬, ૮૭, ૮૮, ૧૦૦, ૧૦૧, ૧૪૩, ૧૫૦, ૧૫૫
દ્વાદશારનય ચક્રવાલ	૩૭	સમ્મતિવૃત્તિ	૧૩૪
દ્વાત્રિસિકા	૩૧, ૩૨, ૮૩	સૂત્ર	૭૮, ૧૦૮, ૧૧૫, ૧૧૫
ધર્મસંમલણી	૧૧૧	સિદ્ધાન્ત	૮૧
નયચક્ર	૭૦, ૭૧, ૮૨, ૧૫૪, ૧૫૬,	શતારનયચક્રાધ્યયન	૩૭, ૩૨, ૮૩

૩. વિશેષ નામો.

અરમાભિ:	૧૨૪	શ્રી હનલદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ ૭૩, ૧૫૬
શ્રી ઋષભદેવ ભાગવાન	૧૪૦	શ્રી નયવિજય પંડિત ૩
ઠવિજસવિજય	૧૭૯	શ્રી પદ્મપ્રભ ૧૪૨
કારી	૧૭૭	પુદ્ ૨૯
શ્રી કલ્યાણ વિજયવાચક	૧૩૬	બાહો ૧૭૦
શ્રી હતવિજય પંડિત	૩, ૧૭૭	દેવસેન ૭૧, ૭૨, ૭૭, ૮૨, ૧૫૬
શ્રી મલ્લ વાદી	૭૩	શ્રી વિજયસેનસૂરિ ૧૭૪
શ્રી મહાવીર	૫૭	શ્રી શિવપુર ૫૪
શ્રી રત્નપ્રભાચાર્ય	૫૪	શ્રી સિદ્ધસેન ૧૧૨
શ્રી લાલવિજય	૧૭૭	શ્રી સિદ્ધસેન દીવાકર ૭૩
શ્રી વાસુપૂજ્ય	૧૪૨	શ્રી હરિભદ્રસૂરિ ૧૧૨, ૧૩૦, ૧૭૦
શ્રી વિજયદેવસૂરિ	૧૭૪	શ્રી હીરવિજય ૧૭૪, ૧૭૬
શ્રી વિજયસિંહસૂરિ	૧૭૪	

૨. મતોની સૂચિ.

અદ્વૈતવાદ	૧૩	નૈયાયિક મત ૨૨, ૨૮, ૩૧, ૮૩, ૮૬, ૯૮, ૧૧૮
એક આચાર્ય	૧૪૦	
ક્ષણિકવાદી યૌદ્ધ	૧૩	પરવાદી ૫૧
જિનરાજ	૮૩	પ્રાચીન નૈયાયિક ૩૫
જિનવાણી	૧૦૮	બોલટક ૭૯
જૈનાભાસ	૧૧૩	યૌદ્ધ ૨૯, ૮૭
જૈનશાસન	૮૩, ૧૦૪	માધ્યમિક યૌદ્ધ ૮૮
જૈન	૩૧, ૩૬, ૪૨, ૫૪	યોગાચાર ૨૯
તપાગચ્છ	૧૭૯	વેદાન્ત દર્શન ૮૧, ૧૩૫, ૧૭૮
દિગંબરાનુ-સારિ-ચાચિન	૧૪, ૧૭	શૂન્યવાદ ૮૮
દિક્ષપટાભાસ	૧૫૦	શ્વેતાંબર ૭૧-૮૨
દિગંબર	૪૭, ૪૯, ૫૮, ૧૧૩, ૧૧૨, ૧૫૬	શ્વેતાંબર પ્રમાણશાસ્ત્ર ૪૭
દિગંબર પક્ષ	૧૧૪	સદ્વૈતવાદ ૧૩
દિગંબર-પ્રક્રિયા	૧૧, ૧૧૨, ૧૪૬	સિદ્ધાન્તવાદી ૭૪
દ્રવ્યાદૈત પક્ષ	૨૨	સર્વ શૂન્ય વિજ્ઞાનવાદી ૮૮
નયવાદી	૪૩	સાંખ્ય ૩૧
નવાનૈયાયિક	૨૫	સ્યાદ્વાદી ૩૧, ૮૮

સ્થાલાદ અને સર્વજ્ઞતા

[“જૈન સત્ય પ્રકાશ” અઠ ૭મા ઉપરથી]

લેખક

શ્રીયુત પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ

‘ જૈનદર્શન બહુ જ ઉચી ડોટીનું દર્શન છે. આનાં મુખ્ય તત્ત્વો વિજ્ઞાન-શાસ્ત્ર [સાયન્સ-Science] ના આધાર ઉપર રચાયેલાં છે. આ મારું ઠેવળ અનુમાન જ નથી, પણ મારો સંપૂર્ણ અનુભવ પણ છે. જેમ જેમ પદાર્થ વિજ્ઞાન આગળ વધતું જાય છે, તેમ તેમ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો પણ સિદ્ધ થતા જાય છે. ”

—સ્વર્ગરથ ટાંચ એલૅન્ પીૅન્ ટેસીટરી [ઇટલી]

“ જૈનધર્મ એક વૈજ્ઞાનિક ધર્મ છે ”

—દરબારી લાલજી

ઉપર જણાવેલા મન્નેય જૈનધર્મના અભ્યાસીઓના અભિપ્રાય કરતાં જૈનધર્મના એક અભ્યાસી તરીકે મારો અભિપ્રાય કહ્યું જુદો પડે છે તે આ લેખમાં વિદ્વાનો સમક્ષ નમ્રતા પૂર્વક રજુ કરવા રાગ લઉં ॥

જૈનધર્મને એક સામાન્ય આચાર વિચારવાળો ધર્મ માની લઇ જોએ તેને જગતનો એક અમૂલ્ય વારસો નથી સમજતા તેઓને તે જન્મેય લેખકો સમજાવવા માગે છે કે— “ જૈનધર્મ એક સામાન્ય વસ્તુ નથી, પરંતુ તેનું ચણતર વિજ્ઞાનના વિચારો ઉપર રચાયેલું છે ” પરંતુ આ સ્વરૂપ પણ ખરી રીતે જૈનધર્મ માટે ન્યૂનોકિતવાળું જણાય છે જૈનધર્મ વિજ્ઞાન સાશ્વત્સિદ્ધ નથી એટલે વૈજ્ઞાનિક નથી, પણ તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રસિદ્ધ છે, તત્ત્વજ્ઞાનમય છે ”

તત્ત્વજ્ઞાન શબ્દ અને વિજ્ઞાન શબ્દ નીચે પ્રમાણે જુદા જુદા અર્થમાં પ્રચલિત ॥ એટલે જન્મેયમા અર્થ બેદ છે તે નીચે પ્રમાણે—

વિજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ કોઈ પણ એક સાયન્સ—કોઈ પણ એક વિષયનું પદ્ધતિસર શાસ્ત્ર, એવો થાય છે. દાખલા તરીકે:—યંત્ર વિજ્ઞાન, શબ્દ વિજ્ઞાન, ભૂમીતિ વિજ્ઞાન, ભૂસ્તર વિજ્ઞાન, ભૂતલ વિજ્ઞાન, ભૂગર્ભ વિજ્ઞાન, ખગોળ વિજ્ઞાન, સુતારી શિલ્પ વિજ્ઞાન, યાંધકામ શિલ્પ વિજ્ઞાન, ચિત્ર વિજ્ઞાન, આરોગ્ય વિજ્ઞાન, પ્રમાણ વિજ્ઞાન, માનસ વિજ્ઞાન, અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન; વિગેરે નાના મોટા વિજ્ઞાનોનું એક મોટું લિસ્ટ થવા જાય, પરંતુ આમાં દરેક વિજ્ઞાન મુખ્યપણે સ્વતંત્ર હોય છે. અને એવા સંખ્યાબંધ વિજ્ઞાનો જમતમાં હોય છે.

તત્ત્વજ્ઞાન તો જગતમાં એક જ હોઈ શકે, કેમ કે—તત્ત્વજ્ઞાનનો વિષય જ એટલો બહોળો છે, કે જે આખા વિશ્વ ઉપર ફરી વળે છે. તત્ત્વજ્ઞાન જગતના સર્વ વિજ્ઞાનોનો પરસ્પર સંબંધ, સમન્વય, અને ગૌણ મુખ્ય લાવતું પ્રતિપાદન કરે છે. સંપૂર્ણ વિશ્વદર્શનનું નામ તત્ત્વજ્ઞાન [ફીલોસોફી-Philosophy] છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે—તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનમાં મોટા તફાવત છે, તત્ત્વજ્ઞાન વ્યાપક છે, અને લાખો વિજ્ઞાનો તેના પેટામાં સમાય છે.

હાલના સંશોધકો અનેક વિજ્ઞાનોની શોધો ચલાવી રહ્યા છે. અને દરેકમાં દરેકજ નવું નવું શોધ્યાની જાહેરાત કરે છે, છતાં એટલું તો કહે જ છે કે—“હજી કોઈ પણ વિજ્ઞાન પૂરું શોધી શકાયું નથી. દરેકમાં નવી શોધ થાય છે, કે જુની શોધ ખોટી પડે છે. અથવા કેટલીક જુની શોધ વધારે સ્પષ્ટ પણ થાય છે. પરંતુ દરેકનો છેડો આવી ગયો છે, એમ સમજવાનું નથી. હજી પાશ્વરમાં પહેલી પુણી કંતાઈ છે. શોધાયું માનીએ છીએ, તેના કરતાં કંઈક ગણું હજી અણુશોધનું રહ્યું છે.”

આ ઉપરથી આપણે એમ તો સમજી શકીશું જ કે:—ન્યારે એક પણ વિજ્ઞાન સંપૂર્ણ શોધાયું નથી, ત્યારે સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનો શોધવાની તો વાત જ શી ? અને ન્યારે સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનો શોધાયાં નથી, તો તત્ત્વજ્ઞાન શોધાયાની તો વાત જ શી ? અને ન્યારે તત્ત્વજ્ઞાનના સંશોધનની વાત પણ થઈ શકતી નથી, તો પછી જગત માટે અગ્રાધ્ય: સાંગોપાંગ: અને શુદ્ધ: જીવનમાર્ગ શોધી આપવાની તો વાત જ ક્યાં રહી ?

છતા “ક્રન્ટ” વિગેરે શીલસુદેએ તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસની પાઠ-શાળામાં પાટી ઉપર ધૂળ નાંખી જ છે, એમ કહેવું જ પડશે. અને બીજા પક્ષે અનેક આધુનિક વિદ્વાનો એ દિશામાં પ્રવર્તનો કરી રહ્યા છે.

પ્રાચીન કાળના દર્શનો અને ધર્મ તરફ જોઈશું, તો તે પક્ષે બધા વૈજ્ઞાનિક ધર્મો જણાશે. આગળની ભૂમિકા ઉપર કોઈ ચડેલા જણાતા નથી. એટલું ખરૂં છે કે કેટલાક ધર્મો સામાન્ય ભૂમિકા કરતાં ઉપરની ભૂમિકા ઉપર હશે. ત્યારે કેટલાક એક કરતાં વધુ વિજ્ઞાનોના પાયા ઉપર રચાયેલા માલૂમ પડશે.

દાખલા તરીકે:—વેદાંત, “જગત્માં કવળ એકલું બ્રહ્મ છે—જગત્ માત્ર બ્રહ્મમયજ છે,” એમ કહીને જગત્ના એકીકરણનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. ત્યારે વૈશેષિક દર્શન વિગેરે પૃથક્કરણ સમજાવે છે. ન્યાયદર્શન પ્રમાણુશાસ્ત્રનું વિજ્ઞાન સમજાવે છે. ત્યારે મીમાંસકો શબ્દપ્રમાણના વિજ્ઞાનને દઢ કરે છે. સાંખ્ય પ્રકૃતિ પુરૂષમાં જગત્ને વહેંચે છે. અને યોગદર્શન યોગવિધાનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. બૌદ્ધદર્શન જગત્ની અનિત્યતા અને વૈરાગ્ય લાવનાનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. ત્યારે વેદાન્ત માત્ર જગત્ નિત્ય જ છે, એમ કહીને નિત્યતાનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. ત્યારે ચાર્વાક માંસાદિષ્ટ જીવનનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. હંદ અવેસ્તા મન વચન કાયાની પવિત્રતા ઉપર ભાર મૂકે છે. ત્યારે ખ્રિસ્તીધર્મ સહનશીલતા અને પરદુઃખલંબન પરોપકારની નીતિનું માત્ર જ્ઞાન આપે છે. કુરાનેશરીફ મહા અને મહમતા દઢ કરે છે.

ચાલુક્યનું અર્થશાસ્ત્ર, ચરકનું આરોગ્યશાસ્ત્ર, પાણિનિનું વ્યાકરણશાસ્ત્ર; મગ્ધનું કાવ્યપ્રકાશ, લારતનું નાટ્યશાસ્ત્ર, વિશ્વકર્માનું શિલ્પશાસ્ત્ર, એ વિગેરે પણ જુદાં જુદાં વિજ્ઞાનો જ છે, એ તો સ્પષ્ટ જ દેખાય છે. એક વિજ્ઞાનને બીજા વિજ્ઞાનનો ફટકો આધાર હોય છે. એક વિજ્ઞાન સાથે બીજું વિજ્ઞાન અમુક જાતનો થોડો ધણો સંબંધ ધરાવતું હોય છે. એક વિજ્ઞાનના પેટા વિજ્ઞાનો ઘણાં હોય છે. અને એક મુખ્ય વિજ્ઞાન પણ બીજા કોઈ મોટા વિજ્ઞાનનું પેટા વિજ્ઞાન હોય છે.

પરંતુ જગત્માં કોઈ પણ એવો ધર્મ—એવું દર્શન, કે એવી શોધ નથી કે જે તત્ત્વજ્ઞાનરૂપે હોય.

આ જગત્માં તત્ત્વજ્ઞાન તરીકે કોઇ પણ દર્શન હોય, તો તે કેવળ જ્ઞેનદર્શન છે. એટલે કે જગત્માં સંભવિત સર્વ વિજ્ઞાનોના સમન્વયમય જે તત્ત્વજ્ઞાન છે, તે જિનોએ બતાવ્યું છે, માટે જ્ઞેન તત્ત્વજ્ઞાન કહેવાય છે. જ્ઞેન શબ્દ કાઢી નાંખીએ તો પણ તે તત્ત્વજ્ઞાન જ છે, તે જ તત્ત્વજ્ઞાન છે, તે સિવાય કોઇ કાળે બીજું તત્ત્વજ્ઞાન સંભવી શકતું નથી, સંભવી શકશે નહિ, સંભવી શક્યું નથી. આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોની તો શક્તિ બહારનુંજ એ કામ છે. અને તેને સંપૂર્ણ કરતાં કેટલો વખત બાક, તે કહી શકાય તેમ છે જ નહિ. માટે કોઇથી હાલમાં સંપૂર્ણ શોધી શકાય તેમ છેજ નહીં કેમકે કોઇ પણ દુન્યવી સાધનો સંપૂર્ણ શોધને માટે-હમ્મેશને માટે અપૂર્ણ જ છે.

આ બાબતની સાબીતી માટે નીચેની વિચારસરણી ઉપયોગી થશે.

આજે સર્વ વિદ્વદ્ મંડળમાં એ તો પ્રસિદ્ધ છે કે—જ્ઞેનોનો સિદ્ધાંત સ્યાદાદ છે. સ્યાદાદ એટલે શું ? આ જગત્ એવું અટપટું છે કે—તે કેવું છે ? તે સંપૂર્ણપણે કહેવું મુશ્કેલ છે, એટલું જ નહિ પણ અશક્ય છે. ઉપ-નિષદ્ધકારો પણ નૈતિ નૈતિ કહીને જગત્તું નિરૂપણ અશક્ય છે—એમ કહે છે. જ્ઞેનો પણ એમ જ માને છે—છતાં તે એટલું તો કહે જ છે કે—જગત્તું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કહેવાને માટે અશક્ય જ છે, છતાં કેટલુંક સ્વરૂપ આપણે સૌ બોલીએ છીએ, માટે તેનો સ્યાદાદ થઈ શકે છે. સ્યાદાદ એટલે કથંચિત્ વાદ. અને પક્ષે કથંચિત્ અવાદ રહે છે. અર્થાત્ જગત્ સ્યાદ્ વક્તવ્ય છે, અને સ્યાદ્ અવ્યક્તવ્ય છે. જગત્ સર્વ વિજ્ઞાનોમય કેવી રીતે છે, તે જાણવામાં આવવા છતાં સ્યાદ્ [કથંચિત્] વાદ કહી શકાય છે. જે કાંઈ બોલાય છે તે મૂળ વસ્તુનો કોઇ અમુક જ ભાગ હોય છે. જે કાંઈ બોલાય છે, તેના સિવાય પણ એ વસ્તુ વિષે બીજું કાંઈક હોય છે ખરું. પણ બોલાતું નથી. અથવા એ બોલાતું હોય તે વખતે પણ પ્રથ-મનું જે બોલાયલું છે તે પણ એ વખતે બોલી શકાયું નથી. તેથી આ જગત્નો સ્યાદ્ધયો જ વાદ થઈ શકે છે. સ્યાદ્ વિના વાદ થઈ શકતો નથી. બોલી શકાતું નથી.

આ રીતે જ્ઞેનદર્શનમાં જગત્તું નિરૂપણ સ્યાદ્ધયી કરવામાં આવ્યું છે, તે પણ ઘણું જ વિવિધ છે. એકીકરણની દૃષ્ટિથી, પૃથક્કરણની દૃષ્ટિથી, વિશેષ, નિત્ય, અનિત્ય, એક, અનેક, ભેદ, અભેદ, સત્, અસત, ત્રિગેર દૃષ્ટિમિત્તુઓથી એ ઉપરાંત એક રીતે, બે રીતે, ત્રણ રીતે, ચાર રીતે, પાંચ

રીતે, છ રીતે, માન રીતે આ રીતે, નવ રીતે, એમ અનેક રીતે જમત સમજાવ્યું છે અને તે દરેક રીતમા પ રપર એક-બીજી પદ્ધતિને મોજ-મુખ્યભાવ આપેલો છે ઉપગમ, ચેતન્ય વિજ્ઞાન, પ્રાણિ વિજ્ઞાન, પરમાણુ-વિજ્ઞાન, જૂતવ, જૂસ્તર, વિગેરે વિજ્ઞાનો, ગત્યનિતિ, સિદ્ધ, ન્યોનિય, મણિન, શબ્દશાસ્ત્ર, યોગ, વિગેરે લાખો વિજ્ઞાનો જતા-યા છે તેને પરસ્પર સંબંધ જતાવી, જીવનમા ઉપયોગ, અને તત્ત્વજ્ઞાનમા સમન્વય જતાવેલો છે માટે અહીં જ સારી રીતે અભ્યાસ કરનારને આ દર્શન તત્ત્વજ્ઞાન દર્શન જ લાગશે, ન્યારે બીજી કોઈ પણ દર્શન જ્ઞાન મગ્ધે વિજ્ઞાનરૂપ જામશે વેદાન્ત એટલે વેદાનો આર, પણ વેગ તત્ત્વજ્ઞાનમય નથી મીમાંસકો પણ માત્ર "વિચારો જ છે, અર્થાત્ સાજોપાંગ તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી" વિગેરે

જોનોના નથો તે તે વિજ્ઞાનના અંશપ્રાયો વ્યક્ત કરે છે અને જોનોનું પ્રમાણ તત્ત્વજ્ઞાનદષ્ટિનો અંશપ્રાય વ્યક્ત કરે છે બીજાની પ્રમાણ વ્યવસ્થા મરતા જોનોની પ્રમાણ વ્યવસ્થા આ રીતે જુદી પડે છે આ ઉપરથી જોતા વેદાન્ત દર્શન, ન્યાય દર્શન વિગેરે દર્શન શબ્દો નય દષ્ટિથી એમકે એ કે તેથી વધારે વિજ્ઞાનો સૂચવે છે ત્યારે સ્વાદવા. શબ્દ તત્ત્વજ્ઞાન સૂચવે છે. સ્વાદવાદ શબ્દનો પ્રયોગ તત્ત્વજ્ઞાનની દષ્ટિથી છે અને તે દષ્ટિથી જ પ્રયોગ થઈ શકે, માટે સ્વાદવાદ શબ્દનો પ્રયોગ જ તત્ત્વજ્ઞાનપણ સૂચવે છે.

એ શબ્દ તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રનો પારિભાષિક શબ્દ છે તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રનેજ નથો હોઈ શકે બીજા દર્શનો તો એ એક નય રૂપજ છે, એટલે તેમનામા નય મળધિ વિચાર ન હોય, એ સ્વાભાવિક છે તેઓના પ્રમાણની બાબતોમા પણ એન્દેલીય જ હોય છે

આ ઉપરથી જુદા જુદા વિજ્ઞાનોના જ્ઞાતાઓ સર્વજ્ઞ ન હોઈ શકે, એ દેખીતું જ છે અને ન્યા સુધી જોનદર્શનને પણ વૈજ્ઞાનિક માનીએ ત્યા સુધી તેના પ્રતિપાદક સર્વજ્ઞ હોઈ જ શકે, એમ કહેવું વધારે પડતું છે થીયેરીઓ (Theory) નો જ્ઞાતા પોતાના વિજ્ઞાન વિષે થીયેરી (Theory) થી સક્ષમ હકીકતો મમજાવી શકે ખરો પણ એટલા પુરતો તેને સર્વજ્ઞ કહી ન શકાય. અનગત, માન આપવા માટે આવકારિક બાવામાં તેઓને ઉપમાથી સર્વજ્ઞ કહેવામા વાધો નથી. જેમ કે-આ સર્વજ્ઞ, કપિત્ર સર્વજ્ઞ વિગેરે અને એવી વાત સાચી પણ ખરી કે-પોતાના વિષયના બીજા બધા વિજ્ઞાનો કરતા તેઓ વધારે સર્વ જાણુનારા માટે-સર્વજ્ઞ ખરા.

પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનનું-સ્વાદ્વાદનું નિરુપણ સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ વિના થઇ જ ન શકે. જે જૈનદર્શનને વૈજ્ઞાનિક દર્શનને બદલે તત્ત્વજ્ઞાન દર્શન માનીએ તો તેના બતાવનારા સર્વજ્ઞ સિવાય સંભવી શકે જ નહીં. સર્વ વિજ્ઞાનો ધ્યાનમાં આવે, તેના સંગ્રાધો ધ્યાનમાં આવે અને તે ઉપરથી જીવન માર્ગ સમજાય, ત્યારે તત્ત્વજ્ઞાનનું સંપૂર્ણ પ્રતિપાદન કરી શકાય. એટલે સર્વ વિજ્ઞાનોના અને તત્ત્વજ્ઞાનના જ્ઞાતા તે જ સર્વજ્ઞ. એટલે કાં તો જગત્માં સ્વાદ્વાદ નથી, અનેક વિજ્ઞાનો નથી, તત્ત્વજ્ઞાન નથી, અને સર્વજ્ઞ પણ નથી; અને જે લાખો કરોડો વિજ્ઞાનો હોય, અને તે સર્વનો સમન્વય કરનારું તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્ર હોય, અને તે સ્વાદ્વાદથી ગોચર કરાવનાર પણ હોય, તો અવશ્ય જગત્માં સર્વજ્ઞ સંભવિ શકે છે.

એટલે કે:-તત્ત્વજ્ઞાનને જાણનારા સિવાયના માત્ર વૈજ્ઞાનિકો સર્વજ્ઞ ન જ હોઇ શકે. સર્વજ્ઞ હોય તે જ તત્ત્વજ્ઞાની હોઈ શકે, અથવા તો-તત્ત્વજ્ઞાની હોય તે સર્વજ્ઞ હોય જ. અને તેથી હું માનું છું કે જૈન દર્શન તત્ત્વજ્ઞાનમય છે; કેવળ વિજ્ઞાનમય નથી.*

* આ જ વાત આચાર્ય મહારાજશ્રી હરિભદ્રસૂરિ પણ કહે છે :-

દૃષ્ટશાસ્ત્રાઽવિરુદ્ધાર્થં સર્વસત્ત્વસુખાવહમ્ ।

મીતં ગમીરમાહ્લાદિ વાક્યં યસ્ય, સ સર્વવિદ્ ॥ ૧ ॥

एवं भूतं तु यद्वाक्यं जैनमेव, ततः स वै ।

सर्वज्ञो, नान्यः, एतच्च स्याद्वादोक्त्यैव गम्यते ॥ २ ॥

पक्षपातो न मे वीरे, द्वेषो न कपिलादिषु ।

युक्तिमद्वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ ૩ ॥

જેનું વાક્ય જગત્ અને શાસ્ત્રો (થીઓરીઓ-Theory), કરતાં વિરુદ્ધ અર્થ ન સમજાવતું હોય, સર્વ પ્રાણીઓને હિતકર હોય, માપસર હોય, ગંભીર અને આનંદદાયક હોય, તે સર્વજ્ઞ સમજવા. ૧.

એવા પ્રકારનું જે વાક્ય તે તો કેવળ જૈન વાક્ય જ છે; તેથી તે જ સર્વજ્ઞ છે, ખીજા કોઈ સર્વજ્ઞ હોઈ શકે જ નહિ. આ વાત સ્વાદ્વાદની ઉક્તિથી જ સાબિત કરી શકાય છે. ૨.

મને મહાવીર ઉપર પક્ષપાત નથી, અને કપિલ વગેરે ઉપર દ્વેષ નથી. છતાં એટલું તો ખરું જ છે કે-જેની વાત યુક્તિયુક્ત હોય, તેનો તો સ્વીકાર કરવો જ પડે ને? ૩.

સ્વાદાદને આજે ખગ અર્થમા સમજવો જો સ્વાદાદની પહેલી પૂઠ
 તેમ જ “જોમ જોમ આધુનિક વિજ્ઞાન ખીનતું જાય છે, તેમ તેમ જોન
 સિદ્ધાન્તો સાબિત થતા જાય છે,” તે પણ અર્થ સત્ય કે ખોટું છે કેમકે એક
 નક્કી થયેલો જાણનારે ફરીથી શોધવા માટે સક્તિ, ધન અને સમયનો
 વ્યય કરવો જો જગતને અત્યથી વચિત રાખે છે એટલે કે જગતમા તેટલું
 નુકસાન થાય છે, એ દેખીતું જ છે એટલે હાલની શોધોથી જોન મિદાન્ત
 નાં કેટલાક તત્ત્વો સાબિત થતા હોય, તેટલા ઉપરથી જોન દર્શનનું તત્ત્વ
 જ્ઞાન-દર્શનનું-માન સમયવાનું નથી મી. ટેસીટરી એ વાક્યો ઉચ્ચારીને
 જોનોને પણ હાલના વિજ્ઞાનની ખીલવણીમાં સામેન કરવાની યુક્તિ વાપરે
 છે. “પોતાના શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તો સાબિત કરવાની લાનચથી પણ જો તેઓ
 આકર્ષીત તો હાલના વિજ્ઞાનને સાથે ટેકા મળે ” એ આશયથી જોન દર્શનના
 વખાણ કરે છે, બાકી તેમા કશી ખાસ વિશેષતા નથી અને એવા વખા-
 ણથી આપણે બોળવાવાનું શે નથી જગતે મિથ્યા પ્રવાસ છોડીને એ સિદ્ધ
 મતને વાગીને આગળ આગવું જોઈએ, તેને બદલે આજની યુરોપીય
 દુનીયા બામદોષમા પડેલી છે. અને તત્ત્વજ્ઞાન-દર્શનને વળગેલાઓને પણ
 વિજ્ઞાનની આકર્ષક અને ઉત્તેજક વાતો કરીને તત્ત્વજ્ઞાન અને તેને અનુસાગતા
 યોગ્ય આર્થ જીવનથી દૂર કરે છે !

૧ સિદ્ધે મો ! પયયો જમો જિજ્ઞમપ—

પુલ્લસવરદોસૂત્ર

હે હે હે ! સિદ્ધ-ચોક્કસ તરીકે સાબિત થઈ ચૂકેલા શ્રી જિનમતને પ્રથમ-
 પૂર્વક નમો

પુદ્ગલમાથી શરીર બંધાય છે જાણ મન અને જ્ઞાસોજ્ઞાસ માં પુદ્ગલ
દ્રવ્યો ઉપયોગી છે મરણ જીવન સુખ દુઃખ પણ તેને લીધે માથ છે

આ કલા પછી તે દરેકના એટલા બધા પેટા ભેદો સમજાવે છે કે
ન્યા આપણી પુદ્ધિ કામજ ન કરે દાખલા તરીકે પાંચ વર્ષુ એટલે રમ તે
સમન્યા હવે કોઈપણ એક લાન વિગેરે રમ લાખ એ તેનો એક નાનામાં નાનો
અથ, તે-વર્ષુ પરિચ્છેદ કહેવાય એવા અમુક રમના પરિચ્છેદો એના માથ
ત્યારે એક વર્ષુ જણાય અને એવી અનંત વર્ગજ્ઞાનો એક રમ-૨૫૫
થાય એવા વર્ષુરૂપર્ષકો જગતમાં અમુક સંખ્યામાં કુલ છે બ્યવહારમ
તેનો વિચાર જોન શાસ્ત્રકારો આ પ્રમાણે કરે છે-જગતમાં જોટલી લાલ
ચીને હોય તેને એકડી કરેલ લાખો કરોડો બ-કે અનંત એવી લાલ ચીને
આપણને મળી શકશે દરેક ચીને એક લાલ રમની જ ગણવાની પર
તે દરેકનો લાલ રમ પણ એક સરખો હોય જ નહી કોઈમાં ઘેરો લાલ હશે
કોઈમાં સામાન્ય લાલ હશે, કોઈમાં ખુબતો લાલ હશે, કોઈમાં ઝાંખો લા
હશે તેનું કારણ શું? તેનું કારણ એટલું જ કે-લાલ વર્ણના રૂપર્ષકોની સંખ્યા
ઓછીવત્તી જેમા લાનવર્ણના ઓછા રૂપર્ષકો હોય, તેમાં લાલાશ ઓછી હોય
અને વધુ રૂપર્ષકો હોય, તેમાં લાલાશ વધારે હોય એજ પ્રમાણે ગંધ વિગે
વિગે પણ સમજી શકાય.

આમ કરવાથી જગતમાંની ત્રણેય કાળની તમામ લાભાશ
માપ અને ઓછાવતાપણાનું શાસ્ત્રીય ધોરણ નક્કી કરી આપ્યું શું બાક
રહે છે, કે જેથી તે શોધવા જુદી મહેનત કરવી પડે? હાલનું વિજ્ઞાન આ
પ્રમાણે પોતાની સ્વતંત્ર શક્તિથી સાગોપામ ત્રણેય કાળના રંગનું તો મા
આપી શકશે જ નહી

આ પ્રમાણે જ બાકીના બીજા બધા પુદ્ગલ પરિણામો વિગે સમજાવ
સંસ્થાન વિગે-જોળમટોળ, પ્રતંગજોળ મમચોરમ ધતચોરસ ત્રિકોણ, વિગે
આકૃતિઓની સંખ્યાન, પરમાણુને નિદુ તરીકે રાખીને પરમાણુત્ત્વિક્ષી એટલ
બધા અસંખ્ય પ્રકાર પાડી બતાવ્યા છે, કે જગતમાંની કોઈ પણ આકૃતિ
તેની બહાર રહી શકતી નથી તમામ સંભવિત આકૃતિઓનો તેમાં સમાવેશ થ
ભાય છે હવે બીચારા આધુનિક જૂમિતિ શાસ્ત્રનો તેની આગળ શો દિમાગ

મથાગોચ્ય યોજના સ્થાન, પચારી, એજનન, વિગેરે સામમો જીવનક
અને આયુષકર રહે છે, અને એ બધા વિપરીત હોય, તથા એ શક
અમિ વિગેરેથી મરણ નીપજે છે ઈષ્ટ વર્ણાદિ સુખ આપે છે, અને અનિ
દુઃખ આપે છે

આ દરેક વિષે એટલા બધા વિગતવાર શાસ્ત્રીય વર્ણનો છે કે-જેમાં કંઈ પણ બાકી રહેવા પામતું નથી.

પરમાણુઓ ભેગા કેમ થાય છે ? છુટા કેમ પડે છે ? એક પરમાણુમાં અનંત શક્તિઓ કેવી રીતે છે ? તેનું વર્ણન ૨૮ વર્ગ વર્ગણાઓઃ ગ્રાહ્ય-અગ્રાહ્ય વર્ગણાઓઃ અચિત્ત મહાસ્કન્ધોઃ પરિણામોઃ તેની જુદી જુદી અનંત અસરોઃ ચેતન સાથેના સંબંધોથી પુદ્ગલો ઉપર થતા નવા નવા પરિણામોઃ આ બધાનું શાસ્ત્રીય વર્ણન એટલું બધું વિસ્તાર પૂર્વકઃ પદ્ધતિસરઃ સુદૃઢ વિચારથી ભરેલુંઃ જ્ઞેનશાસ્ત્રોમાં છે કે-જે જગત્ના કોઈ પણ ગ્રંથમાં નથી. કોઈ પણ વૈજ્ઞાનિક શોધી શકે તેમ નથી. તેમાં આજની ઈલેક્ટ્રો, રેડીયમ, ટેલીવીઝમ, ફોનોગ્રાફ વિગેરેના તત્ત્વોનો ક્યાંયનો ક્યાંય સમાવેશ થઈ જાય છે. કોઈ બાબતમાં સંજ્ઞાભેદઃ નામભેદઃ વ્યાખ્યાભેદઃ ઉપયોગભેદઃ જણાય, તેટલા ઉપરથી તેની શાસ્ત્રીય વ્યવસ્થાને ક્ષતિ આવતી નથી. વખત જતાં હાલનું વિજ્ઞાન પણ એવા ઘણા ભેદોમાંથી પર થઈ ઘણી બાબતમાં એકમત થતું જાય છે.

પ્રાચીન ગ્રંથોમાં મોટા મોટા મિદ્ધાંતો-વૈજ્ઞાનિક નિર્ણયો, ઘણા જ ટુંકાણુમાં અને સૂત્રાત્મક રીતે લખેલા હોય છે. સારે હાલના પુસ્તકોમાં એક સૂત્ર જેટલી વાતને માટે મોટું ચાલીશ પચાસ રૂપિયાનું વોલ્યુમ હોય છેઃ એવા સૂત્રાત્મક વાક્યોના પણ જ્યાં સંખ્યાબંધ ફકરાઓથી વસ્તુઓનું વર્ણન કરેલું છે, તેમાં કેટલી બધી બાબતો સમાતી હશે ? જરૂરી નકશાઃ જરૂરી ચિત્રોઃ જરૂરી સમજનાં દષ્ટાંતોઃ પણ તેમાં સંખ્યાબંધ હોય છે. વાંચ્યા વિના, વિચાર્યા વિના, તુલના કર્યા વિના, સમજ્યા વિના, “આવું કંઈ છે જ નહીં.” એવું બોલતા, માત્ર હાલના વિજ્ઞાન પર શીદા થતા આ દેશના યુવાનોને ભેઈંતે બહુજ ગ્લાનિ થઈ આવે છે કે-“અરે ! આ બિચારા પોતાના ઘરની વસ્તુ સમજ્યા વિના ખીજી તુચ્છ વસ્તુ ઉપર કેવા મુગ્ધ બની ગયા છે ?” બાળક, જેમઃ માત્ર-ચળકતા રમકડા ઉપર રાજી રાજી થાય, અને ઉંચું નીચું થાય, તેમાં ઉમર લાયકને માત્ર હાસ્યવિનોદ શિવાય કંઈ પણ ન જણાય. અહીં તો હાસ્યવિનોદનો પણ અવકાશ નથી. કારણ કે પોતાના બંધુઓનો બુદ્ધિશ્રંશ થવાથી તેઓ અવળે માર્ગે દોરાઈ જઈ પોતાનું હિત બગાડે છે, તેની ગ્લાનિ થાય છે.

ભારતના જ્ઞેનઃ ઔદ્ધઃ વૈદિકઃ તથા ખીજા છુટક સાહિત્યમાં વર્ણ-વાચેલ વિજ્ઞાનનો જ બરાબર ખ્યાલ કરી લે, તેને પછી આધુનિક વિજ્ઞાન તરફ જરા પણ આશ્ચર્ય રહેતુંજ નથી. આકી તો કારીગરોની કરામતો

અનેક હોય, તે કાંઈ વૈજ્ઞાનિક મિદાન્તો મણુતા નથી. એલ્યુમેન્યુમનો, કાલ્સાનો, વીજળીનો હગ્ગર હગ્ગર રીતે ઉપયોગ એતો કારીગરની કરમન છે. ધન સંપત્તિ અનુકુળ સાધનોથી કારીગરો જેવી ધારે તેવી કરામતો બનાવી શકે. ■ એમા વૈજ્ઞાનિક આવિષ્કાર શો? છાપામાં રોજ નવા નવા અખતરા પ્રોજેક્ટો ચમત્કારિક વર્ણનો વાચવા છતાં અમારા દિવ ઉપર તેથી લેશ માત્ર પણ આશ્ચર્ય થતું નથી. પરંતુ એજ વાતોને ન્યારે યાનિઓના વચનોમા બન્ય સ્વરૂપે જોઈએ છીએ, ત્યારે જરૂર આશ્ચર્ય થાય છે, અને તેવા મહાયાનિઓ તરફ પૂજ્ય ભાવ પણ જરૂર થાય. ■ કેટલાક લોકો જૈન ભૌતિકશાસ્ત્રી પદાર્થો પ્રાણીઓના આધુર્યે અને ઉચાઈએ ઉપરથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદાસ કરે છે. પરંતુ તે ઉપદાસ કરનારા સમગ્રુ લોકોની દૃષ્ટિમા સવિશેષ ઉપહસનીય છે, મા તો દવાપાત્ર છે.

કેમકે-વિશ્વરચના કેવા પ્રકારની છે? પ્રાણી જ સૃષ્ટિ ક્યારની છે? વિશ્વરચનાના એક ભાગ રૂપ ભૂરચના કેવા પ્રકારની ભૂતકાળમા હતી? હાલ કેવી છે? હાથી કરતાં ઢોઢા જમણા ગેડાની જાનના પ્રાણીઓના હાડકાની શોધ ઉપરથી જોતામા મોડુ પ્રાણી કેવડું હોઈ શકે? દક્ષિણ અમેરિકાથી ખાડીને મધ્ય દિશ સુધિના અર્ધ ચન્દ્રકારના સમુદ્રમાં દબાઈ ગયેલા દેશની શોધ વિગેરે ઉપરથી કોઈ પણ જાગતમા હાલતુ વિજ્ઞાન કોઈ પણ ચોક્કસ ધોરણ ઉપર જ નથી. ન્યા સુધી તે કોઈ પણ ચોક્કસ ધોરણ ઉપર ન આવી શકે, ત્યા સુધી રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિસર વર્ણવાયેલા જૈન શાસ્ત્રના વિધાનો ક્યા આધારથી ક્યા માપથી જોટા કરાવવા? વિજ્ઞાન વિષે પ્રસિદ્ધ થતા જુદા જુદા લેખો વાચતા તો કેટલીક એટલી બધી વિચિત્ર વાતો આવે છે કે શાસ્ત્રની વાતો માનવાને કાંઈ પણ આનાકાની કરવાની રહેતી જ નથી. એક તારાનું અમુક વર્ષે તેજ અહીં આવે છે, એક તારો અમુક કરોડ વર્ષે અમુક પ્રમાણમા આપધાત કરતો જાય છે એક પરમાણુ એક રજમણનો અમુક કરોડમા ભાગ છે વિગેરે.

સારાશ કે—ત્યા પણ કરોડો, અનંતે અને સંખ્યાત-અસંખ્યાત તથા અનંતથી વાતો કરવો પડે છે.

હાલના વૈજ્ઞાનિકો વિરે પણ ઉપર ચોગીયુ સમજનારાઓને અહીંના શાસ્ત્રમાના વિચાજતા પ્રતિપાદક અરા વર્ણનો વાચીને આશ્ચર્ય થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જોને જન્મેયનો અને જન્મેવની ખુશીયોનો ખ્યાલ હોય, તેઓને ખેમાંથી એકેવમા આશ્ચર્ય થાય તેમ નથી.

ફક્ત આપણી હાલની ઉચ્છરતી પ્રજાને આપણા વિધાનો ઉપર જે અશ્રદ્ધા થાય છે, તેનું કારણ શાસ્ત્રના વિશાળ વર્ણુનો નથી, હાલના વિજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા પણ નથી. તેઓની મનોવૃત્તિ પણ નથી. પરંતુ કારણ માત્ર એક જ છે કે-શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં વર્તમાન પત્રોમાં, અને જાહેર સભાઓમાં અહીંના જ્ઞાન-વિચાર તરફ અણગમો ઉત્પન્ન કરવાની અને ત્યાંના વિજ્ઞાન તરફ આકર્ષણ ઉત્પન્ન કરવાની યુક્તિયુક્ત ધુળી ભરેલી ગુપ્ત કે પ્રગટ, સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ અવશ્ય ગોઠવાણુ હોય છે. એ ગોઠવાણુ શાળા-કોલેજોનું શિક્ષણ લેતા યુવાનો ઉપર અજળ અસર કરે છે, જેને પરિણામે એ વર્ગ કાયમ અહીંના ઘટક તત્ત્વોની સામે રહે છે, અને ત્યાંના ઘટક તત્ત્વોની કાયમ તરફેણ કરે છે. તેમાંના જ જે વધારે મોટી ઉમ્મરના અને દેશ સેવાને નામે બહાર પડેલા હોય, તેજ દેશનાયકા. તેની અને તેના સંન્ય રૂપ યુવકોની પ્રગતિમાં વેગ એટલે આધુનિક વિજ્ઞાનને વેગ. આધુનિક વિજ્ઞાનને વેગ એટલે ગૌરાંગ યુરોપી પ્રજાની પ્રગતિને વેગ, અને જગતમાંની કાંઈ પણ પ્રજાની વિશેષ પ્રગતિ એટલે કાંઈ પણ ખીજી પ્રજાઓની વિશેષ અવનતિ. એ તેઓ જૂલી જાય છે.

યુવકોને આગળ વધારવાની હિલચાલનું મૂળ આ રીતે ગોઠવાયેલું છે. એ સૂક્ષ્મ સુદ્ધિથી જ સમજશે,

અહીં એક એ પ્રશ્ન થશે કે-ભલે મોઢમ રીતે દરેક પદાર્થનું વિગતવાર વર્ણન જૈન શાસ્ત્રોમાં કરેલું હોય, પરંતુ તેટલાથી તે વ્યવહારોપયોગી ન થાય. દરેકે દરેક વસ્તુને વ્યવહારોપયોગી બનાવ્યા વિના તે બધું નકામું પડે છે. વળી વ્યવહારોપયોગી વસ્તુઓમાં પણ હલકી જાત તથા ચડીયાતી જાત હોય છે. તેના કરતાં પણ સારી જાતની વસ્તુ જોઈતી હોય, તે શોધખોળથી મેળવી શકાય છે. માટે શોધોની જરૂર પડે છે. શાસ્ત્રોમાં બતાવેલું શાસ્ત્રીય વિજ્ઞાન વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ શકતું નથી.

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં પહેલાં તમારી સાથે એક વાત નક્કી કરી લઈએ કે-શાસ્ત્રીય વિજ્ઞાનની શોધની તો આપણને જરૂર નહતી. કેમકે આપણા શાસ્ત્રોમાં તે સાંગોપાંગ છે. એ તો તમે કબૂલ કરી લ્યો છો.

હવે તમારા વ્યવહારોપયોગીતા માટેના પ્રશ્નનો જવાબ આપીએ. એ વિષે પણ શાસ્ત્રમાં બહુ સુંદર ઉલ્લેખો છે. જૈન શાસ્ત્રના સૂત્રોની વર્ણન શૈલી એવી સુંદર છે કે-જગતમાં કાંઈપણ તે એક ચીજ ઉતરતામાં ઉતરતી કેવી હોઈ શકે ? અને ચડીયાતામાં ચડીયાતી કેવી હોઈ શકે ? તેનું વર્ણન આપેલું છે.

દાખલા તરીકે:-શ્રી કલ્પસૂત્રમાં-સિદ્ધાર્થ મહારાજ ન્હાવા

ભાય છે ત્યારે ન્હાયામાં કેવી કેવી ચીજો વાપરે છે ? અને કેવી રીતે ન્હાય છે ? તથા કેવી રીતે તેમને ન્હવરાવવામાં આવે છે ? તથા દેવોના સ્નાન, તીર્થ કરોના સ્નાત્ર એ વાચના અને તેનો વિચાર કરના આપણા મનમાં થાય છે કે-આથી ઉચી રીતે ન્હાવાનું જગત્માં મળવિત નથી

આજ પ્રકારે સુદરમાં સુંદર પુરુષ કેવા હોય, સુદરમાં સુદર સ્ત્રી કેવી હોય સુદરમાં સુદર શરીર કવું હોય, સુદરમાં સુદર મોઢું કેવું હોય, સુદરમાં સુદર મહેલ કેવો હોય સુદરમાં સુદર ચિત્ર કેવું હોય, સુદરમાં સુદર સગીન કેવું હોય, સુદરમાં સુદર નાનક-નૃત્ય કેવું હોય ? (દાખલા તરીકે સૂધોબ દેવના ક્ષત્ર-વિગેરે અક્ષરોના આકારના તથા બીજા અનેક પ્રકારના નૃત્યના વર્ણનના પાનાના પાના ભરેલા છે) તે દરેક વર્ણનના વ્યવસ્થિત સૂત્રો છે જેમાં તે તે વસ્તુનું સર્વોત્કૃષ્ટ વર્ણન કરેલું હોય છે, તેમજ હનકામાં હલકી વસ્તુના પણ વર્ણનના શુદ્ધ સૂત્રો હોય છે એ પ્રકારે રચાયેલા સૂત્રોના દુકડાઓ જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં જઘા કઢીને ભેંડી દે છે એમ કરીને આખા વિશ્વની ઘટનાને વર્ણવવાને સૂત્રાત્મકતા ઉત્પન્ન કરી લીધી છે એમ કરીને સાહિત્યમાં જે ખુબી દેખાય છે, તેનો તો વિચાર અહીં નહીં કરીએ પરંતુ વ્યવહારમાં આવતા, આવી શક્તા, આવી શકે તેવા અનેક પદાર્થો ધણીજ જાણી જાણ્યામાં જતાવ્યા છે જેમાંના અનેક પ્રકારો આજનું વિજ્ઞાન પણ વાપરી શકતું નથી, વાપરી શકશે પણ નહીં

એટલે વ્યવહાર ઉપયોગ વિષે પણ આ રીતે આપણને જૈન શાસ્ત્રો માથી અનેક પ્રયોગો મળી શકે તેમ છે પ્રશ્નના જેવા દેશ કાળ અને સ્થિતિ તે પ્રમાણે તેનો તે ઉપયોગ કરી શકે છે

એ વાત પણ તમારી ખરી માની લઈએ, પરંતુ એ વર્ણન તો શાસ્ત્રોમાં છે ને ? તેથી રધાય શું ? એવી ચીજો કાઢી જનારી જાણતું ન હોય કાઢને ત્યાં મળે નહીં, કાઢ તેના ઉપયોગ જાણે નહીં તો શા કામનું ?

એ બરાબર છે તેનો જવાબ પણ આપતા પહેલાં એટલું તો તમારી થાસે કબૂલ કરાવી લેવુંજ પડશે કે-અમારા પૂર્વ પુરુષોની જાણ બહાર એ વસ્તુઓ નહોતી જ. એટલું કબૂલ કરો, એટલે તમને તમારા એ પ્રશ્નો પણ જવાબ આપવા તૈયાર છીએ અને જવાબ એ ■ કે-

એવી વસ્તુઓ મેળવવાનો આધાર કરીચરો અને તે તે બાબતના ધધાર્થીઓ ઉપર ■

ઇતિહાસ પાઠા સાક્ષી પૂરે છે કે -આ દેશમાં પરદેશીઓના આવવા પહેલાં દરેક દરેક વસ્તુઓના જનાવનારા અને વેચનારા દુનિયાના કોઈ પણ

પગભર થતા મળ્યા. તે તે કારીગર પોતપોતાના ધધામાં વગર હરીશાઈએ નવું નવું શોધતા ગયા અને જેમ જેમ વકરાનું ક્ષેત્ર તેમને મળતું ગયું, તેમ તેમ તેઓ આગળને આગળ વધતા ગયા અને સાથે સાથે શોધખોળને નામે આપણી ધણીખરી કળાઓના હેવાલો ત્યા પૂરા પાડવામાં આવતા ગયા, તેમ તેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા પરંતુ એમને એમ એ દેશમાં પણ એકાએક મહાન કારીગરો ઉત્પન્ન થતા ગયા છે, એમ સમજવાનું નથી.

જેમ સુતાર, લુહાર, સોની, રગાર, ચિતારા વિગેરે અહીં હતા તેમજ ત્યા પણ હોય જ, એ સ્વાભાવિક છે તેમાં પણ ચઢતી ઉતરતી હેશીયારીવાળા હોય એ પણ સ્વાભાવિક છે પરંતુ એટલું ચોક્કસ ■ કે તેઓ ભારતવર્ષના કારીગરો કરતા તે વખતે ઉતરતી શક્તિવાળા હતા પરંતુ તેને પુષ્કળ-અતિપુષ્કળ ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું છતાં તેઓ આગળ વધી શકે તેમ નહોતું, પરંતુ રાજકીય અને બીજી સામવ્ય વધારીને વ્યહી ના કારીગરો ઉપર સીધા કે આઠકતરો અકુશ મૂકાતો મરે પછી ત્યાના એ ધધાર્થીઓ પૂરા જોરમાં આવી ગયા જમ, હવે એક વખત હરીશાઈમાં આગળ વધી ગયા પછી ઉપર પ્રમાણે બન્નેય તરફના રાજકીય રક્ષણને સીધે તેઓની પ્રગતિ ખૂબજ વધી ગઈ વકરા વધતા ગયા નવાનવા અખતરા થતા ગયા અને તેમાંથી વિજ્ઞાન જન્મતું ગયું વિજ્ઞાન માત્ર વિચારમાજ વધ્યું હોત અને તે કારીગરો મારફત વ્યવહાર ન જનાવ્યું હોત, તે તે માત્ર સમજવા વાચવા પૂરતુંજ રહેત.

આ હરીશાઈમાં પડેલા માણસોમાંના કેટલાકો જેમ જેમ વધારે શુદ્ધિ અનાવતા ગયા તેમ તેમ તેના ધ્યાનમાં જે નવાનવા અખતરા આવતા ગયા, તેમ તેમ તે લખી રાખતા ગયા તેને માટે પછી રાજ્યે સરચાઓ રચાવી આપી એવા લખાણોના સંગ્રહ વધતો મરે. ઉતરોત્તર શોધો થતા ગયા કારખાનાઓ થયા એમ ચત્રવાદ ઉત્પન્ન મરે. અનેક દેશમાં ફરતા મુસાફરો નવાનવા અનુભવોનો ઉમેરો તેમાં કરતા ગયા આ હાલના વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું મૂળ છે થોડા ધણા પ્રાચીન વિચારોના વિચારોને વિશેષ પ્રુષ્ટિ આપી સિદ્ધાંત તરીકે નક્કી મ્યાં એટલે વિજ્ઞાન ઉજા થયું.

ઇંગ્લેન્ડ અને યુગોપની સામાન્ય શુદ્ધિની પ્રજા ભારત અને ચીન જેવી સરકૃતિવાળા મોટી મોટી પ્રજાઓ સાથે એકને દ્વારે હરિશાઈ કરી શકે તેમ હતું જ નહીં એટલે યત્રોની મદદ વિના તેઓને ચાહે તેમ હતુંજ નહીં આ હરિશાઈ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલી ચત્રવાદની તીવ્ર ખૂબમાંથી ચત્રવાદ ઉઠો થઈ ગયો અને તે શાસ્ત્રીય સ્વરૂપ લેતો ચાલ્યો તેની સાથે જોડોલ અનેક વસ્તુઓમાં શોધખોળ શરૂ મઈ. દુનિયાની કાર્મપણ જાણવાની એવી શાખા નહીં હોય,

કે જે એક એકમાં તે જાણવા માટે તે ગૌરાંગ પ્રજના માણસો તે વખતથી રોકાઈ ગયેલ ન હોય.

હવે તમે સમજી શકશો, કે વિજ્ઞાન અને યંત્રવાદ એટલે યુરોપના કળા અને કારીગરોને આગળ વધવાનું અને આ દેશના કળા અને કારીગરોને પાછળ વધવાનું એક સાધન.

આ દેશમાં સુધારક શબ્દ ધારણ કરનાર એક વર્ગ પરદેશીઓએ ધણા વખતથી ઉત્પન્ન કરેલો છે. તે વર્ગ મારફત તે પ્રજાઓ આ દેશમાં પોતાના કારીગરોની જાહેરાત ફેલાવી શકે છે, અને તેઓના માલના વકરાના ક્ષેત્રો ઉઘાડી શકે છે. એ વર્ગમાં તેઓની પ્રતિષ્ઠા ટકી રહે માટે નવું નવું આકર્ષક તત્ત્વ મૂક્યે જાય છે, તેમ તેમ એ વર્ગ કાયમ ત્યાંની કળાના ટેકામાં ઉભો રહે છે, તેમાં કાણુ કાણુ માણસો હોય છે, એ સમજવું જરૂરનું નથી. પણ એક સંખ્યા જાણ્યે અજાણ્યે કાયમ તે વર્ગ તરીકે ટકી રહેલી છે. અને તેનો વિરોધ કરનાર એક વર્ગ પણ ઉત્પન્ન થતો જાય છે. જેમ જેમ વિરોધિ વર્ગ ઉત્પન્ન થતો જાય છે, તેમ તેમ સુધારક વર્ગ વધારે વધારે સાવચેત રહે છે, અને તે હરિક્ષાર્પમાં ઉભો રહી વધુ આગળ વધવા તત્પર રહે છે. પરદેશી લોકો જાન્યેને ઉત્તેજે છે. સુધારક વર્ગ જેમ જેમ જાહેરમાં આવે તેમ તેમ પોતાના માલનો વકરો વધે અને વિરોધિવર્ગ જેટલા જોરથી વિરોધ કરે તેટલા જોરથી સુધારક ગણાતો વર્ગ વધુ વધુ મજબૂત થવા મહેનત કરે. બસ, આ બે વર્ગની હરિક્ષાઈ ચાલ્યા કરે. એટલે પરદેશી ઉસ્તાદો નિશ્ચિંત-પણે ગણતરી કરીને વચ્ચેથી પોતાનો ધંધો વધાર્યે જાય. તેઓને માત્ર આ બે વર્ગની હરિક્ષાઈ છાપાંઓ મારફત હમેશાં ટકાવી રાખવી પડે, એટલે પછી બેડો પાર.

દાખલા તરીકે—એક વખત સુધારક વર્ગ એવો હતો કે “વિલાયતી માલ જોઈએ. અસલ વિલાયતી જોઈએ. નકલ નહી. બસ ફેન્સી જોઈએ. ફેશનેબલ જોઈએ.” ત્યારે વિલાયતી માંગનારા સારા ગણાતા હતા, વિલાયતી વેચનારા સારા ગણાતા હતા, અને વધુ પૈસા પેદા કરી શકતા હતા. વિલાયતી પસંદ કરનારા સમજી ગણાતા હતા. અને તેની વાત કરનારા વિદ્વાન શિરોમણિ ગણાતા હતા. આ આખું વાતાવરણ વિદેશી માલના વકરા માટે બસ હતું.

હવે, ભારતભૂમિમાંજ પરદેશી મૂડીના કારખાના ઉભા કરી, તે મારફત આગળ વધવાની યોજનાને અમલમાં મૂકવા અહીં સ્વદેશીની ભાવના ફેલાવવામાં આવી. અને પરદેશી ભાવનાને ધિક્કારાવવામાં આવી. “સ્વદેશી” “સ્વદેશી” ની ખૂસ ઉઠી રહી. પરદેશીનો બોયકોટ થવા લાગ્યો. એટલે પેલા સુધારક ગણાતા વર્ગનો ઉપયોગ સ્વદેશી હીલચાલમાં કરવામાં આવ્યો,

આજ સુધી જે માલ બનાવવા માટે કારખાના વિલાસતામાં હતો તેવોજ માલ બનાવવાના કારખાનાં આ દેશમાં કરવાં તેમાં પરદેશી મુડી, દેશી કાચો માલ, દેશી મજૂરી, અને પરદેશી શીધના યંત્રોથી માન ઉત્પન્ન કરવો. પરંતુ એ માલનું વકરાનું ક્ષેત્ર ક્યાંથી કાઢવું ? એ માલનું વકરાનું ક્ષેત્ર ઉભું કરવા સ્વદેશી હિલ-આલને મોટા પ્રમાણમાં ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું. ઝોટલેતાની વધી પડેલી મુડીને રોકવાનું અહીં ક્ષેત્ર ખડું થઈ ગયું ત્યાંના કારખાનાઓની જમીન છુટી થઈ, ધણી મુડી છુટી થઈ, કામ કરનારા છુટા થયા, જેથી હવે પછીના નવા નવા અખતરાઓ માટે તે બધું રોકવા માટે તે ગોઠવણ ત્યાં થઈ શકે. અને ઉત્તરતા દરજ્જાના કારીગરો, વધારાની મુડી, વિગેરે અહીં રોકવાની ગોઠવણ પણ થઈ શકી. બેકારીની ખૂબ ઉપાડીને ત્યાંના કારીગરો અને મજૂરોને અહીં પણ આપાત કરવાનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો, દેશી લોકો તેના યંત્રોના ધંધામાં ભળે તેવી સગવડો થઈ વ્યવસ્થિત મજૂરો અને માટે મજૂર મધ્યે સ્થપાય છે. મોટી સંખ્યામાં સસ્તા મજૂરો અને માટે સ્ત્રીવર્ગને આર્થિક સ્વતંત્રતાને નામે દેશનાયકો મારફત ઉચ્ચકરવામાં આવે છે. જેમ જેમ આ દેશની જમીન ઉપર આસતા યંત્રોથી ઉત્પન્ન થયેલો માલ બજારમાં આવતો જાય, તેમ તેમ સ્વદેશી કઢીને પ્રજા “મેઈક ઇન ઇન્ડિયા” નો-ધણીજ દૃષ્ટિઓથી નક્કી કરેલો-માર્ગો જોતી જાય ને ખરીદ કરતી જાય.

હવે અહીં કેટલાંક કહેશે કે-“તમારી આ કંપના બૂલભરેલી છે, કેમકે દેશના આગેવાનોએ તો શુદ્ધ સ્વદેશી માલ વાપરવાની જ બચામણ કરી છે. આપણા દેશના લોકો એવા અણમજૂર છે, કે મીલનો માલ સ્વદેશી સમજીને ખરીદે છે.”

અમારી કંપના બુલ ભરેલી નથી. દેશના આગેવાનો શુદ્ધ સ્વદેશીની બચામણ કરે, અથવા તેમની પાસે એવી બચામણ કસવવામાં આવે, તોજ શુદ્ધ કે અશુદ્ધ પણ કાંઈપણ પ્રકારના સ્વદેશી ઉપજના પ્રજાનું મન કેન્દ્રિત થાય. “મોતને વળગવામાં આવે તો તાર આવે” એવી આપણી કહેવત છે, તે અહીં ખરાબ લાગુ પડે છે. મુત્સદ્દીઓ દરેક કામ એ રીતે જ કરે છે.

અર્થાત્ “પરદેશી આવના માથને બદલે આપણે આપણા દેશમાં બનતો શુદ્ધ સ્વદેશીજ માલ વાપરવો જોઈએ” એવી દેશમાં ધીમણ કરતા જાય, તેમ તેમ એક વર્ગ એવો તેમાં બજાનો પણ જાય, કે-(એવો વર્ગ ઉત્પન્ન કરવો પણ જોઈએ) જે સ્થળે સ્થળે શુદ્ધ સ્વદેશીનો સંદેશો પહોંચાડે, પરંતુ તે વર્ગ પણ કાંપડ સિવાય કાંઈપણ વસ્તુ શુદ્ધ સ્વદેશી વાપરતો દેશના નહીં, કેમકે તેમની પણ જરૂરીઆતો અને માનસ તો વિલાસતી જ હતા. માત્ર તેમનો

વિલાયતી લોકોએ આ રીતે ઉપયોગ કર્યો. પેન્સીલને બદલે તેઓએ કલમ વાપરી નથી. મોટર: રેલ્વે: ને બદલે તેમણે ગાડાનોજ ઉપયોગ કર્યો નથી. બહારના ચશ્માને બદલે તેમણે ખંભાતના ચશ્માનો ઉપયોગ કર્યોજ નથી. ઈત્યાદિ. અને કદાચ દેશની ચીજોનો ઉપયોગ કર્યો હશે, તો તે આ દેશમાં ચાલતા દેશી કે પરદેશી માલિકીના ચંત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા માલનોજ કર્યો હશે. આથી આ પ્રગતી અંદર સહેજસાજ જે ચંત્રવાદ ધુસ્સો હતો, તે વધારે પગભર થયો. આજે ઈંગ્લેન્ડ માટે, ઔદ્યોગિક ખીલવણી માટે, કાચા માલને પાકે બનાવવા માટે આ દેશમાં પુષ્કળ હોલચાલ ચાલી રહેલી છે. આના પુરાવા માટે સરકારી ઔદ્યોગિક ખાતાઓ, કાઠિયાવાડ ઔદ્યોગિક પરિષદ વિગેરેના હેવાલો વાંચો. અહીંના ઉદ્યોગો ગુંગળાવવા કરેલા કાયદા હવે કાઠી નાંખવાના છે, પ્રજા તરફથી પરિષદો દ્વારા તેની માંગણીઓ કરાવવામાં આવે છે. શુદ્ધ સ્વદેશી તો માત્ર નામનો શબ્દજ રહ્યો છે.

પરદેશી બુદ્ધિશાળીઓને મન શુદ્ધ સ્વદેશીની ઘોષણા ઇષ્ટ હતી, તેમાં બે હેતુ સમાયેલા હતા. “શુદ્ધ સ્વદેશીની હિલચાલ દેશનાયકોએ પોતાની સમજથી અને બુદ્ધિથી ઉપાડેલી છે, અને આપણી મૂળ પ્રાચીન કારીગરીની ખીલવટ માટે છે.” એવી પ્રજામાં ભ્રમણા ફેલાય અને પ્રજા એ હિલચાલ તરફ વિશ્વાસ કરતી થાય. દેશ નાયકો દંડાતા જાય, લાડી ખાતા જાય, જેલમાં જાય, તેમ તેમ એ હિલચાલમાં વેગ આવતો જાય, પ્રજા તેના તરફ મોટા પ્રમાણમાં વળતી જાય, તેમ તેમ સ્વદેશી માટે વકરા ક્ષેત્ર સારા પ્રમાણમાં તૈયાર થતું જાય. પરંતુ તેઓના ખ્યાલમાંજ હતું કે “ભલે હમણા શુદ્ધ સ્વદેશીની ભાવના ફેલાય, તેમાંથી આપણે સ્વદેશીની “મેઈડ ઇન ઇન્ડિયા”ના માર્ક ઉપર પ્રગતિ મન કેન્દ્રિત કરી દઈશું. અને એ બાબતનું સ્પષ્ટ બીજ આપણને “નેહરૂ યોજનામાં” મળશે.

અર્થાત્ “દેશનાયકો વિગેરે સુધારક વર્ગ એટલે=પરદેશીઓના હેતુઓ પાર પાડી આપનાર પરદેશીઓએ ગોઠવવા ધારેલ ભાવિ કાર્યક્રમોની જાહેરાત ફેલાવનાર-તેઓએ જ આ દેશમાં ઉત્પન્ન કરેલ-એક વર્ગ” આ વ્યાખ્યા એટલી બધી વ્યાપક છે કે-તેને ન્યાં લાગુ પાડવી હશે ત્યાં લાગુ પાડી શકાશે. પરદેશીઓ આ દેશમાં આવ્યા પછી અનુક્રમે પ્રજાજીવનના અનેક અંશોમાં પોતાના સ્વાર્થો ગોઠવે જાય છે. તેની જાહેરાત કરનારો કાયમ એ વર્ગ તેને મળી રહે છે તેનું નામ સુધારકો: દેશનાયકો: સ્વયંસેવકો: કોન્ગ્રેસ વાદીઓ: પ્રધાનો: કોમ્યુનિસ્ટ: સામ્યવાદી: વિગેરે જુદા જુદા વખતે પડેલા જુદા જુદા નામો છે, મૂળ વર્ગ એકજ છે. પરદેશી વ્યાપાર

કેળવણી, રેલ્વે, મ્યુનિસિપાલિટીના જમાનામાં તેને ટેકા આપનારા એક વખત હતા તેજ વર્ગ આજે ખેતી, મામોલોગ, ડેરી કંપનીઓ, વિશ્વધર્મ વિગેરે પ્રોગ્રામો માટે પ્રધાનો અને દેશનાયકોના સ્વરૂપમાં પરદેશીઓને મળી ગયો છે. લગભગ હમધી ખેતી, હસ્તોલોગની ખીલવટ, કેળવણી, મામોલોગ વિગેરેમાં તે કેવી રીતે મદદગાર છે, તે અત્રે લાગુ પાડી જતાવતા નથી.

સારાંશ કે-શુદ્ધ સ્વદેશી એટલે “ મેઈડ ઇન ઇન્ડિયા ” ના માલની જાહેરાત માટેનું ઉત્તમોત્તમ સાધન આ હોસાગે—

૧ મારવાડ વિગેરે પ્રદેશના એકુતો હાથે કર્મીને જે ખાદી પહેરે છે, તે શુદ્ધ સ્વદેશી.

૨ વિદાયતી માલ શુદ્ધ પરદેશી.

૩ દેશની મીલનો માલ દોઢ શુદ્ધ પરદેશી

૪ અને કોમેસની ખાદી, તે ઝળન શુદ્ધ પરદેશી

આવો વિચિત્ર અર્થ થાય છે આ ધણોજ વિચિત્ર કામડો છે ન સમજાય તેવો, ન ધ્યાનમાં આવે તેવો, ન ગમે ઉતરે તેવો છે, પરંતુ અરામત સમજાવવામાં આવે, તો સમજાય તેવો છે અને અર્થસાક્ષીના નિયમેથી સમજ્યા પછી માણસ અજબ ધણ જાય તેવો છે. [અને ૨૫૫ સમજાવવા માટે એક સ્વતંત્ર નિબંધ લખવો જોઈશે]

આ શુદ્ધ સ્વદેશી ફેલાવનારા સરખાતમાં આપણા દેશનાજ આગેવાનો નથી પણ તેમની સાથે, પરદેશીઓ જાણેલા છે તેમના મિત્ર તરીકે તેમની સાથે રહ્યા છે, તેમની સાથે આ દેશના ગરીબોના ઉદ્ધારની વાતો લાગણી પૂર્વક કરી ■ અને છેવટે તેમને “દેઈટીથો એજ પ્રજાની સ્વતંત્રતાનું હથિયાર” ઠંસાવ્યું છે અને દેશ નામકના ધ્યાનમાં એ વાત ઉતર્યા પછી-કેટલા પછી તેઓ સાહેબો બીજા કામમાં પડ્યા છે પછી ગતિ મળી ગઈ ભારતમાં યત્રવાદનો વિશેષ પ્રવેશ કરાવવા માટે આયોજના વિના તત્કાળસ્થિતિય તેઓની સામે તે વખતે બીજો ઉપાય નહોતો. તે સમજીને જ એવી લાઘવ્યથી વધારવામાં આવી હતી, તે હવે સમજાયે આ લક્ષ્યધીર્મા અને લાગણી-ભરી ક્લિયાલમાં દીનજી ઝેન્ડુજ, શ્રી પોલોક વિગેરે-ચોટાના દેશના બહા માટે અસાધારણ પ્રયત્ન કરનારા અને એ દેશના જાહોશ સેવકોના નામ લઈ શકાય તેમ છે.

આ ચર્ચા આટલે રહેવાદષ્ટ હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીશું —

સ્વદેશી એટલે આ દેશમાં થતી ઉત્પન્ન થયેલ માનવો વપરાશ એ સિદ્ધાંત સ્થિર થાય છે,

સારાંશ કે-પરદેશમાં દૂર દૂર રહેલો જે યંત્રવાદ આજસુધી આ દેશની હસ્તોદ્યોગની પ્રાચીન કારીગરીને રુંધતો હતો, તેની સાથે સાથે હવે આ દેશની છાતી ઉપર સ્વદેશીને નામે ચડી બેઠેલો તે યંત્રવાદ વધુને વધુ તેને રુંધી નાંખશે, તેમાં આશ્ચર્ય શું? તેનું આખરી પરિણામ એ છે કે-૨૬૫ ખડયા પણ પ્રાચીન હસ્તોદ્યોગ જમીનદોસ્ત. જે કે પ્રથમના એ કારીગરો પણ પ્રથમના જેની ચીજો બનાવી બાંધે તેવા હવે તો રહેવા દીધા નથી. તેઓની કામ સ્થિતિજ સ્થિર રહી નથી. એટલે તેઓ ન ટકે, એ પણ સ્વાભાવિકજ છે. સાચુંદ વિગેરે પ્રદર્શનોમાં દેશી કારીગરીને જિતેજન આપવાની વાતો કરી તેવા પ્રદર્શનો તાલુકાઓમાં પણ વ્યાપક કરીને પછી તેને યંત્રોથી ઉત્પન્ન થયેલા માલોની જાહેરાતના મત્તકો બનાવવાની સુક્તિઓ છે.

હવે જે વસ્તુ મોટા કારખાનાથી બનાવી શકાય તેમ ન હોય, તેમાં યંત્રવાદનો શી રીતે પ્રવેશ કરાવી શકાય? તેને માટે ગૃહોદ્યોગની-હસ્તોદ્યોગની, ગ્રામ્યોદ્યોગની હિલચાલ શરૂ કરવામાં આવી છે.

દાખલા તરીકે-શાક સમારવું હોય, ઝાશ ઝેરવી હોય, સોપારીનો ભૂકો કરવો હોય, બીડી સળગાળવી હોય, નખ કાપવા હોય, એવા પ્રસંગમાં પણ યંત્રથી જ કામ લેવું. અને તેવા યંત્રો ઉત્પન્ન થઈ ચૂકેલા છે. તેનો મોટા પ્રમાણમાં પ્રચાર કરવા માટે ગૃહોદ્યોગ અને હસ્તોદ્યોગની ખીલવણીની હિલચાલ છે. અને આ હિલચાલને મોખરે તો રેંટીયા દાદાજી બેસવાના, સર-કારી ઉદ્યોગશાળાઓમાં પણ રેંટીયા દાદાને સરકારી પ્રધાનો પણ સ્થાન આપવાનાજ. તેની પ્રતિષ્ઠાની આડ નીચે મોટા પ્રમાણમાં પરદેશી યંત્રવાદ સ્થાન પામવાનો છે. અને રેંટીયા દાદા બેઠા બેઠાં બેઠાં ખાધા કરશે, કે એકાદ ખૂણો સંભાળીને ખૂણો પાળતા બેઠા હશે. તેનું પૂજન પણ થવું હશે, તેને રંગ બેરંગી કદાચ શણગાર પણ પહેરાવવામાં આવ્યા હશે. કારણ કે-હવે પછીના યંત્રવાદને પગલર કરનાર એ દાદાનો પાતાના ઉપર ઉપકાર છે. એટલું તેનું માન જરૂર એ યંત્રવાદ રાખવાનોજ. આરીતે હવે પરદેશી યંત્રવાદને આ દેશમાં મજબૂત સ્થાન આપવા છતાં આ દેશના શુદ્ધ સ્વદેશી વાદી સુધારકો આ વાત કબૂલ કરશે નહીં. પરંતુ તેઓ પરદેશી વસ્તુઓના કદા વિરોધિ રહેવાના, એ વાત તો સ્પષ્ટજ છે. પરદેશી માલના વિરોધિ રહેવાના, પણ પરદેશી માલના આત્માના વિરોધિ નહીંજ રહેવાના. પરદેશી માલ કે પરદેશી યંત્રવાદનો આત્મા: તે હાલનું વિજ્ઞાન: પરદેશી માલના કે પરદેશી યંત્રવાદના વિરોધિઓ છતાં હાલના વિજ્ઞાનના તે ભક્ત રહેવાનાજ. હાલના વિજ્ઞાનના ભક્ત તે પરદેશી માલના અને પરદેશી યંત્રવાદના મોટામાં મોટા ભક્ત: એ વાત જરા સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારી જોવાથી તરતજ સમજાઈ જશે.

પરદેશી વિજ્ઞાનના ભક્ત તેના મુલ્ય માવાનીજ, એ મુલ્યમાવામાજ પર-
દેશી માન અને પરદેશી યત્નવાદની અગ્નિ જાહેરાત પડી છે માલની
જાહેરાત કરતા પણ એ સીધી વધારે સત્તા આપકારી જાહેરાત છે.

“હાલનું વિજ્ઞાન સુદર છે, સરમ છે, ઉત્તમ છે, ઉપમરક છે” આ ભાવના
નો એ અર્થ થાય છે કે-તે ખીલવું જોઈએ તે ક્યારે વધે ? તેના જોર
ઉપ-ઉત્પન્ન થનો માન વધુ પ્રમાણમાં ખપે તેમથી નફો મળે, મૂડી વધે
અને તે મૂડી વિજ્ઞાનની વધુ ખીલવટમાં રોકાય, તેમજ વિજ્ઞાન આગળ ખીલે
તે ? એમને અમ તો ખીલી શકેજ નહીં આ ગીતે દાનના વિજ્ઞાનની જાહેરાત
કરનારા પરદેશી સરકાર, માન, અને કારીગરીના ઉત્પાદી પૂર્વક જાહેરાત
કરનારા છે આ દેશમાં આવેલો વર્ગ પોતાને માટે ઉત્પન્ન કરી લેવાનું માન તો
એ કુશળ પરદેશીઓનેજ આપવું જોઈએ એવા માલસે જાહેર સભાઓમાં, જ
પાઓમાં, મુનિસીપાલિટીઓમાં અને અનેક ઠેકાણે માન પામે, એ પણ એટલુંજ
સ્વાભાવિક છે આ ઉપરથી દેશનાયકો, સુધારકો, અને હાલનું વિજ્ઞાન, એટલે
શું ? “મેકેન્ડ ઈન ઇન્ડિયા” એટલે શું ? તે જરાબર વાચકોના સમજવામાં આવ્યું
હશે. એક ડોક્ટર થાય એટલે ત્યાંના દવાના કારખાનાને રાજનો વાર્ષિક ખર્ચ
પદરદજાનો વકરે, એક મુનિસીપાલિટી એટલે નજ, ગટર, ઇલેક્ટ્રીકના
સામાનના લાખોનો વકરે, પછી પમારો માનપાન આપવા કેમ બારે પડે ?

તમારા પ્રશ્નો જવાબ એ છે કે-સુધારક મણાના વર્ગ-આ દેશની કારી-
ગરીને મોઢા દગો દીધો છે એ વર્ગ કવચ પ્રતીતિ વસ્તુ સ્થિતિથી અગમ્ય
રહ્યો છે અને જાપાઓના વલણ ઉપર દોરાપે ગયો છે. કેમકે-તેઓએ
શિક્ષણ એવું લીધું છે, અને જહારના સંજોગો પણ તેઓને તેવાજ
આપ્યે રાખવામાં આવેલા છે. દેશનાયક તરફે મણાનો વર્ગ પણ વિદેશી
જીવણી પામેજોજ વર્ગ છે તેને દેશના જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, સાચા અર્થ શાસ્ત્ર,
સાચા સમાજ શાસ્ત્ર, સાચા ઇતિહાસ, સાચી જૂઓળતું જ્ઞાનજ મળ્યું નથી
એટલે એ જાણુજ તેઓને માટે તદ્દન અગમ્ય છે

આજે પણ તે લોકોમાંના શુદ્ધમાન માલસે જૈન-બૌદ્ધ અને વૈદિક
સાહિત્યમાં પ્રવેશ કરે, તેનો સપૂર્ણ અભ્યાસ કરે, અને દેશમાં વારસા રૂપે
પણ જે છુટું છવાયું વેચાયેલું પાડ્યું છે, તેનોયે સમઠ કરે. ધણી
મિલકત તેમાં રોકવામાં આવે, તો આધુનિક વિજ્ઞાન કરતા લાખોજણી
મિલકત મેળવી શકે તેમ છે. પરંતુ આ તરફ કોઈનું ધ્યાન જાય તેમ નથી
જાય તો તેને માટે પૈસા મળે તેમ નથી કેમકે-રાજ મહારાજાઓની મૂડી
પણ પરદેશી યત્નવાદ અને કારીગરીના ઉપયોગમાં અને હાલના વિજ્ઞાનની
ખીલવટમાં મોકલાઈ ગઈ છે સિખવા-શીખવવાના સ્થાનો પણ નથી. ને છે,

તે ખીણું જ શીખવે છે. કેળવણી અને દેશસેવાને નામે સૌ ખર્ચ કરે છે, પણ તે ખીણ રીતે. એટલે પણ દેશની મૂડી તેમાં કામમાં આવતી નથી. બુદ્ધિમાન વર્ગ પણ પગારદાર તરીકે-પેન્શનર તરીકે કે સુધારક તરીકે પરદેશીઓથી ખરીદાઈ ગયેલો છે. લાખો કરોડો વર્ષે ધડાયેલી આ દેશની બુદ્ધિ અને શોધો કાંઈ પાંચ પચ્ચીસ વર્ષમાં હાથ ન કરી શકાય, તેમાં વળી તેની સામે પાછી આવી જળખર પર-દેશી હરીફાઈ. એટલે ભારતીય વિજ્ઞાનનો ચમત્કાર ન દેખાતો હોય, તેનું કારણ પરદેશી સ્વાર્થો અને તેની સાથે સંકળાયેલ સુધારક, દેશનાયક વિગેરે વર્ગો છે. જેથી કરીને અહીંના મૂળ ધંધાર્થીઓ તૂટતા જાય છે. તેમ તેમ અહીંના વિજ્ઞાનની ખુબી અદૃષ્ટ થતી જાય છે. પરંતુ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે પ્રથમ અહીંની મૂળ કારીગરીને ગ્રહણ કરી લીધા પછીજ યુરોપ તે મૂળ ધંધાનો અહીંથી નાશ કરે છે. અને પાછી એજ વસ્તુ પોતાની મારફત પોતાના વિજ્ઞાન તરીકે ખીલવી પ્રચાર કરી તેમાંથી ધન કમાય છે.

દાખલા તરીકે-કથકલિક નૃત્ય—એ અદ્ભુત કળાવાળું નૃત્ય છે. આ જાતની કળા જાણનારો એક વર્ગ દક્ષિણ ભારતમાં જીવે છે. અને અમુક પ્રજાજનોમાં પોતાની કળા બતાવીને આજીવિકા ચલાવે છે. આ તરફથી કેટલાક કેળવાયેલા માણસો તેમાં રોકાયા. તેઓએ યુરોપમાં તે કળા બતાવી; તેની સાથે યુરોપના પણ શિખનારા થયા. લાગવગ, સગવડ, પૈસા વિગેરે સાધ-નોથી એ તૈયાર થાય એટલે સીતેમાની ફીલ્મોમાં તે મોટા પ્રમાણમાં દેખાય. એ ફીલ્મો જે પ્રદેશમાં કથકલિક નૃત્યના મૂળ ધંધાદારીઓ રળીખાય છે, ત્યાં પહોંચે, એટલે એ વર્ગની દશા જોયા જેવી થાય. અત્યારે એ નૃત્ય કરનારાઓને છાપાઓમાં માન મળે, જાહેરાત મળે, સુધારકો પણ એ નૃત્યની કદર પીછાણે—એટલે ધીરે ધીરે હાલનું વિજ્ઞાન તેને પડખે ચડે, સોએ વર્ષે તો—હજારો વર્ષ સુધી જીવીને એ કળાને જીવતી રાખનારો મૂળ વર્ગ તો—જોવા જ મળે નહીં. તેઓની અત્યારની વાહ વાહ અને વખાણનું આ ભાવિ પરિણામ.

હજી પણ સુધારક ગણાતો વર્ગ સમજે. હાલના વિજ્ઞાનની જાહેરાત મૂકી દે. ખોટા શુદ્ધ સ્વદેશીને બદલે વાસ્તવિક રીતના મહા શુદ્ધ સ્વદેશી તરફ વળે. તોજ ભારતના તત્ત્વ જ્ઞાનની ખુબી સમજાય.

પરંતુ વાસ્તવિક સ્થિતિ જ એવી છે કે—એ વર્ગ એવા સંજોગોમાં ફસાયેલો છે કે—તેમાંથી તે છુટી શકે તેમ નથી. એટલે હજી પણ પ્રજાજનો જે કાંઈ મૂળ જીવન મોટી સંખ્યામાં જીવી રહેલ છે. તેમાંજ ભારતીય વિજ્ઞાન તત્ત્વજ્ઞાનનો આત્મા છુપાયેલો છે.

ન્યારે-સ્વદેશી, હાલના શુદ્ધ સ્વદેશી, હાલનું વિજ્ઞાન, દેશ નાયકો, સુધારકો, કેળવાયેલા, એ વિગેરેમાં પરદેશી લાગવગનો આત્મા ગોઠવાયેલો છે. પ્રાચીન કળા-અર્થે શુદ્ધ સ્વદેશી ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન-આલુ ભારતીય આર્થ જીવન વિગેરેમાં ભારતનો આત્મા છુપાયેલો છે.

શાસ્ત્રોમાં જે-ભવ્ય વર્ણનો છે, તેને વ્યવહારમાં જીવન્ત રાખવાનું કાર્ય કારીગરો અને તે તે ધધાર્યોઓનું છે અને તે તે ધધાર્યોઓ ટકી શકવાનો આધાર પ્રજા તરફના ઉત્તેજન ઉપર. વિજ્ઞાનને નામે વ્યવહારમાં પોતાના કારીગરો અને ઉદ્યોગોને પ્રગતિમાં મૂકવાની યોજના શિવાય બીજો કાંઈ પણ અર્થ હાલના વિજ્ઞાનની જાહેરાતમાં નથી. વિજ્ઞાનની બાજુ તરફ ખરી રીતે ભારતના તત્ત્વજ્ઞાનને અને વિજ્ઞાનને તે કદી પહોંચી શકે તેમ છેજ નહીં. પરંતુ માત્ર વ્યવહારમાં તે વચ્ચે પ્રવેશ કરવાને આજની બધી તૈયારીઓ છે. વળી વિજ્ઞાનના મૂળ સિદ્ધાંતો તે બહુજ થોડા હોય છે. પરંતુ કેટલીક કારીગરોની વિશિષ્ટતા હોય છે જેમ કે-લોખંડ પદાર્થની સિદ્ધિ થયા પછી, આધુનિકો તે કેમ મેળવવો, અને તેનો વિવિધ ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો : એ તેના નિષ્ણાત કારીગરો ઉપર આધાર રાખે છે.

પ્રજા જીવનમાં-મહાત્માઓ-રાજાઓ, વ્યાપારીઓ વિચારકો, વિગેરે વર્ગો હોય છે, તેમનો એક કારીગર વર્ગ પણ હોય છે તેનું સ્થાન કાંઈ સર્વોત્તમ નથી હોતું. સરોધકોને જે માન મળે છે, તે માન કારીગરોને નથી પણ મળતું. પરંતુ આખી પ્રજામાં સૌ સૌને સ્થાને સૌને મહત્ત્વ આપવામાં આવે તોજ બાજુબી મજામ છે, અને દરેક પ્રજામાં એમ જ હોય છે અનેક ધધાર્યોઓની પોત પોતાના કાર્યોમાં વિશિષ્ટતાઓ હોય છે, તેટલા ઉપરથી કાંઈ તેઓ પ્રજાને સર્વોપરિ વર્ગ મજાતો નથી.

વિનાયકી માલ ખરીદ કરાવવાના જમાનામાં ત્યાંના કારીગરોની પ્રતિષ્ઠા આદેશમાં ઉત્પન્ન કરવામાં આવી હતી અને સ્વદેશી માલ ખરીદવાના વાતાવરણનો જમાનો ઉત્પન્ન કરવામાં, તથા તે દેશના વિજ્ઞાનને પ્રતિષ્ઠા આપવામાં આવે છે આ દેશનો અમુક વર્ગ જાહેરમાં વિજ્ઞાનનો વક્તા રહે, એટલે બસ છે, વિજ્ઞાનની પાછળ અનેક વસ્તુઓનો વકરો ચાલુ રહે જ વળી વિજ્ઞાન સાથે ત્યાંના ધધા અને સત્તાને જ ઉત્તેજન. અહીંની પ્રજાની સત્તા, ઉત્તેજન, અહીંના વિજ્ઞાનને મદદ વિગેરે બધ જ પડતા જાય, તેમ તેમ અહીંની પ્રજા નબળી પડતી જાય.

આ પ્રમાણે આધુનિક વિજ્ઞાનને જાહેરાત આપનાર આ દેશના પ્રજાની મુશ્કેલીને આકતરી રીતે વધુ નોતરે છે તેનો તેઓને ખ્યાલ પણ રહેતો નથી.

અને તેઓ ગણાય છે દેશનેતાઓ. તેનો અર્થ એમજ સમજવો જોઈએ કે—આ દેશને વધુ પરતંત્ર કરવા માટેના નેતા, તે હાલના દેશનેતા. કેમકે—વિજ્ઞાનની ગુલામી એ પણ ત્યાંની પ્રજાની ગુલામીજ છે. ઘરમાં ઇલેક્ટ્રીકની લાઈટ કરવાનો સામાન ભલે દેશમાં બનેલો હોય, પરંતુ તેમાં ચતી શોધની ગુલામી કાયમ માટે આપણી પ્રજાને તેમાં રાખી જ મૂકે. કોડીયામાં દીવો કેમ કરવો ? એ બાબતમાં આપણે તેમને પૂછવું જ પડે તેમ નથી.

પરંતુ ઇલેક્ટ્રીક દીવાની વપરાશમાં કાયમ એ દેશ જ આપણા આચાર્ય તરીકે રહેવાનો જ. ગાડું બનાવવામાં આપણો વૈજ્ઞાનિક સ્વતંત્ર રહેવાનો. પરંતુ મોટર બનાવવામાં પરતંત્ર રહેવાનો જ. પેટ્રોલથી ચાલતી મોટર આપણે અહીં બનાવીએ, ત્યાંતો બીજા કોઈ પાવરથી ચાલતી મોટર ત્યાં ઉત્પન્ન થાય, વેગ વધે, સગવડ વધે, એટલે વળી એ વિજ્ઞાન જાણવું પડે. જાણ્યા પછી અહીં બનાવી શકાય. તે પણ આપણે બનાવીએ, એટલે વળી એ આગળ વધે. પરિણામે આપણી ગુલામી વધતી જ જાય. માટે વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા કરનારા આ દેશની પ્રજાને મોટામાં મોટો અપકાર કરે છે. એ, બહુ જ સૂક્ષ્મતાથી સમજ્યા વિના સમજાય તેમ નથી.

મી. ટેસીટરીએ જે વાક્ય ઉચાર્યું છે, તેમાં આપણા જૈન વિજ્ઞાનની પ્રશંસા કરી છે. એમ આપણને ઉપર ઉપરથી દેખાય છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેમણે પોતાની ગૌરાંગ પ્રજાની એ વાક્ય મારફત અદ્વૈત સેવા કરી છે. એ પણ સૂક્ષ્મતાથી સમજીશું તો જ સમજાશે. એ ઉત્તરાર્ધમાં એમ કહેવા માંગે છે કે “જેમ જેમ આધુનિક વિજ્ઞાન શોધાતું જાય છે, તેમ તેમ જૈન શાસ્ત્રકથિત વૈજ્ઞાનિક તરવો સાબિત થતા જાય છે.” સારાંશ કે—

“ તમારે જૈનોએ પણ તમારા શાસ્ત્રોની અંદરની વાતો સાબિત કરવી હોય, તો આધુનિક વિજ્ઞાનની શોધો આગળ વધારવામાં તમારે પણ ટેકા આપવો જોઈએ.” એ ભાવ ઉત્પન્ન કરીને—“આખા જગતમાં દીર્ઘદષ્ટિ ભરી બુદ્ધિયુક્ત જે જૈન વર્ગ છે, કે જેઓમાંનો મોટો ભાગ આધુનિક વિજ્ઞાન તરફ ઉદાસીન છે, તેમાંનો જેટલો ભાગ આવી દલીલોથી પણ તેના તરફ ખેંચાઈ આવે તો ઠીક,” એવો તેને ખેંચવાનો તેમાં પ્રયત્ન છે. એમ કહીને જૈનોમાં પણ આધુનિક વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ તેના વાક્યમાં ખુબી ભરેલી છે.

“ ભલે—આધુનિક વિજ્ઞાન એ દેશોની પ્રજાઓને આગળ વધારતું હોય, અને આપણને પાછળ પાડતું હોય, તોપણ એટલું તો કયુલ કરવું જ પડશે

૩-જ્યારે અદ્ભુત શીઘ્રગતિથી ભરેલું વિજ્ઞાન કુદરતી રીતે ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યું છે, આપણે તેની સામે ટકી સમ્મત નથી. ટકી સકીએ તેમ નથી, તો પછી તેના લાભથી વંચિત રહેવું એ કેટલી મૂર્ખતા છે !

એ વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માટે આપણે પ્રથમથીજ કંઈ પણ કરી સમ્મત નથી અને જાપાન વિગેરે તેની મદદથી અસાધ્યભૂત પ્રગતિ કરી રહેલ છે તો પછી આપણા આપના કુવામા જુડી મગવાનો જ વિચાર રાખીશું તો શું જુડી મર્થો વિના ગદીશું ? માટે જો આપણે આપણી પ્રજાનો ઉદ્ધાર ચાલતા હોઈએ, તો આપણે પણ દાલના વિજ્ઞાનનો સ્વીકાર કર્યેજ છુટો છે, તેમજ તેણે પણ આપણા જીવનમાં ધણી રીતે પાકેપાણે પ્રવેશ કરેલ છે, તે કોઈ રીતે હવે નીચળા શકે તેમ નથી. ગમે તેવા ધમપઠાઝ કરવામા આવે, પણ તમારૂં મન પણ હવે વળે તેમ નથી, શાહજહાને શામરી મારવા આવે, ત્યારે અચાવ માટે રેતીના દમલામા માથું ધાંતે, તે શી રીતે બચી શકે ? ' અમારૂં સાઈ છે, ' ' અમારૂં જીવું મુંઝરે દણ, ' ' ધણું ઉત્તમ છે ' ' તેમાં ધણી અદ્ભુતતા છે ' ' એવા એવા ગાણાં ગાવાથી હવે શું વળવાનું છે ? તમેા પોતે પણ જીવનની ધણી ખરી જરૂરીઆતો ઢાપના વિજ્ઞાનની મદદથી પૂરી કરે છે. એ નિર્વિવાદ સિદ્ધિ છે. તો પછી તેની સામે બખાળા કાઢવા અને--" એ ખોટું, એ ખોટું " એમ બોલ્યા કરવું એમા કહાપણનો કયા અર્થ છે ? તે સમજ સકાતું નથી વધારે સ્પષ્ટ ભાષામા કહીએ, તો એ મૂખીઓનો જ પ્રભાવ છે. તે શિવાય બીજું કંઈ પણ નથી "

તમારા આ શબ્દો તમેાએ પોતે ઉપજાવી કાઢેલા નથી, પરંતુ આપણે નિક વિજ્ઞાનની આ દેશમા પ્રતિષ્ઠા ઉત્પન્ન કરવાને પ્રયત્ન કરનારા વર્ગે કોનેજોમા, વર્તમાન પત્રોમા, જાહેર ભાષણોમા, પાકેષ પુસ્તકોમા આજ સુધી દેલાયે રાખેલી દલીલોની ધીરે ધીરે મથેલી એક સામગ્રી અસરને પરિણામે તમે આમ બોલી શકે છે. તમારા આ દરેક શબ્દો ઉછિના લેવાનો છે સ્વયં વિચાર શક્તિથી જન્મેલા નથી એ પ્રચાર કરનારા પ્રચાર કરે, તેની સામે અમારે કંઈ પણ કહેવાનું હોય જ નહીં, તેનો જવાબ પણ આપવાનો હોય નહીં પરંતુ અમારા ભાઈઓ ઉપર તેની અસર થઈ હોય છે, એટલે તેમાના જે કોઈ નિષ્પાવસ દિવના હોય, તેની સમજ માટે અમારે જવાબ આપવો પડે છે. પરંતુ જોએ તમારું રૂઢ વિચારના અને માત્ર સુસ્ત બની બેઠેલા અધજહાતી હોય છે, તેને માટે માર્ગ પણ પ્રયત્ન કરવો નહીંમો થાય છે.

પરદેશી પ્રજાઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે જે કાંઈ પ્રયત્નો કરે, તે ક્ષમ્ય છે, અને તેની અસર નીચે અમારા થોડા ઘણા જે ભાષ્યો આવી ગય, તેથી જે કાંઈ નુકશાન આ મહા પ્રજાને થવું જોઈએ, તે થવાનું જ છે. તે અમે કદપીને જ બેઠા છીએ. એવા થોડા ઘણા આ દેશની સંસ્કૃતિ, વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કળા, ધર્મ અને તેને અનુસરતા રીતરીવાજની નિંદા કરવાના જ છે. રૂઢિને નામે, ખોટા બહેમને નામે, જુલમને નામે, સામાજિક જુલમને નામે, ધાર્મિક જુલમને નામે, ધર્માન્ધતાને નામે તેઓ પરદેશીઓની સાથે ઉભા રહેવાના જ છે. અને આ પ્રયત્નથી જ તેઓને સારા પગારો, મોટી આવકો, આ જમાનાની ઉંચા પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા, એશઆરામ અને સુખ સગવડ મળી રહ્યા છે, અને મળશે. પરદેશીઓની સેવાઓનો એ બદલો છે. પરંતુ પરદેશીઓની ખુબી એ છે કે-તે વર્ગ એ વાત સમજી શકે નહીં, તેઓ તો એમજ સમજે છે કે-“અમે તો અમારા દેશને ઉદ્ધાર કરીએ છીએ.” પરદેશી લોકો આ દેશમાં પોતાની લાગવગ અનેક રીતે ઉભી કરી શકે છે. પ્રથમ પ્રજામાં સારી લાગવગ ઉભી કરી. ૧૮૫૭ ના બળવા પહેલાં રાજાઓમાં લાગવગ સારી ઉત્પન્ન કરી લીધી હતી. પછી અમલદાર સ્વરૂપના આ દેશના પ્રજાજનોની લાગવગ ઉભી કરી કામ ચલાવ્યું હતું. અને હાલમાં દેશનાયક તરીકે ગણી કાઢેલા પ્રધાનોના સ્વરૂપમાં પોતાની લાગવગ ઉભી કરીને આગળ વધવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. આ બધી પરિસ્થિતિને અંગે જે કાંઈ નુકશાન આ દેશની મૂળ પ્રજાને થવાનું હશે, તે થવાનું જ છે. તેના બચાવની આશા પણ અમે રાખી નથી.

પરંતુ, આવો વર્ગ તેત્રીશ કરોડમાં ગણ્યો ગાંડ્યો છે, છાપાંઓમાં જે મોટા હેવાલો આવે છે, તે ઉપર ભરમાવાને કારણ નથી. આવા કેટલાક વર્ગ શિવાય બાકાનો પ્રજાનો મોટો ભાગ કરોડોની સંખ્યામાં રહેલો આ દેશની સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવે છે. તેમાંથી ચલિત કરવાને પરદેશીઓને અનેક પ્રયત્નો કરવા પડે છે. તેજ સાબિત કરે છે કે-“હજી અહીંના વિજ્ઞાન તથા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રજાના જીવન ઉપર મોટામાં મોટી અસર છે. ભારત વર્ષ એવો એક દેશ છે કે જેની પ્રજાનો મોટો ભાગ હજી પોતાનું મૂળ જીવન જીવી રહેલ છે. અને પોતાની પ્રજા તરીકેની મહત્તા ટકાવી રહેલ છે.

જાપાન, ઇટાલી વિગેરે યુરોપીય રાષ્ટ્રોની મદદથી લડાઇમાં ઉતરે છે, તેનો અર્થ એ છે કે-તે પોતાની સ્વયં શક્તિ ગુમાવી બેઠેલ છે. અને એશીયાવાસીઓ અંદર લડીને નબળા પડે, તેમાં યુરોપને નુકશાન થું? એખીસીનીયા ઉપર ઇટા-

લીનો છાપો એ તો માત્ર પ્રાથમિક શરૂઆત હતી પરંતુ એશિયામાં લડા
 ખના ખીન્ને નાખીને સામસામી યુરોપવાસીઓએ મદદ કરીને, તે તે કાગી
 પ્રજાઓની સત્તાઓ જોખરી કરી નાખ્યા પછી હાથમાં આવે, તે વ્હેંચી સેવાની
 છુપી યુક્તિરૂપે ઇટલી જર્મન, પ્રજાસભથી છુટા પડે ન છે, છુટા પડવા
 દીધેલ છે, અને પ્રજાસભ ખાતરી છુ ધવાટ કરીને બેસી રહે છે વખત જતા
 જાપાન ઇટલી વિગેરેના પૃષ્ઠભરથી અને ચીન ઇંગ્લાંડ વિગેરેના પૃષ્ઠભરથી
 થોડું થણું જોર કરશે પરંતુ આખર એ જાન્યેય એશિયાના રાષ્ટ્રોને યુરો
 પનાજ મુત્સદ્દીઓના હાથમાં રમવાનું ગળું એ આગ સળગતી સળગતી
 ભારતમાં પણ કોઈ જુદાજ રૂપે કદાચ આવે તો ભારતની પ્રજાને જે કાંઈ
 સ્વતંત્રતા જીવનની સ્વતંત્રતા ટકી છે, તેના ઉપર ફટકો લાગશે
 આ દેશમાં રાજા તરીકે, જાગીરદાર તરીકે, ધર્મગુરુઓ તરીકે કે ધર્મિક
 સદ્ગુરુઓ તરીકે થોડા થણા જે દિલ્લુ પ્રજાજનો સત્તામાં ટકી રહેવા પામ્યા છે,
 તેના ઉપર ફટકો કદાચ લાગે એ બધું પાર પડવા પછી પ્રજાસભ ઇટલી
 વિગેરેને સાત કરે અને પાછા યુરોપીય રાષ્ટ્રોને બેગા બેગવી સે પરંતુ એવી
 ધમ્માચક્રીમાં કાળી પ્રજાના રાષ્ટ્રો જોખરા થયા હોય તે મજબૂત ન જ થાય
 અને એકની યા ખીજની કોઈપણ યુરોપીય રાષ્ટ્રની જ સત્તા આજ કરતા
 કેટલેક વધુ બમરો એ દેશોમાં સ્થાપિત થઈ ચૂકી હોય પછી તે ઇટલીની કે
 જર્મનીની, કે-રશિયાની કે ફ્રાન્સની કે ઇંગ્લાંડની હોય માત્ર પ્રજાસભના
 ગૌરાજ આગેવાનોને એટલું જ જોવાનું હોય કે- યુરોપીય રાષ્ટ્રોની એક દર
 સત્તા આગળ વધી કે નહીં ? ગુરુઓ, રાજાઓ, જાગીરદારો, અને ધર્મ
 કેની સત્તા તોડવા પરદેશીઓએ જ ક્રામ્યુનિસ્ટોને છેડે રહીને ગોળગા છે,
 તે એ ભારત એ ચાર સત્તા ગુલથા પછી, તે સત્તાઓ ક્રામ્યુનિસ્ટોના
 હાથમાં રહેવાની નથી એ સ્પષ્ટ છે એ સત્તા પરદેશીઓનાજ હાથમાં
 આવવાની પણ જ્યાં સુધી એ કામ પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી અધ્યક્ષમણી
 આસવા દેવાની અને પરદેશીઓએ તટસ્થ બાવે બેગા બેગા જોવાનું સત્તાઓ
 ગુલથા પછી માત્ર સત્તા સ્થાપિત કરવાનુંજ કામ બાકી રહે

ચીનની અંદર તો રાજાની સત્તા અને પ્રજાસભાકે એ બે ભાગ તો
 આજ સુધીના પરિચયથી પાડી દીધેલા છેજ છતાં એ દેશની પ્રજા સ્વતંત્ર
 રહી છે હવે તેને જોખરી કરવા જાપાનને ઉરફાં વિના કેમ આવે ? અને
 ઇંગ્લાંડ તો ફરકને સમજાવે રાખવાની પોલીસી બહાર પાડનારૂં રહ્યું, એટલે
 લડાઈને સીધી ઉત્તેજના કેમ આવે ? આ સ્થિતિમાં-ઇટલી વિગેરેને આ કાર્ય
 કરવા દેવામાં તેમને દરકત આવે નહીં એટલે ચીનને ઇચ્છેક વિગેરેનું શરણ

લેવું પડે, જો સરણ આપવાના બદલામાં ઈંગ્લેંડ કાંઈ પણ કરતો કરાવ્યા વિના, ભવિષ્યનો પોતાનો લાભ જોયા વિના, આજે સરણ આપે ખરું કે ? વ્યવહાર બુદ્ધિથી જો સમજાય તેમ છે. દિલ્હીયાન ઉપર તો કળાને યુરોપ વારીએતો છે. પણ તેની ક્લેડની મહાપ્રજ્ઞ ચીન ઉપર કળાને નહોતો. હવે યુરોપની પ્રગતિને ધ્યાનમાં રાખીને આ કળાને લેવાને માટે યુરોપના પ્રવાસો છે. અને તેમાં છુપી રીતે પ્રગતિસંઘ સમ્મત ન હોય, એમ માનવાને કાંઈપણ વાસ્તવિક કારણ નથી.

ઈટલી અને જર્મની વિગેરે ઈંગ્લાંડથી ભલે વિરુદ્ધ દેખાતા હોય, પરંતુ આધુનિક પ્રગતિના કાર્યમાં સૌનો એકધારો સાથ છેજ. આપણે મુખ્ય રાક્ષસ નામના નાટકમાં વાંચીએ છીએ કે-આર્ય આણ્ડાક્ય છુપી પોલીસની કાયરીઓ મંગાવે છે, અને તેમાંથી ભદ્રભટ્ટાદિક મુલોતોના શુન્દાઓ વાંચે છે. વાંચીને તેઓને સજા કરમાવે છે, શકટદાસને શૂળાની સજા કરમાવે છે. તેને તેના પક્ષના શૂળા ઉપરથી નસાડી જાય છે. અને તે બધા નંદાના રાક્ષસ નામના મંત્રીના અંગત નોકરો તરીકે રહે છે. વાસ્તવિક રીતે તે બધા આર્ય આણ્ડાક્યના જાસુસો જ હતા. પરંતુ આવી રીતે શુન્દેગાર કરાવીને તેઓને કાઢી મૂકી સામા પક્ષમાં ભરતી કરાવી ને સામા પક્ષને ઉધે રહે દોરવવામાં તેનો ઉપયોગ કરે છે, ને આખર સામા પક્ષને નળજો પાડી, રાક્ષસ જેવા નંદના બુદ્ધિશાળી મંત્રીને સમ્રાટ ચંદ્રશેખરના મંત્રી બનાવી, પોતાની તથોવન તરફ જવાની તૈયારી કરવાની-પોતાની ધારણા પાર પાડે છે. રાજનૈતિક ભાષામાં એવા છુપા ચરોને બનાવટી શત્રુઓ તરીકે જાહેર કરેલા હોય છે, તેમને કૃત્ય કહેવામાં આવે છે.

મારી સમજ પ્રમાણે પ્રગતિસંઘથી ઇટલી વિગેરે છુટા પડેલા જણાય છે, તે રાજનૈતિક પરિભાષા અનુસાર કૃત્ય વર્ગ હોવાનો સંભવ છે. પાછળથી બધા મળી જવાના ખરા. આ જો આખી કૃત્ય પોલીસી હોય, તો તેનો છેવટનો મોરચો ભારતની પ્રજા ઉપર છે, તેમાં પણ ભારતની સંસ્કૃતિ ઉપર છે, તેમાં પણ જૈન સંસ્કૃતિ ઉપર છે. અને તેમાં પણ શ્વેતામ્બર મૂર્તિ પૂજક સંઘ ઉપર છે. કારણકે-આર્ય સંસ્કૃતિને ટકાવવાનો, વિશ્વની કલ્યાણ ભાવનાનો, અને એકંદર ભારતના દરેક ધર્મોના ટકાવનો વાસ્તવિક આધાર તેના ઉપર છે.

આ બધું થવાથી આધુનિક વિજ્ઞાન આજ કરતાં ઘણું જ આગળ વધી ગયું હશે. પરંતુ વિજ્ઞાનનો ખજાનો એટલો બધો ઉંડો છે કે-એક એક બાબતમાં તેનો પાર પામવાને લાખો વર્ષો જોઈએ છીએ. વૈજ્ઞાનિક

સરોધોમાં પણ આ વાત સમજે છે. પરંતુ હાલમાં બાપારી દુનીયાઈ વિગેરે કારણોથી તેમાં આમળને આગળ તેઓ વધે જ નથી છે અને દુનિયાની બીજી પ્રગતિઓ ઉપર પોતાની સગવડ વધારે જ નથી છે એ છેવટ સુધી તેઓ એમને એમ ચાલુ નાખે, તો અંદરને અંદર કાપાકાપી ચાલે. આ વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ પરોપકાર જીવિમાથી જન્મેન નથી, પરંતુ પ્રજાકીય સ્વાર્થમાથી જન્મેન છે. એ જાનનમાં યુરોપના પણ મી. મેગ તથા ટોલ-સ્ટોપ અમાગ વિચારને સમ્મત છે, એટલે આ વિજ્ઞાન નિર્મૂળ છે, અને શુભ છેકવાળું જ નથી, માત્ર કામચલાઉ અને ક્ષણિક છે. એટલે અમુક વખત પછી તેને બંધ થવા વિના ચાલે તેમ છેજ નહીં.

અવગત, વચના કાગમાં દુનિયાની જોરી પ્રજાઓને વસવાટ માટે-ખેતી માટે-ધણા દેશી અપાવી દેશે. આ જૂમિમાં પણ જેમ તેઓએ બીજા ટાપુ-ઓમાં સરમાનો સ્થાપેલા છે, તેમ સરમાન સ્થાપમે. આ દેશના ધણા લોકો કદાચ તેઓના હાથ નીચે ચાલ્યા મયા હશે. છતાં-આ દેશના તરવ-ગાનમાંથી જન્મેલી સમ્યગ્દર્શનઃ સમ્યગ્દર્શન સમ્યક્-ચારિત્રનો માર્ગ ચાલે જ હશે. આજે એ લોકો-કેળવણી અને ઉદ્યોગ એ બે શબ્દો મારદત પ્રજા-ઓને આકર્ષે છે. પરંતુ તેમાં સ્વાર્થ પડેલો છે-એટલે તે બહાર આવી જતાં તેના ઉપર પ્રજાઓનો વિશ્વાસ રહેશે જ નહીં આ બધે ધોધાટ બંધ પડતાં, ત્રણ રત્ન અને તેને અનુસરીને જોડવાયેલું તરવગાન અને બીજા વિજ્ઞાનો તે વખતે પણ ઈવત રહેલા જોવામાં આવશે, અને એ રીતે તે અબાધ છે. એમ વધારે સ્પષ્ટ સામિત થઈ ચૂકશે.

હાલનું વિજ્ઞાન પ્રજામાં લોકપ્રિય કરવા માટે અનેક ઘોષણા પ્રજાના ઉપયોગમાં આવતું દેખાય છે, પરંતુ તેના આખર ઉપયોગ લગાડ્યો અને લશ્કરી તરવોમાં છે. જ્યાં સુધી પ્રજાઓના કેટલાક તરવો હાથમાં ન આવ્યા હોય, ત્યાં સુધી ઈવનની સગવડ માટે એ વપરાય છે પછી તરતજ લશ્કરી સ્વરૂપમાં એકી ઝપાટે પ્રજાઓનો દાગાવાટો કાઢી શકે છે. હરિદ્રાષ્ટ વિના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં વિકાસ ન થાય, અને વૈજ્ઞાનિક લગાડ્યો એ હરિદ્રાષ્ટનું ક્ષેત્ર છે, ગમે તેવું સુદર મધીન કે સાધન, સમો હરિદ્ર તોડી નાખે. એટલે તે નમળું ગામિત થાય. એટલે નમળાવાળો સામાનું અનુકરણ કરોને તેના કરતાં સરસ બનાવવાની મહેનત કરે. આજે ઝંકટશે સંદારક જંતુઓની શોધો કરે છે. એક સ્વર્ગસ્થ મિત્રે તો ત્યાં સુધી ચંકા બતાવી હતી કે-
“હાથવા ચોરના નાસમાં કે મેનીનબધ્ડીસ વિગેરે રોગોના જંતુઓ કેમ બાલે કોઈ તરફથી ફેલાવવામાં આવ્યા હોય ?”

સારાંશ કે—જે પ્રજાઓ આધુનિક વિજ્ઞાનનો દરેક રીતે સાફ સમજીને ઉપયોગ કરે છે—તેઓ તેને આગળ વધારી, વકરો કરાવી તેને મજબૂત બનાવે છે, અને એમ મજબૂત બનેલું આધુનિક વિજ્ઞાન લશ્કરી સ્વરૂપમાં દેખાવ દઈને ક્યારે તે ટેકો આપનારનો જ કે તેના જાત લાઇઓનો કચ્ચર ધાણ નહીં વાળી નાંખે ? તે કહી શકાય તેમ નથી. તેના અનેક ફાયદા જન્મે કરતાં ઉપર જણાવેલું એક જ નુકશાન એવડું મોટું ઉધાર થાય તેમ છે કે—જે લાભ કરતાં વધી જાય તેમ છે. હાલનું વિજ્ઞાન સંહારક અને મહા હિંસક છે. તેમાં અસાધારણ હિંસા પડેલી છે. આ ઉપરથી બરાબર સમજી શકાશે કે આ દેશના જે વર્ગને પરદેશીઓએ સુધારક નામ આપેલું છે, તે વાસ્તવિક રીતે આ દેશનો બગાડેલો વર્ગ છે. અને એવો જો કે થોડો વર્ગ છે, છતાં વધશે, ખરો, છતાં પણ તે એટલો બધો નહીંજ વધી શકે—તેવા આ દેશની સંસ્કૃતિમાં ઘણા મજબૂત તત્ત્વો છે.

આજે જાપાન ચિન ઉપર છાપો મારી રહ્યું છે. પરંતુ જે દેશો ચીનને મદદ કરશે, તેના હાથમાં ચીનને રમવું પડશે, અને કાંઈક ભાગ જાપાન-પક્ષના ગૌરાંગો પણ પડાવી જશે. છતાં ચીનની સંસ્કૃતિ એકાએક નાશ કરી શકાશે નહિ. એવા ઘણા હુમલા તેના ઉપર કરવા પડશે. અને બહુ લાંબા કાળ સુધી એ પ્રજા જીવંત રહી શકશે. એ જ એ પ્રજાનું જીવન છે.

અહીં દાખલો આપી શકાય તેમ છે કે—“જાપાનની જેમ ચીને હાલના વિજ્ઞાનની મદદ લીધી હોત, તો જરૂર સાબનો કરી શકત, અને પોતાનો બચાવ પણ કરી શકત.”

આ દલીલ ઘણી જ ક્ષુદ્ર છે. ચીનના ક્રેટલાક પ્રદેશો જશે. ક્રેટલાક જીવન તત્ત્વો જશે. પણ સર્વ તત્ત્વો જશે નહીં, સર્વ તત્ત્વોનો એકદમ નાશ કરી શકાશે નહિ.

પરંતુ જાપાન પોતાના મૂળ જીવનથી જેટલું ખસ્યું છે, તેના પ્રમાણમાં અત્યારે પરદેશીઓ આગળ વાહ વાહ પામે છે. પરદેશીઓના વખાણ સ્વાર્થ પૂર્વકના છે. પરંતુ જ્યારે જાપાન બરાબર આધુનિક વિજ્ઞાનના હાથમાં ફસાઈ ગયા પછી આધુનિક વિજ્ઞાનના આચાર્યોની સામે જ્યારે તેમને હરિકાષ્ઠમાં એકલે હાથે ઉતરવું પડશે, ત્યારે તેની દશા ચીનની પ્રજા કરતાં પણ વધારે ખોખરી થઈ જવાની. કારણ કે—જાપાન યુરોપનું વૈજ્ઞાનિક ગુલામ છે. યુરોપે જેવી પેન્સીઝ, જેવો કાગળ, જેવું હોલ્ડર કાઢ્યું, તેના જ આકારનું તે કાઢે છે. તેની વૈજ્ઞાનિક શોધો સ્વતંત્ર નથી. નહીતર કાંઈ જુદું જ કરવું બોધ્યું. શું કુદરતમાં યુરોપના વૈજ્ઞાનિકોએ

શોધ્ય છે તેના કળતા બીજી નથી જ ? ધણું જ પરંતુ તદ્દન સ્વતંત્ર વિચાર અને સાધનો ગોઠવવાની જાપાન પામે એ શક્તિ નથી યુરોપના રાષ્ટ્રો પોતાના વિજ્ઞાનને ભારત અને ચીન જેવા દેશોમાં પ્રતિષ્ઠા આપવાને જાપાનને વખાણે છે અને વિજ્ઞાનમાં આગળ વધવા દે છે, પરંતુ જ્યારે આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોની હરિદ્રાષ્ટિ ચવાની તે વખતે જાપાન સ્વતંત્ર કેટલું ટકાવી રહેશે કે ટકાવી રહેલ દશે ? તે વખતે ખરી કસોટી છે આજના વખાણથી અને ભવિષ્યમાં ક્યારે આજની દેખોતી હિતિથી જાપાનની પ્રજાએ રાજ થવા જેવું લાગણું નથી એ જ સિદ્ધિ, તુકુંની અત્યારની ઇસ્લામનીતિ વધે પણ સમજવાની છે

જે પ્રજાઓ આધુનિક વિજ્ઞાનને રસ્તે ચડી નથી, તેમની સાથે જુદી જાતની લડાઈઓ લડવી પડે, અને વિજ્ઞાનને રસ્તે ચડેલા સાથે વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી લડાઈ ચાલે છે એ હરિદ્રાષ્ટિમાં આજ કરતા પણ કાળી પ્રજાઓ અદરખાતેથી વધારે ખોખરી થઈ જવાની એ વખત પણ એક વખત આવશે માટે આધુનિક વિજ્ઞાનને રસ્તે નહીં ચડેતી સ્થામ પ્રજા ફાટે ઘટે કપડે પણ આખર લાભો કાળ જીવત રહેશે કારણ કે—

લશ્કરી દોરથી મારી મારીને પ્રજાને કેટલીકને મારી શકાય ? તેમજ જીવનથી સરખાર પણ કેટલાક ખદસી શકાય ? મને તેમ કહે, તો પણ કાંઈને કાંઈ રહી જ જાય. આમ આખર યાગ્ય યાગ્યતા જે કાંઈ રહી જશે, એજ ભારતનો વિજય, ભારતના તત્ત્વજ્ઞાનનો વિજય ભારતની સંસ્કૃતિનો વિજય આ બધો ધમાલ વચ્ચે અને પછી પણ જે માર્ગ ચોડો ધણો વર્ગ પણ ભારતીય જીવન પ્રમાણે જીવતો રહેશે, એજ તેનો વિજય છે

માત્ર આમાં ધીરજની ધણી જ આવશ્યકતા રહેશે. ખરી ધીરજ રાખી શકશે તેજ વિજયી થશે. બાકી આધુનિક વિજ્ઞાનને જેઓ ટેકા આપી રહ્યા છે તેઓ આ દેશના લોકોનો પ્રજાદ્રોહ, દેશદ્રોહ, સંસ્કૃતિદ્રોહ, ધર્મદ્રોહ, કરે છે તેમાં મથમને અવકાશ નથી

અનિવાર્ય સંજોગોમાં ઉપયોગ કરવો એ જુદી વાત છે, અને હાર્દિક માફ માનવું, એ જુદી વાત છે.

૧ આર્થ સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવવું એ આદર્શ હોય, જના કાંઈ કાંઈ વિદેશી વૈજ્ઞાનિક વસ્તુનો ઉપયોગ ન છુટકે કે દેખાદેખીથી કરવો પડે. તે ગુરુજાન તો કહેજ છે, પરંતુ એવું ગુરુજાન તેથી નથી થતું કે જેટલું—

૨ “આર્થ સંસ્કૃતિમાં હવે કાંઈ રહ્યું નથી અથવા તેને તોડવા પ્રયત્ન કરવો” અને આધુનિક વિજ્ઞાન વિષે મનમાં પરમ આદર રાખવાથી પરિણામે જે ગુરુજાન યાચ છે આ ગુરુજાન વધો જાય તેમ હોય છે

મનથી જેઓ આધુનિક વિજ્ઞાનના શુભામે છે, તેઓ ગમે તેવી ઉંચી છાતીએ ચાલના હોય, પણ તેઓ પરદેશી પ્રજ્ઞઓના વિશેષ શુભામે છે.

અને જેઓ આર્ય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જે પ્રમાણમાં સાંગોપાંગ હવન હવે છે, અને પોતાના દાર્ઘ્ય સ્વાર્થ માટે પરદેશીઓની ખુદામત કરતા હોય, તેમને શાંત રાખવા પ્રયત્નો કરના હોય, છતાં પણ તેઓ તો એટલા શુભામ નથી, એ તો સદગ્ર રીતે સમજાય તેમ છે.

સંધારકો નવું ઉત્પન્ન કરી શકે તેમ નથી. નવું ઉત્પન્ન કરી શક્યા નથી. તેઓ “શ્દિ ચૂરનો” “જુનવાણી” “પ્રજ્ઞાલીને વળગી રહેલા.” વિગેરે રીતે દેશીઓને નિંદીને પરદેશી વસ્તુઓની જાહેરાત માટેની વકીલાત કરે છે.

માટે એ વર્ગનો લેલ માત્ર વિશ્વાસ કરવો જરૂરનો નથી. તેઓને નથી અદોની સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન, નથી તેઓને પરદેશીઓની પ્રગતિની જાણની વિશાળતાની માહિતી. તેઓ પ્રજ્ઞના કેટલાક ભાગનો વિશ્વાસ મેળવીને જે જે સંસ્થાઓ ચલાવે છે, તે દરેક પણ આખર તો તુકશાનમાં જ પરિણત થવાની છે.

શહામૃગનું દર્શાત પાણી શ્રમ ફેલાવનાર છે. આપણે તેઓને દહીશું કે-એ દર્શાત આપી તમે એમ કહેવા માંગો છો કે-“શિકારી જ્યારે સામે ઉભો છે, તે શાહમૃગ રેતીમાં માથું ધાલે, એટલે શું તે ખચી શકવાનું છે?”

ખરાબર છે કે-ખચી શકે નહિ, પણ તો પછી શહામૃગે શું કરવું?

એમ અમે તમને પૂછીએ છીએ ?

તમે કહેશો કે “ખચવા માટે ન્હાસી છુટવું કે ખીજ મજબૂત સ્થાનનો આશ્રય લેવો.”

તેમ બની શકે તેમ ન હોય, તો શું કરવું? શું શિકારીની સામે ગોળી ખાવા જવું કે-ખીજું જે બને તે કરવું ?

એક શહામૃગ સામે ગોળી ખાવા જાય છે, અને ખીજું રેતીમાં માથું ધાલીને ખચવાની એજા કરે છે. બેમાંથી વધારે ઠીક પ્રયત્ન કોનો છે ? જો કે બન્નેય મરી જવાના છે. પણ બેમાંથી અંશતઃ પણ વધારે સુદ્ધિ કોણ ચલાવે છે ?

તમારે કહેવું જ પડશે કે-“સામે ચાલનાર કરતાં રેતીમાં માથું ધાલનારને મારવામાં શિકારીને કાંઈક વધારે મહેનત પડશે. સમય વધારે જશે, કે-લક્ષ્ય ભેદવામાં તેને કાંઈક વધારે સાવચેત રહેવું પડશે.”

આ રીતે જોતાં તમારું દર્શાત કેટલું વિષમ છે ? તે તમેજ વિચારો. અમારા પ્રજ્ઞજનો આધુનિક વિજ્ઞાનનો આશ્રય ન લેતાં અમારી આર્ય સંસ્કૃતિનો આશ્રય લઈ રહ્યા હોય છે, તેને-“આખર તો અમે તમને

અમારી સર્કૃતિના ઝપાટામાં લેવાના હોય, તો પછી ત્યાં માટે જ્યાં ત્યાં બરાબર હોય? મેદાનમાં સામા આવી જાયો. ” આ દલીલો પોતાની મહેનત ઓછી કરવા માટે શીખરીઓ કરે, તેને આપણા સુધારક બાઈઓએ વગર સમજ્યા ઉપાડી લીધેલી છે.

એઓ જાણે છે કે “આર્ય” સર્કૃતિની હૃદયમાં જ્યાં સુધી ભારતની પ્રજા બરાબેલી હશે, ત્યાં સુધી તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિજય અશક્ય છે, એટલે આવી દલીલથી બોળવાઈને પણ જે કાઈ તેનો આશ્રય છોડી દે, તેટલો આપણને લાભ થાય ” એ દૃષ્ટિથી એ દલીલ તેઓ ફેલાવે છે અને જરૂર તેઓ તેમાંથી પણ કાંઈક ફાયદો તો મેળવેજ છે અનેક પ્રયત્નોમાંના આ પણ તેઓનો એક સ્વપ્રતિભાનો પ્રયત્ન જરૂર છે.

ખરી રીતે આર્ય સર્કૃતિ રેતીનો ઢગલો નથી તેને રેતીનો ઢગલો માનનારા મારા દેશ બહુઓની મનોદયા જ કેવી વિચિત્ર છે? તે આ ઉપરથી સમજાય છે.

તેઓ દેશ અને પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવાની, પ્રજાને સ્વતંત્ર કરવાની, સર્કૃતિ ખીલવવાની વાતો કરે છે તે પણ માત્ર પ્રજામાં પ્રતિષ્ઠા ટકાવી, આધુનિક વિજ્ઞાનના પ્રચાર માટે છે તેમને પોતાની વસ્તુઓ બાઈઓ, ઉપર સાચો પ્રેમ જ રહ્યો નથી માત્ર પરદેશી સર્કૃતિના ગુનામ-હથિયાર તરીકે કામ કરી રહેલા છે.

આર્ય સર્કૃતિ રેતીનો ઢગલો નથી આજ સુધી આ પ્રજાનું તેણે રક્ષણ કરેલું છે અને હજી અનેક વર્ષો સુધી તે જ રક્ષણ કરશે.

તેનો કાઈ પણ પ્રયોગ, વિજ્ઞાન અને વિચાર વિજ્ઞાનના પાયા ઉપર નથી રચાયેલો એમ નથી કાંઈ પણ રૂઢિચુસ્ત કુરુદિચુસ્ત નથી પરંતુ દરેક દરેક પ્રવૃત્તિ વિજ્ઞાનના પાયા ઉપર રચાયેલી છે માત્ર તેના ખરા અભ્યાસીઓ નથી અથવા જે કાંઈ અભ્યાસીઓ થાય છે, તે પરદેશી અભ્યાસીઓ ની આજે અભ્યાસ કરે છે એટલે બુદ્ધિશાળી વર્ગ પચાર, પેન્સીનો અને કમીસનોથી વેચાણ થઈ જાય છે પ્રજાકીય તથા રાજ્યકીય નાણાના સાધનો પદ્ધતિ જ શિક્ષણ તરફ ખેંચાઈ જાય. ■ ત્યાંના વિજ્ઞાન ઉપરથી પડેના એક એક રીવાજનો હેતુ શાળા કેલેજોમાં બાળકોને જાણવા મળે છે ત્યારે આહોના દરેક રીવાજોને રૂઢિ, કુરુદિ કહી નિંદવાનો રીવાજ ત્યાં વર્ષોથી ચાલુ છે.

ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના પ્રયોગોએ પ્રજાના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાગ અને બાવ પ્રમાણે પકડેલું અમુક પ્રકારનું સ્વરૂપ તે પ્રજાનું હાલનું જીવન પરંતુ તેને રૂઢી અને કુરુદિ કહી નિંદા વિના, પરદેશીઓથી નવા તરીકે ગણાવેલા જીવનને સ્થાન શી રીતે આપી શકાય ?

લણીને બહાર પડેલાને છાપામાં એ જ વાંચવા મળે, સભામાં એ જ સાંભળવા મળે. તેથી તેઓ શી રીતે આર્ય સંસ્કૃતિની ખૂબી સમજી શકે ? આ વિષમતા યદ્યપિ છે, છતાં પ્રજાનો મોટો ભાગ આર્ય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે આજે જીવે છે—અને કેળવાયેલા ગણતા વર્ગને પણ અમુક અમુક ખાખતમાં કોઇને કોઈ વખતે તે પ્રમાણે જીવવું પડે છે. એ જ આજે પણ આર્ય સંસ્કૃતિ જીવંત હોવાનો પુરાવો છે.

માટે તેનો આશ્રય એ રીતીનો ઢગસો નથી, પરંતુ ખરેખરે બચાવનું સાધન છે.

આર્ય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે પ્રજા જો લાંબો કાળ જીવતી ટકી રહેશે, તો પોષક પાયાપર ખડું થયેલું હાલનું વિજ્ઞાન આખર ચાકી જશે. શિકારીઓને ભાગી જવું પડશે, અને આશ્રય સ્થાન છોડી દેવાની શિકારીઓની વતીજ શિખામણ આપનારા દેશબાંધવોને પણ ચૂપ થવું પડશે.

[ગર્ભાશયનું ઓપરેશન થયા પછી તે ભાગ કાયમ માટે નાશ પામે છે. અંગો કુદરત શિવાય કોઈ ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી. ત્યારે ચરક વિગેરે આયુર્વેદિક વિજ્ઞાન કાય ચિકિત્સાથી તેમાંનો રોગ કાઢી નાંખે છે. સર્જરી એટલે વાઢકાપ, પણ કાય ચિકિત્સા=રીઝીકસન તેનાથી વધારે ચડીયાતી વિદ્યા છે. જેને કાય ચિકિત્સા નથી આવડતી તે વાઢકાપ કરે છે. વાઢકાપએ હાડવૈદ્યોનો ધંધો છે, યુરોપના એ ધંધાદારીઓને વિશેષ મોટું સ્વરૂપ આપવા માટે મોટી જાહેરાત કરી. પણ વિજ્ઞાનમાં તેનું સ્થાન ધણુંજ નજીવું છે. છતાં તે વખતે વકરા માટે મોટું સ્વરૂપ આપ્યું, અને તેને ટેકા આપનાર વર્ગ અહીં પણ ઉત્પન્ન થયો. ચરકની અદ્વલુન કાયચિકિત્સા હજી તેઓને સમજાતી જ નથી. ત્યાંની કાયચિકિત્સા હજી બાલ્યવયમાં છે. આર્ય વિજ્ઞાન આગળ આધુનિક વિજ્ઞાન ખાળક છે, તેના આવા અનેક પૂરાવા છે.]

જે પ્રજા શિકારીઓ અને તેના ભક્તો ઉપર વિશ્વાસ રાખી પોતાનું ખર્ચ આશ્રય સ્થાન છોડશે નહીં, તે પ્રજાનો લશ્કરી દોરથી નાશ કરી શકાશે નહીં. વારંવાર એમ કરી શકાતું નથી. અસાધારણ ભય બતાવવામાં આવે, તેથી ચલિત થાય, તે થાય, ને બાકીના ટકી રહે, ને વળી લશ્કરી દોર મુલતવી રાખવો પડે. પ્રજાનું મન ભાવનાથી જેટલું સજ્જ રીતે પકડી શકાય છે, તેટલું લશ્કરી દોરથી પલટી શકાતું નથી. માટે શિકારીઓથી આર્યોને ખીવાને ખાસ કારણ રહેતું નથી.

માટે આર્ય સંસ્કૃતિને વળગી રહેનારા મૂર્ખ નથી, ડહાપણ વગરના નથી. પરંતુ દુનિયામાં સર્વોપરિ ડાહ્યા છે, અને સંપૂર્ણ સમજદાર છે. અલબત્ત, આજના છાપાંઓ અને કૃત્રિમ સાહિત્ય આ વાતની નોંધ લેતું નથી.

પણ તેઓ પ્રતિષ્ઠા પૂર્વક જન્મતમા જીવી રહ્યા છે, તેજ તેમની ખરી નોંધ છે પ્રધાનો અને દેશનાથોને વશ કરવા જેટલા મુશ્કેલ નથી, તેટલા આર્થસરૂતિ પ્રમાણે જીવનારાઓને જીતવા મુશ્કેલ છે પરદેશીઓનું જ્ઞાન તેમના ઉપરજ હેય ૩૩ બાકી પોને હિંસા કરેલા સોમડાઓને નોંધ્યા બેસાડવા અને કયાથી ઉડાવવા એ દરતમત વાત છે કેમકે તેઓ વાસ્તવિક રીતે ગુનામ જ હોય છે આજની સ્વતંત્રતાની ખૂંચો પાડ્યા કરે, અને દેશમાં ધુમ્મા કરે પરદેશી તત્ત્વ પ્રજામાં કાયદા મનુનોથી વધુને વધુ મજબૂત બન્યે જાય, તે પ્રજા આઝાદીની ખોળી ધુનમાં રહે જાય તેના જેવી સત્તા આજગ વધારવાની પરદેશીઓને ખીજ મળ કઈ ?

આર્થ સરૂતિમાં માનનાર વર્ગને ખસેડીને કોંગ્રેસમેનોને પ્રધાન બનાવવાનો હેતુ આ ઉપરથી જરાબર સમજાશે અને ત્યારપછી આ દેશમાં વસવાટ કરી રહેલા પરદેશી પ્રજાજનેને તેજ રચાનો સુખેથી આપી શકાય, અને તેઓ ધારાસભાઓનો કબજો કરે એટલે નહીં પાર્લામેન્ટ અને સ પૂર્ણ-પરદેશી-પ્રજા કીય સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સાર્વજિક કેન્દ્રારથીય પ્રજા ભારતીય સરૂતિ પ્રમાણે જીવનારી છે, અને રહેવાની તેને પવટવાના અનેક પ્રયોગોમાં કોંગ્રેસ વિમે રેનું સ્થાન છે આર્થસરૂતિની સામે જેમ પરદેશીઓ છે, તેમજ કોંગ્રેસ વાદીઓ ૩૩ બન્નેય તોડવામાં એક સામટા સામેજ છે કોંગ્રેસમેનો તોડી રહે, એટલે તેઓ તો ધેર બેસે પરંતુ સત્તા તેનો લાભ લે તોડવા ખાતર જળ કરવા માટે તેઓને પરદેશીઓ જળવાન અને કૃત્રિમ સત્તાધીશ બનાવે એ સ્વાભાવિક છે એ રીતે સત્તાધીશ બનાવાયેલા દેશીઓ, તે આજના પ્રધાનો

ન્યા મુધી પરદેશી પ્રમતિવાદનું જોર દુનિયા ઉપર રહેશે, ત્યાં મુધી આમ ચાલ્યા કરશે પરંતુ પ્રાચીન વાસ્તવ મહાત્માઓના પ્રતાપથી તથા રત્નને આરાધનારા એકાદ બે પણ આખર મુધી નીકળ્યા કરશે એટલે તેનો વિજય જ છે

માટે જોઈ તત્ત્વજ્ઞાન ત્રણેય મળ માટે સદા અમાધ્ય જ છે કેમકે- તેનો રત્નત્રયમય જીવન માર્ગ અમાધ્ય ૩૩ તેમાં શકાને સ્થાન છેજ નહીં જુદા જુદા કાળક્રમે જુદા જુદા મજબૂતા માણસો જુદી જુદી સોધો અને પોતાના વિજ્ઞાનો હિંસા કરે છે પરંતુ વખત જતા એ અદરશ થાય છે, અને મૂળ તત્ત્વજ્ઞાન જન્મતમા ચાલુ રહે છે જોઈ દર્શનના હિતિહાસની સાથે વખતોવખત ધણા વૈજ્ઞાનિકો પોતપોતાની અસરો મૂકતા ગયા છે તેમ આધુનિક વૈજ્ઞાનિકો પણ થોડું જાણુ પોતાનું મૂકતા જશે અને એ શાત થયે પરિણામે મૂળ વસ્તુ જ કાયમ રહેશે

એકાન્ત શાસનલક્ષત નરવીરને—

યુરોપની પ્રજા પોતાની પ્રગતિ અનેક રીતે કરી રહેલ છે, અને તેને દુનિયાની પ્રગતિ કહી, તેમાં બીજી પ્રજાઓનો પણ સહકાર જેથી સ્વાર્થ-સિદ્ધિ કરે છે. યુરોપ શિવાયના પ્રદેશોમાં પણ પોતાના સંસ્થાનો સ્થાપ્યા છે, અને જ્યાં સંસ્થાનો સ્થાપી શકાયા નથી, ત્યાંની પ્રજા ઉપર રાજ્ય તરીકે સત્તા ધરાવે છે, જ્યાં તેમ પણ બની શકે તેમ નથી, ત્યાં સલાહકાર અને હિતચિંતક મિત્રો તરીકે રહે છે. અને તેમ પણ જ્યાં બની શકે તેમ નથી હોતું, ત્યાં પરદેશી સનંદી વ્યાપારી તરીકે પોતાનું કાર્ય આગળ વધારે છે.

સંસ્થાનો અથવા તો સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થાપવા એટલે મૂળ પ્રજા ધીમે ધીમે નાશ પામતી જાય, અને યુરોપીય પ્રજા ત્યાં જેમ જેમ વસતી જાય, તેમ તેમ ત્યાંના વતની યથા ગયા પછી સંપૂર્ણ રાજ્યતંત્ર પોતાની પાલ્કામેન્ટ દ્વારા ચલાવે. અને માત્ર યુરોપના મુખ્ય રાષ્ટ્ર સાથે ઉપરી સત્તા તરીકે સંબંધ રાખે. તે પણ ખાસ મુશ્કેલી વખતે એક બીજાને મદદ કરવા માટે, બાકી જરૂર નહીં.

તાબાનું રાજ્ય એટલે : મૂળ પ્રજાનો નાશ કરી શકાય એવી સ્થિતિમાં એ પ્રજા જ્યાં સુધી ન આવી હોય, ત્યાં સુધી માત્ર તેના ઉપર રાજ્યસત્તા તરીકે દેખરેખ રાખવી, તેના હિત જાળવવા, અને ધીમે ધીમે પોતાના હિત સિદ્ધ કરવા, અને પ્રજા નબળા પડ્યા પછી તેને પણ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના રસ્તા ઉપર મૂકીને યુરોપીય લોકોથી એ પ્રદેશ વસાવી, પછી તેને સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય અપાય, તેનું નામ સંસ્થાનિક સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય પાડવું.

હિંદુસ્થાન આજ સુધી તાબાનું રાજ્ય હતું, અને છે. ન્યુઝીલેન્ડ વિગેરે દેશોમાં તો સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થપાઈ ગયા જેવું છે. પરંતુ ભારતને સંપૂર્ણ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના પાયા ઉપર હવે સરકારે મૂક્યું છે, અને તેમાં કોન્ગ્રેસ તથા દેશનાયકોની ઘણી મહેનત અને મદદ પણ મળેલ છે.

હિંદની સંસ્કારી પ્રજામાં એકદમ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થાપવું મૂશ્કેલ હોવાથી આજ સુધી તેને તાબાનું રાજ્ય ગણવામાં આવેલ છે. હવે તેને સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના માર્ગમાં મૂકવામાં આવેલ છે. અમારી સમજ પ્રમાણે તાબાની પ્રજા તરીકે રહેવું વધારે સાઈ છે. પરંતુ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે—મૂળ પ્રજાના મોટા ભાગનો નાશ અને ગૌરાંગ પ્રજાનો વસવાટ અને સત્તા-એમ થતાં આ દેશની મૂળ પ્રજાને તે વધારે તુકશાનકારક થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

પરંતુ સ્વરાજ્યની ધૂનમાં ચડેલાઓમાંના કોઈનેય, મુતસદ્દીઓએ સ્વરા-

જ્યની આગળ સંસ્થાનિક સ્વદ મૂળી ગણ્યો છે, તેના તેમજ તેના અર્થનો, અને તેના પરિણામનો પણ ખ્યાલ નથી અસ્તુ

આ દેશ ને આજ સુધી તાત્કાલિક ગતિ મળવામાં આવ્યું, તેનું કારણ માત્ર આ દેશની પ્રજા ઉપર અકુશ મૂકવામાં અને તેમના જીવનનો પછો આપવામાં અનીની મરુતિ-જેને શી મુ-શી પ્રજાસિકાવાદ કરે છે, તેનું મોટું નડન છે અને સરકારનું કેન્દ્ર ધર્મો છે. અને ધર્મોમાં જૈન ધર્મ અને તેમાં પણ સેનાગર મૂર્તિપૂજક મધ્ય જલદી મળજી જરૂર છે

એક વખત એવા દત્તો કે ધર્મોમાં જરા પણ દાથ નાખવાથી પગદેશી પ્રજા અદોની પ્રજાનો વિશ્વાસ ગુમાવે તેમ હતું જેથી તેઓને તાત્કાલિક રાજ્યનીનિને અનુમતીને મળે છે કરતુ પડે છે કે-“અમે કાર્નના ધર્મોમાં દાથ ધાલીશું નહીં સીને પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાની છુટ રહેશે” અને આજે પણ જલદી એ નીનિનું પાલન જરાગ કરવામાં આવે

આમ જલદી કરવા જાયે ધર્મોમાં આડકતરો પણ દાથ ધાલવા વિના એ પ્રજા રહીજ નથી જલદી ધીરજથી, ખુશીપૂર્વક, દુરદેશીપણથી, વિશાળ કાર્યક્રમની યોજનાઓ, જેના જાણે પરિણામ વિશે તત્કાલ કરી કાઢવા ન કરી શકાય તેવી રીતે દાથ ધાલવામાં આવે છે, તેમાં સંશયને અવગણ નથી.

કારણકે-સરકારનું કેન્દ્ર તોડવા વિના મરુતિ મરે નહીં, અને મૂળ સરકાર તોડવા વિના સીવીલાઇઝની સરકારનું રથાન જમાવી શકાય નહીં, અને તેના વિના યુરોપની પ્રગતિ થઈ શકે નહીં યુરોપની કે ગૌરામ પ્રજાની વિશેષને વિશેષ પ્રગતિ કરવી હોય, તો સીવીલાઇઝની સરકારને આગળ વધારવી જોઈએ અને તેને આગળ વધારવા હરીફ સરકારને ખસેડવી જોઈએ અને તેને ખસેડવા તેના મૂળ મતધર્મો પણ તોડવા જોઈએ

તેજ યુરોપ પ્રગતિ કરી શકે, એ સ્વાભાવિક છે. તે રચનાત્મક યોજનાઓ મારફત કરવા માટે મોટી પહેલા અહીં કેળવણીનું ધોરણ બદલવામાં આવ્યું ૧૮૧૭ માં ઓરની ધર્મના પ્રચારને પાળીમેન્ડે કાપડો કરીને છુટ આપી આર્થસમાજ વિજેરે, મૂળ ચુસ્તતાથી ખસી ગયેલા વર્ગો હિમા થયા, તેને આડકતરો રાજ્યામય મળ્યો અને તેણે એકે જગતે “વેદો શિવાય, ભારતીય બુદ્ધિથી રચાયેલા તમામ સાહિત્યોને જલદીમાં ખોડું” દરાવ્યું, અને મહા પાપ બોલ્યું આ દેશમાં થઈ ગયેલા લાખો સાચા બુદ્ધિશાળી પુરુષોનું અપમાન થયું એ રીતે પ્રાચીનને જલદી પોતાની યાગ કોલેજોમાં પણ નવી વિદ્યાના પુસ્તકોના પ્રચારને જગ્યા મળી જીવ્યો સ્વદેશીપણું !

પ્રાર્થનાસમાજ, આર્યસમાજ, થીઓસોફીસ્ટ વિગેરે ખ્રીસ્તી કંઈક અનુકરણ રૂપ સિદ્ધાંતોના પ્રચાર કરનારા પણ એકએક ઉત્પન્ન થયા છે. “બધા ધર્મેને સરખું માન આપવું” એ ભાવના ઉભી કરી પ્રગતિપ્રેરનાના ધર્મ વિષેની ચુસ્તતા ઢીલી કરવામાં આવી છે. છતાં ધર્મરહિત રાખવાની ઇચ્છા છે એમ માનવાને કારણ નથી. “જુદા જુદા બદલે જગતમાં એક ધર્મ હોય તો ફીક” એવી ભાવના ઉભી કરી અને ૧૮૯૩માં વિશ્વધર્મ પરિષદ ઉભી કરવામાં આવી હતી. એ પછી—“આખી દુનિયાના તમામ ધર્મોવાળાઓ પાસે ધીમે ધીમે “જગતમાં વિશ્વધર્મ હોવો જોઈએ, અને માત્ર ખ્રીસ્તી ધર્મ જ વિશ્વધર્મ થવાને છે. એવી કબુલાત કરાવવી,” એ છે.

એ કબુલાત કરાવવા સુધીમાં યુરોપીયન લોકોએ જુદી જુદી રીતે અને તેના અનુકરણ રૂપે તે તે ધર્મવાળાઓએ પણ પોતા પોતાના ધર્મની તિના ઉદ્દેશથી કાન્દર-સો વિગેરે સ્થાપેલી: એ બન્નેય પ્રકારની સંસ્થાએ ફક્ત ધીમે ધીમે પ્રચાર કાર્ય કરીને એ ધ્યેયની સિદ્ધિ કરવાની છે. એ પરિપક્વ કાર્ય હાલમાં ઘણુંજ ધીમું દેખાય છે. પરંતુ તેના ઉદ્દેશ કરનારી એ અવાન્તર સંસ્થાઓ તો ઝપાટાગંધ કામ કર્યેજ ન્ય.

ખ્રીસ્તી ધર્મમાં ઉચ્ચ તત્ત્વજ્ઞાન નથી. તેમજ તેમાં આધ્યાત્મિક વિષે ખાસ કંઈ તત્ત્વો નથી. એટલે સામાન્ય રીતે પ્રજાને તેનીતિનો આપે છે. તેથીજ ભારતની આધ્યાત્મિક જીવનવાળી પ્રજાને પણ જીવનમાં વધારે આકર્ષવામાં આવે છે. કેવળ નૈતિકની પ્રતિષ્ઠા એટલે ત્મિકનો હાસ. ખ્રીસ્તી ધર્મ પાસે તત્ત્વજ્ઞાન જેવું પણ કંઈ છેજ એટલે હાલના વિજ્ઞાનની મદદ લેવા માટે વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા ખાસ કરવામાં આવે છે.

ધર્મોમા સડો પેઠો છે " એવી વાતો અહીંના લોકો મારફત ફેલાવાની જાણ છે તેમ તેમ તે તે ધર્મોના બળને તોડવાનો માર્ગ મળે છે

અને બહુભાવની ભાવનાથી ઉદારતા બતાવવા, અને તે તે ધર્મ વાળાઓને આકર્ષી પણ શકાય બહુ બનાવી શકાય. બહુથી જુદા ખાવાનું કેમ બને ? બેગા ખાવાખીવાનું થાય એટલે હિંદુઓ તો—જેને વટવાણુ માને છે—તે રીતે બહુભાવની ભાવનાથી તેઓ સહેજે વટલાતા જાય એમ લોકોની અને સરકારની શુદ્ધિ જાગવવામા હીવા ચતા બેગી અને રોગી વ્યવહારમા પણ હીલા થાય એમ આમાન્ય સિદ્ધાંતના સ્વીકાર માત્રથી ખ્રીસ્તી સંસ્થાઓ તેઓને ખ્રીસ્તી ધર્મના મેબરો માની લે અને સંખ્યાની વૃદ્ધિમા મળે

૮૬૩ મા બરવામા આવેલી પ્રથમ વિશ્વધર્મ પરિષદ્ જો કે અને રિકામા બરાણ છે, પરંતુ તેમા ઇંગ્લાન્ડનો મુખ્ય હાથ છે તે કેટલાક પુરાવાથી નક્કી થાય છે. ઇંગ્લેન્ડનું રાષ્ટ્ર બારતમાં બે રીતે કામ કરી શકે છે ૧ તો વિશ્વધર્મ પરિષદ્ વિગેરે વ્યાપક સંસ્થાદ્વારા પ્રજાનો લોકમત એક વિશ્વધર્મ તરફ ફેળવે છે અને ૨ અહીંના લોકોમા લાગવજ, કાષ્ઠા, વિગેરેથી વિશ્વધર્મને અત્યુજળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવા તે તે ધર્મોમા સંસ્થાઓ રચાપે છે, આડ કતર ઉત્તજન આપે છે, તેવા તેવા માણસોનો સુધારક વર્ગ ઉત્પન્ન કરે છે અને તેને ઉત્તેજે છે મૂળ વર્ગને પણ હાથમા રાખીને પોતાને માટેના માર્ગ સરળ થાય તેવા માર્ગ ઉપર લઈ જઈ શકે છે સારાંચ કે—અહરથી અને બહારથી એમ બન્નેવ રીતે કામ મરી શકે છે

પ્રથમ તો તે પરિષદ્ના ચેરમેન રેવરન્ડ (ખ્રીસ્તી પાદરી) છે એ સત્તા કોણે જોડવી ? ક્યા ક્યા ધર્મના ગુરુઓએ મળીને એ સંસ્થા જોડવી ? તેમને ચેરમેન કોણે નીમ્યા ? એ બધું અધિકારમા છે પૂજ્ય આત્માશમજી મહારાજને મેબર થવાનું આમત્રણ આવે છે, તેથી તેઓ ઉપરના પ્રશ્નો વગર પૂછ્યે મેબર થઈ જાય છે શ્રી જૈન શાસનને તન, મન સર્વસ્વ અર્પી ચૂકેના એ મહાત્મા એ સંસ્થાના મેબર શી રીતે થવાને ગ્રેયણ ? તેઓક જૈન મુનિ તરીકેના ધર્મો વિચારતા સમજી શકાતું નથી તેઓ પ્રતિનિધિ મોકલે જ પણ તે મોકલવામા પણ મુશ્કેલી સુધારક વર્ગ અને ચૂસ્ત વર્ગને મારામારી થઈ હતી તે વખતે સુધારક વર્ગના આગેવાન સુરતના વતની રતનચંદ્ર મારસ્તર તરીકે મહેર થયેલા કોઈ જૈન ગૃહસ્થ હતા જૈન એસોસીએશનમા પણ તે આગેવાન હતા તે અગ્રીજ બહેવા હતા એટલે કે આપણી સમાજમા સુધાગના કામો કરાવી લેવા માટે પરદેશી પ્રજાને તે વખતે તે લખા ઉપયોગી હતા જેથી સરકારો મોટા મોટા મવર્નર સાહેબ સુધીના અમલદારોમાં તેમનું માન બહુ

સાફ રાખવામાં આવતું હતું. સાંભળવા પ્રમાણે તે મારામારીને બીજે દીવસે યુરોપીય ઑફીસોમાં તેમને પૂછવામાં આવ્યું હતું કે—“આમ તમારા તરફ મારામારી ચલાવનારાઓ ઉપર તમે કામ કેમ ન ચલાવ્યું?” સારે સાંભળવા પ્રમાણે તેમણે એ જવાબ આપ્યો હતો કે—“મારા ભાઈઓનો માર હતો. ને?” કેમકે—જો કે તે સુધારાને પંથે ચડી ચૂક્યા હતા. પણ તે વખતે તેમનામાંથી એટલા બધા સંસ્કાર લોપ નહોતા પામ્યા, કે—આજના સુધારકો તો સાધુ મુનિરાજ કે સંઘની બીજી મહાન વ્યક્તિઓ સામે યદ્વાતદ્વા બોલવા, લખવા કે ગમે તેમ વર્તવા સંકેચાતા નથી. જો કે એટલી સુધારાની આપણા સમાજમાં થયેલી પ્રગતિની એટલે કે પરદેશીઓની યોજનાઓના વિજયની નિશાની છે, એમ તો કબૂલ કરવું જ પડશે.

હિંદમાંથી પ્રતિનિધિઓ મોકલીને ખ્રીસ્તી ધર્મને વિશ્વધર્મ તરીકે લવિષ્યમાં બનાવનારી એ વિશ્વધર્મ પરિષદને ટેકા આપી, વધુ લોકપ્રિય કરવાની બાબતમાં ઇંગ્લંડની સરકારનો હાથ હતો જ. અને ઍન્વીરચંદ્ર રાધછ ગાંધી તથા સ્વામી વિવેકાનંદ વિગેરે તેમની સહાયથીજ હાં જઈ શક્યા હતા.

એ પ્રથમ વિશ્વધર્મ પરિષદ વિષેનું પ્રથમ પુસ્તક પણ લંડનમાં જ બહાર પડે છે. પૂ. આત્મારામજી મહારાજની સ્તુતિ વિગેરેનું તાત્પર્ય પણ જૈન કોમને તેમાં ભાગ લેતી કરવાના ધ્યેયથી હતું. એ હવે બરાબર સમજાય છે. અહીંથી ગયેલા પ્રતિનિધિઓ વળતાં ઇંગ્લંડ જાય છે. અને ત્યાં તો જૈનધર્મ અંગીકાર કરવા મી. હર્બર્ટ વૉરન જેવા તૈયાર બેઠા હતા. તે ઝટ જૈન ધર્મી બની બેસે છે. તે શા માટે એ વખતે જૈન બનવા તૈયાર થયા ? તેનો ખુલાસો **ઋષભ મહાવીર સંઘ** સ્થપાતાં આપણને બરાબર મળી રહે છે.

આ અરસામાં થીઓસોફીસ્ટ સંસ્થાઓ સ્થાપનાર મી. બ્લેવેસ્કી (એવું નામ યાદ છે) તે ક્ષણિક બૌદ્ધ થાય છે. બારતમાં પાંચ વર્ષ રહે છે, ને પોતાની સ્થાયી સંસ્થા સ્થાપી જાય છે. એ સંસ્થાના પ્રચારકાર્ય માટે મીસી. એનીએસેંટ રાક્ષની માળા પહેરે છે, હિંદુધર્મના વખાણ કરે છે. તારક સંઘ સ્થાપે છે, ને એ સંસ્થાનું પ્રચાર કાર્ય કરે છે, મેંબરો બનાવે છે, સંસ્થાઓ સ્થાપે છે. ગીતાનું ભાષાંતર તથા રાક્ષની માળા તો માત્ર હિંદુ શ્રોતાઓનો વિરોધ ન રહે, અને પોતાના ભાષણો સૌ છુટથી સાંભળે, ત્યારે તેમાંથી થોડા થોડા મેંબરો મળી રહે, તે માટેની યુક્તિ હતી. ત્યારપછી કૃષ્ણ મૂર્તિ જગદ્ગુરુ બની પુદ્ગલ ભગત બનવાનો દેખાવ કરે છે, ને ધર્મોની ગુલામીમાંથી નીકળા જવાનો યુવકોને બોધ કરે છે.

એ થોઓસોફીસ્ટોના એ તથા સિદ્ધાંતો પણ લગભગ એવાજ જણાયા છે

૧ બંધુભાવ ફેલાવવો

૨ વિદ્યાનની મદદથી ધર્મોનું સરોધન કરવું

૩ સદાચારમાં પ્રગતિને જાગૃત કરવી - હેમો ટાળવા વિગેરે.

તે દરમ્યાન ક્રોમેલન વિગેરે ઘણી સંસ્થાઓ, કલબો, સોસાયટીઓ, વગેરે ખ્રિસ્તી સંસ્થાઓ આ દેશમાં રચવાયેલી છે તેઓ ધીમે ધીમે એ કામ શરૂ રાખે

૧૮૫૭ ના બળવા પછી મૂંઝેલી રાજદારી સ્ત્રીમને કહી ફેડરેશનનામની નવી સ્ત્રીમને! અમલ કરવા પ્રગતિપાસેજ તેની માંગણી કરાવવા અસહકારની હીનચાલને મહારથી દબાવવાના પગલા બરીને વેગ આપવામાં આવ્યો, ત્યારે એક શકારાચાર્યને પણ પકડવામાં આવ્યા હતા અને તે અરસામાં એક હોમ મેબર સાહેબ એવું બોલ્યા પણ હતા કે-“ફેશના સામાન્ય હિતની વચ્ચે ધર્મ” આડે આવશે તો ભગવાન પકડાવું માન રહેશે નહીં” લગભગ આવા તેમના શબ્દો હતા. ત્યારથી ધીમેધીમે કઈક પ્રત્યક્ષ રીતે વિશ્વધર્મ પરિવર્તન ટેકા અને અહીંના ધર્મો તરફ આકર્ષક દબાવુ શરૂ થયેલ જેવામાં આવે છે

૧૮૭૩માં ચિકાગોમાં ખીજી વિશ્વધર્મ પરિવર્તન થાય છે, તે પહેલાં ઇંગ્લાંડથી ઇંગ્લાંડના વડાપ્રધાન મેકડોલ્ડન સાહેબ અમેરિકામાં થોડા દિવસ ગયા હતા તે વખતે માર્ક જનુમાન બોલેલ હતું કે “હિંદ માટેની કોઈ વિચિત્ર યોજના માટે ગયા હશે”

પહેલી ચોળમેજીના બાપલુમાં પણ ‘ધર્મ’ના ઝંખડા બધ પડે” એવું એક તેમનું સૂચક વાક્ય પણ પ્રાય હતું એમ માદ આવે છે

અહીં સ્વેતાબ્જર મુનિઓની સત્તા તોડવા માટેની હીનચાલ-દીક્ષા પ્રકરણના નામ નીચે શરૂ હતી નામદાર ગાયકવાડ સરકારને મળવા જૈન આચાર્યો તથા મુનિઓ જય ■ તેવામાં તેમને અતિ અગત્યના કામ માટે ઇંગ્લાંડ જવું પડે છે અને તે અગત્યનું કામ તે ખીજી કાંઈ નહીં-પણ અમેરિકામાં ચિકાગોની વિશ્વધર્મ પરિવર્તન તેમને હાથે ખુલી મૂકાવવાની હતી

કોઈ ધર્મશૂર નહીં, ને એક રાજ્યકર્તા ધર્મ પરિવર્તન ખુલી મૂકે, એ આશ્ચર્ય થઈ નથી ! છે, પણ ખીજી રીતે નથીજ નામદાર ગાયકવાડ સરકારને નાન પણથી તેવું શિક્ષણ આપેલું છે પરિવર્તન ખુલી મૂકતા તેઓજી સામાન્ય રીતે વેદાનની સ્તુતિ કરે છે જૈનોની અહિંસા પર એકે જૈનોના નામ નિર્દેશ વિના પણ કટાક્ષ કરે છે અને ખ્રિસ્તી ધર્મ તથા તેના પ્રચારકોની પ્રશ્ન સા કરે છે

તેમની પાસે વાંચનાર રહે છે, તે પણ પ્રાય : હાલમાં ખ્રિસ્તી છે. એ બધું આગળ વધારવા માટે-જેનોને દીક્ષા પ્રકરણમાં પાછળ પાડવામાં આવે છે, અને તેમાં જેનોની જ નવા સ્વરૂપે સ્થપાયેલી સંસ્થાઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

“જગતમાં એક ધર્મ કરી શકાય, માટે પૂર્વ દેશના યુવાનો શી મદદ કરી શકે?” એ વિષય ઉપર નિબંધ લખનારને ૫૦૦ ડોલરનું ઇનામ આપવાનું અમેરિકાથી એ વખતે જાહેર થાય છે. મુંબઈ વિગેરે વિશ્વધર્મ પરિષદના એક્ઝીક્યુટીવ પ્રતિનિધિ આવી જાય છે. લગભગ તે વખતથી ને તેની પહેલાં કેટલાકજ વર્ષોથી આ દેશમાં પણ સર્વધર્મ પરિષદો ભરાય છે. અને એ જાતનું એકંદર વાતાવરણ દેશમાં ફેલાય છે. સંપ્રદાયો તોડી મૂળ ધર્મોની એકતાના વાપરા પણ ત્યારથી વાય છે.

“અંદર અંદરના ધર્મોવાળા પોતેજ પ્રથમ સંપ્રદાયો તોડે, તો પછી મૂળ ધર્મોને તોડીને એકજ મૂળ ધર્મને કાયમ કરવાનું કામ તો વિશ્વધર્મ પરિષદ કરવાની છે. પણ જ્યાં સુધી સંપ્રદાયો ન ટુટે, ત્યાં સુધી મૂળને તોડવાની વાત શી રીતે બને ? સંપ્રદાયો ટુટે એટલે મૂળ તોડવાનું સહેલું થઇ પડે.”

મૂળ ધર્મોની પ્લાન્ય ઓફીસો તે સંપ્રદાયો, સંપ્રદાયોમાં મૂળ ધર્મો મનુષ્યોની સગવડ પ્રમાણે બહેંચાયેલા છે. એટલે સંપ્રદાયો એ મૂળ ધર્મની વિશેષ શક્તિઓ છે. વધારે બળવાન મૂળ પેઢીજ પ્લાન્યો કાઢી શકે. પ્લાન્યો સંકેલવી પડે, એજ મૂળ પેઢીની નબળાઇ. પ્લાન્યો સંકેલાયા પછી બીજી મોટી હરીફ પેઢી મૂળ પેઢીને સહેલાઇથી ઉખેડી શકે. એવીજ સંપ્રદાયોના નાશની હીલચાલમાં નીતિ ગોઠવાયેલી છે.

સુધારક વર્ગને આડકતર માનપાન અને આર્થિક ઉત્તેજન તો પરદેશીઓ તરફથી રહેજ છે. અને તેઓ પોતપોતાના ધર્મની ઉન્નતિની નવીન સંસ્થાઓ કાઢીને, તે મારફત એકતા વિગેરેની પ્રથમ વાતો કરીને પછી સંપ્રદાયો તોડવાની વાતો કરીને મૂળને વધારે આગળ લાવવાની લાલચો આપ્યે રાખે છે, ને વિનાશનો પંથ સરળ કરે છે.

આવું અનેક વિધ પ્રચારકાર્ય વિશ્વધર્મ પરિષદની તરફથી થઇ રહ્યું છે. ત્યારપછી ત્રણજ વર્ષમાં ખ્રુદ ઈંગ્લંડમાં ઇંગ્લેંડના ધર્માધિકારીની દેખરેખમાં નામદાર ગાયકવાડ સરકારના પ્રમુખપદે વિશ્વધર્મ પરિષદ ભરાય છે.

એ ધર્માધિકારીને બધા ધર્મોના તરફોનું તો સામાન્ય જ્ઞાન હોય છે, પરંતુ દુનિયામાં કેટલા ધર્મો છે ? તેના પાળનાર કેટલા છે ? કયા વધારે મજબૂત છે ? કયા વધારે સુસ્ત છે ? કયો ધર્મ વધારે પ્રગ્નને આકર્ષી રહ્યો

છે ! કોની વધુ સાચવશ છે ! જોને કશું ભાવવશ વધુ આપવથી તેના જેટલાં અનુવાદિઓ આપજને વિશ્વધર્મ પગિવદ્ધના કાર્યમાં મદદ કરે ! જાણ મેળુ એવા માણસો છે ! અમે પદ્મ દેવો જગવાન છે ! અને તેમાં કોણ કોણ મન-જુલ માણસો છે ! બીજા હાથ ઉપર તેમને પણ કેડી રીને ગણ રાખવથી વિખાસ ન દહ શકે ! વિખાસ થતા જતા તેમના આર્થિક મામિંક વિગેરે દુકોની ચિંતા તેને કેમ ઉભી થાય ! વિગેરે બચવા પ્રમોની જાળોનું તેને વધારે મંચીન જાન દોવાનો મજબ છે.

નામદાર નાવકરાક સરકાર જેવા સત્તાધીશ ગાળની સામવશથી પરિવર્તના ખોલેનો વધારે સારી રીને પ્રચાર કરી શકશ, વળી જૈન ધર્મનું કેન્દ્ર ગુજરાત, તેમા સત્તા નામદાર નાવકરાક મરજગની. તેમાં પ્રવેશ કરવા મારે જોતોને દખાવ્યા પછી ઉભરની પ્રતભા મર્મધર્મના જાનનો ફેલાવો નિશાક્રો મારફત કરવાને સામવશવાળુ દેહી સત્તવજ જોઇએ. બીટીશ સરકાર એકમ એવી શરૂઆત કરી શકે નહીં પારામખામા પસાર કરવાનું પડે. વિશાળ મોકમન ફેગવાવા વિના હાથ ટુગતમા એમ જની શકે નહીં. નામદાર નાવકરાક સર-કાર પોતાની નિશાક્રોમા એ સિદ્ધાંત પ્રચારવાનું લમમમ વચન આપી ચૂક્યા જેવું છે. અને અહીં આખ્યા પછી દુરતજ જગત્તુલ વિધમાન ધર્મો નામના ખ્રિસ્તી પાદરીના પુરતકનુ આર્થન્ટર પશુ બહાર પડવી દીધું છે !

એ ખ્રિસ્તી પાદરીએ વિચિત્ર મૂળ પુસ્તક લખ્યુ છે. ડોગ જલે રેક ધર્મનું તત્ત્વ સમજાવવાનો કરેલ છે. અને સર્વધર્મ તરફ સમભાવ જતા-વના હોય એવો દેખાવ કરેલો છે. જે ધર્મ સહેલાઇથી તોડી શકાય તેવા છે, તેનો તો તેણે ઉલ્લેખજ કર્યો નથી. પણ જે તોડવા મુશ્કેલીવાળા છે, તેવા જ-આર ધર્મોના વખાણ કરી તેના તત્ત્વો સમજાવ્યા છે, અને ગુણદોષની ખીમાસા કરી છે. પરંતુ આખર-સંખ્યા, વિશ્વધર્મને સાચકના મુજો, વિગેરે તત્ત્વોથી-

૧ ખ્રિસ્તી ધર્મજ વિશ્વધર્મ થવાને સાચક છે.

૨ હસુખીરત એજ એક સર્વગુણ સપન્ન દેવ છે.

આ બે તત્ત્વોને ખૂબ રિચર કરેલ છે.

પ્રસ્તાવનામાં જગત્તુમાં એક ધર્મ હોય તો માર્ગ. પછી મને તે હોય, તેની સામે કેમ જલે વાધો નહોય, તેમ તટસ્થના જનારી છે. આ પ્રસ્તાવના-કાર દેહીજ કુએ મી સિદ્ધસેન દિવાકરેજની હાત્રિસિક્કામનો સવસિન્ધવ-એ શ્લોક ટાક્યો છે. એટલે કે-“એક મહાધર્મમા બીજા ધર્મોરૂપી સર્વ નહીઓ આવી મને છે” તે મહાધર્મ કયો ? અમ લેખકને મહાધર્મ-તરીકે ખ્રિસ્તી ધર્મ અભિપ્રેત છે, શ્લોકકારને રવાહામય તત્ત્વજાન

ત્રીજી પરિપક્વમાં સ્ત્રીલાલન પ્રતિનિધિ તરીકે ગયા. પણ તેમાં તેમને પ્રથમ ભાગ લેવા ન દીધો. લાગવગથી ધુસતું પડ્યું. ભાગ લેવા ન દેવાનું કારણ માત્ર-“જેનો નાની સંખ્યાન” જાહેરમાં જાહેર આવ્યું હતું.

કેવું વિચિત્ર કારણ ? પૂ. આત્મારામજી મહારાજને આગ્રહ કરીને બોલાવાય છે, ત્યારે ત્રીજી પરિપક્વ વખતે પ્રતિનિધિ પણ માંગવામાં આવતો નથી. પેસવા જાય છે, તેને પણ નકારવામાં આવે છે, ત્યારે તેમને લાગવગ લગાડવી પડે છે. સંખ્યાનું જ્ઞાનું શા માટે આગળ ક્યું હશે ? એ એક કાયડો છે. ત્યારે શું નાની સંખ્યાને લીધે જેનો ન પેસવા દેવાનો તેઓનો પાકે પાયે વિચાર ખરો ?

બન્ને ય નહીં.

સંખ્યાનું જ્ઞાનું આગળ ધરવાનું કારણ તો “જેનો પોતાની સંખ્યા વધારવાની ભૂલ ભૂલામણીમાં પડે.” “જો આપણે સંખ્યા વધારી શું નહીં તો, આપણું વિશ્વધર્મ પરિપક્વમાં સ્થાન રહેશે નહીં.” એવી બીકથી કેટલાક ભોળા જેનો સંખ્યા વધારવાની હરિશ્ચંદ્રમાં પડે.

અને વિશ્વધર્મ પરિપક્વનું ધ્યેય “છેવટ કોઈપણ એક જ ધર્મ દુનિયામાં સ્થિર કરવો. અને તે પણ ખ્રીસ્તીજન.” કેમકે-સંખ્યા ઉપર આધાર મૂકવામાં જ અહીં તેમની પૌલીસી પણ સ્પષ્ટ જ થઈ જાય છે.

એ કામમાં જે જે ધર્મવાળા સહકાર આપે તે લેવામાં વાંધો શો ? ન આપે તો પણ લેવો જોઈએ. “એક ધર્મ કરવો એટલે બીજા છુટક નષ્ટ કરવા” એ અર્થ સ્પષ્ટ જ છે. “જેનો શુદ્ધિશાળી વર્ગ છે. તેઓ એક ધર્મ કરવાની હિલચાલમાં જોડાય, તો તેણે પોતાના ધર્મના નાશમાં પણ સહકાર આપ્યો તો ગણાયજ. એવું પગલું એ ભરે નહિ. પરંતુ ખરી વસ્તુસ્થિતિથી અજ્ઞાન એક સુધારક વર્ગ ઉભો કર્યો છે. તે આગળ પડવા ભરાતો ફરે છે, તેને ના પાડે, એટલે વધારે ધુસતો તે પ્રયત્ન કરે. એટલે ભવિષ્યમાં કહી શકાય, કે “અમે તો ના પાડતા હતા, પણ તમે લાગવગથી આવ્યા, માટે પેસવા દીધા, એટલે કે-તમે તમારી ઇચ્છાથી આવ્યા છો.” એક વાત પકડ્યા પછી છોડાય નહીં, એટલે પછી એ સંસ્થાના ઉદ્દેશને એ વર્ગ બરાબર વેગ તો આપેજ. એટલે ચુસ્ત વર્ગ બેરે કરી શકે નહીં. અને જેમ જેમ તે નબળો પડતો જાય, તેમ તેમ ધર્મ પણ નબળો પડતો જાય.

આ બધું થયા પછી, પાછા મી. હર્બર્ટ વૉરન વિગેરે આગળ આવી મી. લાલનને આગળ કરીને, ઋષભ મહાવીર જેન સંઘ સ્થાપે છે. એટલે જેન ધર્મને નામે યથેચ્છ પ્રચારકાર્ય માટે એક સંસ્થા તેઓએ ઉભી કરી લીધી.

હવે ભારતમાં પ્રભુ મહાવીર સ્થાપેલા પરપરાનો મધ, અને યુરોપનો ઝાકમ
 મહાવીર સહજ બન્નેની અચકામણી ચાલુ રહેવાનીજ એ મધ નવા જોનો દાખ ન
 કર્યે જરો, સખ્યા વધારો અને જોનોની મોગી મખ્યા લાઇને લવિધ્યમાં
 વિશ્વધર્મ પગિયદ્વા જરો અને ત્યા બહુમતીમાં દારીને આવશે ને ખ્રીસ્તી
 વિશ્વધર્મ તરોડે દુનિયાના જોનોને પણ બધનકર્તા થાય, તેવી રીતે સ્વીકાર
 કરતા આવશે ને પછી અહોના સધનો વાક કાઢશે કે- 'તમેએ જોનોની
 સખ્યા વધારી નહી, એટલે અમારે દારી જવું પડ્યું જોનોની જેમ એક
 અંગેજ ગૃહસ્થ મી જોરામદાસ નામ ધરીને દિંદુ થયા છે મી ધર્મ' ત્યા
 (ઇંટાલીના ગૃહસ્થ છે) જે બોદ આચાર્ય થયા ૩ યુરોપના ગૃહસ્થો
 તે તે ધર્મમાં પેસીને તે તે ધર્મને નવું સ્વરૂપ આપીને તે તે ધર્મનો પ્રચાર
 કરશે જુનું સ્વરૂપ આપોઆપ છુટેજ, અને નવું સ્વરૂપ જમાનાને એટલે
 ખ્રીસ્તી ભાવનાને, વિચારને, કૃત્રિમ બધુભાવનાને અને માત્રનીતિમય જીવ
 નનેજ અનુકૂળ થકના જરો તેમ તેમ ખ્રીસ્તી ધર્મનું વિશ્વધર્મ તરીકેનું
 કાર્ય વધારે સફળ થાય, એ સદજ જ છે

દરેક ધર્મવાળાના મુખ્ય પુરુષોની આતરિક છાંછા ન છતા, તે તે ધર્મમાં
 દાખ ન થયે ન વિદેશી દિતચિતકો તે તે ધર્મના થોડા સુધારકોની સહાયથી
 વધુને વધુ પોતપોતાનો ધર્મ ફેલાવવા પ્રયત્ન કરશે અને તેથી ખ્રીસ્તી
 ધર્મવાળાઓને પણ એ હક્ક મહેવાનો જ. તે તે ધર્મમાંથી ખ્રીસ્તીમાં કેમ
 એ આધ આવે તેને માટે તે તે ધર્મનો અભ્યાસ કરનારા, તેમાંજ તદનુકૂળ
 રહીને પ્રચાર કરનારા, કયા તત્ત્વ ઉપર વધારે ભાર મૂકવાથી તે ધર્મોવાળા
 ધીરે ધીરે મૂળ ચૂસ્તતા ઉપરથી ખસશે ? વિગેરે પ્રકારની ચોક્કસ કરી લીધી
 છે એટલે દરેક ધર્મવાળા પોતપોતાની સખ્યા વધારવાની ધર્માચકડીમાં પડે,
 અને પછી એ કાર્ય બધ કઠવામાં આવે કેમકે 'જગત્માં વિશ્વધર્મ' એકજ
 જોઇએ' એ ભાવનાજ ધર્માચકડી બધ પાડી દેશે અને 'તે માટે કયો ધર્મ
 લાયક છે ?' એ પ્રશ્ન પછી આરીજ રીતે નવી હીલચાલનું અંગ બની જતા-
 ધર્માધર્મી બધ પડના-ખ્રીસ્તી ધર્મમાં મોટી સખ્યા ચાલી ગયેલી માલુમ
 પડશે બીજા ધર્મમાંથી તે તે બીજા ધર્મોમાં થોડા થોડા કે ઘણા કામચલાઉ
 દાખલ થયા હોય પરંતુ તે તે ધર્મોના ચૂસ્ત લોકો ખ્રીસ્તીમાં કે બીજા જેમાં
 જેમાં દાખલ થઈ ગયા હોય તે નહું હીલું થતા દરેક ધર્મોમાં ખરા ચૂસ્ત
 લોકો ઘણાજ ઓછા મહે, એ સ્વાભવિક છે લાગવજ, બેકારી, પેસાની છુટ,
 કાયદા, પ્રચારની યુક્તિ, બહોળા સાધનો, બહોરસભાઓ વિગેરેથી ખ્રીસ્તી
 ધર્મવાળા ખૂબ વધી જાય, એ સ્વાભાવિક છે રાજમહારાજઓ, મોટા

અમલદારો વિગેરે પણ એ તરફ દોરાય. એવા લોકો ખાસ અમલદાર બને, કેટલાક વ્યામૂઢ ધર્મગુરુઓ પણ મનથી તો દોરાયા હોય, એટલે પ્રબળો કેટલોક લાગ પણ દોરાયજ.

માટે સંખ્યા વધારવાની ધમાધમમાં પડતું એટલે “ વંશવારસાથી અસ્થિમજ્જા-ચુસ્તોની સંખ્યા ગુમાવવી, ને અચુસ્તોની અધ્રુવ સંખ્યા ઉમેરવી.” સગવડીયા દૃષ્ટિથી ધર્મમાં દાખલ થયેલા ખીજેથી સગવડ મળે, તો ખીજે ચાલ્યા જાય, એ પણ સ્વાભાવિક છે.

એમ થોડાં પણ ચુસ્ત રહે તો શો વાંધો ? એ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે.

વાંધો એ છે કે-બહુમતીવાદ એવો છે, કે પછી તેમાં લઘુમતી કાયદેસર ટકી શકે નહીં. રાજસત્તાઓ અને રાટ્ટો પણ બહુમતીને ટેકો આપવાના. “લઘુમતી એટલે કાંઈ નહીં, એવો અર્થ થાય, એટલે તે તે ધર્મોના ચુસ્તોને પણ પોતપોતાનો ધર્મ છોડવો પડે અથવા મહા મુશ્કેલથી ધર્મ પાળી શકે.

તે તે ધર્મોના સારા તત્ત્વો એકઠાં કરીને નવો વિશ્વધર્મ ઉત્પન્ન થાય તો પછી તેમાં વાંધો શો ?

જોકે તે તે ધર્મવાળાઓને આકર્ષવા તે તે ધર્મોના સારા તત્ત્વોનું પ્રથમ મિશ્રણ કરવામાં આવશે. પહેલા તો એવી રીતે સુતત્ત્વોમય નવો ધર્મ ઉત્પન્ન થતો લાગશે, પણ આખર એ તત્ત્વો ભેળવેલા તો હશે મુખ્ય ખ્રીસ્તી ધર્મમાંજ. એટલે પાછળથી તેનેજ મુખ્ય કરી નાંખવાનો છે.

અને દેવ તો ઇસુ ખ્રીસ્તજ સર્વગુણસંપન્ન તરીકે, આરાધ્ય તરીકે ઠરાવવાના છે. એટલે એ બધા તત્ત્વો સાથેનો પણ મુખ્ય તો ખ્રીસ્તી ધર્મજ વિશ્વધર્મ તરીકે રાખવાના નિર્ણય ઉપર તેઓ મક્કમ છે. તેના પ્રચારના અંગ તરીકે આકર્ષવા માટે વચલી અનેક યોજના જો કે તેઓ સ્વીકારશે, પણ તે માત્ર પ્રચારના અંગ તરીકેજ હશે. કેળવણી ફેલાવવા માટે રાજ્યોનું રાજ્યોના માતા પિતાનું, ધર્મોત્ત્રાણા દેવોનું નામ જોડીને તે તે સંસ્થાઓ નીકળી, પણ કામ તો સૌ સરકારની નીતિ પ્રમાણેજ કરે છે, ‘પછી’ તે શ્રી કૃષ્ણવિદ્યાલય હોય, કે મહાવીર વિદ્યાલય હોય, કે સયાજી વિદ્યાલય હોય, કે નંદકુંવરના શાળા કે મોંઘીઆ કન્યાશાળા હોય, જે નામ હોય તે ભક્ષે હોય, પણ સર્વની કાર્યદિશા તો પરદેશી નીતિ પ્રમાણે સ્થપાયેલી યુનિવર્સિટીએ નક્કી કર્યાં પ્રમાણેજ હોય છે.

માટે “ આપણા ધર્મના સારા તત્ત્વો તેઓ સમજવા માંગે છે, માટે તેમને સમજાવીએ.” એ વિચાર પણ ખોટો છે. કેમકે, તેનો ભવિષ્યમાં

“બીજા ધર્મોમા પણ સત્યના અંશો હોય છે માટે તેને પણ સાબળવા જોઈએ એ જાનની ગીતાર્થો માટે શાસ્ત્રમા છુટ છે પણ બાળજીવો માટે તો “બીજા ધર્મવાળા સાથે પરિચય ન કરવો, તેની વાતચીત ન સાબળવી તેનો ઉપદેશ ન સાબળવો” વિગેરે નિષેધોને સમ્યક્ત્વ શુદ્ધિ કહેન છે એમ કહેવામા સકુચિતતા નથી, પણ બાળજીવોનું ક્ષિત ■ બાળજીવો સારાસાર જુદો પાડી શકતા નથી માટે તેમને એનવવામા આવે છે

“બધા ધર્મોવાળાનું સાબળવું” એવા ઉપદેશો હાનમા બધે ફરે છે તે મૂળ તો વિશ્વધર્મ પરિપક્વ પ્રચારકાર્ય છે સર્વનું સાબળવાની વૃત્તિ સામાન્ય પ્રજામા ઉત્પન્ન કંવાથી તેની ચુસ્તતા રહેતી નથી, અને એ રીતે ભવિષ્ય કાળમા ખ્રીસ્તી વક્તાઓને સાબળનારો મોટો શ્રોતાગણ ઉત્પન્ન કરી આપવાની જાહેરાત થાય છે એ રીતે ભવિષ્યમા મોટો શ્રોતાગણ મળી ગયા પછી એ લોકો એકજ વખતના ઉપદેશથી સમ્યાબધ લોકોને ખ્રીસ્તી કરી શકશે

બીજી, હમણા સો વર્ષ પહેલા રક્તપીતીઆઓની સેવા કરનાર ખ્રીસ્તી પાદરીના હાકાં મોઢા ઠાકથી યુરોપની મધ્યમા યજ્ઞને ઈંગ્લંડ કાવવામા આવ્યા અને તેને મોટું અસાધારણ માન આપવામા આવ્યું આ ઉપરથી, તથા ઈંગ્લેડના હાનના બંને રાજાઓએ પણ પોતાની ધર્મ વિશેની પ્રતિજ્ઞા હાલમા જેવા જેરથી કરી છે, તેવા જેરથી અઝાડ જેવામા આવેલ નથી આ બધા ઉપરથી ઈંગ્લંડની રાજનીતિ ‘હવે સીધી રીતે ધર્મ’ તરફ વળી હોય,’ તેમ જોવાય છે

“તીર્થ” કર પ્રજા વિગેરે મહા ભાવવૈધોના હાકાંઓ વિગેરેની કેવો પૂજા કરના હતા” એમ આપણા શાસ્ત્રમા આવે છે, તેની આ હરીશાષ્ટ છે. એટલે ‘શાંતીની સેવા કરનારાઓ અને એવા લોકસેવાના કામ કરનારા ખરા મહાત્માઓ છે માટે તેઓ પણ પૂર્વના ભારતીય મહાત્માઓની દુષ્ટતાના છે, અથવા તેથી વધારે છે” એવો ભાવ ઉત્પન્ન કરીને લોકપ્રિય કરવાની યુક્તિ છે અને બહારથી અમો અમાગ ધર્મના મહાત્માઓને સ્વાભાવિક રીતે માન આપીએ છીએ એવો ભાસ પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે આમ બેવડી રીતે કામ લેવામા આવેયુ ■

જો કે-તીર્થ ૨૨ પરમાત્માઓ વિગેરે ભાવ વૈધો હતા અને તેઓએ અનેક રીતે જગત્ કલ્યાણકર આધ્યાત્મિક જીવન જતાવ્યું છે ત્યારે “આ જમાનામા આધ્યાત્મિક જીવન, એ તો નવરાત્રી જીવન છે લોકસેવા એજ ધર્મચરુઓનું ખરું કામ છે,” એ ભાવના ઉત્પન્ન કંવામા પણ ભારતના ત્યાગી વર્ગની આકતરી નિંદા જ છે અને “પરભવ કે પુનર્જન્મને

માટેની તૈયારી કરવી, એ પણ નકામા પ્રયત્ન છે. સારે લોકસેવા એજ ખરે ધર્મ છે. અને એજ ધર્મનું કે ધર્માત્માના જીવનનું ખરું ધ્યેય હોવું જોઈએ." એ ભાવના ઉત્પન્ન કરવી. એ ખરેખર હિંદના ધર્મો ઉપર આડ-કતરો ફટકો છે. "સાધુઓએ મહેનત મજુરી કરવી પડશે, લોકસેવા કરવી પડશે, માળા ગણ્યે નહીં ચાલે." વિગેરે અહીંના યુવક માનસમાં એ વિચારનો પડઘો સ્પષ્ટ દેખાય છે. અહીં દેશી રાજ્યો પણ ધર્માધિકારીઓ રાખીને દરેક ધર્મવાળાઓનાં વ્યાખ્યાનો કરાવે છે, અને પ્રજાને સાંભળવા પ્રેરે છે. એમ ધીમે ધીમે રાજ્ય સહાયથી જ ગમે તે ધર્મવાળાના સ્થાનમાં ખ્રીસ્તી પાદરીઓ ધર્મોપદેશ આપવાની સગવડ કદાચ મેળવશે.

આ તરફ-ધર્મસ્થાનો અને તેના વહીવટકર્તાઓ ઉપર અંકુશ મૂકનારો કાયદો, દરેક ધર્મોના સ્થાનોના વહીવટ બહાર પાડવા, ધર્માધિકારીઓ હસ્તેક પૂજારીઓ વિગેરેના દરજ્જા તથા પગાર નક્કી કરવાની સત્તા વગેરે. તથા સર્વ ધર્મ પરિષદોનું મોટા રૂપમાં પ્રચાર કાર્ય: પ્રાચીન શાધખોળને નામે ધર્મ સિદ્ધાંતો અને માન્યતાઓમાં અશ્રદ્ધા, વિજ્ઞાનના પ્રચારથી ધર્મનાં તરવે ઉપર અશ્રદ્ધા, વિગેરે પ્રચાર પણ મૂળ ધર્મોના ધાતક છે.

હમણાં જ-“ઈડિયન રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટ” જેવી પ્રાચીન શાધખોળ કરવાનો દેખાવ કરનારી (પ્રાયઃ) સરકારી સંસ્થા પં. માલવીયાજીના પ્રમુખપણામાં એકાદ-બે મહિનામાં સર્વ ધર્મ પરિષદ બરવાની છે. રાજ્યો ધર્મમાં માથું મારે. પ્રાચીન શાધખોળ કરનારી સંસ્થા પણ ધર્મમાં માથું મારવા ઉભી થઈ. દરેક કામોની કાન્ફરન્સો વિગેરે પણ ભવિષ્યમાં એ સ્વરૂપમાં ફેરવી નાંખશે અને ફેરવાઈ પણ જશે. ક્રમિક-એ સંસ્થાઓ એમની છે. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી જેવી પેઢીમાં પણ એ તરફિયાનો વર્ષથી જ રહેજ રહેજ દાખલ થઈ ગયા છે, તો પછી બીજાની તો વાતજ શી! કોઈ કોઈ સાધુ મુનિરાજો અને આચાર્યો ઉપર પણ એજ અસર થઈ છે! તો પછી બીજાની તો વાતજ શી? માટે સર્વ ધર્મ પરિષદોનાં કોઈ પણ કાર્યક્રમમાં ભાગ લેવો, એટલે પોતપોતાના ધર્મો ઉપર ધા મારવાના કામમાં મદદ કરવી, એ અર્થ થાય છે. સાધુઓના દાખલા તરીકે કરાચીમાં સર્વ ધર્મ પરિષદનાં પ્રમુખ વિદ્યાવિજયજી મહારાજ તથા ગવર્નર સાહેબને મળેલા. દીક્ષાનો કાયદો કરાવ્યો. રાજ્યવહીવટ પ્રધાનોને સોંપ્યા પછી મોટા અમલદારોનું હવે ધર્મો અને સમાજોમાં પ્રવેશ કરવાનું મુખ્ય કામ છે. જે મહારાજજી સમજાવવા નહીં. મોટું માન સમજાવે દોરવાઈ ગયા જણાય છે.

ને સમક્ષ નેત્રી દાખલ વસ્તુ દોષ તો તે મુજબની તેના કામથી મકામકીનના થાય છે, અને ને સમક્ષ નેત્રી વસ્તુ ન દોષ તો પછી કાંઈ પણ વાંધો નથી. અને ને દોષ તો એ પરિવરોને ટેકા આપવામાં વીનગમ ધર્મ, વીનગમ ધર્મના ધર્મોઓ, અને તેના મંધનો લોપ કરવા જરાજરૂર છે.

શાંતિઓની લેલીની પવિત્રતા જાળવતો નહીં, તોપણ એજ પરિણામ છે શાંતિઓની મૂળ પોલીસી કરનાં જુદીજ રીતે કામો કરવાને માટે પોર-વાડ સમ્મેલન, ઝોસરાળ મઝમેલન વિગેરે પ્રથમ તો દિનની વાતો કરીને મંડળો જરાવા લાગ્યા છે. તે પણ સુધારાને અનુસરી કરાવે કરશે. તે કરાવે ને કે કોઈ માનગે નહીં. પણ એકાદ એવા મુદ્દા માટે કેદમેકે સોકમત જોવાય છે મથો દશે, કે-સરકાર કોમ એવો કાપડો કરે, તેમાં એ સોમ ટેકા આપવાના, અને શાંતિના મૂળ આગેવાનો આંખો યોગીને બેઠી રહેવાના, અને કાપડો "અમુક શાંતિના અમુક માણસોની સહાનુભૂતિથી" ટોળાઈ જવાનો. જેમ કો-ઈ-સની જૈન સંધર્મા ખાસ કથી અસર ન પડી હોય, પણ રાજ્યસત્તાએ દીક્ષાનો કામો કરવામાં તેની મદદ લઈ લીધી. ને કે એ કામ પુરતો જ તેનો જન્મ દોલ દને વિશ્વધર્મના વિચારો દેશાવરમાં તેનો, યુવક સંધ, કોમ્પેસના પ્રધાનો વિગેરેનો ઉપયોગ થશે, અને તે પ્રમાણે થઈ રહ્યો છે. માટે શાંતિઓની પવિત્રતા દકારી રાખવામાં સંધની પણ રક્ષા છે. આવા સમ્મેલનો શાંતિઓને ફટકો મારશે. ધર્મના સ્વરૂપ તરફે સમજનારા પરદેશથી આવશે, પાળનારા આવશે, અભ્યાસીઓ આવશે. પણ તમારું રક્ષક સમજવા અને તેના ઉપર ક્યાંથી ધા કરી શકશે, તેનો અભ્યાસ કરવા. પ્રિ. ગ્વાલેનાપતું પુસ્તક જૈનીક્રમ પણ આજ દરિયો લખેલું છે. "ક્યાં ક્યાં જૈનોનું જળવાન પામું છે ? ક્યાં નજીક પામું છે ? આપણને મદદ કરનાર કોણ કોણ જૈનો ?" વિગેરે પોતાના રાષ્ટ્રીય દિનના મુદ્દા ખ્યાનમાં રાખીને એ લખવામાં આવેલું છે.

વળા એક બીજો સો પાનાનો નિબંધ લખીને તેણે છેવટે સાબિત કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે "જૈન ધર્મ હિંદુ ધર્મનું એક સ્વરૂપ છે, અને સો વર્ષમાં તે પોતાના મૂળ ધર્મમાં બળી જશે."

જગતના વિવિધ ધર્મોના પુસ્તકમાં પણ એ શ્વનિ મૂકેલ છે.

પરમાણુદ કાપડીયાના અમદાવાદના બાપજીમાં પણ એ શ્વનિ છે.

હમણાં એક જૈનેતર વિદ્વાનના બાપજીમાં પણ "જૈનોને પૂતળો તરીકે હિંદુ બાહ્યો રાખવા પડે છે, માટે જૈન ધર્મને મૂળ હિંદુ ધર્મમાં બળી જવું પડશે." એ શ્વનિના બાપજીની સમાલોચના જૈન પત્રના અગ્રણેષમાં જ હતી.

શા. મનશુષ્ક સ્વછએ જૈન કોમનો મૃત્યુધંટ નામને લેખ લખ્યો હતો. આપણા યુવાનો મારફત સંપ્રદાયોનો નાશ કરે. હિંદુઓ, જૈનઃ બૌદ્ધઃ વિગેરેનો નાશ કરે. અને ખ્રીસ્તીઓ બધાનો નાશ કરે. અને વિશ્વધર્મ પરિપક્વ થોય સિદ્ધ થાય.

માટે હે એકાન્ત શાસનબક્ત નરવીર ! તારું શું કર્તવ્ય છે ! તે આ ઉપરથી તું સમજી લેજે.^૧

૧. વિશ્વધર્મ પરિપક્વના કાર્યમાં ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૨. સર્વધર્મ પરિપક્વના કાર્યમાં ટેકા ન આપવો જોઈએ. તે તેની પેટા સંસ્થાઓ છે.
૩. અસ્વાભાવિક રીતે નવા જૈનો બનાવવાના કાર્યમાં ટેકા ન આપવો જોઈએ. સરકાર વિગેરે જાતિઓને જૈન બનાવવાનું કાર્ય નવા જૈનો બનાવા તરફ ધસડી જશે.
૪. ચતુર્વિધ સંધની અને તેના પ્રતિનિધિત્વવાળી સંસ્થાઓ શિવાયની કોઇપણ સંસ્થાના કાર્યને ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૫. જાતિઓની રીતસર સભાઓ શિવાય, તેના સમ્મેલનો અને મંડળોને ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૬. સર્વધર્મના તરફો સમજવાની વાત બાળજીવોને ન સમજાવવી જોઈએ.
૭. સમજી સ્વધર્મી બંધુઓને આવા અજ્ઞાન ભરેલા તુકશાનકારક વિચારોની સમજ પાડવી.
૮. તીર્થંકર પરમાત્મા, ત્યાગી ગુરુઓ, અને આગમોક્ત ધર્મની પ્રતિષ્ઠા ટકાવી રાખવા આકાશ પાતાળ એક કરવા.
૯. સંધમાં ફેલાતી બેકારીના ઉપાય તરીકે જે જે હાલના સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે, તેમ તેમ વિશ્વધર્મ પરિપક્વના બ્યેથો સિદ્ધ થવાના. માટે બેકારી ન ફેલાય તેને માટે સાવચેત રહેવું. તેવા કાયદા ન થાય, તેવા કાયદેસર પગલાં લેવા.
૧૦. બેકાર જૈન બંધુઓ માટે ફંડો કરી તેમને આશ્રિત બનાવવાને બદલે દુનિયાના ત્રિશાળક્ષેત્રમાં સ્વપુરૂષાર્થથી આગળ આવે તેવો માર્ગ તેમને

૧. ગોરી પ્રજાઓ રાજ્યસત્તા મારફત આડકતરી રીતે શી રીતે ધર્મોમાં પ્રવેશ કરવા પ્રયત્નો કરી રહેલ છે, અને તેનું છેવટનું શું પરિણામ છે ? તે વિષે પ્રમાણભૂત લેખ લાંબો થવાથી અને વખતસર બહાર પાડવા રીતસર તૈયાર થઇ શકે તેમ ન હોવાથી હુંકામાં સૂચિત રૂપે આ સામાન્ય નિબંધ અત્રે મૂકવામાં આવેલ છે.

માટે છુટ્તો રાખવો. મહત્તી સંસ્થાઓ ખોલાવી તેઓને પુરુષાર્થ કરતાં આડે આવવું નહીં જોઈએ.

૧૧. દરેક ધર્મોના ધર્મગુરુઓ સાથે આ બાબતનો સહકાર, સાધી યોગ્યને આ તરફ સમજાવી તેમના ધર્મો ટકાવવાના પશુ માર્ગો, જતાવવા અને પરસ્પર સહાયક થવું.
૧૨. ગીતાર્થપરંપરાપ્રાપ્ત સામાન્યારી ઉપર સુચિધારક અને તેના પ્રાસક ધર્મગુરુઓના માર્ગમાં વિઘ્નજૂત થતા કાયદા કાનૂનો ન થાય, તેવા પ્રયત્નો કરવા એજ અબાધ્ય જૈનશાસન છે, અને તે જ સદા જગત્પુર્ણ અનન્ય શરણ છે.
૧૩. રીતસર પ્રતિનિધિત્વવાળી ભારતની જમતરીકની સંસ્થાને હાંકી દેવા મીનકાયદેસર પ્રતિનિધિત્વથી પરદેશીઓએ ઉત્પન્ન કરેલી અને આગળ વધવા દીધેલી કોંગ્રેસ વિગેરે સંસ્થાઓના કાર્યોમાં ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૧૪. બોટીય સરકારની રાજ્ય વ્યવસ્થાનો વિરોધ ન કરવો, પણ આપણા જીવનમાં પ્રવેશ કરનારી યોજનાથી સાવચેત રહેવું.
૧૫. દુનિયામાં સીધી કે આડકતરી રીતે જમત કલ્યાણકર જૈન શાસનને પ્રકાશ કરનાર ક્યાંય પણ કાર્મિકપણ તત્વ ઉત્પન્ન થાય, તે જાણવાની સાવચેતી રાખવી, અને તે વધુ પ્રસારે નહીં તેને માટે પ્રયત્નો કરવા.
૧૬. બેકારીમાં પણ ધર્મ ધૈર્ય ન છોડવાની સ્વધર્મીજાણીઓને ધીરજ આપવી, ને મુક્તિ મનાવવા.
૧૭. સમાજવાદ, સામ્યવાદ, કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષ વિગેરે તત્ત્વો આખર તો ગેરી પ્રજાને આગળ વધારનારા છે. માટે તેઓથી પણ તટસ્થજ રહેવું.
૧૮. કોઈ પક્ષ સાથે વિરોધ ન કરવો પાલવે, તો ન કરવો, પરંતુ ધર્મ-હાનિકર સહકારમાં તો પૂરો સંયમ રાખવો.
૧૯. આપણા માર્ગજીલેલા કેટલાક સુવક્ત્ર અને દેશ નાથો તરીકે મણુવેલા, દેશબાંધવો અને ધર્મબાંધવોને દેશહિત, પ્રજાહિત, ઐતિહાસિક, આર્થિક, રાષ્ટ્રીય, સારીરિક, ધાર્મિક, સામાજિક, વિગેરે સત્ત્વ દષ્ટિ-બિંદુઓથી સત્ત્વ સમજાવવા ખાસ પ્રયત્ન કરવો.
૨૦. પરચુરણ પ્રવૃત્તિઓ ત્રિષ પાટીને એક ધર્મરક્ષા તરફજ દરેક શક્તિઓને હવે કેન્દ્ર કરવાની આતિ અગત્યની જરૂર છે.
૨૧. મહાવીર જન્મતી વિગેરે અશાસ્ત્રીય અને આધુનિક ઉત્સવો, આ ધર્મ વિધાતક પ્રવૃત્તિઓને વધુ વેગ આપવો, માટે તેથી દૂર રહેવું જોઈએ.

અન્યાન્તરોના વાક્યોનું સરળ ભાષાન્તર.

પૃષ્ઠ ૪.

સ્વ સિદ્ધાન્ત અને પરસિદ્ધાન્તમાં જેઓનો શુદ્ધિ વ્યાપાર પ્રવેશ પામ્યો નથી, અને માત્ર જેઓ ચરણસિત્તરિ અને કરણસિત્તરિની પ્રધાનતા લાખા છે, તેઓ નિર્ણયાત્મક રીતે [ગીતાર્થની આજ્ઞા અનુસાર] શુદ્ધ થયેલ ચરણચિત્તરિ અને કરણસિત્તરિનો સાર જાણતા નથી.

પૃષ્ઠ ૫.

[લઘ્વકરણ ને વદલે લઘ્વકરણ અથવા તેજ્વકરણ પાઠ સમજવો.] નાના દોષો લાગવા ન દે, પરંતુ શાસનની હેલના વિગેરે મોટા દોષો આચર્યે જાય, તેથી, અને સંતાની નિંદાથી, ગણા માણસો તેના અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાનને ચોક્કસ સમજ લે છે.

જેમ “આધાકર્મીદિક્કનો ઉપયોગ કરે છે, તે પરસ્પર પોતાના કર્મોથી લેપાયેલા છે, એમ જાણવું.” એમ: તેમ “કર્મોથી લેપાયેલ નથી.” એમ: બન્નેય રીતે ન જોલવું.

[આ બેનેય વાતને જે એકાન્તથી વળગી રહેવામાં આવે, તો પણ બ્યવહાર ન ચાલે, અને એ બન્નેયને એકાન્તથી વળગી રહેવામાં અનાચાર જાણવો.] એ બે સ્થાનો વડે બ્યવહાર હોતો નથી, અને એ બે સ્થાન વડે કરીને અનાચાર જાણવો.

પૃષ્ઠ ૬.

૧. પિંડ, શય્યા, વસ્ત્ર, પાત્ર, અથવા ઔષધ વિગેરે શુદ્ધ કંઈક કદખ્ય અને કંઈક અકદખ્ય હોઈ શકે.

૨. અકદખ્ય પણ કદખ્ય હોઈ શકે.

દેશ: કાળ: પુરુષ: અવસ્થા: ઉપયોગ: શુદ્ધિ: પરિણામ: વિગેરેની અપેક્ષાએ કદખ્ય થઈ શકે છે.

કદખ્ય પણ એકાન્તેજ કદખ્ય હોતું નથી.

પૃષ્ઠ ૬.

હીન છતાં પણ પ્રવચનની પ્રભાવના કરતો જ્ઞાતાધિક પુરુષ બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, અદુષ્ટર આચરણ કરવા છતાં અવધાગમ પુરુષ બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ નથી. ૪૨૩

હીન છતાં જ્ઞાનાદય શુદ્ધ પ્રરૂપકના કરવા બેઈએ, [પ્રતિપત્તિ વિગેરે ?] ૩૪૮

પૃષ્ઠ ૭.

જે દ્રવ્યત્વઃ શુણ્યત્વઃ અને પર્વાત્વ વડે કરીને અરિદ્ધતાને મળે છે, તે આત્માને ઝોળખે છે, અને ખરેખર, તેનો મોહ નાશ પામે છે. ૧.૮૦

પૃષ્ઠ ૮.

એક ગીતાર્થ વિદ્યાર અને બીજો ગીતાર્થ નિશ્ચાનો વિદ્યાર એ બે શિવાય ત્રીજો વિદ્યાર જિનેશ્વર પરમાત્માએ સમ્મન મળેલો જ નથી. ૨-૩૦

પૃષ્ઠ ૯

આગમમાં કલા પ્રમાણે વર્તવાની ઇચ્છાવાળા પ્રમાદી ઠાનીને પણ જોવો તેવો પણ જે ધર્મચોગ હોય છે, તેનું જ નામ હૃદયચોગ કહેવાય છે. ૮ નિર્ધનીઓ ધન પામે, એટલે આખા જગતને તથુખણને તોડે મળે છે

પૃષ્ઠ ૧૧

શુણ્ય અને પર્વાય જોને હોય, તે દ્રવ્ય. ૫-૩૭

પૃષ્ઠ ૧૬

અસત્ત્વી વિવિધતા નથી હોતી. ૨-૧૬

છેલ્લાની પહેલા પુદ્ગલપરાવર્તોનો કાળ સંસારનો આસ્વકાળ કહી છે. અને છેલ્લું પુદ્ગલ પરાવર્તન ધર્મનો ચાવનકાળ છે. અને તે, તે તે પ્રકારે વિચિત્ર વિચિત્ર ભેદોવાળો હોય છે. ૪-૧૬

આક્રિમા અને અંતમા જે ન હોય, વર્તમાનમાં પણ તે તેમજ હોય, (અર્થાત્-ન જ હોય)

પૃષ્ઠ ૧૮.

પરિગમન પર્વાય અનેક કરણ શુણ્ય એ સમાનાર્થક થઈ શકે છે, તોપણ શુણ્ય એમ જુદો કહેવાતો નથી, કારણ કે-દેશના પર્વાયનયની કહી છે

પૃષ્ઠ ૧૯.

પ્રભુએ-દ્રવ્યાર્થિક અને પર્વાયાર્થિક એ બે નયો નક્કી કર્યા છે. જો શુણ્ય નય પણ હોત, તો શુણ્યાર્થિક નય પણ કહેવો જોઈએ.

અને ભગવાને તે તે સુત્રોમાં ગૌતમાદિ મુનિઓની આગળ પર્વાય-સંજ્ઞા નક્કી કરી છે, તેથી પર્વાયોનુ વ્યાખ્યાન કયું છે

વણ્ય પર્વાયોઃ ગૌતમીયોઃ

એક મણું કાળું

આગમમાં વણ્યું ન આવે છે કે-“એકશુણ્યો, દશશુણ્યો, અનંતશુણ્યો, રૂપાદિ પરિણામ છે. માટે શુણ્ય વિશેષ કહેવો જોઈએ.”

ગુણ શબ્દ વિના પણ તે તો પર્યાયોની માત્ર સંખ્યા જ છે. અને તે કેવળ સંખ્યાન શાસ્ત્ર (ગણિતશાસ્ત્ર)નો જ ધર્મ સાબિત છે, તેથી ગુણ એ જુદો પદાર્થ નથી.

પૃષ્ઠ ૨૦.

જેમ ગુણ શબ્દ વધારે હોવા છતાં “દશ વસ્તુ” શબ્દમાં અને “દશ-ગુણી એક વસ્તુ” એ શબ્દમાં અર્થ સરખો છે, વસ્તુમાં ફેર પડતો નથી, તેમ અહીં પણ સમજવાનું છે.

પૃષ્ઠ ૩૧.

પરસ્પર વાદી પ્રતિવાદી રૂપે જીન પ્રવચનો જેમ પરસ્પર એકબીજાનું ખંડન કરે છે, તેમ-હે પ્રભો ! સર્વનયોને સમાનભાવે જોતો આપનો સિદ્ધાંત નિષ્પક્ષપાતી છે.

પૃષ્ઠ ૩૨.

નિત્યપક્ષમાં જે દોષો છે, અનિત્યપક્ષમાં પણ તેજ પ્રમાણે છે. સામ-સામા ઠાંઠા તરીકે ગોઠવાઈને એક જીનને તોડતા અન્ય સર્વ દર્શનો વચ્ચે હે નાથ ! તારી આગ્રાઓ જિન હરિક્ષ છે. ૨૬

પૃષ્ઠ ૩૩.

વિચિકિત્સા [શંકિત હૃદય] યુક્ત આત્માવડે સમાધિ=શાંતિ મેળવી શકાતી નથી. ૫-૫

પૃષ્ઠ ૩૪.

પ્રત્યક્ષ જોયેલી વસ્તુમાં વિરોધ હોય જ નહીં.

એ જીને ક્યાં જોવું છે ? તું પણ અડો ચતુર જણાય છે, કે. પ્રત્યક્ષ-સિદ્ધમાં પણ અતુમાન ગ્રાહ્ય પ્રમેયની માફક દૃષ્ટાન્તની ભાંગણી કરે છે.

પૃષ્ઠ ૩૫.

જન્મથી માંડીને મરણ સુધીના એક પુરુષ માટે પુરુષ શબ્દ લાગુ રહે છે, છતાં તેના પણ બાળભાવ વિગેરે અનેક પ્રકારના પર્યાયભેદો હોય છે. ૧-૮૨

પૃષ્ઠ ૩૬.

કાળો રાતો નથી.

પૃષ્ઠ ૪૧.

સર્વ નયોના વિષયોને પ્રતિપાદન કરતા તાત્પર્યવાળું હોવાથી અધિકરણ વાક્ય હોય, તે પ્રમાણવાક્ય ગણાય છે, (?)

એ પ્રમાણે અર્થપરીક્ષામાં સાત પ્રકારનો વચન-ભાગ-હોય છે,
અને બ્યંજન-પરીક્ષામાં સવિકલ્પ અને નિવિકલ્પ-હોય છે.
તેથી એ રીતે-

એક વિષયમાં પોતપોતાના અનેક નયોનો ગુચવાડો જણાવ,
ત્યારે 'સ્વાત્કાર' જોડીને જોટલા તેના નયો-હોય, તે સર્વ નયોના સર્વ
અર્થપ્રકારોમાં સમૂદાય-ગત ગૂઢ ઉત્પન્ન કરનારો એક ભાગિ-મણુવો ઇટ
છે, જેમ-બ્યંજન પરીક્ષા સ્થળે એ ભાગિ મણુએ-છીએ, તેમ.

અને જો "દરેક ઠેકાણે સમર્થગીનો જ નિયમ લગાડવો જ જોઈએ"
એજ સમ્બાધનો-ભાગ-હોય તો,
આસંધીના ન્યાયેકરીને-

તેટલા સર્વ નયોના નિષેધનો બોધક બીજો પણ ભાગિ-સમર્થવો-અને
એજ આધાર ઉપર તેજ જાતના બીજા પણ પાંચ ભાગિ-જોડવી-દેવા
કેમકે-એજ રીતે-જ્ઞાત્રિકાની યાંત્રિ સાથ, તેવી રીતે સર્વ-ભાગો ધરી
શકે છે, અને અમને એ યોગ્ય લાગે છે.

પૃષ્ઠ ૪૫.

પૃષ્ઠ ૪ ની-ગાથાનો અર્થ-લુઓ.

પૃષ્ઠ ૪૬.

ગંગામાં મીઠા અને રજારીનો વાડો છે.

પૃષ્ઠ ૪૪.

એક-બોધવાળા-સબ્દ પ્રમાણમાં અર્થ-સખધો-એક બોધ હોય છે (૧)

પૃષ્ઠ ૪૬.

ઉક્ત (વૈશિષ્ઠિક દર્શનવાળાએ) એ નયો વડે પોતાનું યાત્ર ખીસબ્ધ
છે, તો-પણ તે-મિત્યાત્વ છે, કેમકે-

પૃષ્ઠ ૪૭.

તે જન્મે પોતપોતાના વિષયોમાં સ્વતંત્ર હોવાથી પરસ્પર નિરપેક્ષ-છે.
પોતાનો અર્થ મદણ કરે, પણ બીજાને દહાવે નહીં, તે સુનય. એ-સુનયનું
સક્ષણ છે. પોતાનો અર્થ મદણ કરે, અને બીજાને દહાવે, તે દુર્નય, એ
દુર્નયનું સક્ષણ છે.

પૃષ્ઠ ૪૮.

કર્મની ઉપાધિ-વચરનો શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય છે.

પૃષ્ઠ ૪૯.

ચૌદમાર્ગણા અને ચૌદગુણઠાણાઓ વડે અશુદ્ધ નયો હોય છે. પરંતુ સર્વ સંસારીને શુદ્ધનયથી શુદ્ધમાની શકાય છે.

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ને ગૌણ રાખીને સત્તામાત્ર ગ્રાહક શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનય.
ભેદ કલ્પના રહિત શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક.

પૃષ્ઠ ૫૦.

કર્મોત્તી ઉપાધિની અપેક્ષાએ વિચારે તે અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક
ઉત્પાદઃ વ્યયઃ સાપેક્ષ સત્તા ગ્રાહક અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક.

પૃષ્ઠ ૫૧.

“એમ કરવાથી તો-ત્રણ લક્ષણોએ કરીને ગ્રાહક થવાથી આ વાક્ય પ્રમાણુ વાક્યજ ગણાશે, પરંતુ નય વાક્ય રહેશે નહીં, તેનું કેમ?”

એમ નથી.

આ નય, મુખ્યઃ અને ગૌણઃ ભાવે કરીને ત્રણ લક્ષણુવાળા પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે.

અને પોતપોતાના અર્થને મુખ્યપણે ગ્રહણ કરનારા નયોની પ્રવૃત્તિ સખત લાંગી દ્વારાજ થઇ શકે છે.

ભિક્ષુનુંજ માત્ર.

ભેદ કલ્પના સાપેક્ષ અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક છઠો.

અન્વય દ્રવ્યાર્થિક સાતમો.

પૃષ્ઠ ૫૨.

પોતાના દ્રવ્યાદિને ગ્રહણ કરનાર દ્રવ્યાર્થિક આઠમો.

પરના દ્રવ્યાદિકને ગ્રહણ કરનાર દ્રવ્યાર્થિક નવમો.

પૃષ્ઠ ૫૩.

પરમભાવ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક દશમો.

પૃષ્ઠ ૫૬.

એક માપથી ન માપે, તે નૈકગમઃ તેમાંથી ક તો લોપ થવાથી નૈગમ.

એમ વ્યુત્પત્તિ કરવી.

પૃષ્ઠ ૫૭.

ગંગામાં રખારીનો વાડો.

પૃષ્ઠ ૫૮.

ભવિષ્યકાળમાં ભૂતકાળ પ્રમાણે ઉપચાર કરવો.

રાધે છે. રાખ્યં.

કછક રંધાયુ છે, કછક રંધાય હુ

૫૦૪ ૫૮

સર્વ દ્રવ્યો વિરોધ વગરના છે

સર્વે જીવો વિરોધ વગરના છે

જીવ અજીવ દ્વય છે

જીવો—મસારિ અને મિદ્ધા છે

કિનારો કિનારી ત

પાણી પાણી

૫૦૪ ૬૧

નયો સાથે નજીકનો સબધ રાખે, તે ઉપનયો

૫૦૪ ૬૩

ધમતુ રૂપ ધમ્મની રનાય ધમ્મનો સ્વભાવ માટી વડે ધડો બનાવ્યો

૫૦૪ ૬૪

દ્રવ્યમાં ગુણનો ઉપચાર દ્રવ્યમાં પર્યાયનો ઉપચાર ગુણમાં દ્રવ્યનો

ઉપચાર

૫૦૪ ૬૫

પર્યાયમાં દ્રવ્યનો ઉપચાર ગુણમાં પર્યાયનો ઉપચાર પર્યાયમાં ગુણ

નો ઉપચાર

૫૦૪ ૬૬

મતિઘાન મૂર્તિમાન છે—

પોતાની જાતિના અસમા આ સદ્ગુણ કેમ નથી ? એ પ્રશ્ન હોય

તો જવાબમાં કહીએ છીએ કે—એમ નથી કેમકે—ઉપચારિત વિષયના સબધ

નોજ અનુભવ વિગતીય અસની માફક થાય છે

૫૦૪ ૬૮

જીવતુ મતિઘાન

૫૦૪ ૭૧

જો કે ગધેડો પારકી દ્રાક્ષ ચરી જાય તેમાં આપણને તો કાંઈ પણ

તુકઘાન થતું જ નથી, પરંતુ જો અયોગ્યઘટના જોઈને મનમાં દુ ખતો થાય જ

સાત મૂળ નયો છે, અને “ પાય એ બીજ આગ છે

૫૦૪ ૭૨

એક એકના સો સો બેઠ થવાથી આ રીતેજ સાતસો નયો થાય છે

બીજો પણ આદેશ છે કે—નયો પાયસે પણ છે

અર્પિતથી અને અનર્પિતથી સિદ્ધિ થવાથી. ૫. ૩૩.

૫૭૪ ૭૪.

દ્રવ્યાર્થિકને મતે.

દરેક દરેક પર્યાયો કલ્પિત છે. જેમ કુંડલાદિકમાં સોનું વ્યાપક છે તે તે દરેક પર્યાયોમાં દ્રવ્ય જ ગુંથાએલું છે. ૧

પર્યાયર્થને મતે

દ્રવ્ય: પર્યાયિક કરતાં જુદું છે જ નહીં. કેમકે-પર્યાયો વડે હસ્તેશ જણાતી અર્થ ક્રિયા બીજે કયાં ભેડી ચકાય ?-૨

"દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયોના લક્ષણ ઉપરથી, અતીત અને અનાગત પર્યાયો તરફ ખ્યાલ ન આપતો ઋણુસૂત્ર શુદ્ધ અર્થ પર્યાયને માને છે. એટલે એ દષ્ટિથી દ્રવ્યાર્થિક શા રીતે હોઈ શકે ?"

આ નયોનો આશય છે.

ઋણુ સૂત્ર-

એક અનુપયોગવંતમાં એક દ્રવ્યાવશ્યક જુદું માનતો નથી. અનુપયોગ દ્રવ્યના અંશને જ સૂત્રમાં સૂચિત કરેલ છે. એમ સમજીને ઉપરના સૂત્રને તાર્કિકાના મતે ઘટાવી લેવું. એમ અમે વિચારીને નહીં કરેલો એક રસ્તો છે.

૫૭૪ ૭૫.

"ગી" બળદીયો. સ્યાદ્ અસ્તિ જ. સ્યાદ્ નાસ્તિ જ.

૫૭૪ ૭૬.

જનો તથા પાંચનો, તથા પાંચ પ્રકારનો આદેશ છે. ભજનીય છે, તે પણુ-તે તો પ્રદેશ છે, તે નૈગમનય છેજ, અને સાતનો આદેશ નથી. (?)

જીવો બે પ્રકારે:-સંસારી અને સિદ્ધ.

સંસારી જીવો પૃથ્વી કાયાદિક છ પ્રકારે છે.

સિદ્ધ પંદર પ્રકારે છે.

નય બે પ્રકારે છે. દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક ભેદથી. દ્રવ્યાર્થિક નૈગમાદિક ત્રણ પ્રકારે છે. અને ઋણુસૂત્રાદિક ચાર પ્રકારે પર્યાયાર્થિક છે. નવ નયો છે.

૫૭૪ ૭૭.

જીવો સંસારી અને સિદ્ધ છે.

જીવ અને અજીવ તત્ત્વ છે.

દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયો છે.

સાત મૂળ નયો કલ્પા છે.

નવ નયો છે

૫૪૭ ૭૮.

દ્રવ્યાર્થતાએ: પર્થોવાર્થતાએ દ્રવ્યાર્થતા પ્રદેશાર્થતાએ

૫૪૭ ૭૯

જેમા ઉપચાર વધારે પ્રમાણમા હોય, જેના વિષયો ઘણા જ બહોળા પ્રમાણમા છે, લગભગ લૌકિક જેવો છે, તે વ્યવહાર નય

“ પોતાને અને બીજાના વિષે ઉપયોગાત્મક જ્ઞાન તે પ્રમાણ ”

૫૪૭ ૮૦

તત્ત્વાર્થને ગ્રહણ કરનારો નિશ્ચય નય ■ અને લોક સમ્મત અર્થને ગ્રહણ કરનારો વ્યવહાર નય છે

૫૪૭ ૮૧

સમાધિ=પુત્ર, ધૈર્વ=વજ્ર, સમતા=ઈદ્રાણી, જ્ઞાન=મહાવિમાન, આ બધા મુનિનો ઈદ્ર વૈભવ છે શ્રી પુંડરીકાધ્યયનનો અર્થ પણ આ પ્રમાણે સમજવો.

આત્મા નથી

આત્મા સામાયિક છે આત્મા સામાયિકનો અર્થ છે.

અનેક દ્રવ્યો છે અનેક જીવો છે

નિશ્ચયનયથી પાંચ વર્ણનો ભરણ છે, વ્યવહાર નયે કાળા રંગનો છે

આપુ એટલે ઘી

પર્વત બળે છે કુંકુ ઝવે છે

૫૪૭ ૮૩.

ઉત્પન્ન થાય, વ્યવ પામે. અને મુવ રહે

દીવાળી માડીને આકાશ સુધી સરખા સ્વભાવવાળી વસ્તુ સ્વાસ્થ્ય સિદ્ધાંતને ક્ષતિ કરતી નથી. તેમાની “ ક્ષાપ નિત્યજ છે, અને ક્ષાપ અનિત્ય જ છે ” આ પ્રધાણે તમારી આધ્યાના વિરોધિઓના છે

૫૪૭ ૮૫.

સત્તાનો નાશ ન થયો. તે નિત્ય.

૫૪૭ ૮૬

કથમિત્ત ઉત્પન્ન થાય છે, કથમિત્ત નાશ પામે છે અને કથમિત્ત મુવ રહે ■

“ ઉપન્ને દ ઘા ” એ ઠેકાણે ઘા ચન્દ્ર વ્યવસ્થાવાચી છે, અને તે સ્વાદ ચન્દ્રના પર્થોવ તરીકે સમજવાનો ■ માટે જ કાળે સર્પ

૫૪૭ ૮૮

અને એક શુદ્ધિમાં શુ વિચિત્રતા હોય કે ન હોય ? જો એ જાતેજ પદાર્થોને જમે છે તો જમે કાણુ માત્ર ?

પૃષ્ઠ ૮૯.

જેમાં કલ્પનાનું ગૌરવ હોય, તે પક્ષને અમો સહન કરતા નથી, અને કલ્પનાની લઘુતા ન્યાં હોય, તે પક્ષ અમે સહન કરીએ છીએ.

પૃષ્ઠ ૯૦.

દૂધ પીવાનું વ્રત લીધું હોય, તે દહીં ખાતો નથી અને દહીં ખાવાનું વ્રત લીધું હોય, તે દૂધ પીતો નથી. ગોરસ ન ખાવું એવું વ્રત લેનારો જેમાંથી એકેય વસ્તુ ખાતો નથી. માટે દરેક વસ્તુ ત્રણરૂપ છે. ઉત્પાદ; વ્યય ધ્રૌવ્ય યુક્તસત્ છે.

પૃષ્ઠ ૯૧.

ધડો ઉત્પન્ન થયો. નાશ પામ્યો. એ પ્રમાણે સર્વ પ્રયોગો થાય છે.

હમણાં ધડો ઉત્પન્ન થયો. હમણાં નાશ પામ્યો.

હમણાં ઉત્પન્ન થયો.

પૃષ્ઠ ૯૨.

કરાતું હોય તેને કચું કહેવાય છે.

ઉત્પન્ન થતું હોય, તે ઉત્પન્ન થયેલું છે.

ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયું, ઉત્પન્ન થશે. નાશ પામે છે, નાશ પામ્યું, નાશ પામશે.

ઉત્પન્ન થાય છે. નાશ પામે છે.

ઉત્પન્ન થયું. નાશ પામ્યું.

ઉત્પન્ન થશે. નાશ પામશે.

પૃષ્ઠ ૯૩.

નાશ પામે છે, નાશ પામ્યું, ઉત્પન્ન થયું, ઉત્પન્ન થતું, તે ઉત્પન્ન થયું. અને નાશ પામતું, તે નાશ પામ્યું, હમણાં ધડો નાશ પામ્યો.

ઉત્પન્ન થતા કાળને ઉત્પન્ન થયો, અને નાશ પામતાને નાશ પામ્યો. દ્રવ્યનું પ્રતિપાદન કરતો ત્રણ કાળ વિષયક વિશેષાવશ્યક છે.

અનુત્પન્નત્વ એટલે—

પોતાના અધિકરણના ક્ષણત્વના વ્યાપક સ્વાધિકરણ ક્ષણના ધ્વંસની અધિકરણતા જેમાં હોય, તે.

પૃષ્ઠ ૯૪.

સંઘયણ વિગેરે ભવસ્થ કેવળજ્ઞાનીના જે વિશેષ પર્યાયો છે, તે મોક્ષ પામવાને સમયે નથી હોતા. તેથી વ્યય નક્કી થાય છે અને સિદ્ધપણે પણ એ અર્થ પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે. અને કેવળભાવને આશ્રયીને સૂત્રમાં કેવળ બતાવેલું છે.

કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહેલા છે

૧ ભવરમ્ય કેવળજ્ઞાન ૨ સિદ્ધકેવળજ્ઞાન

પૃષ્ઠ ૯૩

એક સમયમા એક દ્રવ્યના ઘણા ઉત્પાદો થાય છે અને ઉત્પાદ નાજ નાશો થાય છે અને ઉત્સર્ગથી સ્થિતિપથ્ય ચોક્કસ હોયજ છે

ઉત્પાદ બે પ્રકારે છે પ્રયોગજ અને વિસસાજ તેમા પ્રયોગજ સ યવાદ અને તે અપારશુદ્ધ છે

પૃષ્ઠ ૯૮

સ્વાભાવિક પથ્ય સમુદયકૃત અને ઐકત્વિક એ બે પ્રકારે છે કેટલા ખીજા દ્રવ્યના સંધોએ કરી નવા દ્રવ્યનો ઉત્પાદક કહે છે, એવી ર વિભાગથી દ્રવ્યનો ઉત્પાદ નથી માનતા તે ઉત્પાદ અર્થમા અકુશળ છે

એક અણુ અને દ્રવ્યણુકવડે કરીને જે ત્રીણુ દ્રવ્ય બને તે ત્ર્યણુક નામ દ્રવ્ય કહેવાય, એજ પ્રકારે ત્ર્યણુકમાથી કોટ પથ્ય અણુ જુદો પડે, તો તે “ અણુ ” નામનું દ્રવ્ય ગણાય અને એક દ્રવ્યણુક નામનું દ્રવ્ય ગણુ એ સહજ છે

પૃષ્ઠ ૯૮

(ઐકત્વિક) આકાશાદિક ત્રણને ઉત્પાદાદિ ખીજા દ્રવ્ય નિમિત્ત નિયમે અથવા અનિયમે હોય છે

પૃષ્ઠ ૧૦૦

પરિણામ એટલે સર્વથા એક સ્વરૂપે રહેવાનું નહીં તેમજ સર્વથા નાશ પામવાનું પણ નહીં પરંતુ રૂપાન્ત પામવું, એ પ્રકારે પરિણામને અર્થ તેના વાદીઓને માન્ય છે

સત્પર્યાયનો નાશ અને અમત્ પર્યાયની ઉત્પત્તિ આ રીતે પર્વા નયની અપેક્ષાએ દ્રવ્યનો પરિણામ કહેતો છે

પૃષ્ઠ ૧૦૧

બધને મટિ પણ એજ વિધિ છે કે-

સમુદયજનિતમા તે બે પ્રકારે છે સમુદય વિભાગ માત્ર અને અર્થાન્તર ભાવમમન

પૃષ્ઠ ૧૦૪

એ હોય ત્યારે દાનાદિક ક્રિયાઓ સફળ થાય છે અને જેથી એ દાના દિક ક્રિયાઓ પણ મોટા રૂપ આપનારી થાય છે, અને અક થાય ■ સુદર શુદ્ધિથી જાડુ કર્યા છતા પણ સુદર ન હોઈ સકે અસ્તિ એટલે પ્રદેશો, તે વે કરીને બોધાય છે તે-અથ પ્રતિષ્ઠી દાન

પૃષ્ઠ ૧૦૮.

ધર્મ અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણ એક એક છે. અને ત્યારપછીના ત્રણેય અનન્ત અનન્ત છે. કાળ વિનાના પાંચ અસ્તિકાય છે. અને જીવ વિનાના બાકીના અકર્તા છે.

“બ્યાકુળપણને અંગે એજાની હેતુભૂત ઇચ્છા ન હોવાથી સ્થલ ઉપર માછલાની ગતિ થતી નથી. પણ પાણી નથી માટે નથી થતી એમ ન સમજવું. માટે ગતિમાં અપેક્ષા કારણની જરૂર પડે છે. એમ કહેવામાં કાંઈપણ પ્રમાણ નથી.” એવી શંકાના ઉત્તરમાં કહી શકાશે કે—અન્વય અને વ્યતિરેકથી લોકપ્રસિદ્ધ વ્યવહારથીજ માછલાની ગતિમાં જળની હેતુતા સિદ્ધ છે, જે એમ ન હોય, તો અત્યકારણની હાજરીમાં બીજા બધા કારણો અન્યથા સિદ્ધ કરી ચૂકવાનો પ્રસંગ આવી જશે. ઇત્યાદિ દિશા માત્ર વિચારણા બતાવી છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૬.

અધર્માસ્તિકાય સ્થાન લક્ષણ છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૭.

ધર્માસ્તિકાય વિશિષ્ટ આકાશ, તેજ લોકાકાશ. તેજ ગતિનો હેતુ હોવાથી ઘટ વિગેરેમાં પણ દંડ યુક્ત આકાશત્વે હેતુતા થશે. એ વાતમાં કાંઈ સાર નથી.

પૃષ્ઠ ૧૦૮.

અહીં પક્ષી છે. અહીં પક્ષી નથી.

તે તે સ્થળના ઉંચા ભાગ સહિત મૂર્તના અભાવ વિગેરેથી, તે વ્યવહાર ધટી શકશે.

એમ વર્ધમાને કહ્યું છે. તે નિર્દોષ નથી. કેમકે—

તે અભાવાદિકમાં નિષ્ક થવાથી અનુભવાતા દ્રવ્યના આધાર અંશનો અપલાપ કરવાનો પ્રસંગ આવી પડશે.

તેટલાથી અપ્રતિસંધાન છતાં પણ લોક વ્યવહારથી આકાશના દેશ ભાગને લક્ષ્યમાં લઇને ઉક્ત વ્યવહાર થઇ શકે છે, માટે પણ વર્ધમનોક્ત નિર્દોષ નથી.

આકાશ એ પ્રકારે કહેલ છે. લોકાકાશ અને અલોકાકાશ.

પૃષ્ઠ ૧૧૦.

ધર્મ અધર્મ આકાશ એ દ્રવ્ય એક એક કહ્યું છે. કાળ; પુદ્ગલ અને જંતુઓ અનંત દ્રવ્યો છે. એજ વાતને અનુસરીને બીજો પણ કહ્યું છે કે—

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એકેક છે, અને ત્યારપછીના ત્રણ અનંત છે. જીવાલિંગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ભગવન્ ! આ કાળ તે શું કહેવાય છે ?”

“ગૌતમ ! જીવોજ અને અજીવોજ ”

પૃષ્ઠ ૧૧૧

“ભગવન્ ! કેટલા દ્રવ્યો કલા છે ?”

“ગૌતમ ! છ દ્રવ્યો કલા છે ધર્માસ્તિકાયથી માડીને અદ્વાસમય સુધી

પૃષ્ઠ ૧૧૨.

તે ગાથા આ પ્રમાણે છે—

દ્રવ્યનો વર્તનાદિરૂપ જે પચૌષ્ઠ, તે કાલ

અથવા જે કાળનો હેમતત્વાદિ ધર્મ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે કાળ સંબધી ધર્મ, તે કાળધર્મ.

આકાશ અવગહના મારે છે, અને તેથી જુદી નહીં એવી દિશાની દ્રવ્ય તરીકે ગણના નકામી છે એ પ્રકારે અનુચ્છેદથી તે બે પથ છે, તે બે શિવાયનું બીજું કહેવામાં આવેલ છે (?)

તેથી કાલચેત્યેક એ સૂત્ર દ્રવ્યાર્થિક નવની અપેક્ષાને મૌલ્ય રાખીને મૂકવામાં આવેલું છે. એમ સૂક્ષ્મભુદ્ધિથી વિચારવું.

પૃષ્ઠ ૧૧૩

દ્રવ્ય સમ્રાટમાં

રત્નોના ઢગલાની માફક અસંખ્ય કાળાણુ દ્રવ્યો

તે પાંચ આ પ્રમાણે છે—

લોકાકાશના પ્રદેશોમાં પદાર્થોના પરિવર્તન મારે મુખ્ય જુદા જુદા જે કાલાણુઓ છે, તે કાળ કહેવાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૧૪

છ જ દ્રવ્યો છે.

પૃષ્ઠ ૧૧૬

“ગળ મુખ્ય છે” એટલે કે—એનો—અનાદિકાળથી અપ્રેક્ષ્ય વ્યવહારનો નિયામક ઉપચારનો ભવ્ય છે

આથીજ—જેઓ “મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ કાળ દ્રવ્ય છે.” એમ કહે છે, તેઓને પણ—મનુષ્ય ક્ષેત્ર યુક્ત આકાશાદિમાં કાળ દ્રવ્યોનો જ ઉપચાર કરીને જ કામ લેવું પડશે. બીજો આધાર નથી, ”

આ ચર્ચા પણ દિશામાત્ર જ અહીં કરી છે.

રસ-રૂપ-ગંધ સ્પર્શ અવ્યક્ત એના ગુણવાળો; સ્પર્શરહિત; અનુમાનથી જાણી શકાય તેવો; અને અવ્યોક્ત આકારવાળો જીવને સમજવો

પૃષ્ઠ ૧૧૮.

સાથે ઉત્પન્ન થયેલા ધર્મો તે ગુણો.

અને અનુક્રમે ઉત્પન્ન થયેલા ધર્મો તે પચૌષ્ઠ.

“દ્રવ્યપણું જે ગુણ થાય, તો રૂપાદિની માફક તેમાં વધારો ઘટાડો થવો જોઈએ.” એ પ્રશ્ન નકામો છે. જાનના મતે પણ—એકત્વાદિ સં

ખ્યામાં વ્યભિચાર જોવામાં આવે છે. અને તેવા પ્રકારની વ્યાપ્તિ પણ દોતી નથી. માટે એ પ્રશ્નનો જવાબ મંત્રી જાય છે.

જીનેશ્વર ભગવંતોએ કહેલું અદ્ભુત તત્ત્વ દલીલોથી જોડું પાડી શકાતું નથી. ને તે આશ્ચર્ય પામે પણ માની લેવું. કેમકે—જીનેશ્વર પરમાત્માએ જુદું જોલનારા દોતા નથી અચુરુ લઘુ પર્યાયો સૂક્ષ્મ છે’ અને તે શબ્દોથી કહી શકાય તેવા નથી.”

પૃષ્ઠ ૧૧૯.

હું સુખ દુઃખાદિ જાણું છું. ”

“ અચેતનત્વઃ અને અમૂર્તત્વઃ ચેતનત્વઃ અને મૂર્તત્વઃના અભાવ રૂપ હોવાથી તે ગુણ તરીકે ગણી શકાશે નહીં. ”

એવી શંકા ન કરવી, કેમકે—

અચેતન અને અમૂર્ત દ્રવ્યમાં રહેતા કાર્યના ઉત્પાદક હોવાથી, તથા વ્યવહાર વિશેષના નિયામક હોવાથી, તે બન્નેયને જુદા ગુણો માનવામાં દરકત નથી.

વળી નજૂ એટલે તે બે શબ્દોમાં રહેલા જ નો પર્યુદાસ અર્થ સમજવો.

વળી ન્યાયિકાને જેમ—અનુબ્યાશીતસ્પર્શ કહવો પડ્યો છે. ત્યાં નજૂ નો અભાવ અર્થ કરવામાં વ્યભિચાર દોષ છે.

ખીજા મતવાળા પણ જ નો અર્થ અભાવ જ કરવો એમ ચોક્કસ કહેતા જ નથી. જેમકે—

“ કોઈ અપેક્ષાએ અભાવ એટલે “ખીજા વસ્તુ” પણ થાય છે. ” એ પ્રમાણે નયવાદનો આશ્રય લેવાથી અને નિર્દોષતા હોવાથી એ બન્નેયને ગુણ માનવામાં વાંધો નથી.

પૃષ્ઠ ૧૨૧.

પર અને અપર સામાન્યની માફક સામાન્ય અને વિશેષ ગુણપણ’ એઓને છે.

આઠ સિદ્ધના ગુણો, એકવીશસિદ્ધોના ગુણો. એક ગુણો કાળો વિગેરે અનંત પુદ્ગલો છે.

પૃષ્ઠ ૧૨૨.

તેથી—

“ ધર્માસ્તકાય વિગેરેના—

ગતિહેતુતાઃ સ્થિતિહેતુતાઃ અવગાહના હેતુતાઃ વર્તના હેતુતાઃ ઉપયોગઃ અને ગ્રહણઃ નામના છ જ, અને અસ્તિત્વ વિગેરે સામાન્ય ગુણોઃ વિવક્ષા ને અતુસરીને અપરિમીત છે, ” એજ ન્યાયસર છે.

૭ લક્ષણવાળા પદાર્થોના લક્ષણો પણ ૭ જ હોય, એ સ્વાભાવિક છે, એ વાત ટોચ ન કહી શકે ?

ગ ન દર્શન ચારિત્ર તપ વીર્ય અને ઉપયોગ એ છવનું લક્ષણ છે
શબ્દ અધિકાર ઉદ્યોત પ્રભા છાયા આતપ

તથા વર્ણ મધ રમ રપચં એ પુદ્ગલોનું લક્ષણ ॥ ૨

એ જે લક્ષણો બનાવેલા છે તે તો સ્વભાવ લક્ષણ અને વિભાવ લક્ષણનું પરસ્પર આતરીયકત્વ સમજાવવા માટે બતાવેલા છે
એ વિદ્વાનોએ ખાસ વિચારવું

પૃષ્ઠ ૧૨૪

બ્યજકની અપેક્ષા રાખનારા પરાપેક્ષી ગુણો છે પણ તે નથી એમ નથી યાદ અને કપૂરના જંધમા આ બતની વિચિત્રતા દેખાય છે જ

પૃષ્ઠ ૧૨૫

તદ્ભાવાબ્ધ નિત્ય એ સૂત્ર છે

અન્વ સાધાવનુ પ્રતિયોગોપલ્લ, તે નિત્યપલ્લ એ નિત્યત્વનું લક્ષણ પણ આર્માજ સમાય છે તેના લક્ષણની વ્યવસ્થા પણ કોઈ એક સ્વરૂપ ધીજ માત્ર કરવામા આવેલી છે, માટે

ધડા રૂપે માગી નાશ પામી એવી પ્રતીતિ થાય છે, માટે

પૃષ્ઠ ૧૨૮

આ દ્રવ્ય, આ ગુણ, આ પર્માણ

અમલો' અવચન-સારની ગાથા—

પ્રવિભક્ત પ્રદેશત્વ તે પૃથક્ત્વ એવું શ્રી વીર પરમાત્માનું હરમાન છે અને—

અન્યત્વ એટલે સદા સખ્યા લક્ષણ પ્રયોજન વિગેરે ભેદપ અ- તદ્ભાવ, તદ્ભાવ પલ્લે ન થવું એક કેમ હોઈ શકે ? ૨-૧૪

[અર્થાત્ દ્રવ્યોમા પ્રવિભક્ત પ્રદેશત્વ હોવાથી પૃથક્ત્વ છે પરંતુ એક દ્રવ્યગત ધર્મોમા ગુણ પર્માણ લક્ષણ સદા વિગેરેમા પરસ્પર ભેદ છે માટે એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ભેદ છતાં હરેક ધર્મો પરસ્પર બિન્ન બિન્ન છે તેને અન્યત્વ સદા સાજમા આપેલી છે તે પરસ્પર એક રૂપ ધર્મ જતા નથી]

પૃષ્ઠ ૧૨૯

અન્યોન્ય પ્રવેશ કરે છે એક બીજો અવકાશ આપે છે હ મેશા સાથે મળવા રહે છે, છતાં (દ્રવ્યો) પોત પોતાનો સ્વભાવ છેડતા જ નથી

પૃષ્ઠ ૧૩૦

આત્માદિક દ્રવ્યોમા—

પોતાનામાં રહેલા અનન્ત કાર્ય ઉત્પન્ન કરવાની જે શક્તિ, તે લઘ્યતા.

અને તે તે સહકારિ સંજોગને લીધે તે તે કાર્યપણે પરિણત થવાની શક્તિ તે, તથાલઘ્યતા.

તથાલઘ્યતાને લીધે જ અતિ પ્રસંગ દોષ લાગી શકતો નથી ” એમ શ્રી હુરિભંદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે.

પૃષ્ઠ ૧૩૧.

તેલથી ખરડાયેલા શરીરના અવયવોને જેમ રજ લાગે છે, તેમ રાગ-દ્વેષથી ખરડાયેલા આત્માને કર્મબંધન થાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૩૨.

“ મીઠા વગરની રાખડી છે, ” એ વાક્યની જેમ.

પૃષ્ઠ ૧૩૩.

‘ ચાલે છે. ’

“ યાવદ્ વિશેષાભાવોઃ—એટલે સધળા વિશેષાભાવો સામાન્યાભાવ તો છે જ ” એ વિગેરે.

પૃષ્ઠ ૧૩૪.

ઉપાધિ સાથે સંબંધની યોગ્યતા, તે વિભાવ સ્વભાવ.

પૃષ્ઠ ૧૩૬.

“ હાંકનારો (યે) બળદીયો છે. ”

પૃષ્ઠ ૧૩૭.

તે વાત શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહી છે—

કર્મરહિત આત્મા વ્યવહાર કરી શકતો નથીઃ આત્માને કર્મો વડે ઉપાધિ થાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૩૮.

જીવને અને પુદ્ગલને ૨૧ સ્વભાવો માનેલા છે. ધર્માસ્તિકાયાદિને ૧૬ હોય છે, અને કાળને પંદર કહેલા છે.

પૃષ્ઠ ૧૩૯.

“ દરેક પદાર્થો સ્વરૂપે છે, અને તે દરેક પરરૂપે નથી. ”

કાળાન્વયયમાં—સત્તાગ્રાહક નય પ્રવર્તે છે, અને દેશાન્વયમાં—અન્વય ગ્રાહક નય પ્રવર્તે છે.

પૃષ્ઠ ૧૪૦.

કલ્પ્યમાન પદાર્થનો અંદર સમાવેશ કરીને વિચાર કરીએ, તો એક સ્વભાવ સમજવો. જેમ “ આ ધડો છે. ” અને જ્યાં વિષય તથા વિભાગ

જુદા પાડીને વિચારીએ ત્યારે અભેદસ્વભાવ છે જેમ 'હીનો ઘડો' સારોપ અને સામ્યવસાનના નિરુદ્ધાર્યપણા મારે આ ધ્રમગ બં સમજાવે

સારોપ, અને સામ્યવસાન એ બેનું પ્રયોજન તો મમે તે નિમિત્તને લીધે સિદ્ધ થાય છે છતાં તે જન્મેય સ્વભાવ ભેદના સંધક નથી.

આ પરમાય સમજાવે.

પૃષ્ઠ ૧૪૧

આ શરીર આવશ્યક ભરે છે એવો જેથી અવદાર થાય ■
'હી બળે છે' ની માફક મટે જ-

આ જડ છે, આ અચેતન છે

એમ કહેવાથી કુ અને જાણુનો નથી. એવી પ્રતીતિ થતી હોવાથી વિલક્ષણ અજ્ઞાનસિદ્ધિ વેાન્તીએ માને છે તે જોગી કરે એ કેમકે તે સદ્ભૂત વ્યવહાર નયથી મદલુ મરી સમય એવ અચેતન સ્વભાવે કરીને જ સિદ્ધ થાય છે

પૃષ્ઠ ૧૪૨

માટે જ—

આ આત્મા દેખાય છે આ આત્માને કુ જોડે છુ

શ્રી પદ્મપ્રભ સ્વામી અને વાસુપૂજ્ય સ્વમી એ જ નેય તીથકર પર માત્રાએ લાલ રમના છે

પૃષ્ઠ ૧૪૩

આરોપ કરવામા નિમિત્તનો અધાર લેવો પડે છે નિમિત્તને ધ્યાનમાં લીધા વિના આરોપ કરી શકાતો નથી એ ન્યાયનો આશ્રય લેવામાં આવેલ ■ એવો ભાવાર્થ સમજાવે

બૌદ્ધિકાદિવશ્વાથી જનેલા શરીરથી જ્ઞાનધન અને અમશ્ય પ્રકેશી આત્મા જુદે જ છે

અહીં ગાથા—

અ ગોચ્ય મની ગમેલા પદાર્થોમાથી આ 'અને તે એમ જુદા પાડવાનું ગોચ્ય નથી જેમ-કુદ અને પાણી વિશેષ પર્યાય વિના જુદા સમજી શકાતા નથી

પૃષ્ઠ ૧૪૪

■ અન્યાન્ય મળી જ્યાંમાં જરા પણ ફરક ન હોવા છતાં કોઇક ઠેકાણે કોઇક ક્ષેત્રકે વડે કથમિત્ત અનુભવ કરી શકાય છે

એ આગમ વ્યવહાર પ્રમણે સ્વીકારી લેવ

“ એકવીસ લાવો પુદ્ગલ અને છવને માનેલા છે

આવહારિક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને અગોચર હોય, તે અમૂર્તત્વ, એ વ્યાખ્યા પરમાણુઓમાં અવ્યાપ્ત થશે.

પૃષ્ઠ ૧૪૭.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે.

ધણા ધણા ગુણોનો આધાર તે દ્રવ્ય છે, અને ધણા ગુણો એક જ દ્રવ્યમાં રહી શકે છે. અને પર્યાયનું લક્ષણ તો: જન્મે અને આશ્રયે, રહે તે. અને—જે—સ્વદ્રવ્યાદિ આદક વડે—અસ્તિત્વ રવભાવ, અને પરદ્રવ્યાદિ આદક વડે નાશિત રવભાવ સ્વીકારતો હોય. હારે જન્મેય દ્રવ્યાર્થિકતા વિષયભૂત હોવાથી સપ્તભંગીમાં પહેલા અને બીજા ભાગમાં દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિકતા આશ્રયમાં પ્રક્રિયા ભંગ થાય છે. ” એ વિગેરે અહીં ધણું વિચારવા જેવું છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૦.

જન્મથી માંડીને મરણ પર્થ પુરૂષ વિષયક પુરૂષ શબ્દ પ્રવર્તે છે, અને તેના બાળ વિગેરે અનેક પ્રકારના પર્યાય બેઠા છે.

જ ગુણ દાનિ વૃદ્ધિ લક્ષણ અગુરુ લઘુ પર્યાયો સૂક્ષ્મ અર્થ પર્યાયો છે.

પ્રથમ સમયનું સન્નેગીવવસ્થનું કેવળ જ્ઞાન: અને અપ્રથમ સમયના સન્નેગી લવસ્થનું કેવળ જ્ઞાન: છત્યાદિ વચનથી.

પૃષ્ઠ ૧૫૩.

એકત્વ: પૃથક્ત્વ: સંખ્યા: સંસ્થાન: સંન્નેગો: વિભાગો: એ પર્યાયોનું લક્ષણ છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૪.

તેથી સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ વડે શુદ્ધ અશુદ્ધ અનેકાન્તનું વ્યાપક પણું જ બરાબર છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૫.

આગળ ૫. પર પર આવી ગયેલ છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૬.

ગુણના વિકારો તે પર્યાયો.

પૃષ્ઠ ૧૫૭.

પોડશકતું વચન આ પ્રમાણે છે.

બાળક બાલવેશ જીવે છે. મધ્યમ બુદ્ધિશાળી આચારનો વિચાર કરે છે, અને બુદ્ધ પુરુષો તે સર્વ પ્રયત્નો વડે કરીને આગમ તત્ત્વનો વિચાર કરે છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૮.

તત્ત્વનો પક્ષપાત અને ભાવ વગરની જે ક્રિયા: એ જન્મેનું અંતર ભાનું અને બહોત જેટલું સમજવું.

જુદા પાડીને વિચારીએ, તારે અબેદસ્તશાવ છે. જેમ “લીલો ધડો” સારોપ અને સામ્યવસાનના નિરુદ્ધાર્થપણા માટે આ પ્રકાર બદ મમજવો.

સારોપ, અને સામ્યવસાન, એ બેનું પ્રયોજન તો અમે તે નિમિત્તને સીધે સિદ્ધ થાય છે, છતાં તે જન્મેય સ્વશાવ બેદના સાધક નથી.

આ પરમાથ સમજવો.

૫૭૭ ૧૪૧.

“ આ શરીર આવશ્યક જાહે છે. ” એવો જોયો વ્યવહાર થાય છે, “ હી બળે છે, ” ની માફક. માટે જ—

“ આ જરૂર છે, ” “ આ અચેતન છે. ”

એમ કહેવાથી કું અને જાણુતો નથી. એવી પ્રતીતિ થતી હોવાથી વિદ્યક્ષણ અજ્ઞાનસિદ્ધિ વેદાન્તીઓ માને છે, તે ખોટી હરે એ, કેમકે તે-સદ્બૂત વ્યવહાર નયથી મદ્દણ કરી શકાય એવા અચેતન સ્વભાવે કરીને જ સિદ્ધ થાય છે.

૫૭૭ ૧૪૨

માટે જ—

આ આત્મા દેખાય છે, આ આત્માને કું જોઈ છું

શ્રી પદ્મપ્રભ સ્વામી અને વાસુપૂજ્ય સ્વામીઃ એ જન્મેય તીર્થકર પર-માત્માઓ લાલ રંગના છે.

૫૭૭ ૧૪૩

“ આરોપ કરવામા નિમિત્તનો આધાર લેવો પડે છે, નિમિત્તને ખ્યાનમાં લીધા વિના આરોપ કરી શકાતો નથી ” એ ન્યાયનો આશ્રય લેવામાં આવેલ છે, એવો બાવાર્થ સમજવો.

“ બૌદ્ધારિકાદિવર્ગજ્ઞાથી બનેલા શરીરથી જ્ઞાનધન અને અમમ્બ્ય પ્રદેશી આત્મા જુદો જ છે. ”

અહીં માયા—

અન્યોન્ય મલો મયેલા પદાર્થોમાંથી “ આ ” અને “ તે ” એમ જુદા પાડવાનું ચોગ્ય નથી. જેમ—દુધઃ અને પાણીઃ વિશેષ પર્વાય વિના જુદા સમજી શકાતા નથી.

૫૭૭ ૧૪૪.

“ અન્યોન્ય મળી જવામાં જરા પણ ફરક ન હોવા છતાં કોમક ઠેકાણે, કામક, કેમકે વડે, કામચિત્ત અનુભવ કરી શકાય છે. ”

એ આગમ વ્યવહાર પ્રમાણે સ્વીકારી લેવું

“ એકવીસ જાવો પુદ્ગલ અને જીવને માનેલા છે. ”

વ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને અગોચર હોય, તે અમૂર્તત્વ, એ વ્યાખ્યા પરમાણુઓમાં અવ્યાપ્ત થશે.

પૃષ્ઠ ૧૪૭.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે.

ધણા ધણા ગુણોનો આધાર તે દ્રવ્ય છે, અને ધણા ગુણો એક જ દ્રવ્યમાં રહી શકે છે. અને પર્યાયનું લક્ષણ તો: બન્નેયને આશ્રયે, રહે તે. અને—એ—સ્વદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક વડે—અસ્તિ સ્વભાવ, અને પરદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક વડે નાસ્તિ સ્વભાવ સ્વીકારાતો હોય. સારે બન્નેય દ્રવ્યાર્થિકતા વિષયભૂત હોવાથી સપ્તભંગીમાં પહેલા અને બીજા ભાગમાં દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિકતા આશ્રયમાં પ્રક્રિયા ભંગ થાય છે. ” એ વિગેરે અહીં ધણું વિચારવા જેવું છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૦.

જન્મથી માંડીને મરણુ પર્યંત પુરુષ વિષયક પુરુષ શબ્દ પ્રવર્તે છે, અને તેના બાળ વિગેરે અનેક પ્રકારના પર્યાય ભેદો છે.

છ ગુણુ હાનિ વૃદ્ધિ લક્ષણુ અગુરુ લઘુ પર્યાયો સૂક્ષ્મ અર્થ પર્યાયો છે.

પ્રથમ સમયનું સંજોગીવસ્થનું કેવળ જ્ઞાન: અને અપ્રથમ સમયના સંજોગી ભવસ્થનું કેવળ જ્ઞાન: છત્યાદિ વચનથી.

પૃષ્ઠ ૧૫૩.

એકત્વ: પૃથકત્વ: સંખ્યા: સંસ્થાન: સંજોગો: વિભાગો: એ પર્યાયોનું લક્ષણુ છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૪.

તેથી સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ વડે શુદ્ધ અશુદ્ધ અનેકાન્તનું વ્યાપક પણુ જ બરાબર છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૫.

આગળ ૪. પર પર આવી ગયેલ છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૬.

ગુણના વિકારો તે પર્યાયો.

પૃષ્ઠ ૧૫૭.

પોડશકતું વચન આ પ્રમાણે છે.

બાળક બાલવેશ જીવે છે. મધ્યમ બુદ્ધિશાળી આચારનો વિચાર કરે છે, અને બુદ્ધ પુરુષો તે સર્વ પ્રયત્નો વડે કરીને આગમ તત્ત્વનો વિચાર કરે છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૮.

તત્ત્વનો પક્ષપાત અને ભાવ વગરની જે ક્રિયા: એ બન્નેનું અંતર બાનુ અને બહોત જેટલું સમજવું.

૬૪ ૧૫૬.

ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલો કર્મોના ક્ષય મંડુકના મુલ્ય જેવો છે. અને આત્માયુક્ત] જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો કર્મોના ક્ષય જળી ગયેલા મંડુક મુલ્ય જેવા હોય છે.

કોઈપણ વખતે જાંધ વડે આક્રમણ કરાતો નથી.

ઉત્તરાધ્યયનમાં પણ કશું છે કે—

દોરા સાથેની સોય કચરામાં પડી ગઈ હોય, તો પણ તે ખોવાતી નથી, એમ જીવ પણ શાસ્ત્રયુક્ત હોય, તો સંસારમાં રખડવા છતાં આખરે નક્કાર પામે છે—

૬૪ ૧૬૦.

શ્રી બૃહદ્ગદપની ગાથા આ પ્રમાણે છે.

શુ ગીતાર્થ ચાર પ્રકારના કેવળી છે ?

જ્ઞાનુનાર ? ઉપદેશનાર ? અને અનંતકાવતું વર્ણન કરવાથી રાગ અને ધર્મ પણ સરખા હોય છે ? (૧)

૬૪ ૧૬૩.

અરે લક્ષમણ ! પંખા સોરાવરમાં પેલો ધર્મિષ્ઠ જમલો જીવો ઉપરની પાથી ધીમે ધીમે કેવા પમલાં બરે છે, તે તું જોતો ખરા.

હે રાજન ! જાણે કે સહવાસીઓમાં સહજ ને સહવાસી જેવો જો છે. ને શુભ વાત પૂછું છું કે મને જોણે માળા વિનાનો કરી નાખ્યો, તે તે છે ?

માટે તે પુરવતે સમજ વગરનો સમજવો જોઈએ, એ ભાવાર્થ છે.

૬૪ ૧૬૪.

આત્માર્થનું સાધન કરવામાં મંદ સમજવા એ પરમાર્થ છે.

૬૪ ૧૬૫.

ગમ્ભીરારનું વચન આ પ્રમાણે છે.

અગીતાર્થ અને કુશીળનો સંગ મન વચન કાપાથી તણુ છું. જેમ ગર્ભમાં ચોર વિઘ્નરૂપે થાય છે. (તેમ ધર્મમાર્ગમાં તે વિઘ્નરૂપ છે.)

૬૪ ૧૬૬.

ગીતાર્થના વચને કરીને હળાહળ ઝેર પીતું સારું, પરંતુ અગીતાર્થના ચને કરીને અમૃતપણુ ન પીતું જોઈએ.

૬૪ ૧૬૭.

શાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાની ઈચ્છા હોવા છતાં જો પ્રમાદી એવા નીનો કાળાદિક વિકળયોગ જોવામાં આવે છે, તેજ ઈચ્છાયોગ કહેવાય છે. ૧ પ્રમાણે લલિતવિસ્તરમાં ઈચ્છાયોગનું લક્ષણ છે.

આવશ્યક ગાથા—

દર્શન પક્ષનો આવક ચારિત્રથી બ્રષ્ટ હોય, અને મંદ ધાર્મિક હોય, અને પરલોક કાંક્ષામાં દર્શન અને ચારિત્રનો પક્ષપાતી હોય. એ વચનથી જ્ઞાનનો પ્રધાનપણે આદર કરવો.

પૃષ્ઠ ૧૬૮.

“ જ્ઞાન એ ખાસ મોક્ષ છે ” એ વચનથી.

વિદ્વાનપણું અને રાજપણું કયાંય સરખું નથી, રાજ સ્વદેશમાં પૂજ્ય છે, અને વિદ્વાન સર્વ ઠેકાણે પૂજ્ય પામે છે.

મોળા વાળ આવી જવા છતાં જ્ઞાનાખ્યાસ ચાલુ રાખવો જોઈએ, ધન-વાળા ત્યાં પહોંચી શકતા નથી કે જ્યાં જ્ઞાનિઓ પહોંચી શકે છે.

પૃષ્ઠ ૧૬૯.

જો કે વિશેષ બુદ્ધિશાળીએ કાવ્ય સંસ્કૃત ભાષામાં રચવું જોઈએ, તોપણ હું તો લોકભાષાના રસનોયે શોખીન છું;

જોકે દેવોની પાસે ઉત્તમ અમૃત હોય છે, છતાં તેઓને દેવાંગનાઓના ઓછા રસ પીવાનો શોખ હોય છે.

વળા ચારિત્રની ઇચ્છાવાળા બાળક સ્ત્રી મંદ અને અજ્ઞાન મનુષ્યોના ઉપર કૃપા કરીને તત્ત્વનું પુરૂષોએ સિદ્ધાન્તને પ્રાકૃત ભાષામાં ગુથ્યો છે. પ્રકૃતિ તે સંસ્કૃત. તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ, તે પ્રાકૃત. એવી વ્યુત્પત્તિ અહીં સમજવી.

પૃષ્ઠ ૧૭૦.

શ્રી ભગવાન ઋષભદેવ પ્રભુએ બ્રાહ્મીપુત્રીને જમણે હાથે ઉપદેશ આપ્યો માટે તે “ બ્રહ્મણી ” એમ કહેવાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૭૨.

હલ્લું છે કે—

એ હૃદયમાં હોય તો ખરી રીતે પરમાત્માજ હૃદયમાં છે, એમ સમજવું. અને પરમાત્મા હૃદયમાં હોય તો પછી સર્વ ઇષ્ટોની સિદ્ધિ ચોક્કસ જ સમજવી. એ ઉત્તમ ચિંતામણિ રત્ન છે, તેણે કરીને સમતાપી રસની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેજ યોગીઓની માતા કહેવામાં આવે છે, અને મોક્ષ તેનું ફળ છે.

સમાપત્તિનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

જેની વૃત્તિઓ ક્ષીણ થયેલ હોય, એવા ઉત્તમ મણિની માફક ઉત્તમ પુરૂષને ચોક્કસ તેમાં પરમાત્મામાં—દ્રવ્યાનુયોગમાં પ્રવેશ હોવાથી અને તેનું પરમાત્માનું પોતામાં મિશ્રણ હોવાથી સમાપત્તિ કહેલી છે. (?)

પૃષ્ઠ ૧૭૩.

હુઆનું લક્ષણ.

ઉલટું ચાલનાર હોડકું અને હુઆઓની જીભ એ બેય લોકોને

તાગવા અને છેતરવા માટે લાકડાનું અને ભયંકર કાણે બનાવેન છે (દોરુણા એટલે ભયંકર અને લાકડામાથી) એ હુચ્ચાનું લક્ષણ છે

પૃષ્ઠ ૧૭૪

‘ સૌભાગ્ય નામ કર્મના ઉદયથી માણસ સર્વ લોભને પ્હાતો લાગે છે ” એ શાસ્ત્ર વચનથી
શાથી ?

સરિમતના આરાધક હોવાથી

પૃષ્ઠ ૧૭૫

ગીતમહાપુરોએ કહેલ તેને બરાબર સમજે, તે ગીતાર્થો ગીત એટલે અહીં શાસ્ત્રાભ્યાસ સમજાવે

પૃષ્ઠ ૨૭૭

જ્ઞાનાદિગુણો વડે યુક્ત હોય, તે મહાપુરુષો કહેવાય

એક ગુણના શિખ્ય હોવાથી

પૃષ્ઠ ૧૮૦

‘ શ્રી ભગવાનની વાણી બહુ લાગ્યા કાગ સુધી જમવતીવર્તો ” એ આશીર્વાદ વચન છે

ઉચિત પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન કરતી વખતે જોતી શ્રુતી સાબળવા યોગ્ય છે એવી આ જ્ઞાની લોભને હિતકારી બાવનારૂપી પુલવાડી છે

તેમાનાજ મ્યાનરૂપી ઉત્તમ કૃતો વડે જિનેશ્વર પરમાત્માની વાણીરૂ દેવના ચરણોની પૂજા રાજ રાજ હો !

પૃષ્ઠ ૨

દ્રોની શ્રેણીએ વડે નમસ્કાર કરાવેલા તત્ત્વાર્થની દેશના અ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને આ દ્રવ્યશુદ્ધ પર્ણાપના રાસ .

પ્રજાપતી શોક બાપામા જ નાની વ્યાખ્યા રૂપ (ટનાર્થ) કરુ છુ

[ગાઈ કોઈ રથજે વખતને અભાવે કે પુસ્તકને અભાવે અ-થો

આવેડ નથી અને તેથી જોનો અર્થ બરાબર કરવામા નથી

(૧) ચિ દ મુકવામા આવેન છે]

માઁ પ્રતિમા જિનોવેસિ પછો નીચે પ્રમાણે લખણ છે તે અરે આવેડ છે

સંદ્ધનેત્ર-હુતાશનૈર્નન્દ ચન્દ્ર-શુભે (૧) માર્ગશર [રીપ]

માહ્ય-વિદરે સમમ્યા કર્મવાટ્યાં ઈર્ણવારયુતાયાં લિપિતં ટકાર્ય

વ જ્ઞદ્ધસારેણ ધી ચિત્તામખ્યોપાગ્રવે ચરત્તર ગચ્છે શુભં

